

વાંચનારને ખાસ સૂચન.

આ પુસ્તક રવાના થવા સમયે આ ખાતા તરફથી
કોઈ નવીન લુહું પુસ્તક નીકળ્યું હશે તો
આ સાથે છટ્ટા કાઢી તે વિષેની
માહિતી જણાવી હશે.

અમદાવાદ

ધી "ગુજરાત" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
સાદ સોખાવાય મનગદાએ છાપ્યું

“સત્યની લગામ નિષ્ફળ જાય છે, તે માટે લીધેલા
શ્રમ અને સહન કરેલા જખમ વ્યર્થ જાય છે, દુશ્મન
હારતા નથી તેમ હારતા પણ નથી, હકીકત જેમની તેમજ
રહે છે એમ કદી કહેવો નહિ; કારણ કે તો આપણી
આશાઓ ખોટી હોય છે તો આપણી ધારતીઓ પણ કેટ-
લીક જૂઠી પડે છે. દૂરના વૃમાણમાં હંધાયેલા તમારા મિત્રો
દુશ્મનને હંધાયતા જતા હોય અને સંપૂર્ણ વિજય મેળવવામાં
તેમને તમારી સહાયતાની જ ખોટ હોય એમ પણ બને છે.
આપણે ભેષ્યો છીએ કે કિનારા ઉપર જયાં સાગરનાં નાનાં
નાનાં મોજાં માંડ માંડ આગળ વધી શકે છે ત્યાં, પાછળ
દૂરથી ભરતીનાં મહાન પૂરના ઓથ તેમની પાછળ આદ્યા
આવે છે અને ઘોડીગવાણમાં સર્વ જળસ્થાનને સંપૂર્ણ રીતે
ભરી છે.

નિવેદન.

વિવિધ અંગભાગોદ્વારા “ સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ ” નામ આ ઉપયુક્ત પુસ્તક વાચક બધુઓની મેવામાં સાદર કરતાં આનંદ થાય છે.

જગતમાંનો દરેક મનુષ્ય શ્રેયતા મેળવવાને અભિલાષી છતાં સઠાઈની તે ધ્રુવજા શાથી સફળ થતી નથી ? એટલુંજ નહિ પણ અને મનુષ્યો ઉલટા, અધોગતિના પ્રવાહમાં શાથી તણાયા જતાં હશે કારણમાં મુખ્ય એજ પ્રતીત થશે કે ઇચ્છિત શ્રેયતા મેળવવા માટેન સાધનો અને યોગ્યતા તેમણે મેળવી હોતી નથી; અને ધણકો તે અધોગતિના દ્વારરૂપ અપ્રાપ્ત અને તેનાં સંતાનરૂપ અને અવશુભોને આધીન થઈ રહેલા હોય છે. સેવા કે સહાયને પાત્ર વિશેષ કરીને અપાછલા લોકોજ છે. વર્તમાન ભારતનો સુસિદ્ધિતવર્ગ દેશાનુભવિ માટેની ચર્ચા કરે છે ખરો; પરંતુ તેટલા પ્રમાણમાં એવા સહાયપાત્ર કયોડો દેશવાસીઓ માટે એ વર્ગમાં જે સ્વાર્થત્યાગ, સેવાવૃત્તિ, અનુકરણ, સાદાઈ, સતોષ અને કરકસરથી નિર્વાહ કરવાની વૃત્તિ, ઐક્ય, ઔદાર્ય, ઇ. સદ્ગુણો જોઈએ તેની ઘણીજ ન્યૂનતા જણાયો. ત્યાં સુધી પોતાથી ઠનિજ મનુષ્યો પ્રત્યે એવા સદ્ગુણોન દર્શાવવામાં આવે ત્યાં સુધી પોતાથી મહત્તા વર્ગ, સત્તા અથવા કુદરત તર્ફથી પોતા પ્રત્યે ઉદ્ધરતા થવાની આશા એ દૈવી નિયમો વિરહની દુરાશાજ છે. ભારતમાં એવી યુજુસંપન્ન વ્યક્તિઓનો, તથા સંસ્થાઓનો સર્વથા અભાવ છે એમ કહેવાનો આશય નથી, પરંતુ દેશમાં જનીસ કચેડની સંખ્યાના પ્રમાણ તર્ફ જોતાં એવું જે કહ્યું છે, તે નહિ જેવુંજ છે-ઉદાણુવમરનું છે, કીર્તિ મેળવવા પુરતુંજ છે.

ઉક્ત સદ્ગુણોની ખીલવણી અને સહાયપાત્રો પ્રત્યેની પરાપકાર-

વૃત્તિ-સેવાવૃત્તિ ખીલવવાને માટે આવાં પુસ્તકો બહુ ઉપકારક છે. પરહિતના પ્રયાસરૂપ એ સેવા જેટલે અંશે નિષ્કામતાપૂર્વક હોય તેટલે અંશે તેની ગોળના ઉચ્ચ પરિણામવાળી નીવડે છે. મહાત્માઓ કહેતા આવ્યા છે કે, પરસેવા એ ખરૂં જોતાં પોતાનીજ સેવા છે. કેમકે ખરૂં જોતાં તેથી પારકું હિત થાય છે; તે કરત અનેક ગુણુદિત પરિણામે સેવકનું થાય છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામ ઉપદેશી ગયા છે કે સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહેતો ભયાત્ અર્થાત્ જો આ નિષ્કામ (સેવા) ધર્મ થોડો પણ બળવ્યો હોય તો બળવનારને તે મહાન ભયમાંથી તારનારો થઈ પડે છે. ‘સંવા’ ધર્મની આ મહત્તા દરેક સમજી ભારતવાસીએ ખાસ સ્મરણુમ રાખવા જેવી છે. પરંતુ કૃષ્ણ ભગવાનની આ અવતારભૂમિમાં તેને બહુલે વિશેષ શું થનું દેખાય છે ? તુચ્છ સ્વાર્થપરતા અને તેનાં બાળબચ્ચારૂપ છગ પ્રપંચાદિ અવગુણુજ ! આ સ્થિતિરૂપ રેતીના પાપાપરજ-અને એ અવગુણુરૂપ રેતીને કાઢી નાખી તેને સ્થગે સદગુણુરૂપ સંગીન પથ્થરો પૂર્વા વિનાજ-દેશોન્નતિ, સમાજોન્નતિ અને ધર્મોન્નતિની ભગ્ય સમારતો અમારે અણુવી છે ! અન્યની સેવા ઉદ્ધરતાદિ ઇચ્છવાને, માગવાને, અને મળે તો ભોગવવાને અમે એક પગે તરપર છીએ; પણ ખુદ અમારી નજરે તમે દેખાતા, પગ તમે વડાતા, અને અમારી સાથે અનેક પ્રકારે સંબંધમાં આવતા ખુદ અમારાજ દેશબંધુઓ મળે તેવા ઉદ્ધર વર્તનનો પદ તો અમે ભણ્યા નથી ! અમને તે કાણુ ભણાવશે ? ક્યો ગુરુ એ મહામંત્રી અમારા કર્ણુ પવિત્ર કરશે ? પ્રભુનેવકપણુનો અને ધાર્મિકતાનો ડોળ દર્શાવનારા અમારા વર્તમાન ગુરુઓ તો અમારૂં નગદ્રવ્ય ઉધારના ગોક્ષના બદલામાં હરી લઇને - હિલટા બહારના મોટા ઠાઠમાઠ અને લાખો કરોડોનો સંમદ કરવાનેજ

પથે, પડી ગયા છે ! ચોતાની સ્મૃતિ નિપંચાસક્રિતઓથી અને ચોતાના અનુદાર વર્તનથી તેઓ અગ્નિ શું શીખવી રહ્યા છે ? “ બાવાં બેઠાં જપે ને જો આવે સો ખપે ” તેની પેઠે સેવકોના હિતાર્થેજ ચોતાને બોટા સ્વીકારવી પડતી હોવાની અને પ્રાપ્તિ તેમજ નાશમાં સમલુહિ-પથાની વાતો કરીને તેના પડદા હેઠળ લાખો અને કરોડોની જમાવટ કર્યાં જતાં એવા અનેક ગુરુ બ્રાહ્મણોએ અને આચર્યો આલેશ જરા અધર્મદાના કાલ્પમાંથી આપણું “ માયું ઉચું ” કરીને થોડીક હિંમત લાવી પૂછીએ તો ખરા; કે તમારા જીવનમાં કેટલા દુષ્ટાણ, ધરતીકંપ, મરકાઓ, અને મોટી રેલોના બનારો તમે જોયા કે સાંભળ્યા છે ? કેટલા લાખ અને કરોડ મૃતુઓ તે હારા સહાયને અભાવે નષ્ટ અને અનાથ થયાં છે ? વર્તમાનપત્રો, અને હંડ ઉધરાવનારાઓએ એવે સમયે સહાય માટે પ્રસિદ્ધ યાચનાઓ અને ભલામણો શું નહિ કરેલી ? એા પ્રશ્નને સર્વસ્વ અર્પણ કરીને છૂટને શરણ થઇ બેઠેલા ચોતાને કેખાડનારાઓ ! પ્રભુનાં એ ચૈતન્યમય, જગત્તાં જોત જેવાં લાખો કરોડો તતુમદિરોની રક્ષા અર્થે તેમનાપર તમારા લાખો કરોડોના વૈભવો આચારી નાખનારપ ખરી પ્રભુપરાયણતા દર્શાવવાની કેટલી બધી તકો તમે જોઈ છે ને જાણી છે ! અને તે છતાં તેમાંની કેટલી તકો તમે લીધી છે ? અફસોસ ! હમરવાર અફસોસ ! તમારા પ્રત્યક્ષ વર્તનથી અગ્નિ ફણ એજ શિખવાના કે બીજું ? જગદંબ મહાત્મા કમીર કધી ગયા છે કે:-

“ ગુરુ લોભી શિષ્ય લાલચુ, દોલું બેસે દાવ;
દોલું બૂડે બાપડે, ચાડ પથ્થરડી નાવ. ”

આથી તો ધન્ય છે પારસી શેઠ વહાડીઆને કે જેઓ ચોતાની કરોડોની મિલકત વખતોવખત આખી દુનિયાના દીન, દુઃખીજનોના -

હિનાયેં વા તે દ્રુટીઓને સોંપી ગયા છે ! દીન દુઃખીના બેઠી વહાડીઆણી તમારી આ ધર્મધ્વજ ભારતવાસીઓ માટેજ નહિ પણ પૃથ્વીભરને માટે પણ આદર્શરૂપજ છે.

“સેવા”નાજ નાદર નમુનારૂપ કાંધરુ ડમિયન, જનરલશુય, ભુકર ટીપ્પાશિંગ્ટન, ડૉક્ટર બરનાડો, સિસ્ટર નિવેદિતા, ડોરા, નાઇટીંગેલ, કારપેન્ટર* છત્યાદિ ઈશ્વરની સેંકડો જગ પ્રસિદ્ધ વિભૂતિઓનેજ અમારે આ વિષયમાં હવે ગુરુ ભાવે માનવી જોઈએ ! તેમનાં ઉદાર ચરિત્રો અવલોકી તેમનાંજ શુશ્રુર્કિર્તન અને અનુકરણ અમારે કરવાં જોઈએ ! ગુરુ મહારાજો ! તમારામાંથી આમ ગુરુભાવ ખસતાં કાળે કરીને તમારી પણ શી દયા થશે ! !

વર્તમાન ભારતનું અધિકારમય આકાશપટ પણ હવે અસામાન્ય ઉદારતાના કાષ્ઠ કાઈ તારક્ષીયાઓથી સુશોભિત થતું ચાલ્યું છેજ. પણ તે કેટલા પ્રમાણમાં ? વિશેષ કરીને માત્ર ગોટી મોટી બાબતોના કીર્તિદાનમાંજ. ઉક્ત, જનરલો અને તેમનાં ઉપકારક કઠિન સેવા-પ્રતોની સાથે સરખાવવા યોગ્ય કેટલાં જનરલો ભારતમાતાના દીન-દીન અંકને અત્યારે શોભાવે છે ? યુરોપ અમેરિકાદિ દેશો કરતાં મહાધાર્મિક ગણાતા ભારતની આ અતિ મહત્વના વિષયમાં બસ આજ સ્થિતિ ! તેના ધર્મ તે બસ કાગળીયામાંજ લખાઈ રહેલો ! શું તે તેમજ રહેશે ? ધર્મના ગોટા આં ભારતવાસીઓને દેશકાળને અનુસરતા “સમાજ સેવાના સન્માર્ગ” પણ એક ભલા યુરોપીયન પાદરીએજ દયા કરીને આ પુસ્તકરૂપે લખી આપ્યા ત્યારેજ અમને તે વાંચવાને મળે છે ! હશે, વાચક ! નિરાશ ન થા. આવી. બાબતોની લાજ શરમ તહારા મહારા જોવાને નથી. એતો ધર્મગુરુઓને, અને

* આ વ્યક્તિઓનાં ઉત્તમ ચિન્તાપ્રદ અવનચરિત્રો આ સરેલા તરફની ‘ચરિત્રમાળા’માં નીકળવાં શરૂ થઈ ચૂક્યાં છે, અને આ સાલમાંજ એમાંનાં ઘણાંજ પ્રસિદ્ધ થનપ છે.

વિદ્વાતાના ખાં સાહેબોને છે. પણ હા, એક વાન અવસ્થ યાદ રાખજે કે; સાધારણ અને ગરિમ સ્થિતિના લોકો પણ સેવાશુદ્ધિથી પરસ્પર જે મદતવની સદાય કરી શકે છે તે વિષયમાં તું કંઈ આગળ વધી ગયો છે ? આપણે ધણાખરા ગરીબ અને મધ્યમ સ્થિતિવાળાઓ હજી એવાજ ધન વિચારના છીએ કે અમે તે શું પરહિન કરી શકીએ ?

અનુદારતા અને લોકશક્તિજ્ઞ આમાં છેતરતી હોય છે. નહિ તો ગમે તેવો ગરીબ પણ ઉઘર હોય તો પોતાના તન, મન, ધનમાંથી વધારો કઢાડી અન્યના હિનાયે ખર્ચી શકે છે. લોકશક્તિવાળા પાસે તો ખાદશાહી હોય તોપણ પોતાના વૈભવ માટે તે આજી પડતી હોવાનાં રોદડા રડયા કરવાનું, અને “અમુક વસ્તુ કે રિશ્તિ મને પ્રાપ્ત નથી એટલે લાચાર છું, નહિ તો આમ કરત ને તેમ કરત,” એવું છુલું, લોભી, પાપી કમન દર્યા કબોનુંજ તેના નશીબમાં સરળપણ હોય છે ! આ વિશે વિખ્યાત લોકહિતીવી વિદ્વાન અમૃતલાલ સુંદરજી પટ્ટીવારના ‘સ્વર્ગનો ખખનો’ નામના પુસ્તકમાંથી થોડો વાંચવાયોગ્ય ઉત્તારો આપીશું.

“ધણા માણસો એમ કહે છે કે અમારી પામે પૈસા નથી એટલે લાચાર. જે પૈસા રાખે તો તે રંગ દેખાડી દબાયે કોઇ કહે છે કે, અમને વખત મળતો નથી એટલે ચૂપ બેઠા છીએ, જે વખત મળતો હોત તો ધણીએ ઉચ્ચપાયણ કરત. કોઇ કહે છે કે, મનુષ્યે અમને શુદ્ધિ નથી આપી એટલે શું કરીએ ? જે શાસ્ત્રોની વાતોમાં અમારી અકલ્ પહોંચતી હેત તો— તો અમે ધણીએ કરત. કોઇ કહે છે કે, અમારા હાથમાં સત્તા નથી એટલે શું કરીએ ? થોડીકવાર સત્તા મળે તો ચમત્કાર જતાવી દબાએ. અને કોઇ કહે છે કે, જમાનો ફરી ગયો એટલે ઉપાય નહિ, નહિ તો ભાર શું છે ? જે ધાગેએ તે કરીએ. ધર્મનાં કામો કરવામાં અન્તી રીતે માખડ કાંદને કાંઈ જવામાં

કહાડ્યા' કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ ધણી માણસો છેતરસુધી એનાં
'બહાનાંઓમાંજ રહી જાય છે, અને કાંઈ પણ સાર્થકતા કર્યા વિના
ધોએલ મૂળા જેવા ખાલી હાથે ચાલ્યા જાય છે. આવાં બહાનાં કહા-
ડનારાઓને એક સાધુ મહાત્મા કહેવા કે:-

“ભાઈઓ! આ નથીને આ ન અને આમ હોત તો આમ
કરત, ને આમ હોત તો આમ ચાત. એરી નકામી વાતોમાં શું કરવા
રહી જાઓ છો? કારણ કે તમને જે આપ્યું છે તેનોજ તમારી પાં-
સેથી હિસાબ માગવામાં આવશે. તમને જે નથી આપ્યું તેનો હિસાબ
તમને કોઈ પૂછવાનું નથી. માટે હાથ જેટલું તમારી પાસે છે તેમાંથી
તેના પ્રમાણમાં વાપરો. પ્રભુ તમારી પામેથી તમારી શક્તિના પ્રમા-
ણમાંજ આશા રાખે છે, તમારી શક્તિમેઢારની વસ્તુ તે કદિ પણ
તમારી પાસે માગતો નથી. તમોને જેટલી બુદ્ધિ, જેટલું બળ, જેટલા
પૈસા, જેટલી સત્તા, જેટલી સગવડ, અને જેટલો લાગવગ આપવામાં
આવ્યો હશે તેટલાનોજ તમોને હિસાબ પૂછવામાં આવશે. એ વખતે
તમારો એ જવાબ કાંઈ કામ નહિ આવે કે, મારી પાસે પૈસા નહોતા,
ને પૈસા હોત તો હું ધર્મચાળા બધાવત. પણ પ્રભુ કહેશે કે, હું તારી
પાસેથી ધર્મચાળા ક્યાં માગું છું? હું તો તારા ખીરસામાં વધારાનાં
જે નથુ દોઢીયાં હતાં તેનો હિસાબ માગું છું. એ નથુ દેઢીયાનું તે
શું કર્યું? તારી પાસે પાછના ચણા માગવા બૂખ્યો માણસ આવ્યો
હતો, તેને તેં ધમકાવીને કાઢી ક્યો, અને એ પૈસા જરૂર કરતાં
વધારે પડતી પાનતી પટી ખાઈ હોઠ લાલ કરીને થુંકી નાંખવામાંને
ખીડીતો ધૂમાડો ઉડાડી દેવામાં ખરચી નાંખ્યા તેનો હિસાબ હું માગું
છું. જરા વિચાર તો કર, તને ધર્મચાળ માટે કોણ પૂછે છે?

× × × × ×
એ પછી એક ગરીબ ડોચાને કહ્યું કે, તેં શું ધર્મ કર્યું છે?

ત્યારે તેણે કહ્યું કે, મારી પાસે કંઈ નહોતું. હું તો દુઃખે પાપે કરીને માંડ માંડ માફ પેટ ભરતી હતી. દુઃખે ક્યાંથી ધર્મ કરું ? જો તમે આપ્યું હોત તો હું ખુશીથી ધર્મ કરત. ધર્મ કરવું તે કોને ન ગમે? પણ મારી પાસે કંઈ નહોતું એટલે હું શું કરું ? ત્યારે પ્રભુ કહેશે કે, હું કંઈ તારી પાસેથી ધર્મશાળા માગતો નથી. પણ મેં તને જો ઘંટી આપી હતી, એ ઘંટીએ તું બીજા કોઈને દગવા - દેતી નહોતી. એ યાદ છે કે ? એ ઘંટી કંઈ તારી સાથે મસાણામાં આલવાની નહોતી, એ ઘંટીનો પથ્થર કંઈ તને સ્વર્ગમાં લઈ જાય તેવો નહોતો, એ ઘંટીથી કંઈ તારા આત્માનું કલ્યાણ થઈ જાય તેમ નહોતું, અને એ ઘંટી ઉપર કંઈ તારું જીવન નહોતું, જ્યાં પણ તું તારી પડોશીને તારી ઘંટીએ દગવા દેતી નહોતી. ઓ જુદી ! હજી તો તારી ડેફિ બાધી સદાય નહિ એવો મોટો ઘંટીનો પથ્થરજ મેં તને આપ્યો હતો, એ પણ તું બીજા કોઈને વાપરવા આપી શકી નહિ ત્યારે જો તને હીરા મારેક આપ્યા હોય તો તો કોણ જાણે શુંનું શું કરત ? ને તને ક્યાંના ક્યાં દાટત ? તું ક્યારે તો એ ઘંટીના પથ્થરમાંથી પણ ધણેએ ધર્મ કરી શકત, પણ તે મારા કરતાં ને તારા ધર્મ કરતાં પણ એ ઘંટીના પથ્થરને વધારે વ્હાલો મળ્યો છે, માટે જ અહોયી, કરીયી તને એથી વધારે મોટો પથ્થર આપવામાં આવે છે, તેની સાથે આખી જીંદગી સુધી માથું ફેંકવા કર. ”

કેમ વાચક ! શું સમજાયું ? પણ બસ હવે તો આ લખાણ માટેનાં ખાસી ખાનાં બરાબ ગયાં છે; એટલે આ વિશે વધુ વાર્તાલાપ તારી સાથે નહિ કરી શકું. તું જાણે ને ત્હારું કામ જાણે ! પણ હિતો રહે હોસ્ત ! છુટા પડ્યા અગાઉ એક વધુ બલામણુ કરી લઉં; અને તે એજ કે આ પ્રસ્તુતને અને તેમ ધણા લોકો વચ્ચે તેમ કરવામાં જ ફાટી જવા દેજે ! એમાંના નિગારો વધુ ફેંકાય તેમ કરજે !

અને જોજો, તું પણ પાછો ફારો ગુરુદાસ. બની બેસતો નાહ! તેને પોતાને પણ આમાંથી ઘણું જાણવાનું, શિખવાનું અને આચરવાનું મળશે, માટે તેનું પણ કંઈ સાર્થક થામ તેમ કરજો! રામ રામ.

અમદાવાદની માનપાત્ર ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી કે જે આ પુસ્તક ગુજરાતીમાં તૈયાર કરાવીને પ્રથમાવૃત્તિદારા તેના ભાલ પોતાના મેમ્બરોને આપી ચૂકી છે. તેના માનનીય સેક્રેટરી, આસિ. સેક્રેટરી, તેમજ તેની વ્યવસ્થાપક કમીટીના આ સ્થળે અમારે અત્યંત આભાર માનવો જોઈએ કે જેમણે આ ઉપયોગી પુસ્તકની પુનરાવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવાની અમને સંમતિ આપી છે. માનવંત સોસાયટી લોક-હિનાયેજ ઉદાર સાક્ષરસત્કારદ્વારા સારાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવી છપાવવાનું કાર્ય બજાવે છે. વિવિધમાળાના અનેક વાચકો હજી આ સંસ્થાથી પ્રચિત પણ નહિ હોય; તેમને અમે જણાવીશું કે તેણે પ્રસિદ્ધ કરેલાં દોઢસો બસો પુસ્તકો, તેમજ ઉત્તેજનાર્થે ખરીદી વચવા રાખેલાં સેંકડો ઉપયોગી પુસ્તકો એ સ્થળેથી મળી શકે છે. ઉત્તમ વાચનને દરેક અજ્ઞાસી તેનું લીસ્ટ મંગાવી જોશે તો અવશ્ય તેમાંથી અનેક પુસ્તકો તેની દ્રષ્ટિએ પણ ખરીદવા જેવાં જણાશેજ. એ સંસ્થા તરફથી તેનું એકાદ બે ફોર્મનું લીસ્ટ છપાવી વિવિધ પ્રથમાળા સાથે વહેંચાવવામાં પણ આવનાર છે.

આ પુસ્તકના મૂળ અંગ્રેજ લેખકે આના અનુસધાનરૂપે એક બીજું પણ પુસ્તક અંગ્રેજીમાં કહાડેલું છે. જેનો અનુવાદ ગુ. વ. સોસાયટી પ્રસિદ્ધ કરશે તો હીક ઉપકાર યજે. માનનીય સોસાયટી તરફથી નીકળેલાં અનેક પુસ્તકોમાંથી કેટલાંએક પુસ્તકો સુંદરી કહાડીને સ્વદેશ મધ્યે પ્રસિદ્ધ કરવાની પરવાનગી મેળવી તેનો અધિક પ્રચાર કરવા ધારણા છે; પરંતુ નાણાં, અવકાશ અને વ્યવસ્થાની યોગ્યકાંઈની મુશ્કેલીઓ આડે હજી સુધી તે ખાતે કશું બની ચકયું નથી. ઓં તેત્ત સત્ત

જીવનમહામંત્ર.

"They asked a Great one, how many ways are there to God? He said, There are as many ways as there are atoms in the Universe, but the best and shortest is Service."

ભાવાર્થ:—તેઓએ એક મહાત્માને પ્રશ્ન કર્યો કે દૃષ્ટાન્તિ માટે કેટલા માર્ગ છે. તેણે જવાબ આપ્યો કે સૃષ્ટિમાં જેટલા અણુ છે તેટલા માર્ગ છે; પણ સૈરા એ સર્વોત્તમ અને દૂરમાં દૂરનો માર્ગ છે.

"Do all the good you can,
By all the means you can,
In all the ways you can,
In all the places you can,
At all the times you can,
To all the people you can,
As long as ever you can."

Wesley.

ભાવાર્થ:—તમારાથી અને તેટલું, જને તેટલાં સાધન વડે, અને તેટલે માર્ગે, જે જે રચાને બની શકે ત્યાં, જે જે સમયે અને તે તે સમયે, જેટલા મનુષ્યનું બની શકે તેટલાં અને જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં સુધી, લાલ દેવો.

भूतेषु भूतेषु विचित्रधीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृताभवन्ति ।
केनोपनिषद्.

ભાવાર્થ:—મહાત્માઓ (પોતાનાં સુકૃત્ય અને સંપત્તિ)

પ્રાણીઓમાં વેરતાં વેરતાં આ લોકમાંથી નીકળી અમૃત અને છે.

“ The truest philanthropists are those who endeavour to prevent misery, dependence and destitution, and especially those who diligently help the poor to help themselves. ”

Smiles.

ભાવાર્થ:—જેઓ દુ.ખ, અધીનતા અને લાચારી અટકાવવાને યત્ન કરે છે અને મુખ્યત્વે કરીને જેઓ ગરીબ લોકોને સ્વાશ્રય કરવામાં આગ્રહપૂર્વક સહાયતા આપે છે તે ખરામાં ખરા પરદુઃખભંજક છે.

“ Think of men and women, not as breeding animals, but as partners and joint workers in a kingdom of life, where society has to be saved and not our own souls merely. ”

Rev. L. Thring.

ભાવાર્થ:—જી પુરુષ પ્રજોત્પાદક પ્રાણી માત્ર નથી-પણ ન્યાં માત્ર આત્મરક્ષણ નહિ પણ સકલસમાજનું રક્ષણ કરવાનું છે તેવા દૃવનપ્રદેશમાં સમભાગી અને સંયુક્ત કામ કરનાર છે.

अमर्य सर्वभूतेभ्यो व्यसने चाप्यनुग्रहः ।

यस्याभिलषितं दद्यात्तृप्तितायामियाचते ॥

दत्तं मन्येत यदद्या तदानं धेष्टमुच्यते ॥

ભાવાર્થ:—સર્વ પ્રાણીઓને અમય આપવું, આપત્તિમાં સદા.

વતા આપતી, વૃષાવૃત્ત અને ચામના કરનારને જોઈએ તે મુજબ
આપણું અને જે આપવાથી હિક દાન આપું એમ ધાગે તે શ્રેષ્ઠ
દાન કહી શકાય.

“ *Whatever thing thou doest
Unto least of mine and lowest,
That thou doest unto me !
Do thy duty: that is best,
Leave unto thy Lord the rest. ”*

સાવાર્ય:—મારા અલ્પમાં અલ્પ અને હવદામાં હલકાં પ્રાણી
તરફ જે કંઈ કર્તવ્ય તું કરીશ તે મારા પ્રત્યે કર્તવ્ય ક્યાં બાકી
છે. કર્તવ્ય કરવું એજ ઉત્તમ છે. અન્ય સર્વ ઈશ્વરેઆ ઉપર રાખવું.

“ *He came on earth to teach mankind,
What'tis to be a man; to give, not take;
To serve, not rule; to nourish, not to devour,
To help, not crush; if needs, to die, not live. ”*

Charles Kingsley.

સાવાર્ય:—મનુષ્યત્વ શામાં રહેલું છે તેનું સિદ્ધિ આપવાને,
લેવાને નહિ પણ આપવાને, આપ્યા કરતાં નહિ પણ સેવા ઉઠાવતાં,
નાશ કરતાં નહિ પણ રક્ષણ કરતાં, અગત્ય નહિ પણ ગદદ કરતાં
અને જરૂર પડે, હવનની દરકાર નહિ કરતાં, મરતાં શીખવવાને
તેનું પૃથ્વીપર આગમન થયું હતું.

સ્વાર્થો યસ્ય પરાર્થ ઇવ સપુમાનેકઃ સતામગ્રણીઃ ।

ભાવાર્થ:—પરાર્થ એજ પોતાનો સ્વાર્થ છે, પારકાનું કલ્યાણ કરવું એમાંજ પોતાનું કલ્યાણ રહેયું છે, એમ જે સમજે છે એજ મનુષ્ય સત્જનસમાજનો અગ્રણી યથા શકે છે.

“ We are to relieve the distressed, to put the wanderer into his way, and to divide our bread with the hungry, which is but the doing of good to ourselves; for we are only several members of one great body. ”

Seneca.

ભાવાર્થ:—દુઃખીને દુઃખમુક્ત કરવાં, રસ્તો ભૂલેલાં, ભટકતાં સત્યમાર્ગપર લાવવાં, આપણા રોટલામાંથી ભૂખ્યાને લાગ આપવો એ આપણું કર્તવ્ય છે અને તે કરવામાં આપણને પણ લાભ છે; કારણ કે એક મહાન શરીરના આપણે અવયવ માત્ર છીએ.

“ Hush thy wail and help thy fellow-men;
Make gold thy vassal, not thy king. ”

ભાવાર્થ:—તમારા પોતાના પરિતાપ શુભ રાખો અને તમારા ભક્તિબન્ધુઓ અને ભગિનીઓને સહાય કરો. ધનને દાસ કરો; ધનના દાસ થતા નહિ, પૈસાને પ્રભુ કરતા ના.

ધર્મ શનૈઃ, સંચિનુયાદ્વલ્મીકમિવ પુત્તિકાઃ ।

પરલોકસહાયાર્થે સર્વભૂતાન્યપીઢયન્ ॥

ભાવાર્થ:—સદ્ગુણને જેમ કડીઓ સંચિત કરે છે તેમ પરલોક સહાયને અર્થે, સર્વ જુનોને પીડા કર્યા વિના ધીમે ધીમે ધર્મનો સંચય કરવો.

"There is no desire in the world that should come nearer to the heart of any one of us than the desire to make the world a little better while we live in it; to make our mark in some good cause, to strike a blow in some good movement; to lend a hand in some great lifting up. And in lending our helping hand, it is well that we should be sure always that we are really helping, that we are not merely helping some body to meet to-day distress that will come again to-morrow but that we should be relieving the distress to-day and getting rid of it to-morrow, building up a new foundation of happier things."

સાવાર્ય:—જગતમાં રહેતા હોઈએ ત્યાં સુધી જગતને વધારે ઉન્નત, વધારે સુખી કરવાની, કોઈ સારા કામમાં આગળ પડવાની, કોઈ સારી હિસચાલને ક્ષેત્રમાં ઉતારવાને આપણું બનતું કરવાની, કોઈ મહાન ઉન્નતિના કામમાં સદાયના આપવાની-હુઝા કરતાં અન્ય કોઈ વધારે પ્રિય હુઝા આપણા હૃદયમાં થતી જોઈએ નહિ. સહાયતા આપવામાં, આપણે ખરેખર સદાય આપીએ છીએ, આજે ઉત્પન્ન થયેલું દુઃખ જે કાંઈ ફરી ઉત્પન્ન થવાનું છે તે દુઃખમાંથી કોઈને મુક્ત કરવા માત્ર આપણે સદાય કરીએ છીએ એમ નહિ પણ આપણે આજના દુઃખનું સંકટ નિવારણ કરી શકે તેને નિર્મૂલ્ય કરવા પાત્ર કરીએ છીએ, અને જૂઠાં જૂઠાં સુખનો ખોટો પાયો નાંખીએ છીએ તેવી દમોચાં ખાતરી રાખતી જરૂરની છે.

પ્રસ્તાવના.

પરમકૃપાળુ પ્રભુએ જગતની સૃષ્ટિના સુખ માટે કરી છે પરંતુ કર્તવ્યપાલનની ખામીથી, પ્રભુના મુનિયમનો ભંગ કરવાથી, જગતમાં મનુષ્યોની એવી દુર્દશા-અનેક પ્રકારની દુર્દશા જોવામાં આવે છે કે જગતને સુખી કરવા સાર મનુષ્ય માટે વિશાલ કર્મક્ષેત્ર પડ્યું છે. પરાપકારવૃત્તિ અને સેવાની શક્તિ તેનામાં હશે તો કામની ન્યૂનતા તેને પડશે નહિ.

દરેક મનુષ્યમાં પરમાત્માનો વાસ છે એમ આપણે માનતા હોઈએ તો મનુષ્યની કાંઈપણ મેવા આપણે કરીએ તો તે પ્રભુસેવા કરવા બરાબર છે. “**दया धर्मको मूल हूय**” એ મહાત્મા લુહરી-દાસના વચનમાં રહેલું સત્ય આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. અન્યનાં સુખદુઃખનું ભાન પોતાને થવું, તે પ્રત્યે સ્મભાવ, સમ-દષ્ટિ રાખવાં એ સેવા માટે આવશ્યક તત્વ છે.

પ્રભુએ આપણને જેં શુવનતત્વ અર્પણ કર્યું છે તે એક અના-મત તરીકે અર્પણ કર્યું છે અને તેનો ઉપયોગ આપણાં અજ્ઞાન દુઃખી ભાઈનહેનો માટે કરવો એ આપણો ધર્મ છે.

જગતમાં અનેક મનુષ્ય અજ્ઞાન, નિર્ધનતા, લાચારી અને બિ-મારીથી પીડાય છે, કુરહિના રચચક નીચે ચગદાય છે, અનેક રીતે લોકો ગભરાય છે, મુઝાય છે. અજ્ઞાનને જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપવો, ગ-રીબને નિલાવવાં, જૂઝ્યાને અલ, તૃષાતુરને જલ, નિર્વસ્ત્રને વસ્ત્ર આ-પવાં, અશક્તને આશ્રય આપવો, માગ્યા વગરનાં માગ્યા પડ્યું, બિમારની સારવાર કરવી, દુઃખીને આશ્વાસન આપવું, રડતાને છાનાં રાખવાં, જગતમાંથી અનેક પ્રચારના અન્યાય, જુલમ દૂર કરવા

બગવાન અને અન્યાયથી નિર્બળ અને રાંકનો બચાવ કરવો, બૂલેલાતે સન્માર્ગ બતાવવા, ભગવતા અનાચાર, બળેશ, કંચેશ, નિરાશા દૂર કરી, સર્વત્ર પવિત્રતા, સદાચાર, સુલેહસાંનિ અને આનંદનો પ્રચાર કરવો-આમનાં એક અગર અનેક કામ-પરદુઃખમંજક નરનારી કરે છે અને તેટલે દરલગે ભગવતા સુખમાં વધારો થવો જાય છે.

આપણા જ્ઞાન અને શક્તિ સુગમ આપણા સંસારમાં આવતાં તેમ દૂરેથી મનુષ્યોનું કલ્યાણ હજીજ્યાં અને કરવાથી જન્મનું મહત્ત્વ દુઃખ દૂર થઈ શકે. ભગવતે વધારે સુખી જીવતાને અભિલાષ રાખનારાઓએ ત્યાં ત્યાં દુઃખની તપાસ રાખના રહેવાની અને દુઃખ દૂર કરનાતાં મન કરતા રહેવાની આવશ્યકતા છે. માનવ જાતિપર પ્રીતિ રાખતી, સાર્વજનિક દિનના વિવેચનો અભ્યાસ કરવો, આખા જગતનું કલ્યાણ કરવાનો વધારાશીલ પ્રયાસ કરવો એ સાધુતા અને મનુષ્યતાનું સર્વોત્તમ લક્ષણ છે.

સેવાના ઉદ્દેશથી આ દંધાકામાં જૂદાં જૂદાં મંડળ જે ઉત્તમ અને ઉપયોગી કામ કરે છે તે સમાજને ચક્ર ધર્મ પડે તે માટે તેના નિરીક્ષણની આવશ્યકતા સ્પષ્ટરૂપે આપણે—

મહંમ મિ. બહેરામઃ મહેરવાનઃ મલગારી, મિ. હમારામ ગિફુમલ, મોદેશર દિ. કે. ગન્ગર જેવા સદૃશક્ત્યની પ્રેરણા અને સુપ્રયાસ વડે તથા મિસિસ રમાબાઈ રાનડે અને મિસિસ જમનાબાઈ નમીનદાસ સજાઈ જેવાં સમારીતનની સહાનુભૂતિથી સેવાસહનની સ્થાપના મુંબાઈમાં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં કરવામાં આવી હતી. સેવાસહનની સ્થાપના પૂર્વે કેટલાંક વિરલ નરનારી તથા હિંદુસ્તાન સમાજ (The Servants of India Society) જેવું વિરલ મંડળ દેશદ્રવ્ય માટે, જનસમાજના હિંદુર્થ માટે પ્રયત્ન કરતાં હતાં, પરંતુ સમાજજેવા એક પવિત્ર ધર્મ છે એ સામાન્ય ખ્યાલ લોકોના

હૃદયમાં, સેવાસદનની સ્થાપના પછી હતી. જે સમયે પુરપર્ગમાં સેવાની ઉચ્ચ લાવનાનો સામાન્ય અચાર નહોતો તે વખતે સ્ત્રીઓમાં તે લાવના દાખલ કરવાનો સેવાસદનનો હેતુ ફોક્સમેંડ થવા સાથે તે વડે પુરપર્ગમાં તે ખ્યાલ વધારે ત્વરા અને બળથી દાખલ થયો. સેવાધર્મનું શિક્ષણ, સેવિકાઓ માટે નિવાસ, શાળા, પુસ્તકાલય, માર્ચ નાગૃહ, હુબરક્ષણ વર્ગ, જિમાર અને લાચાર માટે વિશ્રામસ્થાન આદિની યોજના કરવી એ સેવાસદનના મુખ્ય હેતુ છે અને તે હેતુને અનુસરી સમાજસેવાને લગતું ઉત્તમ કામ મંડળનાં સલાસદ, સેવિકાઓ, પરિચારિકાઓ, સૂતિકાઓ, સ્ત્રી-તપ્તીય વગેરે કરે છે. ગયા દુષ્કાળ વખતે દુઃખી અને લાચારને અન્નપાત્રની મદદ કરવાના સંબંધમાં તેમ દોરોના સંકટ નિવારણના સંબંધમાં મિલિસ રમાખાઇ રાનડે, મિ. જમનાખાઇ નગીનદાસ સજાઇ અને પતિ-પતિના એક સુશિક્ષિત યુગલે પ્રશંસાપાત્ર અપલ્ન કર્યા હતા. હાલના કાર્યક્રમમાં સેવાસદન નિવાસ વિનાનાને નિવાસ, રક્ષણ અને શિક્ષણ આપે છે, સદનની અંદર તેમ બહાર, જિમાર અને દુઃખીની સારવાર કરે છે, સહાયતા આપે છે, સ્ત્રીઓમાં હુબરક્ષણ, સંગીત આદિના જ્ઞાનનો અચાર કરે છે અને સેવિકા તથા પરિચારિકાઓને સારવાર અને સૂતિકાને લગતા જ્ઞાનનું શિક્ષણ આપે છે. સ્ત્રીઓને સેવાનું શિક્ષણ આપવા માટે, નિરક્ષર સ્ત્રીઓને અજ્ઞાન અને આપત્તિના અંધકારમાંથી મુક્ત કરી તેમનું જીવન ઉજ્જવલ, આનંદયુક્ત અને ઉપયોગી કરવા માટે આ એક અનુપમ સંસ્થા છે.

પૂનામાં સ્ત્રી. મિ. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેએ સ્થાપેલા હિંદુસેવક-સમાજમાં, દેશસેવા માટે જીવન અર્પણ કરવાનું મત લેનાર સુશિક્ષિત સદ્ગુણસ્થને દાખલ કરવામાં આવે છે. આ સંસ્થાના સેવિકાએ અસાર મંદીમાં લોકસેવાનું, પરાપકારનું, ધણું ઉપયોગી કાર્ય કર્યું છે. દે

પરની દુષ્કાળ જેવી મહાન આફતોમાં તથા દેશમેવાના અન્ય પ્રસંગે તેઓએ અનિ પ્રયત્નનીય કાર્ય કરી બતાવ્યું છે.

મેવાસદનને મળતીજ “નિકામકર્મમઠ” નામની ઉપયોગી સંસ્થાની સ્થાપના મો. ડિ. કે. કર્ને અને અન્ય ચોક્કસ સ્ત્રી-પુરુષના પ્રયાસથી પૂનામાં થઇ છે. સમાજમેવાનું સદ્કાર્ય ઉત્સાહપૂર્વક કરે તેવું સ્ત્રીમંડળ તૈયાર કરવું, સ્ત્રીઓ માટે બોર્ડિંગ શૂલ અને અન્ય શાળાઓ ઉધાડવી તથા સામાન્ય રીતે શિક્ષણ તથા પરોપકારનાં કાર્ય કરવાં, મઠનાં સાધન મુજબ, શિક્ષણ અને પરોપકારને લગતું કામ કરતી અન્ન-સંસ્થાઓને મદદ કરવી એ મઠના-હેતુ છે. કામ કરનાર સ્ત્રીઓની પુરતી સખ્યા તૈયાર હાય એટલે આ સંસ્થામાં માત્ર સ્ત્રી-સેવિકાઓજ સમાવેશ તરિકે રાખવી, પુરુષ-કામ કરનારાઓથી સંસ્થાએ સંબંધ ન રાખવો એવી ચોકચુ રાખવામાં આવી છે. આ મંડળમાં નાતબંધનો તકેવન રાખવામાં આવ્યો નથી. પૂના વિધવા-શ્રમ હાથેના કન્યામહાવિદ્યાલયનું કાર્ય નિકામકર્મમઠે પોતાને માથે લીધું છે.

સન ૧૯૧૧ માં મુબાઇમાં સોશિયલ સર્વિસ લીગની (સમાજમેવા મંડળની) સ્થાપના થઇ હતી. આ લીગ સમાજમેવાને લગતી એક આદર્શ સંસ્થા છે અને તેને જનસમાજ તરફથી દ્રવ્યનું સારૂ ઉત્તેજન મળતું રહેશે તો સમાજમેવાનું ઉત્તમ કાર્ય બહેણા વિસ્તારમાં વે કરી શકશે એ તેના અત્યાર સુધીના, અપ સમયના કામકાજ ઉપરથી ખુબ જણાઇ આવે છે. ગયા દુષ્કાળ વખતે આ મંડળે, મુબાઇની સેદ્રલ રિલીફ કમિટીને લગભગ રૂ. ૨૦૦૦૦ જેવડી મોટી રકમ સંકલનિવારણ માટે એકઠી કરી આપી હતી. સીપુરો માટે અકસ્માત વખતે તાત્કાલિક મદદ, માતાની આવગત અને આ-રાજ્ય વિવાના શિક્ષણ માટે આ મંડળે વર્ષ ઉઠાવ્યા છે, મેંટ જોન

એમ્બુલન્સ પ્રિવેડનો હિંદુ વિભાગ તૈયાર કર્યો છે, મફત ફરતી (Travelling) લાઇબ્રેરીઓ, લાપ્સો, ચોપાનીયાં, મેનિકલેન્ડર્નના પ્રયોગો સહિત લાપ્સો અને રાત્રીશાળાઓદ્વારા સામાન્ય વર્ગને શિક્ષણ આપવા તથા હાઇસ્કૂલ અને કોલેજનો અભ્યાસ ન કરી શક્યા હોય તેમને તેઓ અભ્યાસ કરાવવા તે પ્રયાસ કરે છે. આ મંડળે સ્માજસેવાને લગતાં પુસ્તકોની એક લાઇબ્રેરી ઉઘાડી છે. સમાજસેવાના માર્ગ દર્શાવનાર સાહિત્ય, લોકોમાં વહેંચવાનું તથા ખીન્ન કામ આ મંડળે માથે લીધાં છે; તેમાં મુંબઈ શહેરનાં લોકહિતનાં ધર્મોદ્ધાર તથા કેળવણી આપનારાં ખાતાંનું પત્રક તૈયાર કરવાનો મંડળનો પ્રયત્ન અત્યુદ્દેશીય છે. મંડળમાં પ્રુપ તેમ સ્ત્રીઓ નાનજાતના તકાવત શિવાય સલાસદ થઇ શકે છે.

પતિત વર્ગનો ઉદ્ધાર કરનાર મંડળ (The Depressed Classes Mission Society of India) દેશાકામાં તેમ દેશના અન્ય ભાગમાં આ વર્ગના લોકોને શિક્ષણ આપી તેમને ઉચ્ચ પદે લાવવા, સમાજના તેઓ ઉપયોગી અંગભૂત થઇ પડે તેવી યોજના કરવા બહુ સારો યત્ન કરે છે. પુરુષો સાથે કેટલીક સુશિક્ષિત સત્તારીઓ પણ સમાજસેવાનું આ કાર્ય કરે છે. આ સંસ્થા તથા તેની સાથે જોડાયેલી અન્ય સંસ્થાઓએ મુંબાઇમાં અને અન્ય સ્થળે આ વર્ગને ઉન્નત કરવા માટે વિદ્યાર્થીગૃહ, દિવસની, તેમ રાત્રીશાળાઓ ઉઘાડી છે. આ વર્ગમાં દુનિયર કળા અને ઉદ્યોગના શિક્ષણનો પ્રચાર કરવા માટે પણ મંડળ તરફથી વર્ગ ઉદ્યાતામાં આવ્યા છે. મદાર, ચમાર, મંગ, ટેક, અને ભંગી લોકો આ સર્વ સંસ્થાઓનો લાભ લે છે. અત્યંત પવનના ઉત્કર્ષનાં માર્ગમાં જે કેટલાક સામાજિક વિક્ષેપ નડે છે તે દૂર કરવાને, તેમનું હૃવન તેમને પોતાને તેમ સમાજને વધારે ઉપયોગી થાય તે માટે તેમનું સાંસારિક પદ ઉન્નત કરવા માટે, સ્પર્શસ્પર્શ ની

સૂગ અને અન્ય દ્રવ્યો વિચાર કરે કરવા માટે આ મંડળ જે પ્રયાસ કરે છે તેને દેશના તમામ-ભાગ તરફથી ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. મુંબઈના આ મંડળ સાથે પૂના, આંકલા, અમરાવતી, ભાવનગર, દાપોલી, હુબલી, મદાસ, મદાળજેશ્વર, માલવણ, માંગલોર સતારા થાણા અને કોલ્હાપુરમાં આજ પ્રકારનાં મંડળ, શાખા અગર સંયુક્ત સંસ્થા તરીકે અત્યંત વર્ગના ઉદ્ધાર માટે જે પ્રયાસો પાત્ર કામ કરી રહ્યાં છે તેનું અનુકરણ દેશ સમસ્તમાં થવું જોઈએ. મુંબાઈની ધ ક્રિસ્ટિયન દક્ષાસિક્ક મિશન સોસાયટી આંદ્ર પ્રદેશની સ્થાપના સન ૧૯૦૬ માં થઈ હતી. તેને દિંદી સરકારેના સન ૧૯૬૦ ના ૨૧ માં એક્ટ મુજબ રજીસ્ટર કરાવવામાં આવી છે.

અત્યંત વર્ગની મારફત સમાજની અવગણનાથી અવહારમાં આવી પડેલી અનેક વિધવાઓનું જીવન મુશ્કેલ, સદુધાગી અને સુખી કરવા માટે તથા સામાન્ય રીતે સ્ત્રીશિક્ષણના પ્રચાર માટે ઐસર ડિ. કે. કવેના પ્રયાસથી સ્થપાયેલો પૂનાનો હિંદુ વિધવાશ્રમ ચૌદ વર્ષથી, અને કન્યામહાવિદ્યાલય પાંચ વર્ષથી સારા પ્રયાસ કરે છે.

સુરત તથા અમદાવાદના વનિતાવિશ્રામ પણ દુઃખી વિધવા અને સ્ત્રીઓના સામાન્ય સંકેટનિવારણ, શિક્ષણ અને ઉત્કર્ષને લગતું સમાજસેવાનું કાર્ય પરમાર્થપરાયણ સન્નારીઓ બાઈઓરી, નાની બહેન ગાજર અને બહેન સુધાયનાની-દેખરેખ નીચે કરે છે.

ધાર્મિક વિચાર બાદ કરતાં આ દેશમાં મુક્તિરોજ ૩૦ વર્ષથી સમાજ સેવાનું જે કાર્ય કરે છે તે ખરેખર અનુકરણીય છે. નિરાધાર લોકોમાં સામાન્ય, અને ઔદ્યોગિક કેળવણીના પ્રચાર ઉપરાંત, નિમારની સારવાર માટે તેઓએ હોસ્પિટલો પણ ઉઘાડી છે. ખેતીવાડી, રેશમ અને વજાટના ઉદ્યોગને આજીવ વધારવા માટે આ મંડળ વખાણવાલાયક ચત્તન કરે છે. હિંદુસ્તાનના અપરાધી વર્ગને સુધારી તે-

મને ઉદ્યોગે લગાડવાના પ્રયત્ન તરફ સરકાર તથા પ્રજાનું પણ લક્ષ્ય જોવાયું છે અને તેને સરકાર તરફથી ઉત્તેજન પણ મળે છે. ગયા દુકાળ વખતે મુકિતદેશને આ ધ્વાજામાં ધાસ આપવા, કુવા ખોદાવવા અને સાચાર રાખી, જાળકોને ખોરાક આપવાનું વખાણવાલાયક કામ કર્યું હતું. સમાજમાંથી દુખ, તંગી અને દરિદ્રાવસ્થા દૂર કરવાના મુકિતદેશના પ્રયત્નનું દેશના લિન્નલિન્ન સંપ્રદાયના આચાર્યો અને અગ્રેસરો સામાન્ય રીતે અનુસરણ કરે તો સમાજસુધારણાનું ધણું કામ આપ્યું તેમ સરલ થઈ જાય.

આ સિવાય આર્યસમાજ તથા અન્ય ક્રિશ્ચિયનસમાજ લોક-સેવાનાં અનુકરણીય કામ કરે છે. આ તથા અન્ય ધાર્મિક મંડળો ધાર્મિક મતભેદ દૂર રાખી જનસેવાનાં કેટલાંક કાર્ય કરે છે એ પ્રશંસાપાત્ર છે, છતાં તેઓ સામાન્ય રીતે ધર્મપ્રચાર અને લોકસેવાનાં ખાતાં રજૂ રીતે જૂનાં રાખે, પોતાના તરફની મદદ મેળવતાં, આશ્રય લેતાં મનુષ્યોએ પોતાનો ધર્મ સ્વીકારવો એ ફરજિયાત નહિ રાખતાં ઈચ્છક રાખે તો તેમનાં લોકસેવાનાં કાર્ય વિશેષ આદરણીય અને લોકપ્રિય થાય.

આ તથા જનસેવાનું કાર્ય કરતી હિંદુ મુસલમાન અને પારસી-ઓની, અનાયાત્રમ જેવી અન્ય સર્વ સંસ્થાઓ તથા મંડળો આ રીતે સમાજસેવાનાં પ્રશંસાપાત્ર કાર્ય કરે છે, તેનાં સુપરિચામ, સુદક્ષ આવે છે તેમ આવશે એ વાત ખરી છે, પરંતુ દેશમાં, આપણી આસપાસની સહિમાં અનેક પ્રકારનાં જે દુઃખ અને અપોગતિ જોવામાં આવે છે તે દૂર કરવા માટે તેવી વધારે સંસ્થાઓની, તેવાં વધારે મંડળની, અગર તેની વધારે શાખાઓની સેવક અને સેવિકાઓની વિશેષ જરૂર છે.

પંડાંડા “ બર્નાડોસ હોમ ” (૪૬) નામની એક જ સંસ્થાએ

તેની સ્થાપના પછી પોણા સાથ ઉપરાંત બાલક અને બાલિકાઓને આશ્રય આપી તેમનું સ્વસ્થ કરું છે અને હવે તે પ્રકારનું સત્કાર્ય કરે જાય છે આ સિવાય ત્યાંની અનેક સંસ્થાઓ-આશ્રમો, ગૃહો, હોસ્પિટલો, સ્કૂલો, લેડીઝમાંથી અંત્રાન, દુરાચાર, દુર્વ્યસન હટાવવાને, દાસત્વ, ગુલામી દૂર કરવાને રખડતાં, ભટકતાં, બૂલેલાંઓને માર્ગ બતાવવાને, સુખ્યે સ્થાપવાને, અશક્ત, અનાથ, અચરણને આશ્રય આપવાને, બહેરાં મૂર્ખાં અને અધજનનાં જીવન ઉપયોગી અને ઉત્તમ કરવાને, કામ, રક્ષાપીન આદિથી દેરાન ચતાં મનુષ્યને સારવાર અને સુખ મળે તે માટે, ગરીબ અને મજૂર વર્ગનાં જીવન સુવિકસિત અને સુખી કરવા માટે, ગ્રાન્ડમારને સુધારવા માટે, સમાજનાં કચરા જેવાં તત્વ-નકારાં જીવનાં સ્વીકૃતિમાંથી સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં મનુષ્ય બનાવવા માટે, દેહીઓનાં સુખસમૃદ્ધ માટે, ગિમારી હટાવી સર્વત્ર આરોગ્ય અને સુખશાન્તિના પ્રચાર માટે, અન્યાય અને બૂલમ દૂર કરી સર્વત્ર સુલેહ અને સહિસલામતી વધારવા માટે, શિક્ષણ, લેખો, બાપક્ષો, ભાષાનરો, પુસ્તકો, મેનિકેલેન્ડને અને સિનેમેટોગ્રાફના ચિત્રો દ્વારા, દ્રશ્ય, સ્પર્શ, અન્નવસ્ત્રની સદ્વાયથી, તે સંસ્થાઓના કામ કરનારાઓના માનસિક તેમ જ શારીરિક યત્નરો, કામ કરી રહી છે.

હિંદુસ્તાનને આ બધીજ દિશામાં અને તે ઉપરાંત સાંસારિક જીવનને અવનવ અને પરિનામયુક્ત કરનાર કેટલાંક અનિષ્ટ દૂર કરવા માટે ધણું કામ કરવાનું છે અને દરેક મનુષ્ય વ્યક્તિત્વે તેમ સમુદાયમાં સેવા કરવાનો સંકલ્પ કરશે તો પોતાના દેશજન્યુ અને બાલિકાઓનાં જીવન વધારે ઉત્તમ, વધારે આશામય તથા વધારે સુખી બનવામાં વિઠંગ લાગશે નહિ.

પરોપકારનાં, સેવાનાં કાર્ય કરવાના વિષયમાં કાલ માર્ગસૂચકો એમ કહે

મારાથી કાંઈ બની શકે એમ નથી તો તે કહેવું ખોટું છે. દરેક મનુષ્ય કાંઈ ને કાંઈ સેવા કરી શકે. જે કાંઈ મ થમાં ગરીબને દ્રવ્યની અન્નવસ્ત્રની મદદ કરવાની શક્તિ ન હોય તો તેનામાં વાણીની, જ્ઞાનપ્રસારણની શક્તિ હોય, જેનામાં આ બન્ને શક્તિ ન હોય તો તે બિમારની સારવાર કરી શકે, અનીતિમાનને નીતિના માર્ગપર લાવે, દુઃખીને દિવાસો, આશ્વાસન આપી શકે, કોઈનો ફેરા ખાંધને, જે સારા શબ્દ બોલીને પણ વ્યક્તિ રૂબે, તેમ સમુદાયમાં તે સેવા કરી શકે. ડૉ. રેમાર્કસ કહે છે તેમ એટલું તો આવશ્યક છે કે સેવામાં ધણે ભાગે, સંકટનિવારણ સાથે જોડેલા સ્વાશ્રય અને ઉપયોગી ચવાની ભાવના ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. આવીજ સેવા ફલપ્રદ થઈ શકે.

પોતાના જાતિમંદુ અને ભગિનીનાં અનેક પ્રકરનાં દુઃખ અને અડચણો, પરિતાપ અને ત્રાસ જોઈ જોનું હૃદય ન દ્રવે તેવાં નિષ્કુર, પાપાણુહૃદય મનુષ્ય જગત્માં અપનાદશ્યે હોય છે. પોતાની આસપાસના જગત્માં સુખસંતોષ વધારવાના, પોતાનાં દુઃખી ભાઈ બહેનની સેવા ઉઠાવવાના અભિલાષવાળા આ પુસ્તકના સન્નિવાચકવર્ગને આ પુસ્તક માર્ગદર્શક અને પ્રોત્સાહક થઈ પડશે તો તેની પ્રસિદ્ધિ સાર્થક થઈ ગણાશે.

આ પુસ્તક, લાહોરની પ્રેરમન ક્રિશ્ચિયન કોલેજના પ્રિન્સિપાલ રેવરંડ મિ. ફ્રેડેરિક એમ. એ. એમ. એસ. સી.ના "Suggestions for Social Helpfulness" (સમાજસેવાના સન્માર્ગ) એ નામના ગ્રંથ ઉપરથી લખવામાં આવ્યું છે. રેવરંડ મિ. ફ્રેડેરિક ઉક્ત ગ્રંથ પ્રકટ કરી હિંદી જનસમાજની ઉત્તમ પ્રકારની સેવા બજાવી છે તે તે ગ્રંથના વાચન ઉપરથી જણાઈ આવશે.

માનવજીવનમાં વિદ્યાર્થી-વ્યવસ્થા એ બહુ મહત્વનો, મહત્વના સમય

છે, આ અવસ્થામાં જ માનવ જીવનના ઘટના, મનુષ્યના ચરિત્રનું બંધારણ થાય છે. પોતાના તરફની 'તેમ જગત્ તરફની જવાનદારી સમજવાનો આ નિમિત્ત સમય છે. આ અવસ્થામાં જે સારા નરસા સંસ્કાર મનુષ્યપર પડે છે તેને અનુસરીને મનુષ્ય આત્મોન્નતિ તેમ જ સમાજસેવાના કાર્ય સફળતા સાથે કરી શકે છે. આ નિયારથી દૈવરૂઝ મિ. ફૂલેમિંગે આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓ માટે લખ્યું છે પણ મનુષ્ય પોતાની સર્વ સ્થિતિમાં, બાંધકામથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી અજવાસ્તી છે એ દૃષ્ટિએ જેઓ શાળા, પાઠશાળામાં જતા વિદ્યાર્થી નહિ હોય તેઓને પણ તે અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડશે.

આ પુસ્તકમાં સામાજિક સેવાના સર્વ સંબંધિત માગ બતાવવાનો ઉદ્દેશ રાખવામાં આવ્યો નથી. મૂળ લેખકે જણાવ્યું છે તેમ : આ પુસ્તક સૂચનાત્મક છે એટલે તેમાં આપવામાં આવેલી સૂચનાઓ બતાવવામાં આવેલી માર્ગ ઉપરથી સેવા માટે અન્ય અનેક સૂચનાઓ, અન્ય અનેક માર્ગ મળી આવશે.

અમદાવાદ,
સંવત્ ૧૯૬૮ વિજયાદશમી.

} ડાહ્યાલાલ લક્ષ્મણભાઈ ખેન

સંક્ષિપ્ત અનુક્રમણિકા N.....

ક્રમસંખ્યા.	વિષય.	
૧	ઉપોદ્ધાત...	૩૮
૨	કેળવણી...	૪૨
૩	નિરક્ષર આગળ વાચન...	૪૭
૪	પુસ્તકોની ખીરધાર...	
૫	મૈત્રિક સેન્ટનથી ઉપદેશ...	
૬	નાના વિદ્યાર્થીઓને સંગ્રહસ્થાન, મિલ તથા ખીલ	
	કારખાનાં વગેરે જોવા લઈ જવાં...	૫૦
૭	રમતની રૂત્તિને ઉત્તેજન આપવું...	૫૩
૮	આરોગ્યવિદ્યાને ઉત્તેજન...	૬૫
૯	ખિમાર અને કુખીને મદદ...	૭૭
૧૦	ભાષાંતર...	૯૪
૧૧	“ક્ષીમ ઓફ ધિ ગોલ્ડન પેન” (પત્રચેષક મંડળ)...	૧૦૨
૧૨	પત્રિતવર્ગની સેવા...	૧૧૦
૧૩	સાર્વજનિક સંસ્થાઓની સેવા...	૧૧૯
૧૪	પ્રાણીઓ પ્રત્યે થતી નિર્દયતાનો અટકાવ...	૧૨૪
૧૫	શહેર અને ગામડાનો મુધારો...	૧૩૫
૧૬	હોસ્ટેલમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓની કેટલીક સામાજિક ફરજો.	૧૩૬
૧૭	મદ્યપાનનિયેધ...	૧૪૫
૧૮	નાની કલ્પ અને સમાજનું મહત્વ	૧૫૨
૧૯	મુસાફરોને મદદ...	૧૭૧
૨૦	સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીમંડળને કેટલીક સૂચનાઓ...	૧૭૩
૨૧	ચરિત્રવડે થતી સેવા...	૧૮૬
૨૨	શિક્ષકોને કેટલીક સૂચનાઓ...	૨૦૨
૨૩	ધર્મના આવિર્ભાવ તરીકે સમાજસેવા	૨૦૬
૨૪	પ્રાર્થનાદ્વારા સેવા...	૨૧૬
૨૫	સેવાની શક્તિ...	૨૩૫

સવિસ્તર અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ છું ઉપોદ્ધાત.

માનવજીવન અને પરસ્પર સાહાય્ય. સેવાનો સકલ્પ. આ પુસ્તકને હેતુ પદ્ધતિ. કામ કરીને શીખવું. કેટલીક માની લીધેલી બાબતો. સામાજિક સેવાની વ્યાખ્યા. સદ્માનુભૂતિની ખીલવણી. સેવાના પ્રકાર, કાર્ષિક કાર્ય. વહીવટની રીતિ (Stewardship)નો ખ્યાલ. સેવાની ભવ ઉપર અસર. અનુભવ પડી જાય તો મન થઈ શકે છે. ગુણ શુદ્ધિ થાય. કાર્ષિક ખાસ કામ માટે સેવાની જરૂર. પૃષ્ઠ ૧-૧૩.

પ્રકરણ ૨ છું. કેળવણી.

ખાસ અનુભવનો જરૂર. હિંદુસ્તાનને સ્વસિદ્ધિની અગત્ય. ૧ ગૃહ. શિક્ષણ કયાથી આરંભ કરવો. અમલ કરવાના માર્ગ કેવી રીતેથી કામ થવું જોઈએ. કેટલાક જણાવે, ફરવા હરવાની રીતિ સ્ત્રીઓમાં ઉત્પન્ન કરવી. ઘરની બહાર કાઢવાનું કામ. ૨ ગામડાંની સાળાઓની સુવાસત તેમને ઉત્તેજન-સહવિત પરિણામ એક વિદ્યાર્થીનો અનુભવ. ૩ ગામડાંની નિરાર્થોમાં મદદ-કેળવણીને સામાન્ય ઉત્તેજન-વિદ્યાર્થીઓના થતા. કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાના અન્યમાર્ગ ૪ ગામડાંમાં સાળાઓ કાઢવામાં મદદ કરવી-વિદ્યાર્થીઓ અને બીજાના પ્રયત્નો. એક સાળાની સ્થાપનાનો ઇતિહાસ નાની નાની યાદ-આન. ૬ પતિતવર્ત્ત માટેની સાળાઓ-કર્વચ. દિવસની સાળા. વધારે સારી સાળા. સારી રીતભાવ રાત્રીસાળાનો નમૂનો. વિદ્યાર્થીઓ મેળવવાની રીત. ૭ ગ્રંથાસાળાઓ-વિધવા સિદ્ધકો. પૂરું સિદ્ધકો. અશ્વશાસ્ત્રમ ઉત્તેજન. ખર્ચ સાળા અને ગૃહશિક્ષણ કેળવણી માટે આનુરૂપ હવામાં. ૮ રાત્રીસાળાઓ-તેમની જરૂર ૬ હ. જગા. અનિકારીમંદી. સમય ઉત્તેજન. વધારે સારો નમૂનો. વિદ્યાર્થીઓ મેળવવાની રીત. સ્વયંસેવક અને પત્રાસાર નોંધર વિદ્યાર્થી થઈ શકે. જીલ્લો દુલાલ પૃષ્ઠ ૧૪-૩૩.

પ્રકરણ ૩ છું. નિર્મકાર આગળ વાચન.

કામ અને કેવી રીતે કરવું. આ સંબંધમાં વિદ્યાર્થીઓ થઈ શકે. પૃષ્ઠ ૩૮-૪૧.

પ્રકરણ ૪ મું. પુસ્તકોની ધીરધાર.

ખાનગી ધીરધાર. વિદ્યાર્થીઓએ કરેલા યતન. એક લાઈબ્રેરીની રચાપ-
નાનો વૃત્તાંત. સંક્રમ. પૃષ્ઠ ૪૨-૪૬

પ્રકરણ ૫ મું. મેનિક લેન્ડર્નથી ઉપદેશ.

પ્રેમ અને મુશ્કેલીઓ. એક વિદ્યાર્થીનો સંક્રમ. કેટલીક બાવઠારિક
સૂચનાઓ. પૃષ્ઠ ૪૭-૪૯

પ્રકરણ ૬ મું.

નાના નાના વિદ્યાર્થીઓને સંબંધરચન, મિત્ર તથા ખીલ' કારખાનાં
વગેરે તેવા લઈ જવાં. આ પ્રકારના પર્યટનના લાભ આ પ્રકારના શિક્ષણની
અસર. પૃષ્ઠ ૫૦-૫૨.

પ્રકરણ ૭ મું. રમતની વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું.

રમતના રચનાના લાભ વિષે અધિકારોની શ્રદ્ધા. તેમની વધતી જતી
કદર, ઉત્સાહમાં રમત ઉપર અક્ષા. રમતમનવર્તુ' મહત્વ. ઇતિહાસથી ઉત્તેજન.
જરૂર. જામડાઓમાં પણ તેની આવશ્યકતા. સૂચનાઓ. મદ્યસ્રમા કામકામ.
કક્ષકક્ષામાં રમતમનવર્તની જગા. અનાયામકમાં રમતની વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું.
જોલેજના વિદ્યાર્થીઓની સહાયતાની જરૂર. દેખરેખવાળી રમતનો અર્થ. વિ-
દ્યાર્થી કેવા ભેઈએ. રમતની જગા. શાળાની રમતમનવર્તની જગાએ જવું. પૃષ્ઠ
૫૩-૬૪

પ્રકરણ ૮ મું. આરોગ્યવિધાને ઉત્તેજન.

જે સંબંધમાં ઉત્સાહભરી હીડચાણની જરૂર. આ પ્રકારનું લોકપ્રિય
શિક્ષણ કેવી રીતે આખી રાકાય ? મેલેરિયાના અટકાવ માટે વિદ્યાર્થીઓનું
મહત્વ. ક્ષીનાઈન વહેંચનાનું કામ ખીવાના પાણીનું રમણ. પ્લેગના સમયમાં
વિદ્યાર્થીઓની મદદ. અરુચિ દૂર કરવી. શ્રીનગરમાં આરોગ્યના સંબંધમાં
વિદ્યાર્થીના યતન. પૂનામાં પ્લેગરાજન. માહિતી મેળવવાના સાધન. કામ કર-
નારાઓને કેવી માહિતી દોવી ભેઈએ. અન્ય સૂચનાઓ. આ સંબંધમાં સરકાર
તરફથી પ્રકટ થયેલા માહિત્ય. સરકારી તબીબોના કામમાં મદદ આપવી.
પૃષ્ઠ ૬૫-૭૩.

પ્રકરણ ૯ મું. બિમાર અને દુઃખીને મદદ.

સારા ઔષધનો ઉપયોગ, વિદ્યાર્થીઓની આવી મદદનાં અન્ય દર્શાવેલા સામાન્ય ઉપચાર, સૌંદર્ય અને જીવનશૈલીનાં એસોસિએશન, ક્યાં ક્યાં વર્ષ નીકળ્યા છે? દીનબંધુમંડળ, હૉસ્પિટલોની સુધાકાર લેવી. હૉસ્પિટલના દરદીઓ માટે ઔષધી દવા, જેમની કોઈ કાગળ રાખવું નથી તેવા દરદીઓને હૉસ્પિટલમાં લઈ જવા, હૉસ્પિટલ ઉપરાંતનું કામ, કેન સમસ્તને સ્વદી આફતોમાં સદાવતા, ખાસ પ્રસંગે મદદ, હડકવા, જરીજ દરદીઓને મદદ, દાવના દરદીઓને મદદ આપવાના સબંધમાં મદિતી, ઉત્તર દિલ્હીનાનું ધરમપુરનું દાવનું મદદ, આ હિંદુઓમાં અન્ય સેનેટારિયમ અને મદદ, અંધને સદાય, બહેરાં-મૂંઝાને મદદ, દવા લાવી આપવી પૃષ્ઠ ૭૭૫૨.

પ્રકરણ ૧૦ મું. સાધારણ.

જવાબદારી, શું થઈ શકે? કેટલીક વ્યાવહારિક સૂચનાઓ, ખાસતર વિરે સૂચના, સાધારણના સબંધમાં બીજી વધારે સૂચનાઓ, પૃષ્ઠ ૬૪-૧૦૦.

પ્રકરણ ૧૧ મું. “હીંગ ઓફ ધિ ગોલ્ડન પેન.”

આ નામનું એક પત્રોપદ્યમંડળ.

આ મંડળનો હેતુ, પત્રોની કદર, પત્રો દબેલાં સત્કાર થાય કે બાગડો અને પત્રોપદ્યન, ઉપકારપત્ર, રંગસા વિરે, પ્રીતિના પત્ર, નિકટના સંબંધી, પત્રવ્યવહારના ફળ પત્રોપદ્યનની આ કોઈ નિશ્ચિત સ્થિતિ નથી, પૃષ્ઠ ૧૦૧-૧૦૮.

પ્રકરણ ૧૨ મું. પતિના વર્ગની સેવા.

શ્રાતૃભાવનો વિસ્તાર, પોતાના મનનો એક વિચાર, પોતાની એક પેટા-ફાવિ માટે ઉત્સાહ બસ નથી, એક નિશ્ચય, આ પ્રસંગ મદત્વ, વ્યાવહારિક પત્રો, કેળવણીનું મદત્વ, કેળવણી ઉદ્ધારક, ઉત્કેષક નથી, કલ્યાણની સ્થાપના, આરોગ્યવિદ્યા, હિંદુઓ, પૃષ્ઠ ૧૧૦-૧૧૭.

પ્રકરણ ૧૩ મું. સાર્વજનિક સંસ્થાઓની સેવા.

પૈસા લીધા વગરની મદદની જરૂર, એક અનાયાસમને મદદ, સંસ્કૃત અને મુજબ મંડળની સદાયતા, બમિલથી મદદ, પૈસા ઉત્પાદકરના એક માર્ગ, શારીરિક શ્રમવટે સદાયતા, ૫૫ ૧૧૬-૧૧૨

પ્રકરણ ૧૪ મું. ગ્રાણીઓ પ્રત્યે થતી નિર્દયતાનો અટકાવ.

ગ્રાણીરક્ષા અને હિંદુસ્તાન. આ સંબંધમાં સામ્રાજ્યને લગતું એક દિ'દી મંડળ. લોકમતની આવશ્યકતા. રચાનિક મંડળોથી શું થઈ શકે ? કાયદો. શ્રેન્દાના પ્રકાર. શું થઈ શકે તેના દાખલા. કલકત્તા અને ધીનમરમાં થયેલું કામ. સંક્ષેપમાં સૂચનાઓ. પૃષ્ઠ ૧૨૪—૧૩૩.

પ્રકરણ ૧૫ મું. શહેર અને ગામડાનો સુધારો.

બ્યક્તિ શું કરી શકે. પૃષ્ઠ ૧૩૫—૧૩૭.

પ્રકરણ ૧૬ મું. હોસ્ટેલમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓની કેટલીક ફરતો.

આત્મશાસન. સાર્વજનિક મતની વિચિત્રતા વધારવી. જીવન લક્ષ્ય યવા માટે પૂરવણી કરે તેવી બાબતોનું મહત્વ. વખાણવાલાયક વસ્તુની તપાસ રાખવી. અન્ય માટે વિચાર. વિદ્યાર્થીલગનનું વાગવરણ. કર્તવ્ય માટે પુકાર. પૃષ્ઠ ૧૩૯—૧૪૩.

પ્રકરણ ૧૭ મું. મધપાનનિવેધ.

મધપાનની અભિવૃદ્ધિ. મજબૂત લોકો નિર્બળ થવા નામ છે. કેળવણી દોડાનું કર્તવ્ય. સામાજિક રિયતિની ઉગતિ. બ્યક્તિની કેળવણી. ચાહની સ્પર્ધા. મધપાનનિવેધને લગતું સંજીત. મધપાનનિવેધની હીલચાલના અનેક રસ્તા. વિદ્યાર્થીઓનું આદર્શરૂપ કાર્ય. પૃષ્ઠ ૧૪૫—૧૫૦.

પ્રકરણ ૧૮ મું. નાની કલબ અને સમાજનું મહત્વ.

તેમની કિમત. તેમની આંતરણ રહુ યતા કાય. કોઈપણ હીલચાલમાં કરેલ માણસની જરૂર. હેતુનો નમૂનો. વિદ્યાર્થીના પ્રયત્નો. એક બીજે પ્રયત્ન. બહાદુરીના પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરવાને આહુર વીરમંડળ. અનાથ અને લાઠકનારની સંસાજ રાખનાર સભા. મુંગાઈનું સેવાસદન. મદદને લાયક કેટલાંક કૃષાંત. પર્સનલ સર્વિસ (નવ-સેવા) એસોસિએશન. ક્વીનાર્બન સોસાયટી. પૃષ્ઠ ૧૫૨—૧૬૯.

પ્રકરણ ૧૯ મું. મુસાફરોને મદદ. પૃષ્ઠ ૧૭૧.

પ્રકરણ ૨૦ મું. સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં

વિદ્યાર્થીમંડળને કેટલીક સૂચનાઓ.

સામાજિક અભ્યાસ. સંશોધનની વૃત્તિ. નતે વિચાર કરવો. કોઈપણ બાબતમાં પ્રતીક્ષ થવું. સંશોધનની અગત્ય. ૧ મુનિસિપલ કામકાજનો વહીવટ.

૨ નહેર સરથાઓનાં કામકાંજ અને તેનાં પરિણામ ૩ પંરદુઃખસંભવ સાચનો.
 ૪ ખાસ જરૂરીસેવા અને લેખખો. ૫ પોતાના નગરની નૈતિક ઉન્નતિ કરનાર
 બગ ક્યાં છે તેની તપાસ. ૬ ચાલુ વહેંચણી. વર્તમાનપત્રોની વહેંચણી. વિવધ-
 વાર વહેંચણી. વર્તમાનપત્રનો એક અંક. ઉત્તમ છબીનો સંપર્કિત વર્તમાન,
 નાનાં મહાનું મહત્ત્વ. અભ્યાસનો ફેવ. અમેસરની પસંદગી. અમેસરના
 કર્તવ્ય. વિચારપ્રેરણાદન. જાને કરવાનો અભ્યાસ. દિ'ફરતાનની ભૂતકાળની
 રિધતિ-આવા અભ્યાસનો લાભ. અભ્યાસની રૂતિ. પૃષ્ઠ ૧૭૩-૧૮૪.

પ્રકરણ ૨૨ મું. ચરિત્રવડે ઘટી સેવા.

ચરિત્રવડે ઘટી સેવા. માત્ર કાંઈ કામ કરતું બસ નથી. ચરિત્રની આવ-
 રથકતા સેવા બ્યક્તિતરતું દર્શન. આવરથક વસ્તુ. પૃષ્ઠ ૧૮૫-૨૦૦.

પ્રકરણ ૨૨ મું. શિક્ષકોને કેટલીક સૂચનાઓ.

શિક્ષકને મળતા પ્રસંગ. સામાજિક કર્તવ્ય માટેની તૈયારી-એક અંત-
 ર્ગત દર્શક કરવા જેવી બાબતો. પૃષ્ઠ ૨૦૨-૨૦૭

પ્રકરણ ૨૩ મું. મર્મના આધિર્ભાવ તરીકે સમાજસેવા.

જોઈ પર્મ વર્તનથી બનતી રામય છે. પર્મ અને સેવાની માત્રબીનો
 સંબંધ. પર્મની પરીખા તેનાં સામાજિક પરિણામ ઉપરથી થાય છે. ધાર્મિક
 સિમ્બલનાં બે ફેવ વર્તનથી બનતી પરીખા. ધાર્મિક છબીનાં આચારની જરૂર.
 પોતાને પૂછવા જેવા પ્રશ્ન. ધાર્મિક છાવણી નિલ્લ તેમ છતાં કરવા માટે
 વર્તનની આવરથકતા. પ્રધાનગણ તરીકે જન્મતું. પૃષ્ઠ ૨૦૮-૨૧૪.

પ્રકરણ ૨૪ મું. પ્રાર્થનાકારી સેવા.

સત્કાર્યની પરિપૂર્ણતામાં પ્રવૃત્તી સદાવત્તા. કામ કરતાં કાંઈ વધારેથી
 જરૂર. વર્તન. હંસર ઉપર કદા. પ્રાર્થનાનાં ફેવક વિવધ. ૧ પાપનિરોધનને
 હક્કથી પ્રાર્થના. ૨ માટે માટે પ્રાર્થના. ૩ ઉદ્ધાર માટે પ્રાર્થના. ૪ પરાયે પ્રાર્થના.
 સમાજને હક્કથી કેટલીક અવગણી બાબતોના સંલગ્ન પ્રાર્થના. પૃષ્ઠ ૨૧૧-૨૩૫.

પ્રકરણ ૨૫ મું. સેવાની શક્તિ.

મનુષ્ય ખરે સામર્થ્ય, અરબલિત આસનો પાશ. માનુષી માર્મ.
 આર્મીનો માર્મ. ઉપેક્ષના આચારથી. માત્ર આપણી જાતની આદા નામથી
 ૦. છબીનાં પ્રયુક્ત પ્રોચ. પ્રેરણાદનની જરૂર સમાજસેવાની શક્તિનું
 મૂળ સારન. સેવાનુ છબી નિભાવવાનો માર્મ. પ્રયુક્ત ૨ રજાનેની સદાવત્તા.
 પૃષ્ઠ ૨૩૬-૨૪૩

સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ.

પ્રકરણ ૧ હું.

ઉપોદ્ધાત.

માનવ જીવન અને પરસ્પર સાહાર્ય.

મનુષ્ય સદૃશ અવલોકન કરશે, ઉડા વિચાર કરશે તો તેને માનવ પદ્ધતિ કે, તેનું શરીર, તેનું મન, તેનો આત્મા તે સર્વની ઉત્પત્તિ મને તેના વિકાસ અન્યને સીધે છે. અન્યની સહાનુભૂતિ શિવાય, અન્યની પ્રહાસતા શિવાય, જન્મથી માડી મરણ પર્યન્ત, મનુષ્ય પોતાનું કાંઈ પણ કામ કરી શકે નહિ. માનવજીવન અને તેના વિકાસનો ધણો આનાર અન્યના ત્યાગ ઉપર રહે છે તો દરેક મનુષ્યે પોતાના બંધુઓ અને ભગિનીઓની સેવા કરવા, સ્વાર્થત્યાગ કરવા તત્પરતા બતાવવી એ તેનું ઈર્તવ્ય છે; આ રીતે માણસે પોતાની શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો ઉપયોગ જનસમાજની સેવાર્થે કરવો જોઈએ છીએ.

સેવાનો સકલ્પ.

સર્વ મનુષ્યમા પ્રતિભા હોતી નથી, સધળા મનુષ્યમા કવિત્વ કે વકતૃત્વ હોતું નથી, બધાજ ધનવાન હોતા નથી, બધાને અનકાશ

રોતો નથી, પરંતુ પોતાના સંસર્ગમાં આવનાં મનુષ્યની યથાશક્તિ મેળ તો સર્વ કરી શકે. સેવાના માર્ગની હમેશાં નક્કર કરવાની જરૂર દેતી નથી. દરેક સ્ત્રીપુરુષ ધારે તો તેને સેવાના ક્ષિત્ર ક્ષિત્ર માર્ગ મળી આવે.

આ પુસ્તકનો હેતુ.

સેવામાં જીવનની વિવિધ સ્થિતિઓનું ઉદ્દેશ્ય દેવાનું છે. જીવનમાં જેમ નાના પ્રકારના બેદ હોય છે તેમ સેવાના સ્વરૂપ અને રૂપાવમાં પણ બેદ હોય છે. સેવા શુ શુ કરી શકે અગર તેની મર્યાદા ક્યા આવી રહે તેનો અહેવાલ એક સુખમનમાં આવી શકે નહિ, પરંતુ આ પુસ્તક સુચનાઓ કરી શકે, જેઓને પ્રભુનું પ્રેમસાદક સાક્ષિપ્ત હોય તેમનામાં આચારવિચારની નવીન પ્રજ્વાલિકાઓ ઉત્પન્ન કરી શકે. જેનું દિલ દાંડ કામ કરવાને રાજી છે તેમને દરેક વિસ્તારમાં મળી આવના સેવાના કુદ્દા માર્ગ સંબંધે આ પુસ્તકમાંથી અનેક સુચનાઓ મળી શકશે, તેમજ સામાજિક સુધારણાનું કામ પૂર્ણતા માલિની, પરસ્પરની સદાય અને દુશિયારીથી દુશ્મની તાલિમ વિદ્યાર્થીઓને એમાંથી મળશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. સામાજિક જીવન સુશિક્ષિત બને, તેનાં સાર્ગ પરિજ્ઞાન આરે એ કેળવણીનો ખરો હેતુ દેવો છે. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં પણ, નામરિક તરીકે પોતાને મળતા પ્રસંગો અને આત્મી પડતી જાનવદ્યગે સમજવાને દરેક માણસે આગ્રહ કરવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીના બારિ અવનને આવરણક હેતુપૂર્ણ વિચારગ્રહિત અને નિરતન સેવાધર્મનો સ્વચ્છ પ્રકટ થય માટે નિમિત્ત વ્યાવહારિક સેવાના નિયમિત ચલ ચલાવી જરૂર છે આ ગીતે, આ પુસ્તકનો હેતુ. વાચકધર્મમાં મહત્વાર થઈ પડવાની જગ્યા જાણવું જોઈએ, એકબીજાને અમરમાં મૂકવાના માર્ગ જાણવાનો, જાણવણીની સામર્થ્ય ઉપન કરવાનો અને બાકનાં ને અચારમાં ઉતારી આપનાં એનું જાણમે લખાને છે.

પદ્ધતિ.

સામાજિક સેવા વડે મળતી કેળવણીની વિચાર માત્રમાં રહેલી દ્વિમતની કેવળ વાતો કરતાં, કોષપણુ કાર્ય જે ખરી રીતે કરવામાં આવે છે તેનો ટૂંકાં વધારે ઉત્તેજક થઈ પડે છે એમ ધારી વિદ્યાર્થીઓએ તેમ બીજાઓએ કરેલી સેવાના ગમે તેવા નમ્ર યત્નને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. જે સ્થળેથી ખરી, બ્યાવહારિક સૂચનાઓ મળી ત્યાંથી બહુ દૂરથી લેવામાં આવી છે; કારણકે અનુભવથી એમ માલમ પડ્યું છે કે સેવા કરવા માટે લોકો તત્પર હોય તો, વધારે કામ થવા માટે, સેવાના સંબન્ધમાં સૂચનાઓની જરૂર છે.

કામ કરીને રીઝવું.

કોષ પણુ વસ્તુ વિશે ફક્ત વાંચવા કરતાં તે વસ્તુ હાથમાં લઈ કરવાથી, કામ વધારે સારી રીતે આગળ વધે છે તે હવે દરેક જણુ કબૂલ કરે છે. હિન્દુસ્તાનની દરેક યુનિવર્સિટીમાં સારાં સાધનવાળી, વિજ્ઞાનને લગતી પ્રયોગશાળાઓ માટે હાલ જેવો આગ્રહ બતાવવામાં આવે છે તે પહેલાં બતાવવામાં આવતો નહોતો. વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરનારને હાલ, દરેક માત્રમાં થોડું થણું પ્રયોગને લગતું કામ કરવું પડે છે. વિશિષ્ટ ઉષ્મતા-એટલે શું, તે કોષ વિદ્યાર્થી તેની તુલના કરે નહિ અને ઉષ્મતા તથા ઉષ્મામાપક્યંત્રથી ÷ તે પોતાને માટે શોધી કાઢે નહિ ત્યાં સુધી તે સમજી શકે નહિ. તેઓ એમ માને છે કે કોષ પણુ પુસ્તકના પાનાં ઉપરથી હાઇડ્રોજન^x ઓક્સીજન શકાય નહિ. વિદ્યાર્થીઓએ જાતેજ તેનાં દ્રવ્ય ખોળી લેવાં જોઈએ. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રયોગ-

* Specific heat. દરેક વસ્તુને રાસ્ય ઝીમીથી લઈ એક ઝીમી સુધી લઈ જવા માટે જોઈતી ઉષ્મતા.

- Thermometer and Calorimeter.

x હાઇડ્રોજન વાયુ-ગાળી ઉત્પન્ન કરનાર વાયુ.

ગ્રાજાની પદ્ધતિ માન્ય પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયણ અને પ્રાણીવિજ્ઞાનને લગાડવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડ અને અમેરિકામાં તેમનેજ માત્ર નહિ પરંતુ, ગણિત, માનસશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રને પણ લગાડવામાં આવે છે. સંલોપમાં આપણને એમ માલમ પડ્યું છે કે કેટલાક પણ વસ્તુ આપણે કરીએ છીએ તેનું આપણને સાફ શિક્ષણ મળે છે. ખરી રીતે, અનુભવથી આપણે જે ખોળી કાઢીએ છીએ તેજ ચીજો વિશે આપણને સારામાં સાફ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અમે એમ માનીએ છીએ કે નાગરિક જીવન માટે ગોખતા મેળવવાને આજ પ્રયોગશાળાની પદ્ધતિની જરૂર છે.

કેટલીક માની લીધેલો આખતો.

આ પુસ્તકમાં એમ માની લેવામાં આવ્યું છે કે વિદ્યાર્થીઓના નૈતિક વિકાસ માટે ઉઠી લાગણીવાળા સંખ્યાબન્ધ શિક્ષકો છે અને એવા ધણા વિદ્યાર્થીઓ તથા અન્ય સ્ત્રીપુરુષ છે જેઓ સેવાના સન્માર્ગમાં, શિક્ષકો અને આગેવાનના સુચનાને અનુસરી ચાલે. સીધા નૈતિક શિક્ષણની અસર અને વધાર્થતામાં માણસોમાં મતભેદ હોય પરંતુ અંતરની લાવનાઓ લાવનાના અનુસરણથી આવિર્ભાવ પામે છે, તે બાબતમાં સંપૂર્ણ એકમત છે. નીતિશાસ્ત્ર અને ધર્મના ઉચ્ચ જ્ઞાન માત્રથી મુખ્ય નીતિમાન કે ધાર્મિક જનતું નથી પરંતુ નીતિ અને ધર્મની દૃષ્ટિથી કામકાજ કરવાથી થાય છે એમ- માની લેવામાં આવ્યું છે. એમ પણ માની લેવામાં આવ્યું છે કે સેવાને લગતું શિક્ષણ એ ખરી અને મહત્વની બાબત છે. સામાજિક સેવા માટે વિદ્યાર્થીઓમાં વધારેમા વધારે કેટલી શક્તિઓ રહેલી છે તે તેઓ પોતેજ પોતાની મેળે શોધી કાઢે તેમાં સંશય કરવાને મત્ત કરવા-એ પોતાને સુપ્રસન્ન પ્રાપ્ત થયો છે, એ પોતાને એક સારામાં સારો હક મળ્યો છે એવું ધારનાર કેટલાક સુચિત્ત છે. આથી એમ અને

છે કે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં હોય છે ત્યારથીજ, પ્રુપ્ત વયે, જીવનનું એક સારામાં સારું ઉત્કર્ષક સાધન સંપાદન કરવામાં તેઓ પ્રાથમિક પગલું ભરી શકે છે. એક પુસ્તક વિદ્યાર્થીની દષ્ટિ આગળ રહેવાથી કે એક ભાષણ સાંભળવાથી જે અસર થાય છે, પણ જેથી તેના પ્રવૃત્તિ-મય જીવનને અસર થતી નથી, તે અસર તથા તે લાગણી વ્યર્થ જાય છે; આવી જેમને ખાતરી છે તેમને, ઘણું સ્થળે વ્યાવહારિક માત્રમ પડેલી, સેવાના સન્માર્ગ બતાવનાર આ રૂપરેખા રસભરી અને મધ્ય-વાન થઇ પડશે.

સામાજિક સેવાની વ્યાખ્યા.

સામાજિક સેવાની જૂદી જૂદી વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે:— માનવજાતિની સુધારણા માટે કોઇ વ્યક્તિ અગર સમુદાય તરફની સેવા; સમાજની સ્થિતિ સુધારવાનો કોઇ યત્ન; કોઇપણ પ્રકારના સાંસારિક સમ્બંધનો વિચાર લાવ્યા વગર માત્ર વ્યક્તિ કરતાં સમુદાયની ઉન્નતિનો હેતુ, જનસુધારણાના જે પ્રયાસમાં હોય તેવા કોઈ પ્રયાસ. અમારા માનવા મુજબ, સમાજની સુધારણા માટે એક વ્યક્તિ સાથેના અંગત અને હાથોહાથના કામનો સમાવેશ સેવામાં થાય છે એટલુંજ નહિ પણ માનવજાતિની સુધારણા માટેના વધારે મોટા, વધારે નિયમિત અને સંયુક્ત યત્નોના પણ સમાવેશ થાય છે. આમ છતાં એકજ પ્રકારની કોઇ પ્રવૃત્તિમાં પડી અને પછી તેજ માત્ર સેવા છે એમ કહેવાથી પણ આપણે સાવધ રહેવું જોઈએ છીએ. કારણકે, જીવન જેટલું વિસ્તારવાળું, જેટલું વિવિધતાવાળું તેટલી મેવા પણ વિસ્તારયુક્ત અને વિવિધતાવાળી હોય છે.

સહાનુભૂતિની ખીલવણી.

કોઇપણ જરૂરીયાત પૂરી પાડવી તે સેવા. સહાનુભૂતિની આપણી વૃત્તિની ખીલવણી એવી રીતે થવી જોઈએ જેથી તેજાની આગળ

આપણા જાનિબાદ્ધ્યોને જરૂરી બાબતો પૂરી પાડીએ. કોઈપણ અમરની નિશ્ચિત સેવા હમેશા કરવી એ સવાલભરેલું છે જેથી સેવા કરવાની ટેવ પડે. આ હેતુથી કરવામા આવતી કોઈપણ બાબત મદદ વગરની અગર નિર્જીવ હોઈ શકે નહિ.

“ નાની નાની મદદ પણ ચાલુ રહે ત્યારાધી તે ખરી સેવાજ છે, એક નાના કૂલનો પણ ઓપડો, સૂર્યથી, આકળના બિન્દુનું રક્ષણ કરે છે ”.

વાસ્તવિકરીતે, વ્યક્તિ એક વ્યક્તિ છે અને ધણી વધુ મજી પ્રભ ઉત્પન્ન થાય છે વ્યક્તિને કરેલો મહેતે તેરી નાની મદદ પણ દેશનું કામ કરવા સમાન છે આથી સેવાના નાના નાના પ્રસંગની પણ અવગણના કરવી નહિ.

સેવાના પ્રસંગ

દરેક માણસને, પોતાના બાહ્ય બહેનોના કાષ્ટને કાષ્ટ સેવા કરવાના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે આવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરવાને પણ તેજી પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને પ્રાપ્ત થના, પોતાની બુદ્ધિ, પોતાના સરીર અને દ્રવ્યનો તે પારખ માટે વ્યવ કરે તથા તેથી અન્યને કાંઈ લાભ મળે તો તેમણે પણ રીક છે. તમારા સસર્ગમા આવના મનુષ્યને, જગતને વધારે સુખી બનાવવાની ઉદાર શક્તિ, ઉદાર આવેશ લાવવાની જરૂર છે આ જગત રજાક્ષેન છે દુઝરો દીન મનુષ્ય, જખમી થયેલા, નિરાધાર, તમારી સહાયતાની સદ્ જોતા, હાં જગત એક જાંટાની આશા રાખતા અને એક ઘોડી પણ સુખસગવડની માગણી કરતા પડ્યા છે. મદદ મળે અગર ન મળે પત્તા, કેટલાક તો પોતાના દુખમા પોતાના બાહ્ય બહેનોના સમાગમ માત્ર, સ્પર્શ માત્ર ધરજતા પડ્યા છે. કલ્પનમા કરજાતનાં બાબતો ધણી માનમ પડે છે પોતાની અસપાસ કુખી જન ધના,

જે અધમ મનુષ્ય પોતાના ઐશ્વર્યારામ અને આનંદનીજ માત્ર દરકાર રાખે છે તેના જેવા થવું યોગ્ય નથી. ગટે કહે છે કે ‘ સુન્દરતા, પ-રોપકાર અને આખા વિશ્વના સમાગમમાં રહેવું. ’ તમારી પોતાની જાત જેટલા એક કંઠાળ, ચીથરેહાલ, કુદ્ર લાગમાં વસવું ઉચિત નથી. તમારા ધંધામાં અગર ધધા જહાર, તમારા જ્ઞાનનો, તમારી શક્તિઓનો લાભ જીજ્ઞાસોને આપો. જે કાંઈ મનોહર, જે કાંઈ પ-વિત્ર, જે કાંઈ સાફ કહેવાતું હોય તેને માટે મજબુત લાગણી રાખો. અજ્ઞાનને જ્ઞાન આપવું, સર્વ માટે ઉન્નતિના માર્ગ પ્રેરણા કરવા, દુઃખીના નિસાસા દૂર કરવા, તેમનાં આંસુ લહેવાં, સર્વત્ર પ્રસન્નતાનો પ્રચાર કરવો.

કાંઈક કરવું.

કાંઈપણ કરવાની ઇતિ અને વસણમાં અભિવૃદ્ધિ કરવી, એ મ-હત્વની બાબત છે. જ્યારે જ્યારે બની આવે સારે કાંઈપણ માણસને ઉન્નતિના માર્ગપર લાવવું. ‘ સર્વમાં આવતાં દરેક મનુષ્યની સુધારણા કરવી, જ્યાં જ્યાં આપણે જઈએ ત્યાં ત્યાં, પ્રકાશ, આનંદ, આશા, શુભેચ્છનો પ્રચાર કરવો, કૂલ વેરવાં. આથી અન્યને પ્રકાશ અને આ-નંદ મળે છે એટલુંજ નહિ પણ આપણા સુખના ધાર પણ ખુલાં થાય છે. અન્ય પ્રત્યેની આવી શાન્ત સેવા, જગતનું ધ્યાન એવા વગર કરી શકાય, એટલે વિસ્તારવાળી અને વધારે જાહેર સ્વરૂપની સેવા સાથે જે કેટલીક મુજબણા જોડાયેલી હોય છે, તે નડે નહિ. સેવાની આ દત્તિનો અમલ જેમ વધારે થતો જાય તેમ જીવન પણ વધારે રસભરું થઈ પડે છે.

વહીવટની વૃત્તિ (Stewardship) નો ખ્યાલ.

અબુ પ્રીત્યર્થે ઉપયોગ કરવા માટે શુદ્ધિ આપવામાં આવી છે.

અને મનુષ્ય ધણું ઓછું કરી રોકે છે માટે તેનાથી જે કાંઈ બને તે કરવામાંથી તે મુક્ત થઈ રોકે નહિ. અહીં વડીલટ (Stewardship) નો અર્થ એ થાય છે કે ઇશ્વરે જે હુદ્દિ આપી હોય તેનો ઉપયોગ કરવાની જવાબદારી. સર ઓલિવર લોન્ડોન કહે છે કે પૂરના કારણે વગર બનાવ બનતા નથી અને જેટલે દરજ્જે પ્રતિનિધિઓ, વડીલટ કરનારાઓ અથવા ટ્રસ્ટીઓ આરામ લીધા કરે છે અગર કોઈ પ્રસંગનો અનુભવ ઉપયોગ કરે છે ત્યાં સુધી સંલગ્ન જણના સુધારા પશુ થઈ શકશે નહિ, પ્રમુદારા તેમ પ્રભુ તરફથી આપણે કાંઈ કરનાં હોઈએ એમ સમજવું જોઈએ. કેટલીક થોડી જાળનમાં પણ આપણે સારી નિદાથી સેવાધર્મ સ્વીકારવો જોઈએ. આ જગતમાં, ઉચ્ચતર જીવનના આત્મશુદ્ધ ઉદ્દેશ અને વિકાસમાં સહાયતા કરવાનો આપણને હક્ક છે એમ આપણે માનવું જોઈએ. અહિં માત્ર આરમ્ભ અને જવાબદારીની લાગણીની આવશ્યકતા છે. ધણાને માટે 'મારામાં કેટલી શક્તિ છે' તે સવાલ નથી પણ મારામાં જે કાંઈ શક્તિ છે તેનો ઉપયોગ કરવાનો નિશ્ચય છે.

સેવાની જાત ઉપર અસર.

પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે જન્મતી તેમ માનવ સ્વભાવની એવી ઘટના કરી છે કે જે મનુષ્ય, સ્ત્રી વા પુરુષને સુખી થવાની ઇચ્છા હોય તેણે અન્યને, સમાજને સુખી કરવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મુક્ત રીતે વિચાર કરનારને માધ્યમ પડશે કે આપણું પોતાનું સુખ વધારવાનો માર્ગ, બીજાઓને સુખ કેમ થાય એ જાણવું વિચાર કરવામાં રહેતો છે. અંગ્રેજ લેખક કિંગ્સલિ કહે છે કે જો તમારે દુઃખી થવું હોય તો તમારે તમારો પોતાનોજ, તમારે પોતાને શાની જરૂર તેનો, તમને પોતાને શું પસંદ છે તેનો, લોકો તમને પોતાને કેવું સન્માન આપે છે તેનો, લોકો તમારે માટે શ્રી વિચાર કરે તેનોજ તમારે

વિચાર કરવો. આ વૃત્તિ રાખશે તો કોઇ પણ સ્થળે તમને વિચુક્તતા નજરે પડશે નહિ. તમારા સંસર્ગમાં આવતી દરેક વસ્તુને તમે દુષિત કરશો, આ રીતે તમે ધણાજ દુઃખી થશો. સ્વાર્થ એજ દુઃખનું કારણ છે. જેઓ અન્યની દરકાર કરતાં નથી તેમને તરતજ માલમ પડશે કે બીજાં તેમને માટે દરકાર કરશે નહિ. તે એકલાં એકલા માટે રહેશે તો તેઓ મરશે પણ એકલાંજ અને જ્યારે તેજશે ત્યારે કોઇ કિશકીર થશે નહિ.

મનુષ્ય મહાશુદ્ધિમાન હોય, તેની પાસે પુષ્કળ ધન હોય, તે મહાન ક્ષતાધીશ હોય, તેને જ્યાં જ્યાં અદબક માન મળતાં હોય, પણ તેની નજર પોતાના તરફજ હોય, તેની દષ્ટિમર્યાદા પોતાથી આગળ ન જતી હોય, 'હું અને મારું' એમાંજ તેનું જીવન વ્યતીત થતું હોય તો તેની શુદ્ધિ, તેનું ધન, તેને મળતાં માન સર્વ વ્યર્થ છે; આ સમજી તેને મળેયું છતાં કુગાળમાં અને તેનામા ફેરફાર રહેશે નહિ. આ માણસ જ્યારે મરણ પામે છે ત્યારે તેને માટે કોઇ રહતું નથી, ખરીરીતે તેને કોઇ માન આપતું નથી, ખરી રીતે તેને માટે કોઇ સારા શબ્દને ઉચ્ચાર કરતું નથી.

જે લોકો પોતાને માટેજ દરકાર રાખે છે, જે લોકોના જીવનને ઉચ્ચતમ આશય, જગતમાં, પોતાની તેમ પોતાના કુટુંબની ઉન્નતિ કરવાનો છે, જેને પોતાના જાતિબંધુ, લગિની અગર દેશનું કલ્યાણ કરવાના પ્રયાસનું સ્વપ્ન પણ નથી, તેનાથી જગત બેદરકાર રહે, તેનો નિરરકાર કરે એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી.

એક મહાન રાજાની વાત છે. તેને એક નાનો છોકરો હતો. આ છોકરાની તે ઘણી સુશ્રુષા કરતો. પૈસા અને પ્રીતિથી જે કાંઇ મળે, તે છોકરાને જે કાંઇ ઇચ્છા થાય તે સમજી તેને મળતું. તેની કોઇ પણ ઉમેદ દૃષ્ટ થયા વગર રહેતી નહિ. છતાં તે સુખી હતો નહિ.

અસંતોષ અને ચીડધી તેનું મ્હોં હમેશાં બગડેલું રહેતું. એક દિવસ, એક જાદુગર રાગના મહેલે આળે અને કંઈ કે હું તારા પુત્રને સુખી કરૂં, ચીડીયાને બદલે તેને હું હસના કરી આપું. રાગને કંઈ 'તમે જો આટલું કરી આપો તો તમે જે માગો તે આપું.' જાદુગર તે છોકરાને એક ખાનગી ઓરડામાં લઈ ગયો. એક કાગળના કંકડા ઉપર કાંઈ ધોળા પદાર્થથી તેણે કાંઈ લખ્યું. તે કાગળ તેણે તે છોકરાને આપ્યો અને કંઈ કે "તું એક અંધારા ઓરડામાં જા, તે કાગળ નીચે એક સળગાવેલી બતી રાખજે અને જે થાય તે જોજે." આમ કહી તે જાદુગર ગયો. તે છોકરાએ કહેવા પ્રમાણે કર્યું. ધોળા અક્ષર નીચે પ્રકાશ આવવાથી તે સુંદર, આસમાની રચના થઈ ગયા. તેની રચના નીચે મુજબ થઈ - 'હમેશાં ઢાંધળે કાંઈ તરફ દયાનાં કામ કરવાં,' રાગદુખાર જાદુગરની સલાહ મુજબ આશ્રય અને સત્કાર સુખી થયો. દાહપણુ છવન ત્યાંસુધી ઢાંધળે પણ મદદગાર ન થાય ત્યાંસુધી તે ખરેખર સુખી છવન નથી, આનંદ અને હર્ષથી, દરેક તરફ ખુશખબતી, દરેક મોટે શુભેચ્છા, સર્વ મનુષ્ય તરફ વ્રાતબાવના આનંદથી પ્રકાશમાન ન હોય ત્યાં સુધી તે વિજયમાન થતું નથી. આપણી પાસે જે કાંઈ હોય તે આપવાથીજ માત્ર, આપણે તે સાચવી શકીએ, તેમ આપણે આગળ વધી શકીએ.

આ કારણથી, પણ સજ્જનોએ પોતાની બહેનો અગર બંધુઓની ઉન્નતિ માટે સમય અગર દ્રવ્યનો ભોગ આપવાને પાછળ પડતું ધટતું નથી. દરેક માણસે પોતાની આસપાસના અન્યાય, બૂલમ અને દુઃખ ઓળખી કરવા યત્ન કરવા જોઈએ છીએ. એક કેટલે લખેલું છે કે ખનિજને જેની અસર છે, તેની વનસ્પતિને પણ છે, વનસ્પતિને જેની અસર થાય છે તેની પ્રાણીને અસર થાય છે, પ્રાણીને જેની અસર થાય છે તેની મનુષ્યને થાય છે, તેવીજ રીતે, જેની, ગરીબ અને દુઃખીને

અસર થાય છે તેની શ્રીમન્ત અને સુખીને પણ અસર થાય છે-તથા જેની એક જાતિને અસર થાય છે તેની અન્યને પણ થાય છે. આ રીતે સર્વતું સુખ ઇચ્છવામાં અને કરવામાં દરેકનું સુખ રહેતું છે. દરેક મનુષ્યે સંકલ્પ કરવો જોઈએ છીએ કે “જેઓ વિનાશક વૃત્તિવાળા છે તેમને મારે કર્તૃત્વ શક્તિવાળા કરવા છે. ખોડીલા અને ગુન્હેગારોને સુધારી મારે ઉપયોગી કરવા છે, વિધવા અને અનાયને મદદ કરવી છે, ધર વગરનાને ધર, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપવો-છે, દુઃખીને સહાયતા કરવી છે અને અત્યુ પામતા મનુષ્ય તરફ દિલસોજી બતાવવી છે.” સ્ત્રીઓએ પણ આમાં અર્ધોઅર્ધ મદદ કરવી જોઈએ.

અનુભવ પછીજ કિંમત થઈ શકે છે.

ધણી માણસ એમ કહે છે કે ‘અમે જાણીશું ત્યારે ચામીશું.’ હાલની વિચાર પદ્ધતિથી એમ જણાય છે કે લોકો ત્યારે કામ કરશે ત્યારે તેઓ જાણશે; કાંઈક કરવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે, સ્વપ્નથી, કુતર્ક વિતર્કથી થશે નહિ. સાંસારિક સુધારા અગર ઉન્નતિના પ્રયત્નોમાં ભાગ લેવાને કોઈ ખરી રીતે પ્રયત્ન કરે નહિ ત્યાંસુધી તેનામાં તે વિચેના ખરા વિચાર આવવા મુશ્કેલ છે. કોઈ પણ ભાવનાનો અર્થ અનુભવથી ત્યારે નિશ્ચિત થાય છે ત્યારેજ તે ભાવના મારે સન્માન થાય છે. અર્થાત્, અનુભવવડે સમજશક્તિ અને ગુણમત્તા પ્રાપ્ત થઈ શકે. સત્યપૂર્ણ ભાવનાઓને અનુસરી ચાલવાથી જગવાન સકંપનો જન્મ થાય છે.

ગુપ્ત બુદ્ધિશક્તિ.

વિદ્યાર્થીઓ અને અન્ય જેઓ, ક્રિકેટ ટીમના કેપ્ટન, સરદાર, વિદ્યાર્થીગૃહના મેનેજર, મેમેજ સોસાયટીના સેક્રેટરી થયા હોય છે તેઓમાં ગુપ્ત મેવા અને જવાબદારીના મોટા ભંડાર હોય છે. તે ભંડાર ફલપ્રદ થવા માટે તેઓનો સન્માર્ગ ઉપયોગ થવાની જરૂર છે. આજ માણસ ત્યારે

કાલેજ છોડે છે, ત્યારે તેઓ કાર્ષ કરી બનાવવાના પ્રસંગ ખેલે છે. જીવનના નવીન પ્રદેશને સમૃદ્ધ કરે તેવી કોઈ બાબતમાં, પોતાની સાળાનું અભિમાન લક્ષમાં રાખી કામ કરવાની તેમને સૂચના થવાનું જરૂર છે. જો તેમના સાળા અગર પાઠશાળાના જીવનવડે એમને માલુમ પડશે કે, પોતાના કરતાં ઓછા બાળકોના કોઈક લોકો જન્મદીન છે અને યોગ્ય વયે પઢેલો, તેવાં લોકો મોટે લાગણી બતાવવી તથા બની શકે ત્યાં સદાચાર કરવી એ પોતાની ફરજ છે, તો આ દેવું પરિપૂર્ણ થયે કહેવાશે. બાલવયનાં પોતાનાં વર્ગ રથા ન જાય તે મરિ અનેક વિદ્યાર્થીઓ ધણી વખતે એટલા ઉત્સુક હોય છે કે આપણને તે સંબંધમાં હામણી થઈ આવે. આ વિદ્યાર્થીઓ ખરાં મનુષ્ય કેમ બને તે સંબંધમાં મદદ કરવાની જરૂર છે. મેવાનું શિક્ષણ હાંધી પડેલે ત્યાં મૂકી મળી શકે છે. ફેરફાર મિ. ફેલેમિંગ કરે છે કે સાળામાં અગર પાઠશાળામાં તેની માન સરખાવ થઈ શકે. અમારું એમ માનવું છે કે સાળા, પાઠશાળા તેમ જીવનમાં પણ તેની સરખાવ થઈ શકે.

કોઈ ખાસ કામ માટે લેવાની જરૂર.

કામ એક મનુષ્ય કરી શકે તેના કરતાં ધણી વધારે બાબતોની આ પુસ્તકમાં ચર્ચના કરવામાં આવી છે. સંભવિત બાબતો અને પ-ગિજામતો સમાજપૂર્વક પ્રથમ વિચાર કરવા અને પછી મેશનો એક પ્રકાર, સેવાનું એક કામ પસંદ કરી લેવા વિદ્યાર્થીઓને અને સમાજ મેવા કરતાં જીવન રાખનાર સન્માર્ગને અમે સલાહ આપીએ છીએ. કોઈપણ યુવક, એમ કહી શકાય ત્યાં મૂકી તેના મહેનતોને જોડીને અવગણ, મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ, નાદિનિત ચરના પ્ર-સંગ આવશે, જેની તો આરા રાખવિજ બેસવું. તે વડેજ શિક્ષણનાં સંપાદન મળે છે. જોઈએ તિથમાં આગળ જતાં સેવાના સમ્પ્રદાય

સત્તાસમાન થઇ પાવા માટે સામાજિક કામકાજના કોઇ અંગના ખાસ જ્ઞાનનો પાયો, વિદ્યાર્થીઓ કેલેજમાં હોય ત્યારેજ સહેલાઇથી નાંખી શકે. ધણી બાબતોમાં ફાંફાં મારનાર માણસો કરતાં એક બાબતનું ધણું અને ખરું જ્ઞાન ધરાવનાર માણસોની હિંદુસ્તાનને બહુ જરૂર છે. ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ એવ કોઈ પણ મનુષ્યે મેળવવું હોય, સેવા માટે ઉચ્ચ-તમ પ્રવીણતા સંપાદન કરવી હોય તો પોતાના વિષયના એક અંગર યે વિભાગનું તેણે ખાસ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. સંભાળપૂર્વક પસંદ કરવામાં આવેલી, નિશ્ચિત મર્યાદા અને યતનની એકાગ્રતા વડે, અવલોકન, તપાસ અને સુનિયમિત અનુમાનવાળા પ્રયોગથી, તે ધણું કરી શકે. આ પુસ્તકમાં બતાવેલા માર્ગમાંના ધણા, કોઈ પણ માણસે તેના અવકાશના સમયમાં, જીવનના એક ખાસ અભ્યાસ, એક કાર્ય તરીકે ગ્રહણ કરવા જેવા છે. એક વખતે એકજ પ્રકારની સેવા માથે લેવાની, તેને લગતી અગત્યની બાબતો ઉપર કાણુ મેળવવાની જરૂર છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

કેળવણી.

ખાસ અનુભવની જરૂર.

વિદ્યાર્થીઓ તેમ બીજાઓ જાહેર-મિલાવણાઓમાં, સભાઓમાં કેળવણીના પ્રચારની અગત્ય વિશે ભાષણ કરે છે, તેમ તેઓની આગળ પણ મોટાં મોટાં ભાષણ આજ સંબંધમાં આપવામાં આવે છે. આવાં સંબંધાનુબંધ ભાષણો કરતાં, પોતાના ગામમાં, પોતાના કુટુંબમાં, સહાનુભૂતિની કેમળ લાગણીથી, આવી પડ્યાં સંકટ અને વિરહતા ખરીને પણ, આ પ્રકારે નિર્ણય કરવાના પ્રમાણિક યત્નમાં વિદ્યાર્થીઓએ ગાંધી ઉનાળાની રજા અગર અવકાશનો સમય વધારે કિંમતી છે. બીજાઓને જે માર્ગે જવાને પોતે આપ્યું કરતા હોય, તે માર્ગે પહેલાં પોતેજ, ભાવિ સુધારકે જવા તત્પરતા બતાવવી જોઈએ. આ રીતેજ, કેળવણી અને સાહિત્યને લગતાં મંડળનો દાંડપનિક ભાવનાઓ, ખરી રીતે ઇવનના સસર્ગમાં આવવાથી સ્થિર અને અનુકૂળ થઈ શકે. આ રીતે પગલની એક કોલેજના સહ વિદ્યાર્થીઓએ તેમની ઉનાળાની રજા, કોઈ પણ પ્રકારના ગૃહશિક્ષણનો પ્રચાર કરતામાં ગાળવાને સીધી પ્રવિણતા, નાગરિક ઇવન મારેની મોઝ અને ખરી કેળવણી બનાવી આપે છે.

હિંદુસ્તાનને સ્વશિક્ષણની અગત્ય.

કોઈએ કહ્યું છે કે હિંદુસ્તાન અને જાપાનમાં મુખ્ય ભેદ એ છે કે જાપાનમાં ત્યારે ૭ વર્ષની ઉંમર ઉપરની વસ્તીનો શિક્ષક

૯૫ ટકા ભાગ વાંચી શકે છે ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં સંકેતે ૯૫ ટકા ભાગ વાંચી શકતો નથી. જગતની પ્રજાઓમાં જાપાન પ્રથમ પંક્તિમાં આવ્યું છે તેનાં મુખ્ય કારણોમાંનું એક કેળવણી છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો શક નથી. હિંદુસ્તાનને પોતાનું યોગ્ય સ્થાન લેવું હોય તો તેણે સ્વ-શિક્ષણ માટે જાતે કેળવાવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સરકાર સધળું કરી શકે નહિ. કારણ કે ખતાવવામાં આવ્યું છે તેમ, રાજ્યની વ્યવસ્થા નીચે આશ્રી શાળાઓમાં દેશની બહુ મોટી વસ્તીને કેળવણી આપવાના બહુ મોટા ખર્ચનો લગભગ પ્રતિબંધરૂપ પ્રશ્ન બાદ કરતાં પણ પ્રયત્ન અને આત્મત્યાગને પરિણામે મળતી કેળવણીની જે નૈતિક અસર થાય છે તે ઉચેથી લોકો ઉપર નોખવામાં આવતી કેળવણીથી થતી નથી.

૧. ગૃહશિક્ષણ: કયાંથી આરંભ કરવો.

સુધારક જે માર્ગે જવાને બીજાને ઉપદેશ આપતો હોય તે રસ્તે પ્રથમ તેણે જવું જોઈએ. 'ઈંગ્લિશ સોશિયલ રિફોર્મર' પત્રે એક રચણે લખ્યું છે કે " જે પ્રાથમિક સંકટ અને વિરક્તતા વડે, ઉચ્ચ, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક ભાવનાઓનો માર્ગ લોકો માટે ખુલ્લો થાય છે, તે સંકટ અને વિરક્તતા, તમે જાતે, તમારા કુટુંબમાં સહન કરો; અને તે પણ પ્રીતિપૂર્ણ સહાનુભૂતિથી સહન કરો. " ગૃહશિક્ષણમાં સ્ત્રીઓની કેળવણી દેશની ખરેખરી સેવા સમાન છે કારણ કે કોટુમ્બિક જીવનને લગતા સર્વ સુધારામાં તેમની સહાયતાની જરૂર છે. હાલ, સ્ત્રીઓમાં નિરક્ષરતાનું જે મોટું પ્રમાણ જોવામા આવે છે તે લગભગ, દરેક દિશાની અભિવૃદ્ધિને ધણું વિવ્રકર્તા છે પરંતુ કુટુંબના વિજયનું મુખ્ય સાધન બાળક છે. ફિલિપ ટુકસે એક વખતે કહ્યું હતું કે "જે કોઈ બાળકને મદદ કરે છે, તે માનવજાતિને એવી સ્પષ્ટ અને તાર્કિક મદદ પહોંચાડી શકે છે કે જે પ્રાણજીવનના અન્ય ભાગમાં અપાયેલી મદદ પહોંચાડી શકે નહિ. બાળકને મદદ કરવાથી, માનવજાતિના સર્વોત્તમ ભાગને આપણે સહાય કરીએ છીએ.

અમલ કરવાના માર્ગ.

પહેલી તપાસ, તમારા કૌટુંબિક મંડળની જ્યો, આ લાવનારે મારા પોતાના ધરમાં હું કેવી રીતે આગળ વધારી શકું; તેનો વિચાર કરે. કુટુંબમાં, લખનાં, વાંચનાં ન આવડતું હોય તેવું કાંઈ છે ? મુખ્યત્વે કરીને નિશાળે ન જતું અગર યોગ્ય કેળવણી ન મેળવતું કાંઈ બાળક છે ? આતું કાંઈ માલમ પડે તો ત્યાંથીજ તમારે તમારા કામનો આરંભ કરવો. સમીપમાં કાંઈ અનુકૂળ શાળા ન હોય અગર તો શાળા ઉઘાડવા સામે સ્પષ્ટ વાંધો હોય તો તમે જાતેજ કેળવણી આપવાનું માથે લો. આ સંભવિત છે અને તેનાં દૃષ્ટાન્ત હમેશાં મળી આવે છે. પણ એનો અર્થ એ કે તે માટે અવકાશનો સમય માર્ગવે પડે, આમલ, નિયમ અને આચાર સાથે કામ કરવાના સદ્ગુણ રાખવા પડે. તમારા કુટુંબનાં અન્ન મનુષ્યની આ કામમાં મદદ લઈ શકારી. પણ હમેશાં આરંભ, સાદામાં સાદી વાંચવા લખવાની પ્રાથમિક મો-ખડીઓથી કરો.

કેવી વૃત્તિથી કામ થવું જોઈએ.

કાંઈ પણ વિદ્યાર્થી રજાના વખતમાં પોતાને ગામ જાય, પછી મોટા બાલશાહની માફક મહેલે મહેલે અભિમાનથી ફરે, પોતાના મુરખી ઓગળા પશુ પેટે મોટા છે એમ જનાવે તો જે મહદ માટે સૂચના કરવામાં આવી છે તે સ્વીકારપાત્ર થઈ પડે નહિ, પણ તે વિદ્યાર્થી જો ઘેર જઈ પોતાની કાલેજ માટે રાખેલાં કપડાં ઉતારી, પોતાના ગામના લોકોને નવીન ન લાગે, સ્વાભાવિક જજાય તેવો પોંચાક પહેરે, કાલેજમાં જવા પહેલાં તે જેમ પાણી વગેરે લાવી આપવાનું અગર જીનું ધરનું કામકાજ કરવામાં તત્પરતા જતાવતો તે પછી પણ જનાવે, કુટુંબમાં જો નમ્ર અને સુશીલ રહે તો લગભગ સમજું જતી શકે. મનપિતા પોતાનાં હાકરોને કાલેજમાં મોકલવા માટે ભારે

આત્મત્યાગ કરે છે. માળાપને માલમ પડે છે કે ત્યારે છોકરાઓ કોલેજથી ઘેર આવે છે ત્યારે ઘેર તેમને ગમતું નથી, અભ્યાસ માટે અગર વિતોદ માટે તેઓ કાંઈ બંધિ સ્થળે, બહાર ગામ જવા તૈયારી કરે છે, અને જેમણે તેમને જન્મ આપ્યો હોય તેમની પણ તેમને શરમ આવે છે. ગૃહશિક્ષણના પ્રચારનો આરમ્ભ આવા લોકોથી થતો નથી એ સ્પષ્ટ છે. જન્મ આપનાર માતૃપિતાને વિદ્યાર્થીઓએ સન્માન આપવું, સુખ આપવું, એ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પ્રકારની સેવા છે.

કેટલાક વૃત્તાંત.

વિદ્યાર્થીઓના પ્રયત્નોમાં પરિણામનો વિસ્તાર એ મહત્વની બાબત નથી પણ જે કામ માથે લીધું હોય તે પાર પાડવાની વૃત્તિ અને તેથી મળેલો અનુભવ મહત્વનાં છે. વિદ્યાર્થીઓ કેળવણીના પ્રચારનું જાણુવા જેવું કામ કરી શકે છે એ, રેવરંડ મિ. ફ્રેન્ચિંગે આ પ્રકરણમાં રલુ કરેલાં તથા અન્ય દષ્ટાંતોમાં રહેલી સાદી સાદી હકીકત પણ બતાવી આપે છે!—“હું મારા કુટુંબની સ્ત્રીઓને દરરોજ બે કલાક શીખવતો. શીખવા માંડ્યા પછી, મહેલાની બીજી છોકરીઓને કેવળણીના સાલ તેઓ કહે એવો અમે આમલ કરતા. અસ્પષ્ટ સમય પછી ધણી છોકરીઓ અમારી પાસે બાણુવા આવવા લાગી.”

“હું મારા કુટુંબનાં માણસને શીખવતો અને વૈજ્ઞાનિક જગતની ખબરો તેમની આગળ કહી જતો. ઉત્તર ધ્રુવ એટલે શું તે સમજાવવા હું ધણો શ્રમ લેતો, અને જેટલું હું સમજતો તેટલું તેમને હું સમજાવતો. મારાં નાનાં બાળ બહેનને તેમના નિયમિત નિલ પાઠ શીખવવા ઉપરાંત મારો સાંજનો વખત, “વિકલિ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાનાં ચિત્ર બતાવી તેમને આનંદ આપવામાં ગાળતો.”

એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે “વહેમની વાતો પાયા વગરની છે તે સાબિત કરવાને હાલના જમાનાના વિજ્ઞાનના કેટલાક તર્ક, કેટલાક

વિચાર, મારા કુટુંબની સ્ત્રીઓને હું સમજાવતો. સર્વાસ્ત પછી વાળુ કરી અમે અમારો વખત વિવિધ પ્રકારના વાર્તાવિનોદમાં ગાળતાં. જમાનાના કોઇ કુદરતી ચમત્કાર અથવા શોધની વાત આવતી ત્યારે તેને માટે દરેક સ્ત્રી ચમત્કાર ખગર વહેમને લગતો કાંઇ સજાજ બનાવતી. આ નિર્દોષ સજાજ ખોટા છે એમ સાબિત કરવું અને તેને બદલે સહવિન કારણ રેલુ કરવાં એ કાંઇ મુશ્કેલ નહોતું. અતિ ઉત્સુકતા અને સદ્ભાવથી આ કારણોનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો.

ફરવા ફરવાની વૃત્તિ સ્ત્રીઓમાં ઉત્પન્ન કરવી.

ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પડદાનો સખ્ત રિવાજ છે, આ તરફ પડદાનો રિવાજ નથી. સ્ત્રીઓ નદી અગર તળાવ પર નહાવા તેમ દેવદર્શન કરવા છૂટથી જઇ શકે છે. મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ ધરનાં કામકાજ માટે બજારમાં છૂટથી જઇ શકે છે પરંતુ બગીચા જેવી જાહેર, ખુશી જગાઓમાં ફરવા જતાં તેઓ શરમાય છે. સ્વચ્છ, તાજી હવાથી જે આરોગ્ય અને આનંદ મળે છે તે સ્ત્રીઓને વખતોવખત મળતાં રહે તે માટે તેમને સુંદર, ખુશ પ્રદેશમાં લઇ જવાની જરૂર છે. એકાંત-વાસમાં હવન ગાળતી સ્ત્રીઓને આ સાલ મળે તે માટે પુરપોએ થોડી હિમ્મત બતાવવી જોઇએ છીએ અને સ્ત્રીઓને થોડી ખોટી લગ્નગનો ત્યાગ કરવા કહેવું જોઇએ છીએ, કારણકે હજુ સ્ત્રીઓમાં એકલા ફરવા જવાની હિમ્મત નથી અને કુટુંબના પુરુષવર્ગની સાથે ફરવા નીકળતાં તેઓમાંનાં ઘણાં શરમાય છે. કેટલાક આપણા મુસિક્કિન બન્ધુઓ, સ્ત્રીઓને ફરવા લઇ જવાનાં દિનકર કાર્યની શરઆત, મોટા આત્મત્યાગ સાથે કરવા લાગ્યા છે. ઘણા પુરપોએ આવી રીતે પોતાની સ્વાર્થપરાયણતાનો, પોતાની ગમતના વખતનો ત્યાગ કરીને, પણ, ધરની બધા હવામાં કેદીની માફક પૂરાઇ રહેતી કુટુંબની સ્ત્રીઓના આરોગ્યની સંભાળ લેવા કાગજ બનાવવી જોઇએ છીએ. સારી હવા અને આરો-

અવર્ધક કસરત પોતાને પણ કેટલાં હિતકર છે તે હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ હવે અડપથી સમજવા લાગ્યા છે. આનો લાભ ખીનને પણ તેમણે આપવો ધટે છે.

ઘરની બહાર કરવાનું કામ.

તમારા પોતાના ઘરમાં જે છોકરાઓ અને છોકરીઓ બંને યોગ્ય શિક્ષણ લેતા હોય તો તમારા શહેર અગર ગામ ઉપર નજર કરો અને નિર્ભાંગી છોકરાંની કેળવણી માટે કેટલું બની શકે એમ છે તેની તપાસ કરો. જે શાળાઓ નીકળી ચૂકી છે, તેમને પણ આશ્રયથી, શિક્ષણથી, અને વધારે છોકરા, છોકરી મોકલી આપી, મદદ કરી શકાય, તમારી પોતાની પણ એક નાની શાળા તમે સ્થાપી શકો, અથવા ધણીવાર વિદ્યાર્થીઓ કરે છે તેમ આ બાબતમાં, તમારા કરતાં જે મોટા હોય અગર ચારી સ્થિતિમાં હોય તેમને રસ લેતા કરી શકો. કેળવણી આગળ વધારવાને જે કાંઈ કરી શકાય તે ખરી રીતે મહત્ત્વ વગરનું કદી પણ હોઈ શકે નહિ.

૨. ગામડાંની શાળાઓની મુલાકાત: તેમને ઉત્તેજન:

સંભવિત પરિણામ.

ગામડાના છોકરા ઉચ્ચ કેળવણી પામેલા વિદ્યાર્થીઓ તરફ માનની નજરથી જુએ છે. આ વિદ્યાર્થીઓ ગામડાના છોકરાની શાળામાં આવી રસ લે અને ઉત્તેજન પ્રદર્શિત કરે, તેમ તેઓમાં હોંશ વધે છે. કેટલાકને વાચતા સાલજવાથી, કેટલાકને કામ કરતા જેવાથી, એકાદ મુખપાઠ જેવું કાંઈ સાંલજવાથી, પેન, પેન્સિલ, ચપ્પુ, પુસ્તક જેવાં ચોડાં સાદાં ધન્યમ વહેંચવાથી, જેમના માથાપને કેળવણી પર ધણી ઝોછી થઈ હોય છે, તેવા આ ગામડાનાં છોકરાંને ખરેખર ઉત્તેજન આપી શકાય. રકુલ અગર કોલેજની ટર્મનાં અંત પહેલાં આ નાનાં

સાદા હનામ ખરીદી લેવાય તે રજામાં તે ગામડાંમાં લઇ જઇ શકાય. વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત અન્ય મુદ્દિશિત વર્ગે આ કામ કરી શકે.

એક વિદ્યાર્થીના અનુભવ.

આ પ્રકારના એક ચલ વિશે એક વિદ્યાર્થી લખે છે. — “ સમાજ સેવા તરીકે કાંઇ કરવાના નિશ્ચયથી મારી સાથેના એક છોકરાને લઇ હું ૧૨ વાગે નીકળ્યો. પહેલાં અમે શહેરમાં ગયા અને શાળા, પાઠશાળા, મહા મુશ્કેલીથી ખોળી કાઢી ફેટલીક શાળાઓ બંધ હતી ફેટલીકમાં અમે કાંઇ કરી શક્યા નહિ, કારણકે ત્યાં સંસ્કૃતનો અભ્યાસ ચાલતો હતો. અમે સંસ્કૃત જાણતા નહોતા. અમે અજાણ્યા હતા. અમે તેમને અવગે રહે તેટલી જાણ એ વિચારથી તે શાળાના વિદ્યાર્થીઓ અમારાથી ખીલા લાગ્યા તેથી છોકરા એકઠા કરવાનું કામ મુશ્કેલ થઇ પડ્યું. શહેરમાં અમને ફતેહ નહિ મળવાથી, પાસેના એક ગામડામાં અમે ગયા. છોકરાઓ માટે ગુજરાતી બાળપોથીઓ, પહેલી યોપડીઓ, ટોપીશુકો, પેન્સિલો વગેરે અમે સાથે લઇ ગયા હતા. સુભાએ ત્યાંની શાળા બિલાડી હતી. તેના શિક્ષકને અમે મળ્યા અને તેની પરવાનગીથી જૂદા જૂદા વર્ગના છોકરાની, ભૂગોળ, વાચન અને અન્ય સામાન્ય વિષયની પરીક્ષા લીધી. જેમણે સર્વોત્તમ જવાબ આપ્યા તેમને અમે હનામ આપ્યા આ પછી, લણવાની છન્છાવાળા પરંતુ જેમનાં માથાપ જણાવી ન શકે તેવા કાંઇ છોકરા છે કે કેમ એની અમે તજવીજ કરી. આવા બે છોકરા અમને મળી આવ્યા. આમનિ એક વિદ્યાર્થી ખાનદાન પણ નિરાધાર સ્થિતિનો હતો. તેનાં માતાપિતા મરણ પામ્યાં હતાં. તેના દાદા પામે તે રહેતો હતો. કહો જૂજ પગારથી મિલમાં કામ કરતો. અમે તેની પાસે ગયા અને તે છોકરાને શાળામાં દાખલ કરવામાં અમે મદદ કરીશું એમ કહ્યું. તેણે અમારી મદદને સ્વીકાર કર્યો નહિ પણ સન્નિવાર પહેલાં તે છોકરાને શાળામાં મોકલી

આપવા તેણે. કળ્પ કયું. અમારી જોડે વાત કરવામાં એને ધણો આનંદ મળ્યો. તેણે અમારો ધણો સત્કાર કર્યો. બીજા છોકરાની મા મરણ પામી હતી, બાપ ખેતરમાં મજૂરી કરવા જતો. તે છોકરો શાળામાં હાજર ન હોવાથી, તેને આવતા રવિવારે લાવવા માટે શાળાના તેના એક ઓળખીતા નાના વિદ્યાર્થીને કહ્યું અને તેને સૂઝમાં દાખલ કરાવવા તથા તેને ચોપડીઓ અને શી આપવા ગોઠવણ કરી. બીજા કોઇ નિરાધાર છોકરાઓ હોય તો બોળી કાઢવા અમે લક્ષમણ કરી. ઇશ્વરેશ્વર તો આવતા રવિવારે અમે પાછા જઇશું.”

૩. ગામડાંની નિશાળોમાં મદદ.

ગામડાંની નિશાળોમાંની ધંણીમાં જોઇએ તે કરતાં ઓછા શિક્ષક હોય છે. સારામાં સાદું કામ કરવા માટે ગામડાના શિક્ષકને જોઇએ તેટલા રજના દિવસ હોતા નથી. કેળવાયલા લોકોને એને, સંસર્ગ ન હોય તેથી બુદ્ધિનો વિકાસ અને વૃદ્ધિ થાય તેવું ઉત્તેજન તેને થોડું મળે છે. આ જોનાં શાળા તરફ લાગણી બતાવવાની અને કાંઇક ઐતિહાસિક શિક્ષણ માથે લેવાની આવશ્યકતા છે. અગત્યત આ સંધર્મ શાળાના ઇન્સ્પેક્ટરની સલાહ લઇ થવું જોઇએ.

રમતગમતની તજનીજ રખવાનું, નીતિલક્ષિતનાં ગીત શીખવવાનું, વ્યવસ્થાપક કમિટીને કોઇ રીતે મદદ કરવાનું પણ માથે લઇ શકાય.

૪. કેળવણીને સામાન્ય ઉત્તેજન.

વિદ્યાર્થીઓના યત્ન.

એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે:—ગામડાંની શાળામાં છોકરાં મોક્ષવાને લોકોને મેં ઉત્તેજિત કર્યાં. એનું પરિણામ એ આગ્યું કે રજ-રમાં ૩૨ ને બદલે ૩૮ છોકરા દાખલ થયા. એક બીજો વિદ્યાર્થી લખે છે કે:—“રજમાં મારા ગામના લોકોને પુસ્તક વાંચવાને મેં ઉત્તેજિત કર્યાં અને જગતના ઉચ્ચ સુધારાવાળા દેશનાં જ્ઞાન્ત આપી

વાચનની ઉત્તમતા બતાવી આપી. " વળી એક બીજો-વિદ્યાર્થી-લખે છે કે.—અમારૂં ગામ ધણું નાનું છે તેથી શાળામાં અભ્યાસ કરતાં છોકરાઓની સંખ્યા માત્ર ૯ છે. શાળામાંથી તેઓ છૂટે તે પછી તેઓએ મારી પાસે આવવું એમ મેં એમને કહી ચૂક્યું હતું. તે પ્રમાણે તેઓ મારી પાસે આવના. હું તેમને પાઠ શીખવતો અને તેમને કાષ્ટ પૂછતું હોય તો તે પૂછતાં તેના હું ખુલાસા આપતો. તેઓએ મારી પાસે બે માસ સુધી અભ્યાસ કર્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના વર્ગના સારા છોકરાઓમાં તેમની ગણતરી થવા લાગી.

વિદ્યાર્થીઓ કેળવણી કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો આમલ રાખે તો સ્ત્રિશક્તિની અભિવૃદ્ધિ અને જાગૃત્યના નિવેશ માટે ધણું યશ શકે. કેટલીક કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓએ અમુક વય સુધી લગ્ન ન કરવાની અને નિરક્ષર કન્યા સાથે નહિ પરણવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે.

કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાના અન્ય માર્ગ.

કેળવણીના કાયદા સમજાવવામાં મેળા જેવા પ્રસંગનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે. વાંચતાં, લખતાં અને હિસાબ ગણના શીખવું, શ્રવનમાં હમેશાં કેટલું ઉપયોગી છે, પોતાના શેર, ઉપરી, દુકાનદાર અગર નાણા ધીરનાર ઉતરી ન શકે તે માટે કેળવણી કેટલી જરૂરની છે તે નિરક્ષર કારીગર અને ખજૂર વર્ગને સમજાવવું જોઈએ છીએ. કમીષનાં દુલાન્ત તેમને બતાવવાં જોઈએ અમુક માણસો બહોવા હતા તેથીજ તેઓ અમુક પ્રસંગે બચી ગયા તેવા દાખવા તેમની આગળ રજુ થવા જોઈએ. જે જે વિષયને તેમની સાથે નિસખન હોય, તે તે વિષયની-ચોપડીઓમાંના કેટલાક ભાગ તેમની આગળ વાચવાથી તેમનામાં જિજ્ઞાસા જાગત કરી શકાય છે. સિવાય જેવા માણસોને એમ સમજાવવું કે તેઓ લખતાં વાંચતાં, શીખજે તો તેમના આગળ વધવાના સંભવ ઉત્પન્ન થશે, શેઠની સારી લાગણી તેમના પ્રત્યે થશે. આ ઉપરાંત

દરેકને એમ પણ કહેવું જોઈએ કે લણવાથી તેઓ પોતાનાં ધર્મશાસ્ત્ર વાંચી શકશે, ધણી બાળતનું જ્ઞાન તે પોતે જાતે પ્રાપ્ત કરી શકશે, પોતાનો સમય વધારે હિતકારક રીતે ગાળી શકશે. કામળ લખતાં નહિ આવડવાથી હાથ ધણુનિ તે માટે બીજાપર આધાર રાખવો પડે છે અને પૈસા આપવા પડે છે. લણવાથી તેઓ દૂર રહેલાં પોતાનાં સંબંધી સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવી શકશે. પોતાના કામળ તે પોતે જાતે જ વાંચી શકશે.

કોઈ પણ ગામમાં તમે જશો તો ઊકરોનો સમુદાય એકો થઈ શકશે. થોડીક તપાસ કરતાં માલુમ પડશે કે એકાદ બે ઊકરો લખી વાંચી જાણે છે. તેમને એકાદ પુસ્તક આપો, જેમને માત્ર અક્ષરજ્ઞ બાળખતાં આવડતું હોય, તો તેટલાની તપાસ લો અને બીજાઓની આગળ તેમને ઉલટ થાય એમ કરો. ઉત્તેજન દાખલ હોનામ આપવાથી બીજાં સર્વને ઉલટ થઈ આવશે.

૫. ગામડાંમાં શાળાઓ કાઢવામાં મદદ કરવી.

વિદ્યાર્થીઓ અને બીજાના પ્રયત્નો.

કેળવણીને લગતી મોટી યોજનાઓને વિદ્યાર્થીઓની સહાયતાથી બહુ મોટા લાભ થયો છે. કેવળ માનસિક શિક્ષણને બદલે સમયોગ કેળવણીના જે અનેક અમૂલ્ય લાભ છે તે આ રીતે મદદ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને મળે છે. એક વર્ષ, ઉનાળામાં એક વિદ્યાર્થીએ ૧૨ દિવસમાં ૧૫ ગામડાં તપાસ્યાં. એક પ્રાથમિક શાળાની સ્થાપનાના સંબંધમાં તૈયાર કરેલી અરજ ઉપર આગેવાનોની ૧૦૦ સહિઓં તેણે મેળવી. શાળાની સ્થાપના માટે મંજૂરી મળી. બીજા વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની સલાને જામત કરી. પરિણામે એક કન્યાશાળા સ્થાપાઈ. એક ગામમાં શાળા સ્થાપવા સરકારી અધિકારી વર્ગે ના પાડી હતી, આ શાળાની સ્થાપના માટે ઉપરાઉપરી અરજી કરવા એક વિદ્યાર્થીએ

ગામના મુખીને આગ્રહ કર્યો. થોડા વખત પછી શાળા ઉઘાડવાનું મંજૂર થયું.

એક શાળાની સ્થાપનાનો હતિહાસ.

એક વિદ્યાર્થીએ પોતાના ગામમાં, પોતાના પડોશની સ્ત્રીઓમાં ૫૦ બાળપોથી એવા વિચારથી વહેંચી કે તેમની પાસે તે ચોપડીઓ હશે તો તે સીખવવા માટે તેઓ બીજા દાખને કહેશે. તેની સલાહને સંકેટરી તેના સગા હતા. એક મીટિંગ મેળવવા તેણે તેને કહ્યું. આ મીટિંગમાં વહુ, દીકરીઓને બણાવવા તેણે આગ્રહ કર્યો. પરિણામમાં એક શાળા ઉઘડી. શાળાનાં ઉછા અહેવાલ વખતે તેમાં સ્ત્રીવિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૨૨ હતી. પોતાનીજ હઝાર્થી એક વિધવા, શિક્ષક તરીકે તેમાં દાખલ થઈ હતી. કોઈ પણ વિદ્યાર્થી જોને ખરી ખંત હોય તે કટકું કરી શકે એ આ બનાવથી માત્રમ પડી આવે છે. આ વિદ્યાર્થીની વળી કુલ અટકતી હતી, અને તેને બીજાઓની મારફત પણ દાખ કરવું પડતું હતું. શરૂ સાથે કોઈ આગેવાની કરનાર હોય તો આવી હીલચાલ માટે લાયક હોય તેવા ઘણા લોકો માલમ પડી આવે.

અમે ધારીએ છીએ કે, આવી બાબતમાં રસથી કામ કરનાર, આવા અનેક દૃષ્ટાન્ત આપી શકે તથા શિક્ષકો અને મિત્રો છૂટથી સલાહ અને ઉત્તેજન આપે, કદર કરે તો આથી પણ વધારે કામ થઈ શકે.

નાની નાની રાડગ્યાત.

આ ઉપરાંત માલમ પડ્યું છે કે, મિત્રો માર્ગ બતાવે છે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓએ તેનાથી પણ કહેણ કામ કર્યો છે. એવળ હીલચાલવાળાં ગામડાંનાં છોકરાને એકઠાં કરવા અને અડવાડિયામાં તેમને કેટલાક કલાક શિક્ષણ આપવું એ સહેલી બાબત નથી, પણ અનેક વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના અવકાશનો આ રીતે ઉપયોગ કર્યો છે. કિમની છમારતો,

ધણી-મહેનતથી તૈયાર કરવામાં આવેલાં શાળાનાં પુસ્તકો, ધણા દ્રવ્યની કાંઈ જરૂર નથી. થોડાં પુસ્તક, એકાદ પડાળી અને સમયના એક થોડા ભાગથી હોંશ બતાવી શકાય અને ધીરો પરિણામ આણી શકાય. હિન્દુસ્તાનની ખરી જરૂરીયાત શી છે તે, અંત્યજ વર્ગને શિક્ષણ આપવાથી શિક્ષણ આપનારને નિશ્ચિતાર્થમાં માલમ પડી આવે છે. તમે પોતે તેવું શિક્ષણ આપો અને તે સાથે બીજાઓને તે માટે પ્રેરો તો વધારે સાફ કારણ કે, સોબતમાં પરસ્પર સારી સહાયતા મળશે. તમારો અવકાશનો સમય તેમાં વ્યતીત કરી, તમને તે કામ તરફ પ્રીતિ છે તે સિદ્ધ કરો. કામ કરીને તમારી હોંશ બતાવો. માત્ર વાતચિતથી નહિ પણ પોતાના જીવન અને કાર્યવહે જેઓ પોતાની માન્યતા બતાવશે તેવાં માણસને મિત્રો, મકાન, દ્રવ્ય સર્વ મળી રહેશે.

૬. પતિત વર્ગ માટેની શાળાઓ.

કર્તવ્ય.

લગભગ દરેક ગામમાં પતિત (અત્યજ) વર્ગના લોકો હોય છે. તેમનું અસ્તિત્વ પણ ઉપયોગી છે. પ્રજના સામાજિક અને આરોગ્યને ભગતા કસ્યાણુ માટે તેઓ જરૂરના છે. આવા ઉપયોગી લોકો પ્રત્યે એકરહારી બતાવવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમનો તિરસ્કાર દરવામાં આવે છે. તેઓની માનસિક અધોગતિ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. ધીરે ધીરે આ લોકોને કેળવણી આપી, તેમની ઉન્નતિ કરી તેમની સામાજિક સ્થિતિ સુધારવી એ એવા પ્રકારની ફરજ છે જે હિન્દુસ્તાનનાં સુઝ સંનાને ભૂલવા જેવી નથી. નીચે જે વિગતો આપવામાં આવી છે તે ઉપરથી માલમ પડશે કે એમ કરવામાં જે કાંઈ આત્મસાગ કરવામાં આવે તે ઝોછો છે. અંત્યજ વર્ગ માટે જે પ્રકારની શાળાઓની સ્થાપના થઈ શકે: (૧) દિવસની શાળા અને (૨) રાત્રીશાળા.

દિવસની શાળા.

દિવસની શાળા સંસ્થામાં પ્રથમ પ્લાનમાં રાખવા જેવી બાબત વિદ્યાર્થીઓની સગવડ છે. દિવસની શાળામાં - જે વિદ્યાર્થીઓ આવશે તે મોટા નહિ પણ નાના આવશે. આ છોકરાઓમાંના ઘણાને સવારના એક બે કલાક અને સાંજનો પણ તેટલોજ વખત પોતાનાં માબાપનાં કામકાજમાં મદદ કરવાની હોય છે. આ રીતે, આ છોકરાઓની સગવડ માટે ૧૧ થી ૩ વાગ્યાનો શાળાનો સમય અનુકૂળ થઈ પડશે. આવે વખત રાખવાથી તેમનાં માનપિતાને મદદ કરવા જેટલી છૂટ તેમને રહી શકશે. આ શાળા માટે દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦ ની જરૂર પડશે. જુદાજ એક લઠામાં શાળાનું મકાન રાખવું પડવાથી મકાન મેળવવામાં મુશ્કેલી પડશે તેથી ધણે સ્થળે તો એક ખાસ પડાણી ઉભી કરવી પડશે. એમજ લાગતું હોય કે આ વર્ષને અડધું નથી તો પણ પેન્શન મેળવના કોઇ વદ્ધ શિક્ષક અગર કોઇ લણેલો સિપાઇ વેગશે રહીને પણ વિદ્યાર્થીને લણાવી શકશે. જેને એમ લાગતું હોય કે તેથી તે અભણ છે તો તે નાકી નાંખે, એમ જ્યાં કોઇ સામાજિક અગર અન્ય કોઇ કારણથી હિન્દુ શિક્ષક ન મળી શકે તો કોઇ મુસલમાન શિક્ષકને રાખવો સગવડભર્યું થઈ પડશે કારણ કે અસ્પર્શ્ય જનિથી તે અભણતો નથી અને સૌ તેને અડકે છે.

વધારે સોદી શાળા.

મકાન મેળવવું અગર ઉભું કરવું ત્યાં સહેલું ન હોય ત્યાં એક મોટા કાંડ અથવા ઝાડની છાયાનો ઉપયોગ કરવો. કેટલીક જગ્યાએ આવી રીતે બંદોબસ્ત કરવાની કાંઇ જાડુ મોટી મુશ્કેલી જણાઇ નથી. છોકરાઓને કાંડ નીચે બેસાડવાનો દેખાવજ એવો થશે કે આ શાળાને એકદ નાનું મકાન કરાવી આપવાની કોઇ દયાળુ, પરદુઃખ-લંગડના વિદ્યાર્થી લાગણી થઈ આવશે.

સારી રીતસાત.

વાચન, લેખન અને હિસાબ ઉપરાંત, આ શાળામાં જે કાંઈ શીખવવાની વધારે જરૂર છે, તે સ્વચ્છતા, મિનાયાર, સારી રીતસાત અને નીતિનાં સરલ તત્વ છે. આ શાળાઓમાં શિક્ષકનું પહેલું કર્તવ્ય એ છે કે આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓ આગળ વધે છે કે કેમ તેની તપાસ રાખવી.

રાત્રીશાળાના નમૂનો.

રાત્રીશાળામાંના વધારે મોટા વિદ્યાર્થીઓને લાગુ પડવાને જરાક વધારે પગાર આપી, દિવસની શાળાના શિક્ષકનેજ રાખી લેવામાં આવે તો તે પણ ઠીક છે. અહિં પણ, અભ્યાસ કરતાં વધારે નહિ તો અભ્યાસ જેટલુંજ મહત્ત્વ, નીતિ અને એવા અન્ય વિષયના શિક્ષણને અપાવું જોઈએ. આ રીતે, અભ્યાસ ધીરે ધીરે થાશે પણ તે પ્રાપ્ત ફિઝર ગમવી નહિ.

વિદ્યાર્થીઓ મેળવવાની રીત.

કેળવણીનો લાભ લેવા માટે આ પતિત વર્ગના લોકોને સમજાવવા એ કેટલીક રીતે મુશ્કેલ અને કેટલીક રીતે સહેલું છે. ‘બીજા વર્ગની પેઠે તમે પણ સુધરવાને લાયક છો’ તે લાગણી તેમનામાં જાગ્રત કરવી એ કામ સામાન્ય રીતે મુશ્કેલ ગણ્યમા પણ છે. એથી ઉમટું, એકાદ વાર, એમ બતાવવામાં આવે કે તેમની દશા જેરવાજની રીતે, હલકી થઈ છે તો તેઓને પોતાની સ્થિતિ ચઢતી કરવાને ઇચ્છા થઈ આવશે. આ વર્ગના સુવાન અને ઓછો વિકાસ પામેલા પોતાના લાઈઓ માટે જેમને લાગણી છે તેમણે તેમની પાસે જવું જોઈએ, મળવું જોઈએ, તેમની સાથે વાતચિત કરવી જોઈએ, જરૂર હોય તેવી બાબતમાં તેમને સલાહ આપવી જોઈએ અને જ્યાં જ્યાં શકે ત્યાં તેમને મદદ કરવી જોઈએ. તેમના ઉપર આ લોકો પોતાના પરા

અંતઃકરણથી પ્રીતિ રાખના યશ અને તે કહેશે તે દરેક કામ કરવાને તેઓ તત્પરતા બનાવશે. પછી તેમને માટે શિક્ષણની સરલતા કરી આપવામાં આવશે તો, બહુવાની તેમની સલાહનો તેઓ અનાદર કરી શકશે નહિ.

૭. કન્યાશાળાઓ.

વિધવાશિક્ષકો.

હિન્દુસ્તાનના જનસમાજની અર્વાચીન સ્થિતિમાં કન્યાઓ માટે આખો દિવસ શાળાનું કામ પોતાની ઇચ્છાથી કરે તેવી સ્ત્રીઓ મળવી મુશ્કેલ થઈ પડશે પરંતુ એક જરાક પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો માધ્યમ પડશે કે કેટલીક જાતિઓમાં એવી ધણી વિધવાઓ હોય છે જેમને સંસારમાં અગર કુટુંબમાં કંઈ લાગતું વગમતું હોતું નથી. ખીલું કશું સાફ કરવાનું નહિ રહેવાથી પોતાની પરિસ્થિતિમાં પોતાનું જીવન ખેંચવાનું માત્ર તેમને હોય છે. પોતાના ગામ અગર શહેરની પોતાની બહેનોને કેળવણી આપવામાં આ સર્વ સ્ત્રીઓનો ઉપયોગ થઈ શકે. આમ કરવામાં તેમને આખર સાથે પોતાનો નિભાવ કરવાનું પણ બની શકે, પણ ન્યાં સૂધી સર્વત્ર, આતું બની શકે એમ નથી, ત્યાં સૂધી, ન્યાં કન્યાશાળા ન હોય ત્યાં દસ વર્ષથી નાની કન્યાઓની કેળવણી તરફ ખિસકૂલ ધ્યાન આપવામાં ન આવે તેના કરતાં છોકરાઓની શાળામાં તેમને મોકલવી કીક થઈ પડશે.

પુરૂષશિક્ષકો.

કોઈ કન્યાશાળામાં એક પુરૂષશિક્ષક દિવસના ત્રણ કલાક રહી ખવે તો બસ થઈ પડે. કામધંધા કરતાં, એકિસમાં નોકરી કરતા હિન્દુસ્તાનના કેટલાક મુખ્યત્રને વખત મળી શકે, અને દિવસનો એકાદ કલાક અગર અઠવાડિયાના બે ત્રણ કલાક, હિન્દુસ્તાનની કોઈ સુપુત્રી, બરન, દીવજી, સુંથજી અને ધરતાં ખીલું કામગામનું શિક્ષણ આપવા

માટે કાઢી શકે તો તે શાળા સાધારણ પ્રવૃત્તિથી એક સુંદર આદર્શ-
રૂપ થઈ પડે.

અભ્યાસક્રમ. °

અભ્યાસક્રમમાં, સાધારણ વાચનમાળાનાં અને ધાર્મિક પુસ્તક,
સમગ્ર શકાય તેવું સ્થાનિક ભાષાનું જ્ઞાન, કુટુંબનો હિસાબ રાખી
શકાય તેટલું અંગ્રજીનું જ્ઞાન, માતૃભૂમિના ઇતિહાસના મોટા મોટા
બનવોનું અને તેવા બીજા વિષયોનું જ્ઞાન, તે સાથે આરોગ્યવિદ્યા
તથા અકસ્માત વખતે તાત્કાલિક ઉપાય-એને લગતું સ્પષ્ટ જ્ઞાન, આ
સર્વનો સમાવેશ થવો જોઈએ. આ સાથે અભ્યાસક્રમમાં નીતિનાં
સર્વસામાન્ય તત્ત્વ અને પોતાના જાતિધર્મનું જ્ઞાન, તથા તેનો અમલ-
એનું કોઈ રીતે વિસ્તરણ થવું જોઈએ નહિ. ભાવિ પ્રજાની માતા
થનાર આ કન્યાઓના હાથમાં હિન્દુસ્તાનનું કલ્યાણ રહેલું છે. માતૃ-
ભૂમિ ઉપર ખરી પ્રીતિ રાખનાર આગળ રજુ થયેલા ફેળવણીના
લગતા પ્રશ્નોના આ સ્વરૂપને વિસ્તારવું એ આત્મહાનિ કરવા સમાન છે.

ઉત્તેજન.

કોઈ કોઈ યોગ્ય પ્રસંગે આ શાળાઓની મુલાકાત લેવા ગામના
પ્રતિષ્ઠિત સત્કારીવર્ગ અને ગૃહસ્થોને વિનંતિ થવી જોઈએ, અને એમાં
પણ સહાહવા જે સખ્ત જે બોલી શકે તેમને હમેશાં તેમ કરવા ક-
હેવું જોઈએ. ભવિષ્યની માતાઓ ઉપર હિન્દુસ્તાનના ભાવિ કલ્યાણનો
આધાર રહેલો છે તે બાળત છાત્રીઓના દિલમાં પૂરતી રીતે ઠસા-
વવી જોઈએ જેથી કરીને ભવિષ્યની પ્રજાને, તેની બાળ્યાવસ્થામાં,
માર્ગ અતાવવાની ફરજ બજાવવાને તેઓ તત્પર રહી શકે.

ખર્ચ.

લાયક મહાન મળી શકે તો એક પગારદાર પુરવસિદ્ધકથી કન્યા-
શાળા ચલાવવાનું ખર્ચ દર વર્ષે જોખામાં જોણું રૂ. ૧૫૦ થાય. ટ્રેન્ડ

શ્રીશિક્ષક મળી શકે તો વળી વધારે સાર પણ તેમ ન બને તો પુર શિક્ષક અનુકૂળ થઇ પડશે કારણ કે પુરપશિક્ષક ઓછા પગારથી મળી શકે.

શાળા અને શૃદ્ધશિક્ષણ.

જે શાળાઓ પગારદાર શિક્ષકથી ચાલતી હોય તેમનો વખ-લોકલવનની સ્થિતિ અને રીતબાતને અનુસરી રહેવો જોઇએ. સાધારણ રીતે આ શાળાઓમાં આખી ન સફાય, તેની ધરની ફળવણી છોકરીઓને મળવી જોઇએ. અવલોકન અથવા અનુભવથી, આ પ્રકારની ફળવણી, ઘેર જે વખતે, મેળવવી સંભવિત હોય તે વખતે સૂચ દેવી ન જોઇએ. માતૃપિતા જે વખતે બીજા કોઇ કામકાજમાં રોકાયેલા હોય, ત્યારે છોકરીઓને ઘરમાં ફેટલાંક નાનાં નાનાં કામ કરવાનાં હોય છે. આ વખતે પણ છોકરીઓને શાળામાં મોકલવાને સ્વાભાવિક રીતે તેઓ નારાજ હોય. આથી જે લોકોની પુત્રીઓ માટે શાળા ઉઘાડવાની હોય તેમની જરૂરીયાતો તરફ દૃષ્ટિ રાખી, સમય અને અભ્યાસના કામ નહીં થતાં જોઇએ. આ શાળાઓમાં સ્વચ્છતા, સમય-પાલન, સદિયજ્ઞતા અને એવા અન્ય નૈતિક સંદેશજનું બ્યાવહારિક શિક્ષણ અપાવું જોઇએ. આ વિષયો તરફ હાથ લફ આપવામાં આવે છે તેના કરતા વધારે લક્ષ અપાવાની જરૂર છે.

ફળવણી માટે આનુસ્તા.

હાલ સમય બદલાયો છે. સામાન્યરીતે ફળવણી માટે આનુસ્તા લેવામાં આવે છે. હિન્દુસ્તાનના હિન્દુ વર્ણના પ્રેક્ષા સામાન્ય રીતે, શ્રદ્ધિવણીની વિરહ નથી. આવી નિશાળ ઉઘાડનાર તે આ વર્ણની છોકરીઓને આકર્ષક થઇ પડશે. પણ જરીય ખેડૂતો, મજૂરો, અને ધેંધાધરીઓને પોતાની છોકરીઓને શાળામાં મોકલવાની હિમ્મત યાવ તે માટે તેમને જલ્દી મળવાની, શ્રદ્ધિવણીના સાત સમજાવવાની અને

તેમની સઘળી સગવડોપર ધ્યાન આપવામાં આવશે એવી તેમને ખાતરી આપવાની જરૂર છે.

ધનામ.

દીગલીઓ, રમકડાં અને પુસ્તકનાં નાનાં નાનાં ધનામ, પ્રસંગો-પાત મિજબાની, કોઇ ઉપદેશજનક તેમ રસિક ખેલ અગર સરવસં જોવાની ગોઠવણ, આ સર્વ પ્રકારના ઉત્તેજનવડે, આંવી સંસ્થાઓ તરફ નાની નાની છોકરીઓનું ધ્યાન ખેંચી શકાય.

૮. રાત્રીશાળાઓ.

તેમની જરૂર.

દરેક શહેર અગર ગામમાં, હાલના સમયમાં એવા વર્ગના લોકો છે જેમને વાંચતાં લખતાં શીખવાની કાંઈક ઇચ્છા છે છતાં, તે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાનાં જેમને સાધન અગર અનુકૂળતા હોતાં નથી. આવા લોકો માટે રાત્રીશાળાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ખેડૂતો, મજૂરવર્ગ, સિપાઇ અને કારીગરવર્ગ વગેરે, જેમને બાલ્યવયમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવાની તક ન મળી હોય અને દિવસની શાળામાં જવા માટે જેમને સમય અને અનુકૂળતા નથી તેમને સડભાવથી કહેવામાં આવશે તો રાત્રીશાળાનો તેઓ ખુશીથી લાભ લેશે.

આવી શાળા ઉઘાડવા માટે નીચે જણાવેલી વસ્તુઓની જરૂર પડે:—

(૧) ફંડ.

(૨) જગા અને સરસામાન તથા સૌથી અગત્યની વસ્તુ:

(૩) દલતા, ઉત્સાહ અને ઉત્કટથી કામ કરે તેવા સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ

(દેખરેખ રાખનાર).

ફંડ.

(૧) આ સત્કાર્યમાં એક બે કલાક ગાળવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા

અથવા પ્રતિષ્ઠા વગરના થોડા યુવક મળી આવે તો દ્રવ્યની બહુ જરૂર રહેશે નહિ. આમ છતાં, શાળા કાઢવા મહેત્તા, એક વર્ષ સુધી પગારદાર શિક્ષક સહવાહ્યની નિલાવી શકાય તેટલી રૂ. ૧૦૦ એક જેટલી રકમ મેનેજરે પોતાની ખાસે રાખવી ઠીક થઇ પડશે. કામ કરનારની પ્રમાણિકતા અને કુશળતા પ્રસિદ્ધ હશે, આમાં પણ તેની પ્રમાણિકતા જાણીતી હશે તો આ નાની રકમ મેળવવી મુશ્કેલ થઇ પડશે નહિ. આ પૈસાથી એક શિક્ષક શાળા શકાશે અને તે યોગ્યમાં યોગ્ય રૂ. ૧૨૫ વિદ્યાર્થીઓને લણાવી શકશે. દીવાળતી વગેરે માટે અને ચાક, ડસ્ટરક તથા સ્ટેશનરી માટે દર વર્ષે રૂ. ૧૫ અગર રૂ. ૨૦ જોઇશે. આ રીતે એક શિક્ષકથી, એક વર્ષ સુધી શાળા ચલાવવા માટે બધા મળી રૂ. ૧૨૫ ને આશરે કાઢવા પડશે.

જગા,

ગામમાં જો દિવસની શાળા હશે અને તેના અધિકારીઓને થોડા રીતે કહેવામાં આવશે તો તેઓ પદોપકાર વૃત્તિથી રામીશાળાની સ્થાપનાનો બંદોબસ્ત કરનારને, શાળાનું મકાન, અને કેટલોક સરસામાન પણ વાપરવા ખર્ચિત આપશે. સરસામાનમાં એકજીવસ્તુની જરૂર રહેશે. રૂ. ૧૦ એકની કોમતથી સારો પ્રકાશ આપે તેવી એકાંક બે દીવાળતી લાવવી ઠીક પડશે. ઘણા ગરીબ છોકરાઓને મફત આપવા માટે કેટલીક સ્ટેટ, પેન, કાગળ, પેન્સિલ વગેરે શાળામાં રાખવાની સગવડ કરવાની જરૂર છે. શિક્ષક તરીકે પગાર વિના કામ કરે તેવો માણસ ન મળે તો આરમ્ભમાં આ ખર્ચ સુદાં એક આવી શાળા માટે આ રીતે રૂ. ૧૨૫ ની રકમ જોઇશે. શાળાના લાભ જોના આ રકમ ખરેખર નાનું છે.

અધિકારી મંડળ.

ખરેખર ઉત્સાહથી કામ કરનાર બોલંદિયર કોષ નીકળી આવેલાં દેખરેખ રાખનાર તેનું અંતઃકરણ છે. પણ પગારદાર શિક્ષક હોય તે શાળામાં, અઠવાડિયામાં ઓછામાં ઓછા ૩-૪ દલાક ગાળી શકે તેવા એક ઉત્સાહી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની પૂરેપૂરી જરૂર છે. સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની ખામીથી આવી ધણી શાળાઓ ભાગી પડી છે. વળી ગામના એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થને ટ્રેઝરર નીમવો અને તેની પાસે સધળા પૈસા રાખવા. પૈસા ઉધરાવવાની તથા ભરાવવાની આ ગૃહસ્થમાં કુશળતા હશે તો ફક્ત ખામીથી શાળા કદી બંધ પડશે નહિ.

સમય.

શાળાના વખતની યોગ્ય ગોઠવણ કરવી. પાક લેવાનો હોય અગર લોહો સામાન્ય રીતે શિક્ષકના હોય ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ એમને એમ ગેરહાજર રહે તે કરતાં લાંબી રજા પાડવી અને નિર્મિત સમયે ફરી શાળા ઉઘાડવી.

ઉત્તેજન.

શાળામાં આવી, કોઈ ઉપદેશ આપવા અથવા ધર્મને લગતા કે બીજા કોઈ પુસ્તકના કેટલાક ભાગ વાંચી સમજાવવા, મહિનામાં વધારે વાર નહિ તો એકવાર, ગામના સુશિક્ષિત વર્ગને તેમ બીજાઓને બોલાવવા જોઈએ. આથી વિદ્યાર્થીઓને સાફ ઉત્તેજન મળે છે અને વળી સુશિક્ષિત વર્ગનો નિરક્ષર વર્ગ સાથે ઇષ્ટ સમાગમ થાય છે. “ આરોચ્યવિદ્યા ” અને “ અકસ્માત વખતે તાત્કાલિક મુલાકાત ” ના મળતત્વ સમજાવવા માટે સ્થાનિક ડૉક્ટરને વિનંતિ કરવામાં આવશે તો ચાલ યશે.

વધારે સાદો નમૂનો.

આ સવિસ્તર વૃત્તાંત સમાપ્ત કરતાં પહેલાં એમ કહી શકાય કે જ્યાં આ નાની રકમ પણ મળી શકે એમ ન હોય પણ એકાદ ઉત્સાહી કામ કરનાર મળી શકે ત્યાં એક શાળા ઉઘાડી શકાય, અને બહુ ઓછા ખર્ચથી ખાતરીપૂર્વક ચલાવી શકાય. મામના મંદિર અગર તે ઉત્સાહી માણસના ઘરની એકાદ પગળીનો શાળાના મકાન તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે. સાફસુદ ભોંય, સરસામાનની, તથા કંકણ જમીનપર પાથરેલી રેતી અને લાકડીનો નાનો કડકો, સ્લેટ અને પેન્સિલની ગરજ સારશે, પછી પુસ્તક અને દીવાળત્તીનું જ ખર્ચ રહેશે. ખીજા લોકો આની જોગવાઈ નહિ કરે તો વિદ્યાર્થીઓ અદર અદરથી પણ આટલી સગવડ ઊભી કરી શકશે. આ શાળાના ખર્ચ માટે વધારેમાં વધારે પ્રાથમિક ખર્ચ તરીકે રૂ. ૨૦ કાઢવા પડશે અને એણે ખર્ચ દર મહિને એક રૂપિયા કરતાં વધારે થશે નહિ.

વિદ્યાર્થીઓ મેળવવાની રીત.

જે લોકો શાળા કાઢવા પ્રયાસ કરે છે તેમને કેટલીકવાર વિદ્યાર્થી મેળવવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. અઘ્તાન લોકોને કેળવણીના લાભસમ-જવવા, ધણીવાર, કઠિન થઈ પડે છે. ગરખાં મારવાની અને પોનાનો અવકાશનો સમય નિરપયોગી તથા હાનિકારક માર્ગે ગાળવાની તેમને દેવ પડવાથી આ તરફ તેમને આકર્ષવા કેટલીક રીતે મુશ્કેલ થઈ પડે છે. ગામ નાનું હોય તો, જેઓને શાળામાં દાખલ થવા કહી શકાય, તેવાની નોંધ લેવાની વ્યવસ્થાપક સહેલાઈથી કરી શકે અને તેમને કહી શકે.

સ્વયંસેવક અને પગારદાર નોકર.

સ્વયંસેવક અને પગારદાર નોકરનું સમુકત કામ, ઘણે ભાગે

ઉત્તમ યથ પડશે. આરમ્ભ માટે, ઉત્સાહના પ્રચાર અને લોકોપર અસર થવા માટે સ્વયંસેવકની ધણી જરૂર છે. શિક્ષણ આપવામાં તે કદાચ કાંઈ નહિ શકે કારણ કે તે એક એવી કલા છે જે લાંબા અભ્યાસ અને હમેશના મહાવરા વગર કદી સંપાદન થઈ શકે નહિ. પહેલ કરનારમાં પૂરતી શક્તિ અને જ્ઞાન હોય પરંતુ તે બીજામાં ઉતારવાની કુશળતા તેમનામાં ન પણુ હોય. વળી પગારદાર માણસ વધારે ખંતથી અને નિયમથી કામ કરે છે.

વિદ્યાર્થી ઘણું કરી શકે.

એક વિદ્યાર્થી જેણે પોતાની કાલેજવાળા નગરની એક રાત્રી-શાળામાં હમેશાં એક કલાક શિક્ષણ આપ્યું હતું તેણે પોતાના ગામના વૃદ્ધ આગેવાનોને ઉશ્કેરી તેમની સહાયતાથી ૭૫ વિદ્યાર્થીઓ વાળી એક મફત રાત્રીશાળા કાઢી. આ શાળામાં સાધારણ હિસાબ અને ઇંગ્લેશ શીખવવામાં આવતાં હતાં. એકાદ જણે મહાન આપ્યું. બીજાએ આ કામ માટે જોઈતું તેલ આપ્યું. એક પગારદાર અને બે સ્વયં-સેવક શિક્ષકથી તેમણે કામ ચલાવ્યું.

બીજું દૃષ્ટાન્ત.

એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે:-કાલેજમાં રજા પડતાં, મારે ગા. જઈ બે સફળસ્થોની સહાયતાથી એક મફત રાત્રીશાળા કાઢી, મારા ગામના લોકોની સેવા કરવા મેં ધાર્યું. હમેશાં થાય છે તેમ લોકોએ, ખાસ કરીને અભણ લોકોએ, અમારા ચલ તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ. પરંતુ તેમનામાં વિદ્યાભ્યાસની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરતાં, તેઓ અમારા પક્ષમાં આવ્યા, અમે જે કામ ઉપાડ્યું હતું તેનું મહત્વ ધીરે ધીરે તેઓ સમજવા લાગ્યા. ગામમાં મહેનત કરતાં સ્થાનિક સફળસ્થો તરફથી રૂ. ૨૦૫ ની મદદ મેળવવામાં અમે ફોલ્ડમંદ થયા. " બીજા

માગે છે " એમ અમને ડેટલાઈટ અજ્ઞાન લોકો દેખા. પરંતુ અમે તેમના તિરસ્કાર અમર ઉપહાસને ગણતા નહિ અને અમારે રસ્તે ચાલ્યા જતા. રત્નમાં અમારા એક ગ્રેડેસર શાળામાં આવ્યા અને આ સાહસ પ્રત્યે તેમણે પ્રસન્નતા પ્રદર્શિત કરી. ઘણી મુશ્કેલીઓ છતાં, " સ્વાશ્રયીને ઈશ્વર સદાય ધ્યાય છે " એ સૂત્રને અનુસરી અમે ચાલ્યા હાલ શાળામાં ૨. ૬ થી ૮ નો માસિક પગાર મેળવનાર પાંચ શિક્ષક, ૬૦ વિદ્યાર્થીઓ અને ગુજરાતી, અક્ષરજિત તથા અંગ્રેજીના વર્ગ છે. કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ગામના ૧૬ વિદ્યાર્થીઓએ શાળાના શિક્ષણ વખતેના મદદ આપવા ઇચ્છા બતાવી.

સ્વાનુભવ અને ચિંતનવડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૩ જું.

નિરક્ષર આગળ વાચન.

ક્યાં અને કેવી રીતે કરવું.

નિરક્ષરતાને લીધે જેમને પુસ્તક અને પત્રોના વાચનનો લાભ ન મળે તેઓ જનસમૂહ ઘણો મોટો છે. આપણી પોળ, મહેલા અગર હુકમાના લોકોને કાંઈ મેદાન, ખુલ્લી જગ્યા, મંદિર અગર વાદીના કેમ્પાઉન્ડમાં, એકલા દેશ, તેમની આગળ મિત્રાચાર, મેસે-રિયા, કાય આદિ વિષયો પર પણ વાંચવા અથવા વચાવવા. જેમણે છાપેલો અક્ષર પણ જોયો નથી તેમની આગળ વાંચવા માટે કેવળ નિઃશબ્દ જેવું નીરક્ષ નહિ પરંતુ ઉપદેશ મળવા સાથે રસ પડે તેવું વાચન રાખવું. ગ્રામડાંમાં તેમ સહેરામાં અવકાશના સમયમાં નિરક્ષર લોકોને થોડા વર્તમાનપત્રોનું વાચન ફરિફર થઈ પડે. તેઓ સામાન્ય રીતે ધણી ઉત્સુકતાથી અવલુ કરે.

આ સંબન્ધમાં વિદ્યાર્થી ઘણું કરી રાહે.

ગ્રામડાંમાં તેમ સહેરામાં નિરક્ષર અગર થોડું બહેલા લોકો આગળ બહેલો વર્ગ દલકી વાર્તાઓ, નાટકો આદિ વાંચે છે તેને બદલે તેઓ કાંઈ ઉત્તમ, ઉપયોગી અને રસિક વાચન કરે તો તે લાભજનક થઈ પડે. એક વિદ્યાર્થી વળે છે કે:— “મારા એક મિત્રે અજ્ઞાન લોકો આગળ દર સાંજે કાંઈ વર્તમાનપત્ર વાંચવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેની ઝોટલી નથી સારી અક્ષર થઈ કે બાવન કર્ના એક શબ્દ માણસે, તેની આગળ લાજવાની મરજી જતાવી.”

“પુસ્તકોમાંના કેટલાક ભાગનું નિરક્ષર વર્ગ આગળ હું વાચન કરતો અને ગુજરાતીમાં તેમનો અર્થ કરી સમજાવતો. આ વાચન વડે મેં તેમના ધણા વહેગ કાઢી નાંખ્યા. લોકો ખેતરમાં હળ હાકતા હોય, અગર દોર ચારતા હોય તે વખત હું તેમની પાસે જતો.

તાપણીની આબુખાતુ એકત્ર થયેલા ગામડાના લોકોને “ શેક-સપિયર ” ની એકાદ નાટ્યકથા હું કહેતો. તેનાં પાત્રોનાં નામ હું ગુજરાતી કરી દેતો. જ્યાં જ્યાં તેમને વાર્તામાં સંક્રા પડતી ત્યારે તેઓ મને પૂછતા. વાર્તા પૂરી થતી ત્યારે વાર્તાથી તેઓ ધણા પ્રસન્ન થયા હોય એમ જણાતું આ ઉપરથી હું એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો છું કે નીતિ, ધર્મ અને ગામડાના લોકો પ્રત્યે કર્તવ્ય, એ વિષયો વિષે કાંઈ વાતો કહે તો ગામડાંમાં સાંભળનાર ધણાં માણસ મળી આવે. તેની અસર એવી સરસ થાય કે તેમને ધણું જ્ઞાન મળે.

નાનાં બાળકોને હું પ્રાર્થનાઓ અને સ્તોત્ર શીખવતો. નીતિ, ચરિત્રનું બંધારણ, પ્રમાણિકતા, સત્ય, સહાનુભૂતિ અને સર્વવર્તનનું શિક્ષણ આપતી કેટલીક વાર્તાઓ હું નિરક્ષર વર્ગ આગળ વાંચતો.”

વળી એક બીજો વિદ્યાર્થી, તેના ગામમાં દર અઠવાડિએ મળતી ગામના લોકોની સભા વિષે વાત કરે છે. “ આ સભામાં શાળાનો શિક્ષક ગયા પખવાડિયાનાં વર્તમાનપત્રમાંથી કેટલાક પસંદ કરેલા ભાગ વાંચી બતાવે છે. આ રીતે વાંચવા માટે શિક્ષક સાર મેલેરિયા અને અન્ય વ્યાધિઓ વિષેનાં ચોપાનીયાં હું લાવતો.

હું ધારું છું કે જો મારા વિદ્યાર્થી-અન્યુઓ અને સુશિક્ષિત ભગિનીઓ અજ્ઞાન લોકો સાથે છુટથી બને, તેમના તરફ માયાળુપણે વર્તે, તેમને કાંઈ ઉપયોગી સલાહ આપે તો તેઓ ધણું મોટું કામ કરી શકે. મોટામાં મોટી મુશ્કેલી તો એ છે કે કેળવાયેલો વર્ગ સા-

ગાન્યરીતે નિરક્ષર વર્ગની દરકાર કરતો નથી. ગયાં બે વર્ષ દર્મિયાન મને માલમ પડ્યું છે કે મિત્રભાવ અને હેતુથી તેમની સાથે વાત કરીએ તો આપણાથી ઘણું બની શકે. સ્ત્રીકોળવણીને ઉત્તેજન આપવા આ વર્ષે સહેલાઈથી ઘણાં માણસોને હું સમજાવી શક્યો. ગયે વર્ષે તે કામ અશક્ય લાગ્યું હતું ”

સ્વાનુભવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી સુવ્યનાચ્ચા
નોંધવાની જગ્યા.

પ્રકરણ ૪ શું.

પુસ્તકોની ધીરધાર.

ખાનગી ધીરધાર.

રક્તના દિવસોમાં, ખીજાઓને વાંચવા આપી શકાય તેવાં પુસ્તકોનો નાનો સંગ્રહ વિદ્યાર્થીઓ પાસે રહેવો જોઈએ. સાવારજી દરિયાઈ એવી છે કે લોકો ખરાબ પુસ્તકો વચ્ચે છે. આ રિશ્તિ સુધારવા માટે જાતમહેનગ અને સુમતુનની જરૂર છે. વળી, ઘણાં નાનાં ગ્રામમાં એવા વાંચનાર હોય છે જેમને પુસ્તક વાંચવા મળતાં નથી. અનુભવથી માલુમ પડ્યું છે કે વીરોક્ત પુસ્તક જોઈએ નાનો સંગ્રહ પણ આમાન્ય રીતે તેઓ ખરીદી શકતા નથી. પણ આ પુસ્તકો વંચાવવાનો મત કરવાને તૈયાર એવા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ છે. ગયા ઉનાળામાં એક વિદ્યાર્થીને એમ માલુમ પડ્યું કે વાંચી શકે એવા બેજ માણસ તેના ગામમાં છે. તેની પાસેની બે ચોપડીઓ તેઓએ તેની રજા પૂરી થાય તે પહેલાં વાંચી લીધી. બીજી એક વિદ્યાર્થી પદ પુસ્તક પોતાને જામ લઈ ગયો. આ બધી ચોપડી ગુજરાતી હતા અને સારી હતી. પણ ચોપડીઓ વંચાવવી એ મુશ્કેલ હતું અને પાછી લેવી એ વધારે મુશ્કેલ હતું. છતાં આ વિદ્યાર્થી આ ટોમનું શિક્ષણ અને અનુભવ મેળવતો રહેતો હતો. આમાં અગત્યની બાબત એટલીજ છે કે આ રીતે વિદ્યાર્થી ઉપયોગ કરી શકે તેવાં પુસ્તકો શિક્ષક કે મિત્ર પાસે અગર કોલેજમાં હોવાં જોઈએ અને એકાદ બે પુસ્તક પાઠાં ન આવે તો ધાંધલ થતું ન જોઈએ. વિદ્યાર્થી ઉપરાંત અન્ય મુશિક્ષિત સ્ત્રીપુરોગો વાચના પ્રચારનો માર્ગ મદદ કરવો આવશ્યક છે.

વિદ્યાર્થીઓએ કરેલા ચત્તન.

રેવરંડ મિ. ફ્રેમિંગ એક મહત્વનું દષ્ટાન્ત આપે છે. આજ કામ માટે એક વિદ્યાર્થી પાસે કાલેજની ચાર ચોપડીઓ હતી અને ખીજાઓને વાંચવા આપવા માટે તેની પોતાની સાત ચોપડીઓ હતી. તેનો પ્રચાર થયો. ઓછો હતો. કારણકે વાંચી લખી શકે એવાં માણસો પડોશમાં ઘણાં થોડાં હતાં. છતાં નજીકનાં ૧૨ ગામોએ આ પુસ્તક વાંચ્યાં. આ પ્રચારમાં ગામડામાં ટપાલ વહેંચનારા તે વિદ્યાર્થીના બે ઓળખીતા સારી મદદ આપતા.

એક વિદ્યાર્થી જણાવે છે કે:-ગ્રામ રજામાં મેં, પાંચ માણસોને પુસ્તક વાંચવા આપ્યાં. આમાંના ચાર માણસોએ તે દરેક પુસ્તકની ચાર નકલ મોકલવા મને કહ્યું છે.

ડૉ. રેમાર્કસનાં બનાવેલાં ૩ પુસ્તકના લાપાન્તર હસાત માણસોને વાંચવા આપવામાં આવ્યાં હતાં. ખીજા પશુ કેટલાંક ઉપયોગી પુસ્તક ભારી પાસે હતાં તે મેં કેટલાંક અંગ્રેજી લખતા વિદ્યાર્થીઓને આપ્યાં અને તેથી તેમને ઘણો લાભ થયો.

“ એન્જલમિન ફ્રેન્કલિન ” નું જીવનચરિત્ર, ગામની શાળાના હેઠ માસ્તર મારફત મેં ૧૮ છોકરાને વાંચવા આપ્યું. તેઓએ તે વાંચ્યું અને તેમાં સમાયલા ઉપદેશ અને સૂચનાઓનાં તેઓ વખાણ કરવા લાગ્યા. “ બ્રાજવિલાસ ” ગામના ૧૫ વિદ્યાર્થીઓએ ભારી પાસેથી વાંચવા લીધું.

દસ પુસ્તક મેં લીધાં. દરેક પુસ્તક બે વખત મેં વાંચવા આપ્યું. પુસ્તક પાછાં મેળવવામાં મને ઘણી મુશ્કેલી પડી. એક મોલવીને “ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા ” નામનું પ્રવાસનું પુસ્તક વાંચવા આપવામાં આગું. એક નિરક્ષર, મુસલમાનને તેણે તે વિષે વાત કરી. પ્રવાસના

જૂદાજૂદા વિષયોથી તેનું મન એટલું આકર્ષાયું કે તેને વાંચનાં લખનાં શીખવાની ઉમેદ ઉત્પન્ન થઇ. તેણે ચરચાત કરી. દરરોજ એક કલાક હું તેને શીખવતો. હાલ તે ગ્રાહ્ય વાંચી શકે છે.

એક લાઇબ્રેરીની સ્થાપનાનો વૃત્તાંત.

૧૯૦૫ ની સાલમાં એક ડોક્ટરના ચોડાક વિદ્યાર્થીઓને સ્વ-સુધારણા અને લોકસેવા માટે ઇચ્છા થઇ આવી. લોકોને વાંચવા આપી શકાય તેવા પુસ્તકોનો તેઓ સંગ્રહ કરવા લાગ્યા અને તે સંગ્રહ તેઓએ એક હાઇસ્કૂલને અર્પણ કર્યો. ધરિધારે સંગ્રહ કરતાં તેઓએ ૫૦૦ પુસ્તક એકઠાં કર્યા. આ લાઇબ્રેરી હજી છે. પોતાના શિક્ષકો, પ્રેફેસરો અને મિત્રોની મદદ તેમણે આ કામમાં લીધી હતી. અંગ્રેજી અને ગુજરાતી મળી લગભગ ૨૦૦૦ પુસ્તકો આ લાઇબ્રેરીમાં થયાં. ચોપડીઓ લેવા માટે દરરોજ ચારપાંચ માણસ તેમાં આવનાં અને તેમની પાસેથી દર માસે માત્ર એક આનો લેવામાં આવતો. એકજ વર્ષમાં વંચાવા માટે જ્યેષ્ઠા પુસ્તકની સંખ્યા ૧૫૦૦ ઉપર ગઇ હતી.

સંકટપ.

એક વિદ્યાર્થીએ નીચે મુજબ સંકટપ કર્યો:—“ મેં એક લાઇબ્રેરી ઇસ્ટવાની યોજના કરી. પણ મારી પાસે પુસ્તકોની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોવાથી તે ઠરાવ હું અમલમાં મૂકી શક્યો નહિ. જેટલી ઉપયોગી ચોપડીઓ ખરીદી શકાય તેટલી ખરીદવા માટે મારા માસિક ખર્ચમાંથી કેટલોક ભાગ જૂદો કાઢવા મેં નિશ્ચય કર્યો છે. આવતી રાત્રીઓમાં મારી યોજના પાર પાડવા હું આશા રાખું છું.

થોરોએ કહ્યું છે કે “ સર્વ મનુષ્યની સ્થિતિને અનુકૂળ તેમજ અનેક પ્રકારના ઉપદેશ પુસ્તકોના મળી શકે. આ ઉપદેશ સાંભળવામાં આવે, સમજવામાં આવે તો જીવનને ધન્યતામય અથવા પ્રજ્ઞાવધી બ

આનન્દ, જે લાલ મળે છે તે કરતાં વધારે લાલ, વધારે આનન્દ તેથી મળે, દરેક વસ્તુનો દેખાવજ તે વડે પલટાઈ ગયેલો લાગશે. એક સારા પુસ્તકના વાચનથી ઘણાં માણસોનાં હૃવનર્મા નવીન આરમ્ભ થાય છે. સારા પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવાનો અને તે લોકોને વાંચવા આપવાનો દરેક વિદ્યાર્થીએ નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

સ્વાતુલ્ય અને ચિંતન વડે મળી આવતી સુચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૫ મું.

મેનિક લેન્ટર્નથી* ઉપદેશ.

પ્રસંગ અને મુશ્કેલીઓ.

મોટી વયના વિદ્યાર્થીઓ મેનિક લેન્ટર્ન વડે ધણું સારું કામ કરી શકે. માતૃભાષાના વક્તૃત્વ અને ચિત્રો વડે જનસમૂહ ઉપર ધણો ઉપકાર કરી શકાય. આ પ્રકારની સેવા માટે લાયક થવા સારી શિક્ષક અગર મિત્ર તરફની સચનાઓ અને તાલિમની ધણી જરૂર પડે છે; લેન્ટર્ન માગી લાવવાં જોઈએ. પેટીમાંથી તકતીઓ કાઢવી જોઈએ, તેના શિક્ષણ માટે એક નાનો વર્ગ ઉઘાડવો જોઈએ, જે નાણાયક હોય એને વીણી કાઢવા જોઈએ. આ કામ ફોલોઅપ સાથે કરવામાં આવ્યાનાં દૃષ્ટાન્ત છે અને બિવિધમાં તે બનવું મુશ્કેલ નથી. કોલેજ ધણું ઉપયોગી કામ કરે છે, તેથી પણ વધારે ઉપયોગી કામ તેઓ કરી શકે. કોઈ પણ કોલેજ દર વર્ષે વિદ્યાર્થીઓની એક એવી સંખ્યા ઉત્પન્ન કરે જે પ્રસંગ આવતાં આલુબાલુના ભાગમાં પડી રહેલાં મેનિક લેન્ટર્ન લાવી તે દ્વારા લેક્ટ્રાના જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ માટે પ્રયાસ કરે. આ પ્રકારની સેવા માટે જેમને ખરેખરી ઉત્સુકતા હોય તેમણે પોતાના વિજ્ઞાનના શિક્ષક અગર પ્રોફેસર પાસે જવું અને લેન્ટર્નનો પોતાને હાથે ઉપયોગ કેવી રીતે થાય તે સંબંધમાં શિક્ષણ માટે ઈચ્છા ધરાવનાર વિદ્યાર્થીઓનો એક વર્ગ કાઢવાની યોજના ઉભી કરવી.

એક વિદ્યાર્થીના સંકટપ.

એક વિદ્યાર્થી કોલેજમાં હતો ત્યારે તેણે મેજિક લેન્ટર્નનું શિક્ષણ લીધું હતું. રમમાં પોતાને ઘેર કોલેજનું લેન્ટર્ન તે લઈ ગયો. તે જણાવે છે કે—સાધારણ ગામડામાં, મેજિક લેન્ટર્ન, અમદાવાદમાં કે મુંબઈમાં હવાઈ વિમાન આવ્યા બરાબર થઈ પડે છે. સંખ્યાબંધ લોકો તે જોવા આવે છે. ઝડપી ખરાબ હોવાથી એક જગાએ પાંચથી વધારે વાર હું બનાવી શક્યો નહિ. છતાં મને માત્રમ પડ્યું કે મિતા-ચાર અને આરોગ્ય જોવા જુદાજુદા વિષય હિપર મેજિક લેન્ટર્ન સાથે ભાષણ અપાય તો તે આપના દેશનન્દુઓને અને લગિનાઓને અત્યંત લાભજનક થઈ પડે.

ઠેરલીક વ્યાવહારિક ચનાઓ.

વિદ્યાર્થીઓ ત્યારે મેજિક લેન્ટર્નથી ભાષણ આપવા માનતા હોય ત્યારે તેઓએ તે માટેની તૈયારી તથા શરૂઆત વેળાસર કરવી જોઈએ. કારણ કે બધું પાર પડે એમ કહી શકાય નહિ. દરેક આવશ્યક વસ્તુની એક નોંધ રાખવી જેથી કોઈ પણ વસ્તુ રહી નાખ નહિ અને લેન્ટર્ન બનાવવામાં વિલંબ લાગે નહિ. પહેલામાં પહેલો બોલાવસ્ત પડતા માટેની જગા પસંદ કરવાનો થવો જોઈએ. તે એવી રીતે બાંધવો જોઈએ કે ચિત્ર પ્રેક્ષકથી હંચું રહે અને તેઓ સહેલાઈથી જોઈ શકે. એવી સંજાળથી તે બાંધવો જોઈએ જેથી કરચોળી પણ રહે નહિ. આ બાબતોમાં શ્રમ લેવો ફાયદાકારક થઈ પડે છે. કામ કરનારાઓને અંદર અંદર ખગર આપવા માટે કોઈ નિશાન, કોઈ સંજ્ઞાઓ નક્કી કરવી જેથી પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન ઝાંખું ધ્યાન જેવાય જ-રાક સોટી કપકારવી અગર અણિઆળી લાકડીથી સંજ્ઞા કરવી એ સાદામાં સાદી અને અસરકારક રીત થઈ પડશે.

સ્વાશુભવ અને ચિંતનવડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

નાના નાના વિદ્યાર્થીઓને સંગ્રહસ્થાન, મિત્ર, તથા ખીજાં
કારખાનાં વગેરે જોવા લઈ જવા.

આ પ્રકારના પર્યટનના લાભ.

સંગ્રહસ્થાન, મિત્રો અને ખીજાં કારખાનાં જોવાથી પણ ઘણું
હિમતી શિક્ષણ મળે છે. માત્ર જાપાણના લાભ, દુબરકલા અને
વિજ્ઞાનના લાભ આગળ, હાલ, કાંઈ હિસાબમાં નથી. દુબરકલા અને
વિજ્ઞાનના શિક્ષણથી મનુષ્ય કુદરતનાં બધાં સમજી શકે છે, તેના પર
કાણુ મેળવી શકે છે. લૉર્ડ મિન્ટોએ, બોયાળમાં, ત્યારે એક નવું
સંગ્રહસ્થાન ખૂદકું ખૂદકું ત્યારે જળાશયું હતું કે સંગ્રહસ્થાનની અગત્ય
વધારે ને વધારે સમજાતી જાય છે. તેઓ માત્ર તમારો જોવાનાં સ્થાન
નથી. વિજ્ઞાન અને દુબરકલાની કેળવણી આ સમયમાં એક ઘણો
મહત્વનો વિષય છે, તે તરફ લોકોને ઉત્તેજિત કરે, તેઓમાં રસ ઉત્પન્ન
કરે તેવા પદાર્થ પાઠ, તેવા ઉપદેશ, મુખ્ય કરીને, સંગ્રહસ્થાન,
સહકાષ્ઠી રજુ કરી શકે છે. હિન્દુસ્થાનના આગેવાનવિચારકોને પ્રીત
થવું જાય છે કે માત્ર સાહિત્યને લગતા શિક્ષણના લાભ થોડા છે,
લુદા લુદા ઉદ્યોગ લોકો માટે ઉત્પન્ન કરવા ઉપર લોકોના સામાન્ય
ગુણસંતોષનો ઘણો આધાર રહે છે: માટે તેને લગતા શિક્ષણના વધારે
બાવહારિક માર્ગની અવસ્યકતા છે.

આ પ્રકારના શિક્ષણની અસર.

મિત્રો, ખીજાં કારખાનાં અનેકલ્પિત જગ્યા ત્યાં સંખ્યા આલતા

હોય તે કેળવણીના પ્રચારનાં ખર્ચાં સ્થાન થઈ પડે. આવી જગ્યાઓમાં દાખલ થવા માટે પાસ મેળવવાની, કારખાનાંની સામગ્રી, સરસામાનના વર્ણન અને ખુલાસાની ગોઠવણ કરવી, તે જગ્યાએ બાલાવિદ્યાર્થીઓને લઈ જવા, આ સર્વથી તેમની કેળવણીમાં ખાસ અભિવૃદ્ધિ થશે. છા-પખાનામાં, ર્નાં કારખાનામાં, વરાળથી ચાલતાં ધોવાનાં કારખાનામાં, ઉદ્યોગગૃહોમાં અને અન્ય તેવાં સ્થાનમાં, મહેનત બચાવી કામ કરવાની યુક્તિઓનો ખ્યાલ આવે છે; અને કેળવાયલા મેનેજરો માટે આ સ્થાનોમાં જગ્યા એવું સચન થાય છે. એક માણસની દરરોજની મહેનતથી, એક દેરતાં વધારે માણસના નિભાવનાં સાધન મેળવવાના માર્ગ હિન્દુસ્તાનના લોકોને જ્યાં સુધી મળ્યા નથી ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનની આર્થિક દશા સુંધરવાની થોડી આશા છે. બાળકોને એવા પ્રકારની તાલિમ આપવી જેમને કે પોતાના પૂર્વજોનાં સાર્વજનિક મકાન, ઐતિહાસિક સ્મરણસ્થાન, સ્તંભ, બગીચા અને જરખાના મહત્વનો તેમને ખ્યાલ આવી શકે, તેમનું મહત્વ તેઓ સમજી શકે. કોઈ પણ વસ્તુની માલિકી સાથે, સુપરતની, અનામતની, જવાબદારીની લાગણી દાખલ થઈ શકે તો, ખરી પ્રગતિ થઈ કહી શકાય.

સ્વાતુલવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી સૂચનાએ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૭ મું.

રમતની વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું.

રમવાનાં સ્થાનના હાલ વિષે અમેરિકનોની શ્રદ્ધા.

ખાળેકાનાં જીવન વધારે સારાં, વધારે નિર્ભય અને વધારે સુખી કરવાના કામમાં સહાયતા આપી શકે તેવાં રમતગમતનાં સ્થાનની અમેરિકાનાં ખસે કરતાં વધારે શહેરમાં યોજના કરવામાં આવી છે. આ હીલચાલ એવી ફતેહમંદ થઇ છે કે ખીન્ન સો કરતાં પણ વધારે શહેરમાં રમતગમતનાં સ્થળ વિષે ગૃહીરપણે વિચાર કરવામાં આવે છે. આ કામનું મહત્ત્વ એટલું વધી પડ્યું છે કે રમતગમતના સંબંધમાં વિચાર કરવા ત્રણ કોન્ગ્રેસ ત્યાં મળી છે. એકલા ચિકાગો શહેરે આવાં સ્થાન માટે રૂ. ૩૦૦૦૦૦૦૦ ખર્ચ્યા છે. હિનાળાનાં રમતગમતનાં સ્થાન અને વિશ્રાન્તિને લગતા કામકાજની લિલલિલ શાખાઓમાં ન્યુયોર્ક શહેરે ૧૦૦૦ કરતાં વધારે શિક્ષક રોક્યા છે.

તેમની વધતી જતી કહર.

એક સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન પત્ર લખે છે કે:—રમતગમતના જગાઓ માટેના માગણી વધી છે અને અધિકારીઓમાં તેની જોડવણી કરવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ છે. દસ વર્ષ પહેલાં કોઇ શ્રીમન્ત, પરમાર્થપરાયણ શખ્સની સખાવત તરીકે રમતગમતના સાર્વજનિક સ્થાનનો ખ્યાલ આવી શકતો. હાલ જાહેર બગીચાઓની માફક, તેનો આક્રોહ, સરકારી અગર સાર્વજનિક ખર્ચમાં દાખલ થયો છે, અને જેટલી, શાળાઓની અગત્ય છે તેટલીજ તેની આવશ્યકતા છે એમ સ્વીકારવામાં આવે છે અને.

ગમતનાં સ્થાનને લગતી હીવચાલનો પ્રચાર અને તેનું ખર્ચ આ વાત ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે રમતગમતના કામ માટે શિક્ષકો તૈયાર કરવાને લગતા બાલિટમોરના “ પ્લેઝાઉન્ડ એસોસિએશન ” નો લાભ લગભગ ૧૦૦ યુવાન સ્ત્રીઓ લે છે.

ઈંગ્લાંડમાં રમત ઉપર અહીં.

ટેળવણીના એક મહત્વના સાધન તરીકે, ગરીબ છોકરાઓ માટે, સરકાર તરફથી રમતગમતનો બદોબસ્ત કરવામાં આવે તેની તરફેણમાં, બૉલ બોલ એન્ડુકેશન છે. આથી તેઓએ શાળાઓના બપોરના વખતમાં રમતગમતની ગોઠવણ કરી છે. ક્રાઇ, દિવસે સાંજે અગર તહેવારોના દિવસોમાં રમતગમતની ગોઠવણ ક્રાઇ માણસ કરવા ધારે તો, લંડનની કાઉન્ટી કાઉન્સિલ શાળાઓની જગા તે માટે વાપરવા આપે છે. “ અમેજ સ્ત્રીઓ, રેતથી અને કુશળતાથી, સમાજનું વ-ધારેમાં વધારે ફલપાણ કરવા સાથે, આનંદ મેળવી શકે એવું ક્રાઇપણ કામ હોય તો તે બાળકોને રમતા શીખવવાને લગતું છે ” એમ મિસિસ હંકરી વૉર્ડ કહે છે.

રમતગમતનું મહત્વ.

માલ્કમ રપેન્સરે રચેલા “ સામાજિક હિક્કાર ” નામના પુસ્તકનો એક ફકરો અત્ર રજુ કરવા જેવો છે. સપળી સારી રમતગમત બરાબર રમવામાં આવે તો ચરિત્રની વ્યનામાં તે એક ઉત્તમ શાળા જેવું કામ કરે છે. ધરમા ગમવાની સતરજ જેવી રમતોમાં પણ ક્રાઇક નૈતિક મહત્વ હોય છે. ક્રાઇપણ કામમાં કુશળતા મેળવવી એ સ્વમાન મેળવવા સમાન છે. આમા બનાવવામાં આવતી ઝીણી નગરની, ઉત્સાહની અસર, બીજાં મોટા કામ માટે જોષ્ટી ઝીણી નગર અને ઉત્સાહ ઉપર થશે. રનાયુ મજબૂત કરવા ઉપરાંત કસરતના અન્ય

અનેક લાભ છે. તે વડે શુદ્ધિ, માનસિક ચપળતા અને નિયમાનુસાર ચાલવાની ટેવ ખાલે છે. ક્રિકેટ અને ફૂટબોલ જેવી મોટી રમતોથી સાહસ અને પરાક્રમ વધે છે. બાળકોના શિક્ષણ, તેમની સુધારણા માટે તે ધણું કિંમતી સાધન છે. રમતમાં ન્યાયશુદ્ધિ, અને વિજય માટે આગ્રહની, ન્યાં જરૂર પડે છે ત્યાં ન્યાયપરાયણતાથી અને પૂરે-પૂરી રીતે કામ કરવાના સદ્ગુણ, દ્રઢતા સાથે વિકાસ પામે છે. જે બાળક જન્મથી દ્રેષ અને ક્લેશમાં લેણ્યો હોય છે તેઓને સભ્ય અને કુશળ રમનારાઓની માફક રમતાં, આ રીતે શીખવી શકાય છે તે જોઈ આશ્ચર્ય થાય છે. સત્તાને આધીન રહેતાં, આ રમતગમત જેટલું શીખવી શકે છે તેટલું અન્ય થોડીજ વસ્તુઓ શીખવી શકે છે. સામસામી મેચો રમવામાં, આ બધા સદ્ગુણ સ્પષ્ટ રીતે બહાર પડી આવે છે. મેચ રમવામાં આચારાનુષાસન અને પરસ્પર સહાયતાનું શિક્ષણ મળે છે એટલુંજ નહિ પણ જેઓ આગેવાની કરે છે તેમને જવાબદારી અને સત્તાના અમલનું શિક્ષણ પણ મળે છે. અત્ર વર્ણવેલા કાયદા રમતગમતથી મળે છે કે કેમ તેનો બહુ મોટો આધાર, અધિકારીઓ તે તરફ જે લક્ષ આપે છે તેના ઉપર રહે છે.

ઇતિહાસથી ઉત્તેજન.

હિન્દુસ્તાન હજી ત્યારે મફત પ્રાથમિક કેળવણી માટે પ્રયાસ કરે છે ત્યારે શહેરનાં છાત્રાં માટે મફત જાહેર જગા સાર આગ્રહ કરવો તે વધારે આગળ પહોંતું કહેવાય. પરંતુ ઇતિહાસ ઉપરથી માલમ પડે છે કે રમતગમતના દિમાયતીઓને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં અમલદારોને ગમે વાત ઉતારતાં અને પૈસાની મદદ મેળવનાં, હાલ, જે મહેનત પડે છે તેટલીજ પૂરી મહેનત જે સાહુસિક લોકોએ તે દેશમાં મફત સાં-વૈજ્ઞનિક શાળાઓ માટે દિમાયત કરી હતી તેમને પડી હતી. આથી આજસ ન કરવું અને ધીરજ રાખી દરેક બાળકમાં ઉદ્વેગ કરવો.

જરૂર.

રમત અને રમત માટેની જગ્યા ઉપર દરેક બાળકનો અધિકાર છે. બાળકોને જેટલી માનસિક કેળવણીની જરૂર છે, તેટલીજ વ્યાયામના શિક્ષણની જરૂર છે. કોઈ પણ સહેર અમર ગામ માટે શાળાનો બંદોબસ્ત નહિ કરવામાં કહાપણુ રહેલું છે એમ કહેવાય તોજ બાળક માટે શારીરિક કેળવણી અને વિદ્યાનિતાં સાધન પૂરાં નહીં પાડવામાં કહાપણુ રહેલું છે એમ કહી શકાય. જે સહેરમાં ત્યાંના રહીશ અમર ભવિષ્યના રહીશ માટે, શારીરિક એમ સાથે સંભાળ રાખનાનાં યોગ્ય સ્થાન હોનાં નથી તે સહેરને વપાગનાં પોલિસ સ્ટેશન, જેલો અને હોસ્પિટલોનો બંદોબસ્ત કરવામાં જરૂર રહેશે. કોઈ પણ બાળતના ઉપાય કરતાં, તેનો અટકાવ કરવો ઘણો સસ્તો ધંધ પડે છે.

ગામડાંઓમાં પણ તેની આવશ્યકતા.

વતોદ મને તેવી કસરત કેમ કરવી તે સહેર બહારનાં છોકરા અને બીજાંને બતાવવાનો વિચાર કેટલાકને તદ્દન મૂર્ખતાભરેલો લાગે છે. એટલું તો ખરું કે, ગામડાંનાં છોકરાને રમત માટે જગ્યા બોળી મુશ્કેલ પડે નહિ પણ ગામડાંમાં જે રમત રમવામાં આવે છે તેના પ્રકારમાં ઘણાં સુધારો ધંધ શકે. રમતગમતની સામગ્રીનો તેમનો સમ્રદ એટલો નાનો હોય છે કે તે જોઈ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય. ઘણાં નાનાં બાળકોનો સવાય બાદ કરતાં, રમતું એ સમય ગુમાવવા સમાન છે એમ કેટલેક સ્થળે માનવામાં આવે છે; છતાં, હિતકર ન હોય તેવા ઉદ્યોગોમાં ઘણાં સમય જાય છે.

મૂંચનાઓ.

શાળા અગર કોલેજમાં નથી અને સાદી, રમતગમત શીખાય તેટલી શીખવી અને પોતાના ગામમાં ઘણું કરવી મહેત્તા બહાર

જ્યાં કોઈ પસંદ કરેલી જગા ઉપર રમવા જવાને છોકરોને ઉત્તેજન આપવું. પહેલાં તો એવે સ્થળે જગા ખોળી કાઢો કે તે આકર્ષક થઈ પડે. પછી એવા માણસને અગ્રેસર કરો, તથા એવી રમતની ગોઠવણ કરો કે તેથી સૌ આકર્ષાય. નશીબ અજમાવવાની નહિ પણ જેમાં હુશિયારી વાપરવી પડે તેવી રમતગમતનું શિક્ષણ આપવું. તમે છોકરોને મહેલામાં રમતાં જોશો તો ઘણી વખત માલમ પડશે કે તેઓ નશીબ અજમાવવાની રમતો રમે છે અને ધીરજથી ઉદ્દોગ કરવાની વૃત્તિ અને સુધટિત ચરિત્રનો નાશ કરે તેવી જુગારની વૃત્તિનો આદર કરે છે. ગરીબ અને અંત્યજ વર્ગમાં હમેશાં, રમતગમતની એટલી ખામી જોવામાં આવે છે કે રમતગમત દાખલ કરનારાઓનું એક આપું લશ્કર પણ તેમની સર્વ જરૂરીયાત પૂરી પાડી શકે નહિ. બાળકો, ન્યારે વધારે શ્રમવાળી રમતથી થકે ત્યારે તેમને એક સારી વાર્તા કહેવામાં આવશે તો તેઓ તે આનંદ સાથે સાંભળશે. લોકોના કેટલા મોટા સમુદાયમાં તમે રસ ઉત્પન્ન કરી શકશો તે જાણી તમને આશ્ચર્ય થશે. આ રીતે, બાળકોના અણુજાણુપણમાં, આત્માપાલન, સન્માન, આત્મનિબ્રહ્મ, ન્યાયપરાયણતા, અન્યના હક માટે સન્માન, નિર્બળ માટે વિચાર, પરસ્પર સહાયતાના લાભ, સત્તાનો આદર, સર્વ બાબતોમાં ઘણો સફળોષ આપી શકાય. બાળકો વધારેમાં વધારે નકલ કરનાર હોય છે. વાર્તામાંના કોઈ પાત્ર જેટલાંજ બદાહર, તેટલાંજ ભલાં બનવાને તેઓ મહેનત કરશે. વાર્તા કહેતાં આવડવાની કલા પણ એક મોટી બક્ષિસ છે અને તે કેળવાવી જોઈએ.

મદ્રાસમાં કામકાજ.

મદ્રાસની ‘યંગમેન્સ ફ્રિશિયન એસોસિએશન’માં એક કામ કરનાર ત્યાંની રમતગમતની યોજના વિષે નીચે પ્રમાણે કહે છે — “મારે

જણાવવું જોઈએ કે છોકરાઓ માટે રમતગમત સાથે કેટલીક જમીન કાઢી આપવા, મ્યુનિસિપેલિટી સાથે અને પત્રવ્યવહાર ચલાવીએ છીએ. મને ખાતરી છે કે મ્યુનિસિપેલિટી આ બાબતમાં ધણી ખુશીથી અમને મદદ કરશે અને આ કામ માટે જમીન આપશે. તેઓ જમીનની માલિકી હાડી દેશે એમ હું કહેવા માગતો નથી પણ અમે ત્યારે આ કામ કરવાનું માથે લીધું છે તો છોકરાઓ માટે જમીનના કેટલાક ટુકડા તેઓ કાઢી આપશે. જેની કાંઈ ખરેખરી અસર થાય તેવો બદાવસ્તુ કરવા હું માગુ છું. એવી ધારણા છે કે રમતગમતની જગા ઉપર સાંજે પાંચથી સાત વાગ્યા સુધી, છોકરાઓ ઉપર અંકુશ રાખી શકે તથા તેમને જૂદી જૂદી રમતો બનાવે તેવા એક અથવા બે વિદ્યાર્થી અગર યુવકને રાખવા. રમતગમતની આ જગામાં મોટી ઉમ્મરનાં માણસ તેમ બાળકોનું રાત્રે આકર્ષણ કરી શકે તેવા મેજિક લેન્ટર્નના ઉપદેશ અને અન્ય વિષય અમે ધણે ભાગે રાખી શકીશું. નાનાં છોકરાનાં એક સ્વતંત્ર રાત્ર્ય જેવી અમે એક સંસ્થા ઉત્પન્ન કરી, નાગરિક સહાયાર, તેમનામાં દાખલ કરી શકીશું. છોકરાઓ માટે એક શાળા ચલાવવાનું પણ બની શકે એમ છે. આરામ અને અન્ય વિષયોને અનુસરતાં લાપચુ પણ આપી શકાશે.”

કલકત્તામાં રમતગમતની જગા.

કલકત્તામાં હાલ, ઘણાં તળાવ પૂરી નાંખવામાં આવ્યાં છે. સંજન્ય આ મોટું મેદાન, વિશ્રાન્તિ માટે આવનાં બાળકો, છોકરાઓ તેમ છોકરીઓ, યુવાન અને મોટી વયનાં મનુષ્યોનો એક આબેદુગ, મધ્યુડા દોષ એવું જણાય છે. આ મેદાનને વાજબી રીતે કલકત્તાની દમ લેવાની જગા કહેવામાં આવે છે. આ મેદાન પોલિસ ખાતાના કબજામાં છે અને જમીનનો ઉપયોગ તથા રમતગમત કરવા માટે પરવાનગી મેળવવી જોઈએ.

અનાયાચમમાં રમતની વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું.

બોર્ડિંગશાળાઓ અને અનાયાચમોની કેટલીક જગાઓ એવી ખુટી હોય છે કે કસરત માટે તે ધણી અનુકૂળ થઈ પડે, પણ રમત-ગમતના સંબંધમાં, બાળકોને ‘આરગ્સ’ ની ખામી ધણી વાર નડે છે. ધણી વખતે, તેમને રમતાં શીખવવાની જરૂર પડે છે. અવકાશના સમયમાં નિષ્પ્રયોજન રસગવાની અને નાની નાની ટોળીઓમાં ભરાઈ રહેવાની તેઓમાં વૃત્તિ હોય છે. આરોગ્યવર્ધક રમતગમતમાં અને આલ્પવામાં બે ત્રણ કલાક માગવામાં આવે તો ધણો લાભ થાય. નગરની કોઈ અનુકૂળ જગાએ, અનાય બાળકોના સમુદાયને ફરવા લઈ જવાં એ ધણું ઉપયોગી થઈ પડશે. આ બાળકોને એક આખો દિવસ બહાર લઈ જવાના અનેક લાભ છે. તેમના જ્વાળી સંસ્થાને પણ કાંઈક ફાવેલું થશે. આ કામ ખમુસ કરીને શાળાના ગુપરિન્ટેન્ડેન્ટની સહાયતા સાથે કામ કરવું હીક છે.

કોલેજના વિદ્યાર્થીઓની સહાયતાની જરૂર.

અમેરિકાના આગલા પ્રેસિડન્ટ મિ. રૂઝવેલ્ટ રમતગમતને લગતો પોતાનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ જણાવ્યો છે:—કોઈ પણ શહેરના લોકોએ એમ ન માનવું કે ખુટી જગાની સગવડ થઈ એટલે પરિણામ સારું આવી ગયું. આવી જગાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાની જરૂર છે, નહિ તો, મોટાં અને મજબૂત છોકરાં નાનાં અને નબળાં છોકરાંને રમવાની જગા આપશે નહિ. કેટલીક વખતે છોકરાં એટલી બધી ગરબ કરે કે પડોશના લોકોને ધણી હેતનગતી થાય. બાળકો, વખતે ખરાબ લોકોના હાથમાં આવી જાય, જનસમાજના અધમ વિભાગને મળવાનું આ સ્થાન થઈ પડે. રમતમાં, દેખરેખ વગર, નિયમ અને બળ રહેતાં નથી. વળી, જે જે શહેરોમાં આ પ્રયોગ અજ-

માવવામાં આવ્યો છે ત્યાં માલમ પડ્યું છે કે રમતગમતની જગ્યા ઉપર સારી દાનરી ચલી નથી.

એક બીજા અવલોકનકાર અને શારીરિક કેળવણીની શાળાઓના ડિરેક્ટર ડૉ. રેબેકા સ્ટોનરોડ લખે છે કે:-કેટલાક લોકો એક કુદરેશી કે આવી રમત ખરી રમત નથી. તેમાં ઉચ્ચ અને સ્વેચ્છાચાર ઓછાં જોવામાં આવે છે. ઉનાળાની રમતગમતની જગ્યાઓના શિક્ષકોનો અનુભવ એવો છે કે છોકરાંઓ મૂચનાઓને પસંદ કરે છે. એક શિક્ષક વગરની, અને એક શિક્ષકવાળી, એવી રમતગમતની બે જગ્યાઓમાં જ્યાં શિક્ષકની દેખરેખ હોય છે ત્યાંજ છોકરાંની મોટી સંખ્યા એકઠી થાય છે. એથી ઉચ્છુટ, દેખરેખ વગરની રમતગમતની જગ્યાઓનો ધણો ઓછો ઉપયોગ થાય છે એ સ્પષ્ટ વાત છે. કેટલાંક જાગકોને રમવાની દરકાર હોતી નથી. તેમને જગાત્કારની નહિ પણ ઉત્તેજનની જરૂર છે જગાત્કારથી વિનોદનો હેતુ નિષ્ફળ જાય છે. જગાત્કાર થયો એટલે રમતમાં રમતનો અંત રહેતો નથી અને પછી તે એક કામ હોય એમ લાગે છે. રમવાનું જો છોકરાં ઉપરજ રાખવામાં આવે તો યોગ્ય છોકરાં રમે છે. જે છોકરાં કાંઈ અધિક રમતમાં ખાસ દુશિયાર હોય છે તેઓ બીજાંને મૂકી રમે છે અને એકલપેટાપણું ઉત્પન્ન થાય છે. દેખરેખ વગરની રમત શિથિલ અને અનિયમિત રહે છે. શારીરિક કેળવણીના ક્રમમાં દેખરેખ વગરની રમત જરૂરની છે પરંતુ તે બહુ મહત્વની નથી.

દેખરેખવાળી રમતનો અર્થ.

દેખરેખવાળી રમતનો અરેખરો અર્થ સમજવામાં ધણી વાર બૂધ થાય છે. આ કારણથી રમતગમતની દીક્ષા ઉપર સમત્યા વિનાની કટકીક ટીકા ચલી ગઈ છે. આ ગાળતનું જોમને જાન

નથી તેઓ એમ સમજ્યા છે કે રમતગમતના જગાના આગેવાનો નાણકમાં ઊભા રહે, છોકરાંને અમુક રમત રમવા કહે, સામાન્ય રીતે દેખરેખવાળી રમતગમતની જગા ઉપર બાળકોને સ્વતંત્રતા અગર હિસ્ટ રહે નહિ, છોકરાંની સ્વતંત્રતા અને વ્યક્તિત્વની પ્રસિદ્ધિ ઉપર છીની મૂકાય અને પોતાની મેળે ચાલતાં યંત્ર જેવાં તેઓ થઈ જાય. ખરી રીતે, રમતગમતના આગેવાનના કામમાં અને દેખરેખના આવા વિચારમાં કાંઈ મળતાપણું હોતું નથી. જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિઓ અને બાપતોમાં રસ ઉત્પન્ન કરી રમનાર બાળકોની ઉત્સાહી ટોળીઓ ઊભી કરનારને રમત ગમતના ફેલેહમંદ ચલવનાર કહી શકાય. આવા માણસ, છોકરાંઓના જૂદા જૂદા સમુદાયના મોટી સંખ્યામાં રસ ઉત્પન્ન કરી તેમને રમતમાં રોકી રાખી શકે છે. કેટલેક દરજ્જે તેઓ આગેવાનનું કામ કરે છે, કેટલેક અંશે તેઓ નવીન રમતગમતના શિક્ષકનું કામ કરે છે પણ મારા ધારવા પ્રમાણે તેમનું મુખ્ય કામ બ્યવસ્થાપકનું છે. દેખરેખ રાખનારનો સામાન્ય રીતે જે અર્થ થાય છે તે તેનો ખરો અર્થ નથી.

વિધાર્થી કેવા જોઈએ ?

રમતગમતની જાહેર જગાના દેખરેખ રાખનાર અગર શિક્ષક તરીકે કેવો માણસ જોઈએ તે વિશે ઇ. ડિ. એન્જેલે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—રમતગમતની જાહેર જગાના દેખરેખ રાખનાર અધિકારીએ છોકરાંને ઓળખવાં જોઈએ. અધ્યાત્મવિદ્યા અને શિક્ષણશાસ્ત્રના અભ્યાસથી મેળવેલું બાળકના મન વિષેનું જ્ઞાન માત્ર તેનામાં હોય તો તે ચાલે નહિ પણ નાનાં છોકરાંના સંસર્ગથી ફરી જન્મીત થયેલી પોતાની યુવાવસ્થાની યાદથી જે પૂરી સમજશક્તિ આવે છે તે તેનામાં હોવી જોઈએ. બાળકોનું ચિત્ત ખેંચે તેવા તેનામાં સદૃશ્ય હોવા જોઈએ.

તે એક પહેલવાન અગર કસરતખાન હોવો જોઈએ કસરત કે સ્નાયુનું વળ અને શારીરિક ચપલતા, છોકરાંનું સન્માન જોટલાં જલદીથી મેળવે છે તેટલાં બીજા કામ પણ વસ્તુથી મેળવી શકાતાં નથી. જો તે પહેલવાન ન હોય તો આગેવાનના યુક્તિ તેનામાં હોવા જોઈએ. છોકરાં-ઓને શાની જરૂર છે તેનો તેને ખ્યાલ હોવો જોઈએ જેથી તેમને વધારેમાં વધારે રસ પડે તે માર્ગો તેમને તે દોરી શકે.

રમતગમત ઉપર દેખરેખ રાખનાર, શિક્ષણનું કામ કરે એટલુંજ બસ નથી. તેને આગેવાનનું કામ કરવાનું હોય છે. બાળકોની રમત-ગમતમાં તે ભજે છે અને શિક્ષણથી નહિ પણ સૂચનાથી તેમને દોરે છે. તે ઝીણી સુદ્ધિવાળો હોવો જોઈએ. તેનામાં નિસર્ગશક્તિ હોવી જોઈએ. રમતગમતને 'સ્થળે જે જે સિત્તમિત્ત' પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય તેને અનુકૂળ થઈ જવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. તેનામાં વિવેકશક્તિ અને નિયંત્રણ હોવાં જોઈએ. હમેશાં, તે છોકરાંઓ તરફ દિલસોજ અને મદદ કરવાને તત્પર રહેવો જોઈએ. છોકરાંઓને તે મિત્ર હોવો જોઈએ. તેના પાસે રહેવાથી, તેમને જો આનંદ થતો હોય એમ માન્ય થઈ તો ખાત્રીપૂર્વક જાણવું કે તેને પ્રોત્સાહન કામમાં ફોટું મળી છે.

રમતની જગા.

પાશ્ચાત્ય શહેરોમાં એવી લાગણી વધારે ને વધારે થતી જાય છે કે નિશાળ આસપાસ તેટલાં જ અગર સાત કલાક સુધીજ શાળાના મકાન અને ટ્રામ્પાઉન્ડનો ઉપયોગ કરવો તે નગરને માટે દિલકર નથી. આ દારણથી શાળાના વખત પછી, સાંજે અને લાંબી રજાઓમાં, દિલ સાફ કરે અને શિક્ષણ આપે તેવી દેખરેખવાળી રમતગમત કરવા માટે શાળાઓની જગા વાપરવા સારું મળી શકે છે. ઘણાં મોટાં શહેરોમાં

ખુદી જમીન મળવી મુશ્કેલ થઇ પડે છે ત્યાં રમતગમત માટે ધાખાં કરવાની ગોઠવણ શિશ્વશાસ્ત્રીઓ કરે છે. હિન્દુસ્તાનમાં ખૂલ્લું મેદાન મેળવવું મુશ્કેલ પડે એમ નથી.

શાળાની રમતગમતની જગાએ જવું.

સાધારણ શાળાની રમતમાં કોલેજનો વિદ્યાર્થી દાખલ થાય તે પહેલેથી મહત્ત્વ સમાન થઇ પડે છે. આ પ્રકારના પ્રયત્નમાં ક્રેડેન્ટ યનાર લાહોરની ફોરમન કોલેજ ક્રિકેટ ટીમનો એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે:-રમતગમત માટે કોલેજનો વિદ્યાર્થી શાળામાં આવે તો તે શાળાના વિદ્યાર્થીઓ તેમ શિક્ષકોને ખાસ લાભકર્તા થઇ પડે છે એ વિચાર કાઢી પણ રીતે ખોટા નથી; કારણકે છોકરાઓને પોતાના કરતાં વધારે કુળવણી પામેલા સાથે સંસર્ગ રાખવો ઠીક થઇ પડે છે. પોતાના શિષ્યોની માનસિક અને શારીરિક કુળવણીમાં ઉપયોગી થઇ પડે તેવા કાઢકની સહાયતાની શિક્ષકોને જરૂર હોય છે.

સ્વાતુકવ અતે ચિંતન વડે મળી આપતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૮ મું.

આરોગ્યવિધાને ઉત્તેજન.

તે સંબંધમાં ઉત્સાહભરી હીલચાલની જરૂર.

દેશના આરોગ્યને લગતી સ્થિતિ માટે સરકાર જેટલી જવાબદાર છે તેટલાજ લોકો પણ જવાબદાર છે. આ બાબતમાં જે કંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તેમાં મદદ કરવાને સામાન્ય લોકોનાં દિલમાં ઠસાવી શકાય નહિ, તો સરકારની ગમે તેવી સહાયતા નિષ્ફળ જાય. હિન્દુસ્તાનના સઘળા વિદ્યાર્થીઓને આરોગ્યને લગતી કેટલીક સાદી બાબતોનું જ્ઞાન મળે અને તેઓ તે સંબંધના શિક્ષણની હીલચાલથી તે જ્ઞાનને લોકપ્રિય કરે તે જરૂરનું છે. જ્યાં સુધી સામાન્ય લોકો આ બાબતમાં સુસ્ત રહેશે, બેદરકાર રહેશે, જ્યાં સુધી ગટર અને મોરીને ઉપયોગ જમ્મર તરીકે થશે, જ્યાં સુધી ધરમાંથી કચરો કાઢી બીજા લોકોના ઘર આગળ નાંખવામાં આવશે, જ્યાં સુધી સાર્વજનિક તળાવ લોકોજ બગાડશે ત્યાંસુધી, કુટુંબનાં પ્રિયજન, કુટુંબનો નિભાવ કરનારના શ્વને જોખમ રહેશે. વિદ્યાર્થીએ આરોગ્યવિદ્યાના, આરોગ્યના સંરક્ષક ચક્રું જોઇએ છીએ. જે લોકોને હસ્તક સાર્વજનિક કામ રહેલાં છે તેમને મળેલા અનુભવ ઉપરથી જણાઇ આવ્યું છે કે ઘડી કાઢેલી કાઠપણ ચોળનાં વિજય મળવાનો આધાર બચાવવા ધારેલા લોકોની સહાયતા ઉપર રહેલો છે.

આ પ્રકારનું લોકપ્રિય શિક્ષણ કેવી રીતે આપી શકાય ?

અમૃતસરના એક સફળદસ્થ રાયબહાદુર ગોપાળદાસ ભંડારીએ

કૃતિનાદ્યને ઉપયોગ લેવાથી કેમ કાચ તે માટે જે પ્રયત્નો આપી છે, તેનો આરોગ્યવિદ્યાના સામાન્ય સંનના પ્રચારમાં પણ સારી રીતે, ઉપયોગ થઈ શકે. કૃતિનાદ્યના લાભ, કૃતિનાદ્યને કેટલું લેવું, તેના ઉપયોગને વખત, ઉપયોગને લગતી બીજી કેટલીક બાબતો બતાવનાર વાર્તારૂપ ચોપાનીયાં દેવાવવા જોઈએ. આ રીતે કુટુંબોમાં વર્ગાન્તર અને રોગના પ્રચાર પહેલાં કૃતિનાદ્યને લેવાના લાભની વાત કાચ તે લાભજનક થઈ પડે. ભણેલા હોકરાઓ આવાં ચોપાનીયાં કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગ આગળ વાંચે તો તેથી પણ કાપડો થાપ દવા લેવાની તરત આ રીતે તેમને જાણવી શકાય.

(૨) જૂદી જૂદી ભાષામાં અને ગુજરાતમાં ગુજરાતી ભાષામાં, જનસમૂહ અને મુખ્ય કરીને સ્ત્રીઓમાં, તેનો પ્રચાર કરવા માટે આવાં ચોપાનીયાં ખાસ તૈયાર કરાવવાં જોઈએ. રોગ નિર્મૂલ્ય કરે, આરોગ્યનું સંરક્ષણ કરવું એ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે એવાં, જૂદા જૂદા રૂપિ અને સંનનાં વચનો આ ચોપાનીયામાં દાખલ કરવાં જોઈએ અને યોગ્ય રીતે કૃતિનાદ્યને ઉપયોગ, તેની જરૂરીયાત એ પણ જણાવવું જોઈએ. દેવડંડ મિ. દુવેમિગ કહે છે કે “ થોડા વખત ઉપર ” ડૉ. વિલિયમ્સ પીંક પિંક ” ની જાહેરખબર મારા લેવામાં આવી હતી. પોતાની ઝાળાઓ જાહેરમાં લાવવા માટે તેને જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરો હતો તે જોઈ મને ધણું આશ્ચર્ય થયું હતું. આ ઝાળાઓને લગતી જાહેર ખબરમાં રામચંદ્રની સંક્ષિપ્ત કથાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાં ત્યાં રોગનું વર્ણન આવતું ત્યાં ત્યાં તેના પ્રતિજ્ઞા તરીકે આ ઝાળાઓનું નામ લેવામાં આવતું હતું. આરોગ્યને લગતી બાબતોમાં પણ વાર્તાના સારા સારા લેખક અને જાહેર ખબરની લેખકશ્રીના ઉત્પાદ પાસે વાર્તાઓ તૈયાર કરાવવામાં આવે તો જન-સમાજને તે ઘણી હિતકર થઈ પડે.

(૩) દરેક રેલ્વે સ્ટેશન અને લાઇબ્રેરી, મ્યુઝિયમ (સંગ્રહસ્થાન) દેવળ, ટાઉનહોલ, કચેરીઓ, મંદિરો તથા દરધાઓ જેવાં-જાહેર સ્થળે, ક્વીનાઇનના લાભ ખતાવનાર પાટીયાં લટકાવવાં જોઇએ અને તે એવી આગળ પડતી જગ્યાએ મૂકવાં જોઇએ કે તે દરેક જણ સારી રીતે જોઇ, તેમ, વાંચી શકે.

(૪) અમુક મુદતે આવતા મોટા મેળાઓમાં, ક્વીનાઇનની ઉપ-યોગિતા વિષે જોધ આપના ઉપદેશકો રાકવા જોઇએ; અગર તો આ બાબતમાં લોકો વધારે રસ લઇ શકે તે માટે, ક્વીનાઇનના ઉપયોગથી તેમ તેનો ઉપયોગ નહિ કરવાથી, મેલેરિયાની માણુસો ઉપર ક્વી અસર થાય છે તે જણાવવા માટે ચિત્રો ખતાવવાં જોઇએ.

(૫) ધાર્મિક સાહિત્યપ્રકાશક મંડળને આવા વિષયોને લગતાં ચોપાનીયાં પ્રકટ કરવા વિનંતિ થવી જોઇએ અને તેવાં ચોપાનીયાંનો સેવકો અને મુરીદોમાં પ્રચાર કરવા માટે, અખાડાના બાવાઓ, મંદિરના પૂજારી, દરધાના દેખરેખ રાખનારાઓને કહેવું જોઇએ.

(૬) ડિસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડઝ અને મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનોએ, વર્ષા-ઋતુ આવ્યા પહેલાં, મેલેરિયાની ખરાબ અસર, અને તે અટકાવવા માટેના સર્વોત્તમ ઉપાય તરીકે ક્વીનાઇનના ઉપયોગને લગતી જાહેર ખબરો વખનોવખત કાઢવી જોઇએ. ડિસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડોએ અને મ્યુનિ-સિપાલિટીઓએ, સાદ પાડનાર મારફત, કેટલાંક અઠવાડિયાં સુધી ક્વીનાઇનના લાભ જાહેર કરવા જોઇએ.

(૭) મેલેરિયા ક્યા, લાડાની ગાડીઓ, દ્રાખેમાં ક્વીનાઇનના ઉપયોગના સજન્ધમાં પાટીયાં લગાડવા.

(૮) ક્વીનાઇનના લાભ દર્શાવનાર નાટકો, નાટક કંપનીઓએ તૈયાર કરાવી લગવવાં જોઇએ.

(૯) ક્વીનાઇનની વહેંચણી અને તેને લોકપ્રિય કરવા ઉપર

ગામડાના મુખી વગેરેની નિમણૂક અને બઠતીનો કેટલોક આધાર રાખવો.

(૧૦) આ બાબતમાં જેઓ મદદ કરે તેમને સર્ટિફિકેટ અને ધનામ આપવાં અને કવીનાઇનનાં સરતાં પરીકાનું વેચાણ જેમ અને તેમ વધારવું.

૨૧. અ. ગોપાળદાસ ભંડારીએ કવીનાઇનના પ્રચાર માટે બતાવેલા એકાદ બે માર્ગ માટે કદાચ-મતભેદ પડશે, પરંતુ આટલું તો નહીં છે કે આરોગ્યવિધાના જ્ઞાનના સામાન્ય પ્રચાર માટે તેમણે બતાવેલા સપળા માર્ગમાંથી ધણી ઉપયોગી સૂચનાઓ મળી આવે છે.

મેલેરિયાના અટકાવ માટે વિદ્યાર્થીઓનું મંડળ.

લાહોરની ફોરમેન કોમેનનો એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે:-“ ગયે વર્ષે લાહોરમાં ત્યારે મેલેરિયા આલતો હતો અને લોકો ત્યારે થણાં દુઃખી થતા હતાં ત્યારે અમે યુવકોએ એક સામાજિક સેવામંડળની સ્થાપના કરી. ગરીબ લોકોના ઘસામાં જઈ, કવીનાઇન અને મેગને-શિયા* આપવાં એ અમારું મુખ્ય કામ હતું. પરાપકારના આ કાર્યમાં અમે લોકોની સહાયતા માગી અને અમને તે મદદ મળી નવેશ્ચર માસમાં ત્યારે મેલેરિયાનો વ્યાધિ બંધ પડ્યો ત્યારે મંડળ પણ બંધ પડ્યું. એક કાયમ મંડળ રચવાને મેં મારા મિત્રોને કહેવા ધાર્યું છે જેથી આખું વર્ષ આ પ્રકારનું કામ ચાલ્યા કરે. મેલેરિયા અમુક વખત પછી અટકી જાય છે; પરંતુ આપણા દેશબંધુઓને અન્ય અનેક કષ્ટ સહન કરવા પડે છે. યુવાન વર્ગ આ બાબતમાં ધણું કરી શકે એમ છે.

કવીનાઇન વહેંચવાનું કામ.

પંજાબનો એક બીજો દાખલો પણ જણાવવા જોવો છે. લાહોરમાં એક વખત ધણી સખ્ત વર્ષાદ પડ્યો. આથી મેલેરિયા શદી નીકળ્યો.

* એક પ્રકારનો રેલક દાર.

આ વખતે લોકોને સહાયતા કરવાને વિદ્યાર્થીઓને સારી તક મળી. એકજ દિવસમાં એક નાની ટુકડીએ, મ્યુનિસિપલ કમિટી પાસેથી મેળવેલા કવીનાઇનનાં.૫૦૦ પડીકાં જૂદા જૂદા લતાના લોકોને આપ્યાં. લાપજોથી નહિ પણ અનુલવથી, અવદશામાં આવી પડેલા વર્ગની ગરીબી અને સંકટનો આ વિદ્યાર્થી મંડળને ખ્યાલ આવ્યો; તેથી તેમની સાંસારિક, નૈતિક અને શારીરિક સ્થિતિ સુધારવાની તેમને પ્રેરણા થઇ આવી. આ હિતચાલ વધારે લોકપ્રિય અને ફતેહમંદ કરવાને, ઢેક, લંગીનાં બાળકોને હાથમાં લઇ, તેઓ દવા પાતા અગર નંખાઇ ગયેલા કોઇ દરદીને મદદ આપવા નીકળતાં, તેઓ શિક્ષકની સાથે ચમાર જેવાના ધરમાં પણ જતા. યાત્રિનાં અનિષ્ટની લાંબી લાંબી વાતો કરવા કરતાં આવું એકાદ કામ વધારે અસરકારક થઇ પડે છે.

પીવાના પાણીનું રક્ષણ

એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે:—ગયે વર્ષે લોકોને તાવથી ધણું હેરાન થવું પડ્યું હતું. મુખ્ય કારણ એ હતું કે લોકોને ચોખ્ખું પીવાનું પાણી મળતું નહિ. વર્ષાદના વખતમાં, જમીન ઉપરનું પાણી કુવામાં જતું. આમ થતું અટકાવવાને ગામના રહેવાસીઓને મેં સમજાવ્યા. આ રીતે અટકાવ કર્યા પછી, લોકોનાં આરોગ્યમાં સુધારો થયો જણાય છે.

રોગના સમયમાં વિદ્યાર્થીઓની મદદ.

“ અમારા ગામના વૈદકીય અમલદારે ઉદરનો નાશ કરવાની હિતચાલ શરૂ કરી, ત્યારે ગામના લોકો આ યત્ન ઉપો વાળવાનો પ્રયાસ કરવા લાગ્યા, વૈદકીય સત્તાવાળાની લડતને ટેકો આપવાથી, ગામના મારા અમાન બંધુઓની મારાથી ખરી સેવા બનશે એમ મને લાગ્યું અને ઉદરનો નાશ કરવાના લાભ ધેરધેર જઇ નું કહેવા લાગ્યો તથા ઉદરોનાં મૂકવામાં તેમને મદદ આપી.”

અગ્યણે દૂર કરવી.

એક વિદ્યાર્થી રમતો પોતાનો અહેવાલ રજુ કરતાં જણાવે છે કે
 “ નિશાળ ખાસેનું એક ગંદું તળાવ પૂરી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં
 આવ્યો. મેલેરિયા ઉત્પન્ન થવાનું મુખ્ય કારણ આ તળાવ હતું. પણ
 ગામમાં પક્ષની લાગણી હોવાથી પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. બન્ને પક્ષના
 આગેવાનોને બોલાવવામાં આવ્યા. એકતા, બ્રાતૃભાવ અને સમુક્ત પ્ર
 યત્નને લગતી કરતો તેમની આગળ રજુ કરવામાં આવી. પરિણામ
 એ આવ્યું કે તળાવ પૂરી નાંખવામાં આવ્યું.”

શ્રીનગરમાં આરોગ્યના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીના યત્ન.

આ સંબંધમાં અન્ય સ્થાની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ કેતું સારું
 કામ કરે છે તે બતાવવા માટે શ્રીનગરની મિશન હાઇસ્કૂલના રિપો-
 ર્ટમાંની કેટલીક હકીકત અત્ર રજુ કરવી અમે દુરસ્ત ધારીએ છીએ.
 મેલેરિયાની મહામારીમાંથી અમે મુક્ત થયા હતા. પ્લેગ હાખવ થરાની
 અમને ધાસ્તી હતી. આથી આ લયના સંબંધમાં લોકો જાગ્રત થાય
 અને આરોગ્યને લગતી વધારે સારી વ્યવસ્થાની લેમને હમણ થાય
 તેવો પ્રયાસ કરવા અમે ધાર્યું. મ્યુનિસિપેલિટીની મદદથી અમે તીકમ,
 ઝોનગા અને જાવઘ સહ ખાડામાંનાં પાણી કાઢી ખાડા પૂરવા લાગ્યા.
 બાલણો આ કામને હલકું, અપવિત્ર ગણવા લાગ્યા, શિષ્ય અને શિ-
 ક્ષિકા ઉપર મળો અને શાપનો વર્ષાદ વરસવા લાગ્યો. આમાંથી પણ
 અમને શિક્ષણ મળ્યું. આ કામથી ગામના આરોગ્યને લાભ થાય તેના
 કરતાં ગાળાથી અમને વધારે લાભ થયો. ગમે તેમ પણ આથી શ-
 હેરમાં ખગલળાટ થયો. શહેરના કેટલાક આગેવાનો પોતપોતાના આંગણું
 આગળ તથા ઘરના પાછડા ભાગમાં કામ કરવા લાગ્યા. ગામના મુખ્ય
 મેલ્ટ્રેટ પણ તે મુજબ કામ કરવા લાગ્યા. શાળાના મુખ્ય શિક્ષકને

તેઓ કહેવા લાગ્યા:—“ સાહેબ, મહેરબાની કરી, મારા છોકરાને, ખરે કોદાળી મૂકાવી, મારે ઘેર મોકલો, એમ બતાવવાને કે મુખ્ય મેજિસ્ટ્રેટને આવા કામ માટે શરમ નથી. આ રીતે, નગરના લોકો આ યુવાનને ખરે કોદાળી લઈ જતાં જોતા. બે વર્ષ પછી એક વૃદ્ધ હિન્દુ ગૃહસ્થ, શાળાના યુરોપિયન મુખ્ય શિક્ષકને બેઠી પડ્યા. તેઓએ તૈયાર કરેલો રસ્તો જોવા તેમને તે લઈ ગયા અને કહ્યું, “ સાહેબ, ત્યારે તમે મહેલાઓમાં નાંકો કરતા હતા ત્યારે સઘળા તમારી દાંસી કરતા હતા અને આખું શહેર તમારી વિરૂદ્ધ હતું તે તમને યાદ છે કે ? પણ ખરી રીતે વસ્તુસ્થિતિ તેની નહોતી, તમારી તરફ પણ ધણા માણસો હતા. હું પણ તમારી બાબતમાં હતો. અમે તમારી તરફ હતા તે અમે બતાવવાની હિંમત ધરી શકતા નહોતા, અમારો એવો સ્વભાવ છે. મેં જે કાંઈ કર્યું છે તે તમે જુઓ. તમારા જેવું મેં કામ કર્યું છે અને પથર પાથરી સડક બનાવી તે કામ સંપૂર્ણ કર્યું છે. ” ખરેખર તેમણે તે કામ સારી રીતે પાર પાડ્યું હતું.

પૂનામાં પ્લેગશમન.

પ્લેગમાંથી બચવા માટે રસી મૂકાવવાને લગતું કામકાજ ખિન-અમલદાર વર્ગ કેવી ફતેહમંદીથી કરે છે તેનો એક અનુકરણીય દાખલો એ. મિ. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેના અધ્યક્ષપણા નીચે કામ કરનાર પૂનાની પ્લેગશમન કમિટીએ આપ્યો છે. પૂના શહેરમાં એક વર્ષમાં ૧૩૨૫૦ માણસને રસી મૂકવામાં આવી હતી. આમાંનાં ફક્ત ૩૦ જણને મરકી લાગુ પડી હતી અને ફક્ત ચાર મરણ પામ્યાં હતાં. રસી ન મૂકાવનારમાં થયેલાં મરણનું પ્રમાણ જોતાં, તેમાંના જેની સારવાર થઈ હોય તેવા કેસમાંથી ૨૩૮ મરણ થયા હતાં. આ હિતમ કાર્યમાં વિદ્યાર્થીઓની કાંઈ મોટી મદદ હોય એમ અમારા જણવામાં નથી.

પરન્તુ ત્યાં પ્લેગનો ત્રાસ મોટો લાગે વેઠનાર વર્ગ આરોગ્યવિદ્યાના માર્ગ સમજી શકે નથી તેમ ગ્રંથજી કરી શકે નથી ત્યાં ધીરજ અને દિલસોજી ભરી વિદ્યાર્થીઓની સલાહ અને દેખરેખ, ધણી સ્થાનિક સહાયતા મેળવી શકે. આવી મદદ વગર સારામાં સારા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે.

માહિતી મેળવવાનાં સાધન.

આરોગ્ય અને શરીરવિદ્યા, એટલા બધા મોટા અને ખાસ અગત્યવાળા વિષય કે આ સામાન્ય પુસ્તકમાં તેની પૂરતી હપ્તી-કુત આવી શકે નહિ. આ પ્રકારના કામમાં જેમને રસ હોય તેવા વિદ્યાર્થી અને અન્ય જનને એકફૂલ ફૂલ આરોગ્યવિદ્યાના મુખ્યત્વ* નું પુસ્તક ખરીદવા ફેવરંક મિ. ફ્રેમિંગ્સન લલામણુ કરે છે. કલકત્તા યુનિવર્સિટીની એફ. ઇ. એ. (એક પરીક્ષા) ના ધોરણને અનુ-કૂળ આ પુસ્તક લખવામાં આવેલું હોવાથી, આ દેશના લોકોને તેનું વાચન થઈ અનુકૂળ અને લાભકારક થઈ પડે એમ છે.

કામ કરનારાઓને કેવી માહિતી હોવી જોઈએ.

આ પુસ્તકમાં, ઘર કેમ બાંધવાં, તેમની રચના કેમ કરવી, દવાની આવજાની જરૂર, ગરદીનો લય, પાણી, કુવાની સ્વચ્છતા, ખોરાક, લેડિનાં મગમૂજ કાઢી નાખવાની વ્યવસ્થા, મહેસૂાઓની સ્વચ્છતા, કંચરા કઢાવવા, ચેષી રોગ દાખી દેવા, મહાં દેકાણે પાડવાં, જનને લગતું શરીર અને આરોગ્યજ્ઞાન, ઘરની જગ્યા અને તેની આસપાસની સ્થિતિ, વગેરે, સાર્વજનિક તેમ વ્યક્તિના આરોગ્યને લગતા નિયમો છે. આરોગ્યવિદ્યાને લગતા ઉપદેશક થવાની, સ્વચ્છતા, આરોગ્ય

અને શુદ્ધિના સંબંધમાં, ભાષણ અને વ્યાવહારિક સત્તાહ આપવાની યોગ્યતા આપવામાં આ પુસ્તક બહુ મોટી મદદ કરે તેવું છે.

અન્ય મૂલ્યનાઓ.

લિખિત લિખિત પ્રકારની જરૂરીયાતો તરફ લોકોની આંખ ઉઘડતી જાય છે. ગામના કુવાની ૧૫ શીટ અંદરની નીકિત તરફ લક્ષ્ય ખેંચવાની જરૂર છે. કુવાને કાંઠે વસ્ત્ર ધોવામાં આવે છે, તેનું પાણી પાછું આવે છે; તેથી પણ જૂદા જૂદા પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બાબત પણ લોકોનું ધ્યાન ખેંચવા જેવી છે. વર્ષમાં ઓછામાં ઓછું એકવાર ગામનો કુવો સાફ કરાવવો. હલકી વર્ષના લોકોને વાપરવા માટે પુષ્કળ પાણી મળે છે કે કેમ તેની તજવીજ રાખવી. સ્નાનની અસર ઉત્કર્ષક છે. લંગી, ઢેડ, ચમાર આદિ લેખિત પોતાના શરીર સંરક્ષણ માટે નહાવુંધોવું, વસ્ત્ર વગેરે સાફસુફ રાખવાં જોઈએ એવી કૃતિવાપક્ષાં સ્ત્રીપુરુષોએ તેમને સમજણ પાડવી જોઈએ. ઉડતો રોગોની ઉત્પત્તિના સમયમાં પાણી ઉકાળવા અને ગાળવાનો આગ્રહ કરવો. માંદા માણસનું બિછાનું જ્યાં રહ્યું હોય તે જગા ધોળાવી નાંખવી અને જાનર, દુર્ગંધ, જનુ અને વિષનો વિનાશ કરે તેરા પદાર્થોથી સ્વચ્છ કરાવવા. માતાઓ અને પત્નીઓ, બાળકો અને પતિ માટે આવી બાબત ઉપર ધ્યાન આપે તથા આ સૂચનાઓનો અમલ કરે તો ઘણો લાભ થાય. રમ્મ અગર અવકાશના સમયમાં પોતાનું ઘર, આરોગ્યનું વધારે રક્ષણ કરી શકે તેવું થાય તે માટે મનુષ્યોએ ખાસ પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

આ સંબંધમાં સરકાર તરફથી પ્રગટ થતું સાહિત્ય.

તમારા શહેરના સિવિલ સર્જન અગર તમારા કોઈ દાક્તર-મિ. ત્રને પૂછવાથી લોકોના ઉપયોગમાં આવે તેવી ખબર અને સૂચના

આપે તેવાં પ્રાન્તિક જાપામાં પ્રકટ થયેલાં ખાસ સરકારી પુસ્તકો વિશે ખબર મળી આવશે. વિદ્યાર્થીઓની હીલચાલ માટે આધારભૂત થઈ પડે તેવાં પુસ્તક નીચે મુજબ છે—ક્ષય વિશે પાઠ, મેકેરિયા અને જંતુ વિશે પાઠ (મુખ્ય બ્રહ્મદાના સરકારી કેળવણી ખાતાના કરાયેલ નં. ૫૭૪ મુજબ શાળાના છોકરાઓના ઉપયોગ માટે), “ કાલેરા અને ખીજા ઉડના રોગ ” (લાહોરની સિવિલ સેક્રેટરિયટમાંથી) મુંબાઈના પબ્લિક હેલ્થ ડિપાર્ટમેન્ટમાંથી શીતનાના પ્રચારના અટકાવ વિશે સૂચનાઓ, ક્ષયના અટકાવ વિશે સૂચનાઓ વગેરે, મળી શકે છે. “ છોકરાંને જોરાક કેમ આપવો, ” “ બાળકોનું આકાંતું દરદ અટકાવવાના સંબંધમાં સૂચનાઓ, ” “ ઉડાંડીયા અને અછબડાના સંબંધમાં ચેતવણી ” આ સંબંધમાં મુંબાઈની સેનિટરી એસોસિએશને જેટલુંક સાહિત્ય પ્રગટ કર્યું છે. “ માખી ” વિશે એક ઘણું ઉપદેશજનક સૂચનાપત્ર પૂસાના ખેતીવાડીને લગતા ઇમ્પીરિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. દરેક માન્ય તરફથી આવાં ઉપયોગી ચોપાનીયાં, પુસ્તકો આદિ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે એમ અમારું ધારવું છે. સરકારી દાકતરોને પૂછવાથી આ પ્રકારના સાહિત્યના સંબંધમાં માહિતી મળી શકશે.

સરકારી તબીબોના કામમાં મદદ આપવી.

ઘણા સરકારી તબીબો, સિવિલ સર્જન, એસિસ્ટન્ટ સર્જન, સબ એસિસ્ટન્ટ સર્જનને એટલું બધું કામ હોય છે કે જૂદાં જૂદાં શહેર અને ગામ જઈ ત્યાંના લોકોને સલાહ આપવા ઉપરાંત બીજાં ચોડાંજ વધારે કામ તેઓ કરી શકે. પ્રજના જુદિમાન વર્ગે તરીકે મુશિક્ષિત લોકો, વ્યાધિના નિર્વાહ માટે સચવાયલા ઉપાયોને ઉત્તેજન આપે નહિ ત્યાં સુધી દાંષ પથ આચાર વિના, આ સલાહ માત્ર વાતચિતરૂપેજ

રહેશે. સુશિક્ષિત વર્ગે લોકોને ખાતરી કરી આપતી જોઈએ કે અમુક સ્થિતિમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. મેલેરિયા એવી બાબત નથી જેને માણસે અધીન થઈ જવું જ નોંધવું. પ્લેગ, કોલેરા અને ક્ષય જેવા દરેદરો પણ નાશ કરવાના કામમાં જોઈએ સ્વાભાવી રહેશે તેને હાથર સહાય થશે. સર્વ સારી બાબતમાં લોકોની સંમતિ એવી લેવાને, તેમનો ચોક્કસ અભિપ્રાય બંધાય તે માટે, વિદ્યાર્થીઓએ તેમ બીજાઓએ અપજના સાથે ઉદ્દેશ કરવો જોઈએ અને કાંઈપણ આડંબર, દંભ વિના, આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, ઉદરોનો નાશ, કરીનાઇન વગેરે તરફ લોકોનું વલણ વધારવું જોઈએ.

સ્વાનુભવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગ્યા.

પ્રકરણ ૧ મું.

બિમાર અને દુઃખીને મદદ.

“ પૌર્ણીમાં લોકો આનંદ કરે છે. નેપથ્યમાં મરણી ચાલે છે. હું નેપથ્ય નહીં છું. ”

-સન ૧૮૮૪ના ઇટલિના પ્લેગ વખતે રાજા હર્ષદેવે પ્રકટ કરેલો સદેશો.

સાદાં ઔષધનો ઉપયોગ.

સ્થાનિક સંકટનિવારણને લગતું કામ કરવાના પ્રસંગો, કદા કદા બાબતમાં આવી શકે તેની એક સામાન્ય નોંધ કરી સહાય. શિક્ષક અને સર્વાવહાસાં તરફના ઉત્તેજન અને મિત્રભાવથી કરેલા બદાયસ્તથી, અનેક વિદ્યાર્થી પોતાના ગામની દૌરિષ્ટલમાં, સાધારણમાં સાધારણ દરદની સારવારને લગતું જ્ઞાન મેળવી શકે. અંગ્રેજી ભાષાના સામાન્ય જ્ઞાનવાળા વિદ્યાર્થી અને અન્ય લોક પણ પોતાનો અવકાશનો સમય, આ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવામાં ગાજે તો તે તેમને તેમ અન્યને લાભ જનક થઈ પડે. આરંભમાં, તેઓ કોઈ વસ્તુ લાવવા મૂકવાનું કામ કરે, પછી ધીરેધીરે, તેઓ કેટલાક નહીં થયેલા વૈદ્યકીય ઉપાયોના વ્યાવહારિક ઉપયોગ અને મિશ્રણનું જ્ઞાન મેળવે. તાવ, બરણ, મરડા અને ઝાડની જૂદી જૂદી દવાના મિશ્રણ આ રીતે તેઓ જાણી શકે છે. પોતાની પાસેના અગર ઉધરાણાથી એકઠા કરેલા થોડાજ પૈસાથી તે પોતાના ગામના લોકોને ઘણી ઉપયોગી વૈદ્યકીય સહાયતા આપે છે. અમે એમ કહેવા માગતા નથી કે આ સર્વ તાલિમ પામેલા

ડૉક્ટર છે પણ ખરી રીતે કામ કરી, મેંવા વડે તેમણે એવી કેળવણી મેળવી છે કે પ્રજાના કાષ્ટ પણ વર્ગને તેઓ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ લોકોનું જીવન સુવાણી અને સત્કર્મ વડે સ્વાભાવિક રીતે ભરપૂર રહે છે. રજાના વખતમાં થોડો થોડો વખત વિદ્યાર્થીઓ ડૉક્ટર સાથે ફરે, દરદીઓની સારવાર જુએ, કેટલીક દવાઓ ખનાવી શકે તો ડૉક્ટરનું કામ ખેવડું જણાઈ આવે.

વિદ્યાર્થીઓની આવી મદદનાં અન્ય દર્શાવ.

દેશના કેટલાક ભાગમાં વિદ્યાર્થીઓ આ પ્રકારનું કામ કરે છે. તેઓમાંના કેટલાક જણાવે છે કે—

“વીસ માણસોને મેં ઝીંકસોશન આપ્યું. ચાર માણસોને મેં એમેનિયમ સિતીમેન્ટ આપ્યું. બે માણસોને મેં ટીક્યર આપ્યું. આપો-જાણ આપ્યું.”

“ડૉક્ટર ન હોય તેવા પાસેથી દવા લેનાં લોકોને ધારતી લાગતી. આથી હું ડૉક્ટર પાસે ગયો. તેમને મારી સાથે લીધા એટલે ફતેહ મળી.”

“ખજારમાંથી લોકો મારે મેં દવાઓ ખરીદ કરી.”

“કેટલાંક બાળકોની આખે ઝીંકસોશન લગાડવાની જરૂર હતી. મેં તેમને તે લગાડ્યું. એક માણસ ધણું અફીળુ લેતો. અફીળુની તેની આદત તથા પ્રમાણમાં ઘટાડો કરવામાં હું ફતેહમદ થયો. પહેલાં તે દર મામે એક રૂપિયાનું અફીળુ ખાતો. તેને બદલે હાલ તે માત્ર બે આનાનુંજ ખાય છે.”

“કેટલાક લોકો મલમ અગર લેપ કેમ લગાડવો તે જાણતા નથી. હું જાતે તેમના ધા પર મલમ લગાડતો. ત્યાર અગર ચાર દરદીઓની આ મુજબ સારવાર કરવામાં આવી.”

“આરોગ્યવિગ્ના અને તંદુરસ્તીને લગતા નિયમો ઉપર પ્રાથમિક

વાત કરવાથી ગામડાના લોકોને હૉસ્પિટલની જરૂર, તેનું મહત્વ જણાઈ આવે છે. કેટલેક સ્થળે તો પોનાના ખર્ચથી પણ એક દવાખાનું ઉઘાડવાને તેઓ અરજ કરશે. રજા પૂરી થઇ તે અરસામાં મારો લત્રિંગે મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પૂરી આવશ્યકતા મને જણાઈ આવી.”

સામાન્ય ઉપચાર.

લાહોરની ફોરમેન કિશિયન કોલેજવાળા એસ. કે. હત, બિ. એ. એમ. બી. સિ. એચ. બી. એ પસંદ કરેલા નીચે જણાવેલા ચાર ઉપાય ગામડાના બિમાર લોકોને મદદ કરવા ચઢતા વિદ્યાર્થીઓને બહુ ઉપયોગી થઇ પડશે. આ ઉપચાર ઘણા સાદા અને જેનો હમેશાં ખપ પડે તેવા છે. આ સાદા ઉપચાર બનાવી જણાતા માટે ટોઇ ડૉક્ટરની પાસેથી તેની સમયોગ પદ્ધતિ શીખવાની જરૂર છે. આ પછી, ટોઇ પણ વિદ્યાર્થી જૂજ સંચેનાનુસાર, દવાની જૂદી જૂદી ઓળખે ટોઇ ટેબ્લેટ+ પાસેથી મેળવી મિશ્રચર- તૈયાર કરી શકશે. બોર્ડિંગ હાઉસના એક અગર શાળાના હોલમાં આ બાબતમાં રસ લેનાર, આવા પ્રયોગ માટે તજવીજ કરી શકે.

૧૧. પુખ્ત ઉંમરનાં માણસોના આડાના દરદમાં.

ટિંકચર ઓફ ઓપિયમ..... ૧ લૂમ=એક નાની ચમચી.

+ રસાયનવેત્તા. - મિશ્રણ.

* I.—FOR DIARRHOEA IN ADULTS ONLY.

Tincture of Opium...	1 dram = 1 small teaspoonful.
Tincture of Catechu	5 drams = 5 small teaspoonfuls.
Acid Sulphuric Dilute ...	1 dram = 1 small teaspoonful
Syrup	1 large spoonful
Water up to 6 ounces or 12 large spoonfuls.	
Dose	one large spoonful, every 3 hours
Syrup = some sugar sherbet before the water is poured in)	

ટ્રિંગ્લર ઑફ ક્રેટ્યુ..... ૫ ડ્રામ=પાંચ નાની ચમચી.

એસિડ સલ્ફ્યુરિક ડિલ્યુટ..... ૧ ડ્રામ=એક નાની ચમચી.

*સિરપ.....એક મોટા ચમચો.

પાણી.....૬ ઑંસ અગર ૧૨ મોટા ચમચા સુધી.

ઔષધનું પરિમાણ.....દર ત્રણ કલાકે એક મોટા ચમચો.

*(પાણી નાખવા પહેલાં કાંઈ ખાંડ વાળું શરબત નાખવામાં આવે તેનું નામ સિરપ.)

*૨. સજ્જતા તાવમાં.

વાઈન ઑફ ક્રેકાક.....એક ડ્રામ અગર એક નાની ચમચી.

પોટેશિયમ નાઇટ્રેટ.....૨૦ ગ્રેન એટલે એક ચાપુની અણીપર લેવાયલો નાનો જમ્બો.

લિક્વર એમોનિયમ એસેટેટ...૩ ઑંસ અગર ૬ મોટા ચમચા.

શરબત.....એક મોટા ચમચો.

પાણી.....૬ ઑંસ અગર ૧૨ મોટા ચમચા સુધી.

પરિમાણ—દર ત્રણ કલાકે એક મોટા ચમચો.

* II.—FOR HIGH FEVER.

Wine of Ipecac..... 1 dram or 1 small teaspoonful

Potassium Nitrate 20 grains (i.e., a small amount taken upon the point of penknife.)

Liquor Ammonium Acetate .. 3 ounces or 6 large spoonfuls.

Syrup 1 large spoonful.

Water up to 6 ounces or 12 large spoonfuls

Dose :—One large spoonful every 3 hours.

*૩: નખળી અગર દુખતી આંખમાં નાંખવાની દવા.

બોરેસિક એસિડ.....ગ્રેન ૧૦
 ઝિંક સલ્ફેટ.....ગ્રેન ૪
 ટ્રિક્વર ઑફ ઑપિયમ.....૩૦ ટીપાં.
 ગાળેલું પાણી૪ મોટા ચમચા સુધી.
 દિવસમાં એક બે વાર દરેક આંખમાં બે ટીપાં.

÷ ૪. તાવમાં.

એક વખત એક અગરદોઢ ઔસ “ એપ્સમ સોલ્ટ ”* આપવું.
 બે ઉષ્ણતા વધારે હોય તો વધારામાં આ લિસ્ટમાંના ખીજા નંબરનું
 ફિવર મિક્ચર વાપરવું. તાવ ૧૦૩° થી નીચે હોય તો દિવસમાં
 બે વાર પાંચ પાંચ ગ્રેન ક્વીનાઇન આપવું. તાવ જાય ત્યારે સંધારે
 ૧૦ ગ્રેન અને સાંજે પાંચ ગ્રેન ક્વીનાઇન આપવું. તમે ડૉક્ટર નથી
 તે ખૂબ યાદ રાખવું. ખની શકે તો ડૉક્ટરની સલાહ લેવી.

* III.—EYE LOTION FOR BAD AND PAINFUL EYES.

Boric Acid..... grains 10
 Zinc Sulphategrains 4.
 Tincture of Opium30 drops.
 Distilled Water upto4 large spoonfuls.
 11 drops in each eye, 1 or 2 times a day

+ IV.—IN FEVER.

One ounce or 1½ ounces of Epsom Salt should be given; if the temperature is high, use in addition the Fever Mixture No. II in this list. If the fever is below 103° give 5 grains of Quinine twice a day. When the fever leaves, give 10 grains in the morning and 5 grains in the evening.

* એક પ્રકારનો રચક દાર.

સેન્ટ જોન્સ એમ્બ્યુલન્સ એસોસિએશન.

સેન્ટ જોન્સ એમ્બ્યુલન્સ એસોસિએશન તરફથી તૈયાર કરવામાં આવેલા ગમ્યાસક્રમનું શિક્ષણ લેવું એ લોકોમાં કરવા હચ્છના કાંઈ પણ માણસ માટે ધણું મદત્વનું છે. આ બાબતમાં મુંબાઈના આ મંડળના સેક્રેટરી પાસેથી વધારે હકીકત મળી શકશે. ઇન્ડિયન પામેલાંની તાત્કાલિક સારવારના શિક્ષણને લગતી નક્કી થયેલી ચોપડીઓ અને બીજાં સાહિત્ય તેમની પાસેથી મળી શકશે. કોઈકેઈક સ્થાનિક બાહોશ ડોક્ટર આ બાબતને લગતાં ભાષણ આપે છે. એમ્બ્યુલન્સ એસોસિએશન પરીક્ષા માટે ગોઠવણ કરે છે. ફોટોમંડ ઉમેશ્વારોને સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે.

ક્યાં-ક્યાં વર્ગ નીકળ્યા છે ?

અમારા જણવા મુજબ, પૂના, મુંબાઈ, અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, કલકત્તા, મદ્રાસ, લાહોર, અલીપુર, પેશાવર, અજમેર વગેરે સ્થળે આ સંસ્થામાં કેટલાક ડોક્ટરોએ વર્ગ કાઢ્યા છે. એક તપાસના ઉત્તરમાં એક સ્થળની દાલેજના પ્રિન્સિપાલ લખે છે કે આ કોલેજને લગતા ડોક્ટર વિદ્યાર્થીઓ આગળ એમ્બ્યુલન્સને લગતાં ભાષણ કરે છે અને તેથી વિદ્યાર્થીઓને લાભ થાય છે. આ બાબતમાં પ્રાથમિક પગલું લેવાની, વિગતો મેળવવા માટે મુંબાઈ લખવાની અને પોનાની રાજા, દાલેજ અગર ગામમાં આવ્યા વર્ગ કાઢવાની બાબતમાં લાયક ગૃહસ્થોને મળવાની જરૂર છે.

દીનબંધુમંડળ.

બરિસલના અજમોદન ઇન્સ્ટિટ્યુશનના પ્રિન્સિપાલે એક નાની સંસ્થા વિશે લખતાં જણાવ્યું છે કે “આ સંસ્થાની વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ધણી સારી અસર થઈ હતી. વિદ્યાર્થીઓમાં બાવજારિક દયાની લાગણી

ઉત્પન્ન કરવા, નિરાધાર ગિમારની તજવીજ રાખવા અને તંગીમાં આવી પડેલા ગરીબ વર્ગની સેવા કરવા દર વર્ષે " દીનબન્ધુ મંડળ " નામની એક સંસ્થા સ્થાપવામાં આવે છે. શહેરના રહીશોએ આ મંડળની ઘણી સારી કદર કરી છે. એક પ્રસંગે, આ છોકરાઓએ પોતાની સેવાથી એકજ ધરનાં ૬ માણસને બચાવ્યાં છે, આ છોકરાઓને પોતાને હાથે છાત તથા ટટ્ટી બનાવતાં અગર કેટલાક નિરાધાર લૂલાઓનાં મકાન માટે પ્લૌથ* કરતાં જોષ આનંદ થાય છે. આ કામકાજથી તેમના અભ્યાસમાં અડચણ ન આવે તે માટે નિયમ તરીકે એકી વખતે બે કરતાં વધારે ઘેર તેમને જવા દેવામાં આવતા નથી. આ મંડળનો અહેવાલ રજુ કરતાં તેના એક આગેવાન સલાસદના મૃત્યુની નોંધ લીધા વિના ચાલે એમ નથી. ગિમારની સારવાર અને ગરીબને મદદને લગતા આત્મત્યાગથી હરપૂર યત્નના સ્મારક તરીકે તેના વિદ્યાર્થી મિત્રોએ અને સ્નેહાળ શિક્ષકોએ એક કંઠ ઉલ્લુ કર્યું છે, જેના વ્યાજ-મોંથી તેના મૃત્યુને દિવસે ગામના દુખીમાં દુખી મનુષ્યોને આશરે અડધો ડઝન કામળીઓ આપનામાં આવે છે.

હૉસ્પિટલોની મુલાકાત લેવી.

એક પ્રકારની સેવા જેમાં વિદ્યાર્થીઓને બહુ મોટી તાસિમની, અને શિક્ષકોને બહુ વ્યવસ્થાની જરૂર હોતી નથી, તે હૉસ્પિટલની મુલાકાત લેવાને લગતી છે. દરેક મોટી હૉસ્પિટલ ન્યાં દરદીઓને સારવાર માટે રાખવાના પૉર્ડ હોય છે ત્યાં કેટલીક એવી જરૂરની બાબતો હોય છે જે સર્વ હૉસ્પિટલ કરી શકે નહિ. દરદીઓમાંના કેટલાકને કાગળ લખવાના હોય છે. કેટલાક પાસે તે લખવાનો પૈસો ન હોય, અગર કેટલાકને લખતાં આવડતુ ન હોય. વિદ્યાર્થીઓ તેમ અન્ય સ્ત્રી-

પુરુષો આ કામ ધણી સારી રીતે કરી શકે. એક બાર વર્ષનો છોકરો હૉસ્પિટલમાં બિમાર પડ્યો છે. તેની પાસે તેનું કાંઈ સગું સ્નેહી નથી, તે ઉત્સુકતા સાથે ઘોડું ઘોડું ગુજરાતી વાંચનાં શીખે છે, જરાક વેગે એક બિમાર છોકરું પડ્યું છે. એક લાગેલું ધડિઆળ તેની સામે પડ્યું છે તે જોઈ તે પોતાનો વખત માગે છે. આ છોકરાનો હવે પડીનો વખત આનંદમાં જાય તે માટે કાંઈ વિદ્યાર્થી બજારમાંથી એક રમકડું લાવી તેને આપે તો તેથી તેણે પોતાની કેળવણી સાર્થક કરી શકી શકાય. આ વાત બહુ સાદી છે પરંતુ એક ડઝન ઉપદેશ કરતાં તે વધારે કિંમતી છે. તેમાં કાંઈ કિયાનું, સહચારનું, પ્રેરક શક્તિનું દર્શન થાય છે; તેથી સારા આવેશ દર થાય છે અને કામ કરનારમાં પ્રેરણા કરતાં કાંઈ વધારે ઉત્કૃષ્ટતા આવે છે.

તમે બિમારની મુલાકાતે જાઓ છો એ તમારે ખાસ યાદ રાખવું. તમારી મુલાકાત દૃઢી, અને રીતસાર ધણી શાંત તથા નમ્રતા-ભરી હોવી જોઈએ. તમને આ કામમાં રસ પડે છે તેની આનંદ-પૂર્ણ શરૂઆત વડે દરદીને ખાતરી કરી આપો. અને જે જની શકે તે સેવા કરો. દરદીઓને વાંચવા આપવા માટે, પ્રેરિસરો, લાયબ્રેરી અગર અન્ય બિન્ને પામેથી તેમ લાઇબ્રેરીમાંથી સચિત્ર વર્તમાનપત્ર, માસિકા અને પુસ્તકો મેળવો. દરદીને ફળ અગર બીજી કાંઈ આપી શકાય છે કે કેમ તે નર્સ પાસેથી જાણી લઈ, તે લાવી આપો.

હૉસ્પિટલના દરદીઓ માટે ચોખ્ખી લુલા.

શ્રીનગરની રેવરંડ સિ. ટિડેલ ગિરજાની સંજોગોના અપ્રતિમ કાર્યોના અહેવાલ અરેખર પ્રેતસાહક છે. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે:-ઉચ્ચ વર્ણના વિદ્યાર્થીઓ જેમને અન્ધકેટલીક જાતિ અગર ધર્મના માણસોને અડવાનો પ્રતિબંધ હોય છે તેમને મારી નજર આગળ

હારાંધ બેઠેલા હું જોઉં છું. તેઓ પોતે ગમે તેવા ગંદા દશે પણ કેટલાંક વર્ષ પહેલાં અભણવાની બીકથી તેઓ મને હાથ અડકાડવા દેત નહિ અગર તે વખતે મેં કદાચ તેમને વાંસે હાથ લગાડ્યો હોત તો જાણે તેમને બહુ મોટી વેદના થઈ હોય એમ જણાત. મિશન સ્કૂલના એક જૂના વિદ્યાર્થીના બોટ* બાંધવાના નંપાઈમાં ઉચ્ચ વર્ણના બ્રાહ્મણોને હાથ એકઠા થતા હું જોઉં છું. ચાર્ડવાળો માણસ બોટની વગર પગારે સંભાળ લે છે. મિશન હોસ્પિટલ અગર શહેરમાંથી બિમારને લેવા જે હોડીઓ જાય છે, તેમાં આ ઉચ્ચ વર્ણના બ્રાહ્મણો બેસે છે. જે મિશન હોસ્પિટલમાંથી દરદીઓને લેવાના હોય છે તે તે છોકરાઓ સરોવરપર એક માધ્યમ કરતાં વધારે દૂર સુધી હલેસાં મારે છે અને હોસ્પિટલ સુધી બસે* વાર ચાલતા જાય છે. જે દરદીઓ ચાલી શકે એવા હોતા નથી તેમને છોકરાઓ પીઠ ઉપર બેસાડી લઈ જાય છે. બ્રાહ્મણો મુસલમાનને પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડી લઈ જાય છે. આ જોઈ જૂના વિદ્યાર્થીના કેટલાક બ્રાહ્મણની આખ ફાટે છે, તેઓ બખડે છે. સ્ત્રીદરદીઓ જેઓ પહેલાં છોકરાઓની વિશદ્દ હતાં તેઓ પણ હવે શાળાની હોડીઓમાં વિશ્વાસથી બેસે છે. હોડી જ્યારે ચિઠ્ઠા હોય છે ત્યારે છોકરાઓને ધણા આનંદ થાય છે અને હલેસાં મારના મારતા, ગાતા ગાતા તેઓ બોટનાં માણસોને લઈ જાય છે. સ્ત્રીદરદીઓ પુરૂષ દરદીઓની માફક સહેલાઈથી બદોગસ્તમા રાખી શકાતી નથી. તેઓને હુકમ કરવા તરફ, હોડી કેમ લઈ જવી, તેને પોતે નિર્ણય કરવા તરફ વૃત્તિ હોય છે અને છોકરાઓ સંમતિ આપે તે કરતાં વધારે લાંબી સહેલાઈને જવાની તેમની મરજી હોય છે. હોડી પાછી ફરે છે તે વખત તેમાં સંગીત ન ચાલતું હોય એવું લાગેજ તેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે સૌને પરસ્પર ધણા

આનંદ પડે છે. ઉત્તરવાનો વખત આવતાં, દરદીઓને લાવવામાં આવ્યા હોય છે તેમ હૉસ્પિટલમાં મૂકી આવવામાં આવે છે. પછી હૉસ્પિટલમાં પાછા હોડી બંધવાના ચાર્જ તરફ હંકારી જાય છે અને પોતાના શહેરના જિમાર સોફાની સેવામાં ૩ થી ૫ કલાક ગાળી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.

જેમની કોઇ કાળજી રાખતું નથી તેવા દરદીઓને હૉસ્પિટલમાં લઇ જવા.

જેમની કોઇ કાળજી રાખતું નથી, તેવા દરદીઓ જોણી ઠાકી, જાને તેમને હૉસ્પિટલમાં લઇ જવાનો કાંઈપણ માણસ ખાસ પ્રયત્ન કરી શકે. રોગથી પીડિતાં એવાં ધણાં માણસ હોય છે જેમની દવા કરાવવા અગર જરૂરી વહાડકાપ કરાવવા તરફ લક્ષ્ય આવવામાં આવે તો તેઓ રોગમુક્ત થાય. આવાં ધણાં માણસ અજાણ હોય છે. દવા તથા વહાડકાપની તેમને ખીક લાગે છે. તેઓને મિત્રતાબ્રમાં આશ-યની, ટેકાની જરૂર હોય છે. આ આશ્રમ તમે આંખી શકો. આના એક દર્દાંત તરીકે શ્રીનગર મિશન સ્કૂલના રિપોર્ટમાંથી ફરી અમે એક અવતરણ લઇશું. “ અમારી સેવાનો પ્રદેશ વધતો જાય છે. એનું ઉદાહરણ ત્રીજે મુજબ છે. અમે ફિટફિટ ઉપર છીએ, ત્યાં એક છોકરી દાસતો આવીને કહે છે કે પડોશનો એક બ્રાહ્મણ, બારીએથી પડી જતાં તેનો હાથ લાગી ગયો છે. અમારે એને મદદ કરવી જોઈએ. અમે તેને ઘેર ખાવા મદદ કરી શકે, ઉપાય કરી શકે તેવાં માણસોને બોલાવવા દેકાણે દેકાણે માણસ મોકલવામાં આવ્યાં છે. અમે ઉપર જઈ જોયું તો તે જલ્દ માણસ ધણો દુઃખી થાય છે. અમે તેને ધણો સમજાવ્યો પણ તે હાલતો નથી આવી, તેણે કરવો જોઈતો નિધય અને ક્ષેપો તે જિવારા ડોમાને ઉપાડી અમે ગોટ ઉપર બધ

ગયા. બીજા કેટલાક ડૉક્ટરને ખજાર આપના હૉસ્પિટલ તરફ દોડ્યા અને આ બધુ શુ થાય છે તેનો નિચાર કરવાને પણ તેને વખત મળે તે પહેલાં તો, નિગ્રાન અને દયાની લાગણીથી જે કાંઈ સંભાળ લઈ શકાય, તે સંભાળસહિત, આરામ મળે તેવા જિજ્ઞાસા ઉપર ચૂનાવું તેને મળે છે. થોડાક દિવસ પછી અમે તેની પામે ગયા તો તેને અમે હસતો જોયો. પોતાનું ધાર્યું ન થયું, તે બધું સાર થયું, સારે નસીમે પોતાનું ધાર્યું ન થયું એમ તે ધારતો હતો. વળી, કેટલાક ઈલાકેસ હોય છે જેમા કાંઈ છોકરાની જીંદગી બચાવવી હોય તો તેને હૉસ્પિટલમા લઈ જવાની જરૂર હોય છે. પણ દેશી વૈદ્યની સારવાર ચાલતી હોય છે તો તેમને જોડુ લગાડતા માન્યા ડરે છે આવા કેસમા અમારા વિદ્યાર્થી, શિક્ષક અગર સનાદકારનું કામ કરે છે, અને અમારા હુશિયાર ડૉક્ટરની સારવારમા મૂકવા છોકરાના માનપિતા કમૂન કરે ત્યાં સુધી ખુલાસા સાથે વાતચિત કરે છે અને વાતચિતમા ખુલાસો આપે છે.

હૉસ્પિટલ ઉપરાંતનું કામ.

હિંદુસ્તાન બહાર વિદ્યાર્થીઓ શુ કરે છે તેના કેટલાક દાખલા આપવા સૂચનાત્મક થઈ પડશે સાત વર્ષ પહેલાં ગાલિટોરમા પરાંપકારના કામ કરનાર એક સ્થાનિક સસ્થાના એજન્ટની દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓનું એક મંડળ ઉશુ કરવામા આવ્યું હૉસ્પિટલમા જે દરદીઓ સારનાર માટે આવે તેમને ઔષધ ઉપરાંત, એકજ પ્રદેશના રહીશ તરોકે, ખંડાશી તરકિ મદદ આપની એ તેનો હેતુ હતો ડૉક્ટરો દરદ મટાડે એટલે હૉસ્પિટલનું કામ પૂરૂ થયું એમ અત્યારસુધી માનવામા આવતું એવા કેસ જાણનામા આવ્યા છે જે સુધર્મા પછી કાઢી નાખવાના થોડાજ દિવસ અગર અઠવાડિયામા પાછા આવતા.

મણીવાર તો હૌરિપટલનાં બારણાં હોડતાં, દરદીઓને પહેવાની નિરાશા કરતાં પણ વધારે નિરાશામાં આવી પડ્યું પડ્યું. હૌરિપટલનાં બારણાં હોડ્યાં એટલે પોતાની ભતથી, પોતાના સરીરથી જે નવીન પ્રત્યોત્તે પડેલી વળી ન શકાય તેવા પ્રત્યોત્તે સામે દરદીઓએ આવી ઉભા રહેવું. સ્વાભાવિક રીતે ડોક્ટરો આવા કેસની સંભાળ સાર્વ શક્તા નથી. તેઓ તો માત્ર ઉતરી ગયેલાં હાડકાં બેસાડી શકે. છિન્નમિત્ર થઈ ગયેલા જીવનના વૃત્તાન્તોમાં તેઓ કંઈ કરી શકે નહીં. જેને હૌરિપટલ મુનિવર્સિટીના વૈદ્યકને લગતા ઉભોગી વિદ્યાર્થીઓની આ મુખ્યધન કીમતી થઈ અમેરિકાની હૌરિપટલોમાં સામાજિક સેવાની સરચાત થઈ.

બ્રજ સમસ્તને લગતી આફતોમાં સહાયતા.

સેવાના ખુડામાં ખુડા માર્ગમની એક, જેની તરફ વિદ્યાર્થીઓની આત્મભાગની દિગ્વિષ્ટ વધુ થાય છે તે દેશ સમગ્રને લગતી આફતોને લીધે ઉધડે છે. કાંગરાના જૂકંપથી ઉત્પન્ન થયેલાં સંકટનાં નિવારણમાં વિદ્યાર્થીઓએ મદદ કરી હતી. સંયુક્ત પ્રાંતના ઉભા દુષ્કાળમાં લક- નૌના ૩૫ વિદ્યાર્થીઓ અને અલાહાબાદના ૬૦ વિદ્યાર્થીઓએ આટો એકાગ્ર કરી તંગ હાલતમાં આવી પડેલી રિધવાઓ ખોળી કાઢવાની અને શહેરમાં ફરી, ખરી રીતે પાત્ર હોય તેવા માણસને મદદ અપાય છે કે કેમ તેની તજવીજ રાખી, થીષ્ટરક રિલીફ ફંડના કામમાં અ- સરકારક રીતે મદદ કરી હતી. એક બીજા ફંડના વહીવટમાં મદદ કરવાને પગમની એક કોલેજમાંથી ૧૮ વિદ્યાર્થીઓ સંયુક્ત પ્રાંતમાં ગયા હતા. આ યુવાન મળીને ધણીવાર એકજ દિવસમાં વીસ વીસ માણસ ચાલવું પડ્યું. પરંતુ, આવી તાલિમધીજ, અનુલવથી માણસોમાં મેવાનો ઉત્સાહ આવે છે.

એક મુખસિદ્ધ દિંદી જેને આ કામનો ઘણો અનુલવ છે, તે

સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારે છે કે દુઃખાળસંકટશમનના કામમાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓ બહુ ઉપયોગી માલમ પડતા નથી પણ આ કામ કરવાને તેઓ બહાર પડે તે માટે તેનો આગ્રહ છે. તેનું ધારવું છે કે આથી તેમને શિક્ષણ અને અનુભવ મળશે જેથી ભવિષ્યમાં પોતાની કામના ખરા કામ કરનાર તરીકે તેઓ યોગ્ય સ્થાન લઈ શકશે.

ખાસ પ્રસંગે મદદ.

થોડા પણ ખરાબર ખાસ જ્ઞાન વડે. અધત્વ, બધિરતા, કે ક્ષયથી પીડાતાં મનુષ્યને વિદ્યાર્થી સાહાય્યભૂત થઈ, તેમના તરફ ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે તેવા ખાસ ગૃહોમાં જ્યાં તેમને સૂચના કરી તેમનું ભયું કરી શકે છે. રક્તપીનથી પીડાતા પોતાના ગામના એક વૃદ્ધ માણસની પ્રેમળ તરફનો એક વિદ્યાર્થી વાત કરે છે, આ બા-હ્યજી હરદાર જઈ શકે અને ત્યાં જે ધર્મોદ્ધાર ફૂડ છે તેમાંથી ખાનપાન મેળવી શકે તે માટે બને તેટલી પૈસાની મદદ આપવા મેં લોકોને કહ્યું. કોઈ વિદ્યાર્થી પાસે ખાનગી સાધન ન હોય તોપણ તે પરદુઃખલંગજક થઈ શકે એવા કેટલાક માર્ગ નીચે જણાવવામાં આવ્યા છે. પણ એટલું જરૂરનું છે કે સમાજના એક સુશિક્ષિત અને કર્તવ્ય જાણનાર અંગભૂત તરીકે દેશનાં સખાવતને લગતાં જૂદાં જૂદાં ફંડની તેને મા-હિતી હોવી જોઈએ.

હડકવા.

હડકવાને લગતા આંકડા ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે જે લોકોને હડકાયા કૂતરાં કરડે છે અને તેમની સારવાર થતી નથી તેમાંના સેંકડે પંદર ટકા મરણ પામે છે, જ્યારે જેમની સારસાર થાય છે તેમાંથી સેંકડે ૩ ટકા મરણ પામે છે. આ રીતે હડકવાની સારવારની સંસ્થામાં જવાથી માણસને બચવાનો સંભવ ૩૦ ગણો વધે છે સમાજના બુદ્ધિ-માન સમ્ય તરીકે વિદ્યાર્થીઓએ આ સંસ્થાનાં વિચારણાં

જોઇએ. (૧) ઉત્તર દિન્દુસ્થાનનું કસૌલી હન્ડિટટયુટ અને (૨) દક્ષિણ દિન્દુસ્થાનનું કુતુરનું હન્ડિટટયુટ.

ગરીબ દરદીઓને મદદ.

અમુક માણસની સ્થિતિ સારી ન હોય તે બાબત નિર્ણીત ન અમલદાર સર્ટિફિકેટ આપે અને તે બતાવવામાં આવે તો ધણી રેલ્વે બાબા દરદીને આવવાજવા માટે ચર્ડ કક્લાસ ટિકેટ મફત આપે છે તેની વિદ્યાર્થીઓને માહિતી હોવી જોઇએ. સારવાર માટે શ્રી પડતી નથી. સારવાર દર્મિયાન ગરીબ દરદીઓના નિભાવ માટે બધું આપવામાં આવે છે; દરદીઓને રહેવાની સગવડ ધણી ઘોડી છે અને જવાનું સાફ પરિણામ આવે તે માટે એકદમ ત્યાં જવાની તજવીજ કરવી જોઇએ—આ સઘળા માહિતી લોકોને અપાવી જોઇએ.

ક્ષયના દરદીઓને મદદ આપવાના સંબન્ધમાં માહિતી.

ક્ષયના દરદીઓના મિત્ર અગર માતૃપિતા તરફથી ધણી પૂછપરછ થાય છે. ક્ષયના દરદીને ગ્રહેવા માટે વધારેમાં વધારે અનુકૂળ જગા, અનુકૂળ ગૃહ, સેનેટોરિયમ* ક્યુ છે તે સંબન્ધમાં વિદ્યાર્થીએ, પ્રથમ તો તપાસ કરવી જોઇએ. આ પછી દરદીને આવી જગાએ મોકલવાને તેણે દરદીનાં માતૃપિતા અગર સ્નેહીને સમજાવવું જોઇએ. આવી રીતે સમજાવી શકાશે નહિ તો દરદીનું જીવન ખર્ચિત ધીરેધીરે ક્ષીણ થઇ જશે.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનનું ધરમપુરનું ક્ષયનું ગૃહ.

આ ગૃહમાં સરખાતના અને ક્ષયની પ્રથમાવસ્થાવાળા દરદીઓને માત્ર દાખલ કરવામાં આવે છે. દાખલ થવાની કાંઈ શ્રી પડતી નથી.

સગવડ માટે દરદીઓને તથા આપવામાં આવે છે. જન્મવા માટે તેઓને પોતાને ગોઠવણ કરી લેવી પડે છે. માસિક ખર્ચ રૂ. ૨૫ થી

૨. ૩૦ સૂધી આવે છે. આ બાબતમાં અરજી તેના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને થવી જોઈએ. આ ગૃહ સર્વ કામ માટે છે.

આ ઈલાકામાં અન્ય સેનેટારિયમ અને ગૃહ.

આ શિવાય આ ઇલાકાની પ્રજાને ખાસ અનુકૂળ થઈ પડે તેવાં હિંદુઓ માટે, ઠાકાણું ક્ષત્રિયને લગતું સેનેટારિયમ, લોનાવલામાં ચૌ. બ. વસનજી ખીમજી સેનેટારિયમ (શ્રીકૃષ્ણઆરોગ્યલવન), નારણજી પરમાનંદ અને ઓ. મિ. મનમોહનદાસ રામજી સેનેટારિયમ, નાસિકનું કિંગ જ્યોર્જ હિંદુ સેનેટારિયમ, તથા પેચિ ક્રિસ્ટન સેનેટારિયમ, કુમસમાં રાજરામ ગોવિંદરામ સેનેટારિયમ અને બાઇ દયાકાર માળવી સેનેટારિયમ, મહાજળેશ્વરમાં શેક પુરગોતમ વિશ્રામ માવજી સેનેટારિયમ તથા શિવ (સાયધુ) નું સેનેટારિયમ તથા પારસીઓ માટે, મુંબાઇમાં પિટીટ અને પાડે સેનેટારિયમ, તીથલ, કુમસ, ગંદાબોરડી, વાંદરા અને ખેડાલાના આરોગ્યલવન અને દેવલાક્ષીમાં ડૉ. બહાદુરજીનું ક્ષત્રિયનું ગૃહ, ડૉ. દારવાળા તથા ખા. બ. દુબાશનાં સેનેટારિયમ, બોમ્બેમાં માટે લોનાવલા, વાંદરા અને પૂના સેનેટારિયમ અને વહોરામાં માટે મુંબાઇમાં આદમજી પીરલાઇ સેનેટારિયમ છે. વિદ્યાર્થીઓ અને અન્ય પરોપકારી સત્જન તેને લગતી તેમ તેવી બીજી સંસ્થાઓને લગતી વિગતવાર હકીકત એકઠી કરી પૂરી પાડી શકે.

અંધને સહાય.

મુંબાઇમાં આંધળાં માટે વિક્ટોરિયા બ્લાઇન્ડ સ્કૂલ છે. અમેરિકન મિશન તરફની પણ સ્કૂલ છે. લાહોરના રેલ્વે ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં આંધળા માટે સરકારી શાળા છે. દહેરાદૂન નજીક ખિસ્તી આંધળા માટે નોર્થ ઇન્ડિયા ઇન્સ્ટિટ્યુટ હોમ છે. આદિ મહિનાની ૨૧ ચાર પાંચ રૂપિયા છે, અને છોકરાઓને જૂદા જૂદા ઉદ્યોગ શીખવવામાં આવે છે. અમારા જાણવા મુજબ અગ્રાહબાદ જમુના-મિશન

નમાં આંધળાં સ્ત્રીપુરુષ માટે એક હોસ્ટેલ છે. છાટાનાગપુરના ડિસ્ટ્રિક્ટ યુનિવર્સિટી મિશનમાં, ખૂતના રોકાવ મિશનમાં અને પાલમકોટામાં મિસ એરાવર્ય તરફનું, એમ આ સર્વ સ્થળે આંધળા માટે મકાનો છે.

બહેરાં-મૂંગાંને મદદ.

બહેરાં-મૂંગાંની જરૂરીયાતોને ખાસ અનુકૂળ થઇ પડે તેવી શાળા તરફ પોનાના મિત્રોનું ધ્યાન ખેંચી, કાંઇ પણ વિદ્યાર્થી કાંઇ હતભાગ્યનું હુવન અન્યાયી શકે. અમદાવાદમાં આવી એક શાળા છે. મુંબાઇમાં પણ બહેરાં-મૂંગાંની શાળા છે. અમદાવાદની શાળા હોકરા, હોકરીઓ બન્ને માટે છે. મુંબાઇવાળી શાળામાં, નાત, જાત અગર ધર્મના બેદ શિવાય, મુખ્ય કરીને હોકરાઓ, બોર્ડર અગરતો માત્ર વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ થઇ શકે છે. સહળા પ્રાયમિક વિદ્યાર્થીનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. નિયમ તરીકે, ૬ વર્ષથી નાનાં અગર ૧૬ વર્ષ ઉપરાંતના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવતા નથી. અભ્યાસની રી ૧. ૩ છે. બોક્સ સાથે મદિને ૩. ૧૫ છે. અમારા ધારવા મુજબ કક્ષકતામાં આવી એક ખીજી સંસ્થા છે. દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનમાં પાલમકોટામાં મિસ રવેનસન બહેરાં-મૂંગાં માટેની એક શાળા ચલાવે છે.

દવા લાવી આપવી.

જે લોકોને દ્યોરિપટલમાં દવા કરવી હોય પરંતુ દવા લાવવાને કાંઇ સાધન ન હોય તેમને દવા લાવી આપવામાં વિદ્યાર્થીઓ મદદ કરી શકે. આથી બે પ્રકારની મેવા બને છે. દરદીની જે માણસ માવજત કરે છે તેનો, દવા લેવા માટે બેસી રહેવાનો લાંબો વખત બચે છે એટલુંજ નહિ પણ જ્યાં સુધી દવાની જરૂર હોય ત્યાં સુધીજ દવા લેવાવાની ખાતરી રહે છે.

સ્વાતુલવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી મૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભાષાન્તર.

જવાબદારી.

અગ્રેષ્ઠ ભાષામાં જે કોઈ સારી બાબતો મળી આવે તે ગુજરાતી અગર સ્થાનિક ભાષામાં ઉતારવાની શક્તિ અને ટેવ ખીસવી હોય તેવા સુશિક્ષિત મનુષ્યની સંખ્યા ઘણી નાની છે. આ એક વાત વિદ્યાર્થીઓના ધ્યાનમાં રહેવી જોઈએ કે જે ઉચ્ચ કેળવણી તેમને મળે છે તે એક અનામત (દ્રશ્ય) સમાન છે અને અગ્રેષ્ઠ કેળવણીનો હેતુ, પોતાના દેશજન્યુઓની વધારે જ વધારે સેવા કરવાનો છે. જ્ઞાનનો પ્રકાશ, લોકોએ પોતાના જન્યુઓમાં ફેલાવવો જોઈએ. જ્ઞાનનો ભંડાર પોતે જે મેળવ્યો હોય તે પોતાના દેશજન્યુઓ આગળ, દેશની સ્થાનિક ભાષામાં રજુ કરવાથી આ કામ વધારે સારી રીતે થઈ શકે.

જું થઈ શકે ?

દરેક ક્રેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એવા મળી આવે છે જેઓને કાંઈક ઉત્તેજન મળે તો તેઓ ખુશીથી, અગ્રેષ્ઠમાંથી દેશની કોઈ ભાષામાં ભાષાન્તર કરે. ભાષાન્તર કરવાની શક્તિ, ચોક્કસ જોમનાર્ગ માલમ પડી આવી હોય તેવા ચોક્કસ વિદ્યાર્થીઓ આગળી કોલેજો તૈયાર કરે તો તે દેશને ઘણું લાગજનક થઈ પડે. ક્રેટલાક વિદ્યાર્થીઓને પોતાનેજ કોલેજમાં એમ લાગે છે કે આ કામ તેઓ સારી રીતે કરી શકે એમ છે. ઉત્તર હિન્દુસ્તાનની એક કોલેજો સરઆન માત્ર

કરી હતી અને તેથી પણ ઉપયોગી ભાષાન્તરને લગતું કામ સારું થઈ શક્યું હતું તે તેના સંમત ઉપરથી માલમ પડે છે.

કેટલીક વ્યાવહારિક સૂચનાઓ.

અનુભવ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે આરભમાં, થોડાજ વિદ્યાર્થીઓનું કામ પત્રકારોને પસંદ પડે છે. આથી પહેલવહેલાં ભાષાન્તર તેમને સોંપવામાં આવે તે સાદાં અને દૂંધાં હોવાં જોઈએ, એક નાના પુસ્તકના ભાષાન્તરમાં એક જે માસ ગાળ્યા હોય તેવા વિદ્યાર્થી મેં જોયા છે. આટલી મહેનત પછી પણ તે તંત્રી પાસે રજુ કરવામાં આવતાં કેટલીકવાર તેની શૈલી પ્રસિદ્ધિ માટે યોગ્ય હોતી નથી એમ માલમ પડે છે. આથી, કોઈ માસિક અગર અન્ય સામયિક પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થઈ શકે તેવા ભાષાન્તરના દૂંધા વિષય તૈયાર કરવામાં વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ ભાષાન્તર દૂંધાં હોય તોપણ તેને દેખરેખ અને તપાસની જરૂર રહે છે. શિક્ષક કે મિત્ર આ કામમાં પોતાનો થોડો વખત ગાળે છે તો તે સાર્થક થાય છે. કોઈ પત્ર અગર માસિક, પ્રસિદ્ધ કરવા માટે સ્વીકારે તેવું જેનું વસ્તુ હોય તેવા અનુકૂળ નાના લેખ જોળી કાઢવા માટે શિક્ષકે જાગ્રત રહેવું જોઈએ.

ભાષાન્તર વિષે સૂચના.

હુધિયાનાના રેવરંડ ઇ. એમ. વહેરી ડી. ડી. પાસેથી રેવરંડ મિ. ફ્રેમિંગે મેળવેલી ભાષાન્તર સંગ્રહની નીચેની સૂચનાઓ ઘણી ઉપયોગી છે:—

હેતુ:—જ્યારે કોઈપણ માણસ કોઈ પુસ્તકનું ભાષાન્તર કરવાનું માથે લે ત્યારે મૂળ ગ્રંથના કર્તાના વિચારબીજ ભાષામાં ઉતારવાનો, દર્શાવવાનો તેનો હેતુ હોવો જોઈએ. આમ કરવા માટે ઘણી બાબતો

પર સંભાળપૂર્વક ધ્યાન અપાવાની જરૂર છે.

૧. અન્યકારની શૈલી.

અસહ.લેખમાં, ધણી સરસ શૈલીમાં રજુ થયેલા વિચારનું ભાષાન્તર અત્યંત આલંકારિક ભાષામાં કરવું ઠીક નથી. વળી આલંકારિક શૈલીનું ભાષાન્તર તદ્દન સરસ શૈલીથી થવું જોઈએ નહિ ભાષાન્તરની શૈલી મૂળ શૈલીને મળતી આવવી જોઈએ.

૨. રૂઢિપ્રયોગનું અક્ષરશઃ ભાષાન્તર થવું જોઈએ નહિ.

ભાષાના રૂઢિપ્રયોગને લગતાં ખાસ વાક્ય વડે બતાવવામાં આવેલાં વિચારની ખાસ છાયા ભાષાન્તરકારે સમજી, પોતાની ભાષાની મૃદુ સ્વરૂપમાં ઉતારવી જોઈએ.

૩. શબ્દો ખણ, ભાષાન્તર રજુ કરવામાં વિધિરૂપ થવા ન જોઈએ. એટલું કરવાની જરૂર છે કે અસહ વાક્ય અગર ફકરા એવા શબ્દોમાં ઉતારવા જોઈએ કે મૂળ શબ્દોથી બતાવેલા સંપૂર્ણ વિચાર તેમાં આવી શકે.

૪. વાક્યો ભાષાન્તરકારે ભાષાન્તરમાં બરાબર મૂળનાંજ વાક્યો અને ફકરા રજુ કરવાની દોશિસ કરવી ન જોઈએ. કોઈ ભાષાનું ખાસ લક્ષણ જ એવું હોય કે અન્ય ભાષાની સ્વરૂપ તેમાં આવી શકે નાહ. દૃષ્ટાંત તરીકે, અંગ્રેજી ભાષામાં વિરામ ચિહ્નવાળાં, એક પંક્તિ એક આવતાં સાદાં વાક્યોનો ઉપયોગ ઘણો સામાન્ય છે. ભાષાન્તર કરનારને આવાં વાક્ય મૂળી દષ્ટ એક અગર વધારે લાંબા વાક્યોથી વિચાર દર્શાવવાની ફરજ પડે, તેથી ઉચ્ચંદ, લાંબાં, મિશ્ર અગર સંયુક્ત વાક્યોનું ભાષાન્તર, તેમનાં જ અગર વધારે વાક્યો કરી યોગ્ય રીતે, લાયક અભ્યયોથી તેમને જોડી થઈ શકે.

ભાષાન્તર સાફ થવા માટે, ભાષાન્તર કરનારને મૂળ અન્યની પૂરી

માહિતી હોવી જોઈએ. પહેલાં તો, દરેક વાક્ય અને ફકરામાં રહેલો વિચાર પોતાનો જ વિચાર છે એમ તેણે કરી લેવું જોઈએ અને તે પછી, પોતાની ભાષામાં કેઈ અસહ્ય પુસ્તક લખતાં તેને જે સ્વાતંત્ર્ય રહે, તે સ્વાતંત્ર્યથી તેણે તે વિચાર રજુ કરવો જોઈએ. આમ થવાથી ભાષાન્તરની ભાષામાં, વિચાર જે સ્વરૂપમાં આવવા જોઈએ તે સ્વરૂપમાં આવશે અને મૂળ ગ્રંથના જેવુંજ વાંચવાલાયક ભાષાન્તર રજુ થઈ શકશે. ખરેખર ભાષાન્તર મૂળ લેખ હોય તેવુંજ માલમ પડવું જોઈએ.

જે ભાષાન્તરમાં શબ્દોની રચના વિદેશી હોય, રૂઢિપ્રયોગ પણ વિદેશી હોય, બેળશેળ વાક્યોના અક્ષરશઃ ઉતારા હોય તે ભાષાન્તર ધણુંજ દંટાળાભરેલું લાગે છે.

ધાર્મિક અને વિદ્યા હુજરને લગતા લેખનુ ભાષાન્તર કરતાં પારિભાષિક શબ્દોના ઉપયોગના સખન્ધમાં ખડું સંભાળ લેવી ઘટે છે. એક ભાષાના પારિભાષિક શબ્દોનું ખીજ ભાષામાં માત્ર રૂપાન્તર કરવાથી મૂળ લેખકના લેખ વિષે ગેરસમજૂત થવાનો સંભવ રહે છે.

નવલકથાના ભાષાન્તરમાં લેખક વધારે સ્વાતંત્ર્ય રાખી શકે. વાચકના વિચાર અને સંસ્થિતિને અનુકૂળ થાય તેવી રીતે વાર્તાની સર્વ પ્રકારની સંસ્થિતિમાં ફેરફાર થઈ શકે આ પ્રકારનું સ્વાતંત્ર્ય લેવું હોય તો ભાષાન્તરકારે તે પ્રકારનું સ્વાતંત્ર્ય લીધાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ જેથી વાચક છેતરાય નહિ.

હિન્દુસ્તાન માટે પૂરતું સાહિત્ય ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે. ભાષાન્તર રૂપે ધણુ થાય છે પણ હજુ તેનો આર્સલ માત્ર છે. હિન્દી-ઓને વાચનને ખડું મોઘી શોખ ન્યારે થયે અને ખુશીથી પોતાની લાઇબ્રેરી માટે તેઓ પુસ્તક ખરીદશે ત્યારે હિન્દુસ્તાનના સાહિત્યમાં કિંમતી વધારો કરવાના માર્ગ ભાષાન્તરકાર માટે ખુલા થશે.

ભાષાન્તરના સંબંધમાં બીજી વધારે સચનાઓ.

સિમલાનો કેનન એચ. યુ. વેબે, પિએચ. ડી. જેને ભાષાન્તરના કામનો ધણો અનુભવ છે તેણે આ પ્રકારની સેવાના સંબંધમાં નીચે મુજબ સચનાઓ આપી છે.

પ્રથમ તો, ભાષાંતર એ માત્ર કલા નથી, પરંતુ એક લક્ષિત કલા છે, એ બાવિ ભાષાંતરકારે પ્યાનમાં સખતુ જોઈએ. એકાદ દિવસમાં ભાષાંતરકાર થવાની આશા રાખવી નિષ્ફળ છે. તે માટે ધીરજ, મહાવરો તેમ સૂક્ષ્મદષ્ટિની જરૂર છે. ભાષાંતર એ શું ? તે વિષે વિચાર કરવાની જરૂર છે. એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં શબ્દો અગર વાક્યો ઉતારવાં તેનું નામ ભાષાંતર નથી. શબ્દોમાં ખતાવેલા વિચાર એક ભાષામાંથી અન્ય ભાષામાં ઉતારવા તેનું નામ ભાષાંતર છે. -

આથી અમુક શબ્દોને બદલે અમુક શબ્દો આવે એ રીતિથી તમારે સાવધ રહેવું જોઈએ. વિચારનો એક અમુક વિસ્તાર રોકતા એક વર્તુલની સાથે શબ્દની સરખામણી થઈ શકે, કોઈ બીજી ભાષામાં આ વિસ્તારમાં એક નામ વધારે શબ્દ આવી જાય છે. અંગ્રેજીમાં એકજ " પોરટ " શબ્દના ત્રણ જૂદા જૂદા અર્થ થાય છે. એક, સાકડાનો થાંભલો, બીજો અર્થ જગા અને ત્રીજો અર્થ કાગળ નાખવાની જગા. ગુજરાતીમાં આ દરેકનું ભાષાંતર જૂદા જૂદા શબ્દોવડે થવું જોઈએ છીએ. આમાં રહેલા બેદ ધણા રખે છે અને ભાષાન્તરનો આરંભ કરનાર પણ તેની અવગણના કરી શકે નહિ. પણ આથી પણ અન્ય મગ્ગનર બેદ છે જે વધારે સહેલાઈથી પ્યાન બહાર રડી જાય છે. એક બીજા માટે મૂકવામાં આવતા શબ્દમાં રહેલા વિચાર પરસ્પર મળતા આવતા જોઈએ તે સંબંધમાં ભાષાંતરકારે

સંભાળ રાખવી જોઈએ. શબ્દો જ્યારે વાક્યમાં ગોઠવાય છે ત્યારે આ મળતાપણું લાવવાનું કામ બહુ ગુંચવણભરેલું થઈ પડે છે. આમાં વધારે સાવધાનતા અને જાને લાપાના જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. મૂળ લેખમાં જે પ્રકારનાં વાક્ય હોય તેવાજ વાક્ય ફરી તમારે ભાષાન્તરમાં લાવવાજ જોઈએ એ વિચાર દૂર રાખવો. ધણીવાર, તમારે તેમ કરવું પણું પડે પરંતુ ધણીવાર તેમાં ફેરફાર કરવોજ જોઈએ. આથી અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં ફક્ત વાક્યરચના નહિ પરંતુ શૈલીના ખાસ બેદ શા છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તમને હોવો જોઈએ.

આ મળતાપણાની મુશ્કેલી રૂઢિપ્રયોગના સંબંધમાં ધણી વધી પડે છે. વાણીનો એ એવો પ્રયોગ છે જેમાં શબ્દને મળતા અર્થનો સામાન્ય નિયમ રહી શકતો નથી. રૂઢિપ્રયોગનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે ટાંકા રૂપક અથવા કલ્પના ઉપર રહે છે.

રૂઢિપ્રયોગમાં રહેલો અર્થ બરાબર રીતે ભાષાન્તરમાં ઉતારવા માટે મૂળ શબ્દ અને ભાષાન્તરના શબ્દોમાં ધણો ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે છે. અંગ્રેજી “ હું બ્રેક ધ આઇસ (To break the ice ”) નો ગુજરાતીમાં “ બરફ ભાંગવો ” એવો અર્થ ન થઈ શકે. અંગ્રેજીમાં વપરાયેલા શબ્દોને મળતાજ ગુજરાતી શબ્દ આ રૂઢિપ્રયોગના ભાષાન્તરમાં મૂકવાથી સ્પષ્ટ રીતે અનર્થ થાય છે. “ રેડ લેટર ડે ” (“ Red Letter day ”) નું શબ્દશબ્દ ભાષાન્તર કરવાથી પણ તેવાજ અનર્થ થાય. ભાષાન્તરનો આરંભ કરનારે, રૂઢિપ્રયોગની બાબતમાં બહુ ડાળ ધાવવો નહિ જે તે હલ્લખદાર રૂઢિપ્રયોગનો ઉપયોગ કરે તો, તેની રેવરંડ મિ. ફ્લેમિંગે આપેલા દૃષ્ટાન્ત મુજબ હાંસી થાય છે. રેવરંડ મિ. ફ્લેમિંગને એક માણસે અંગ્રેજીમાં લખ્યું હતું કે “ Sir, I am so poor that I can hardly make both my mouth and my mind ” અંગ્રેજી રૂઢિપ્રયોગ મુજબ આ ભાષાન્તર

“ માય ” (“ my ”) આવડુ ન જોઈએ. શ્રદ્ધાપ્રયોગના ખરાખરા વિશે પૂરતી ખાતરી ન હોય તો શ્રદ્ધાપ્રયોગનો અર્થ સાદા શબ્દથી આજો.

વિચાર ઉતાવળની બાબતમાં ભાષાંતરકારે જેમ બને તેમ વધારે અનુરૂપતા આપવાને મહેનત કરવી જોઈએ. શૈલીની બાબતમાં જેમ બને તેમ સ્વનંત્ર રહેવા તજજ્ઞીજ ગમજી જોઈએ. સર્વ કોષ્ટ સ્વીકારશે કે દેશની સ્થાનિક ભાષાઓની અભિવ્યક્તિ યતી નય છે, અને અંગ્રેજી ભાષાનું સ્વરૂપ, તેના શબ્દ, તેની રચના તેઓમાં લાખવ યતાં નય એ સ્વાભાવિક છે, પણ આ દેશકારમાં જગતના નાયક થવું, આગેવાની કરવી એ પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ કોષ્ટ ભાષાંતરકારે ધારવું નહિ. સારા ભાષાંતરકાર થવા માટે માથુસે, પોતાની ભાષાનું સાહિત્ય તેમ જ ભાષાનું ભાષાંતર તેને કરવું હોય તેનું સાહિત્ય સંભાળપૂર્વક વાંચવું જોઈએ. આ ખજી તે, અંગ્રેજીનું કે અન્ય ભાષાનું પોતાનું વાચન, પોતાના અનુભવ અને વિચાર સાથે, પોતાની ભાષામાં છૂટથી ઉતારી શકશે. આ રીતે, ભાષાંતર કરનાર પોતાની ભાષામાં કેટલાક પુસ્તક લખી શકશે. હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓએ, સ્ત્રીઓએ તેમ પુરુષોએ આ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા જેવું છે, આ કામ કરવા જેવું છે.

સ્વાતુલ્ય અને ચિંતન વડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

“લીગ ઑફ ધિ ગોલ્ડન પેન” *

આ નામનું એક પત્રલેખક મંડળ.

આ મંડળનો પ્રેરક એક પ્રવાસી હતો. તેના ધધાને લીધે તે ધણા દેશમાં ફરતો. તે ગ્રીસમાં હતો ત્યારે એક દિવસ તેણે આ દિશામાં પ્રથમ પગથુ ભર્યું. પણ હટવિમાં ત્યારે કેટલાક વર્ષ પછી તેને ફરજિયાત અવકાશ મળ્યો ત્યારે તેણે તે કામ પૂરતી રીતે કરી બતાવ્યું. તે જે ધધેા ફરતો હતો તેજ ધધાવાળા તેના કેટલાક આજી-ખીતાની તેને આ કાર્મમાં મદદ મળી હતી. તેઓ ફરેક આ દિશામાં કાંઈ કામ કરતા. તેમના આ અપલ, બીજા કેટલાક કિંમતી લેખ સાથે, પાછળથી એક પુસ્તકના આધારમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યા આ પુસ્તકનો બહોળો પ્રચાર થયો. તેમના કામના આ દૃષ્ટાંતોમાંનાં ૨૧ આને તે આ પત્રલેખક મંડળને સચક તેમ પ્રીત્સાદક થઈ પડે. એક લેખમાં સહી નથી. બાકીના લેખો ઉપર સચાકે જૂદા જૂદા મહાત્મ આનાં નામ છે.

આ મંડળનો હેતુ.

આ મંડળનો હેતુ પત્રલેખનનો છે. પોતાના સ્વાર્થ માટે, હિત માટે, ધધાને લગતા સામાજિક અગર અગત પત્રો લખવાનો નહિ

* કલકત્તાની ચંચ ગ્રેન્સ કિથિયન એસોસિએશને પ્રકટ કરેલા હાવ નહિ છપાતા રિવરેડ ઇ એચ બિરોગટનવાળા એક નાના ચોપાનીયામાંથી આ એક હતારો છે.

પરન્તુ દયાની લાગણીથી અન્ય મનુષ્યને, આનંદ, સુખ અને સલાહ આપે, પ્રેરણા કરે તેવા પત્રો લખવાનો છે. આવા પત્ર લખાય છે ત્યારે લેખકના સ્વભાવવડે, પેનનું પોલાદ સુવર્ણનું કામ કરે છે.

પત્રોની કદર.

આપણને સર્વને, ઘરડામાં ઘરડા માણસથી માંડી નાનાં બાળક સુધી બધાને, રનેહી સંબંધી તરફથી પત્ર આવે તે બાબતમાં ધણી આતુરતા હોય છે. રેવરંડ ઇ. બિરીગટન લખે છે કે મારી નાની છોકરીને કાગળ આવતાં ધણીજ આનંદ થતો, તેને એટલો બધો આનંદ થતો કે તે કાગળ ફેડાય અને તેની આગળ વંચાય તેટલો વખત પણ તેના હાથમાંથી તે કાગળ જાય એ તે સહન કરી શકતી નહિ. દુપાસના સિંપાઇને આપણા ઘર તરફ વળતો જોઈ આપણને કેવો આનંદ થાય છે !

પત્રનો હુમેશાં સત્કાર થાય છે.

લોકો પાસે જતાં સત્કારની કાંઈપણ વસ્તુને આતરી હોય તો તે પત્ર છે. કાંઈને ધેર જવાથી હરકત પડે, વિશેષ થાય, પરન્તુ મિત્રતા-બંધાં પત્રથી તેવું કિંઈ થતું નથી. કાંઈ ઉપદેશની વાત પૂરીપાધરી તમે સાંભળશો નહિ, ચોપડી તમે ઉઘસાવી જશો, પેપરમાં તમે જરા ડાકીયું કરી જશો પણ તમારા ઉપર આવેલો પત્ર અંત સુધી વાંચ્યા વગર તમે રહેશો નહિ, પાછળથી કરેલી છેકળાક, નહિ ઉકેલે તેવી બાબતો પણ આતુરતાથી તમે વાંચશો.

તુષાતુર આત્માને—કાગળના શુષ્ક મનુષ્યને, તે ઠંડુ પાણી, મિષ્ટાન્ન ચંદ્ર પડે છે. પત્ર લખનારને પણ આનંદ મળે છે.

બાળકો અને પત્રલેખન

બાળકોને પત્ર લખવાની તમે કાંઈ દિવસ મહેનત લીધી છે ?

તમારી ઓળખાણવાળાં બાળકોને વખતોવખત કાગળ લખવામાં તમે બહુ ખર્ચ થશે નહિ. તમારો બહુ વખત, તેથી, જશે નહિ. બાળકો જેમ તમારાથી દૂર રહેતાં હશે, તેમનો નિયમિત પત્રવ્યવહાર જે ઓછો હશે તેમ, તેમનાપર કાગળ જતાં તેમને ઘણો આનંદ મળશે તેઓમાંનાં કેટલાંકને કેઈ કેઈ વખત એમ બોલતાં તમે સાંભળતાં હશો. “બા, મારા પર આજ કાગળ આવ્યો છે. કહો, કેણે લખ્યો હશે?” કાગળ, આવતાં, તેમની આંખનો પ્રકાશ, ઉત્સાહ સાથેના તેમના કૂદકારા, તેમના મુજતા હાથ, તેમનો આતુર ચહેરો, થાયવા માટે તેમના તરફથી વારંવાર વિનંતિ, કાગળની સાચવણી, તકીયા તમે કાગળ મૂકવા, આમાંની એક અગર વધારે હીલચાલ ધણીવાર આપણા જોવામાં આવી છે. આપણી બાલ્યાવસ્થામાં, આપણા ઉપર કાગળ આવે તે માટે આપણને કેવી આતુરતા રહેતી તેનો આપણને અનુભવ છે. આટલા થોડા અમ અને દ્રવ્યથી આટલી બધી આનંદ આપે તેવી ચીજો ધણી થોડી છે. તમારી બાળક-અવસ્થાના, જીવનની શરૂઆતના મિત્ર, જેમને તમે, પાંચ, દસ કે પચીસ વર્ષથી મન્યા નથી તેને તમે પત્ર લખો તો તેમને કેટલું સ્નાનેદસ્વરૂપ થાય !

ઉપકાર-પત્ર.

મસકાલખાં કાગળ, જેની આપણે મરકરી કરીએ છીએ, જેની આપણે અવગણના કરીએ છીએ તે વિશે કંઈક કહેવું જરૂરું છે. કેાઇની પણ મેમાનગિરીનો લાલ લીલા પછી, પત્રદ્વારા તેની કદર કરવાથી, મેમાનગિરીને લગતા સ્ત્રીઓનાં અમ અને ત્યાગ, પુરુષવર્ગની ઉત્સુકતા અને મહેનતનો કાંઈક બદલો વગે છે. આયમતા-સૂર્યના જરા ટકી રહેતા ઝગહગતા પ્રકાશની માફક આપણી તે મુલાકાતનો પણ કાંઈક આનંદજનક પ્રકાશ રહે છે.

તમે ચાહો તો, ઉપકારના પત્ર લખવાનો વિસ્તાર તમે વધારે બહોળો રાખી શકો. જે મિત્ર તમને જમાડતા હોય, ખુશ ખુશાલ રાખતા હોય, આરામ માટે સારા બિજાનાંની સગવડ હરહમેશ કરતા હોય તેમનેજ માત્ર નહિ પરંતુ જેમણે તમારી કાંઈ પણ સારી સેવા કરી હોય તે સર્વને પત્ર લખો. કાંઈ સંગીત, કાંઈ કલાને લગતું કામ, કાંઈ સૂચનાત્મક વ્યાખ્યાન, કાંઈ સુંદર લેખ, અગર કાંઈ પત્રનો હૃદયદ્રાવક લેખ, તમને ગમ્યો હોય તો તે સંબંધમાં જેનાં વખાણ કરવા ધટે, ઉપકાર માનવો યોગ્ય લાગે, તેનો ઉપકાર માનો, તેનાં વખાણ કરો. રાજકર્ત્રી સત્તાનાં પરાક્રમ, સારાં કામ માટે આપણે તેનો ઉપકાર માનીએ, તેમની ભૂલો માટે જરા ઓછી ટીકા કરીએ, તેમને કાંઈ બાબત લખવામાં કટોકટીને બદલે, મીઠાશ બતાવીએ તો સર્વત્ર તેની સારી અસર થાય.

પ્રશંસા વિષે.

વખાણના પત્ર લખવામાં આના કરતાં પણ વધારે છૂટ રહેતી જોઈએ. પહેલાં તો, સમીપનાં તેમ પ્રિયતમ રનેહી સંબંધીને પત્ર લખવા તરફ ધ્યાન અપાવું જોઈએ. પછી આ કાર્ય માટે તો આખું જગત ઉધાડું છે. લેખિકા જોડે, વાત કરવામાં આપણને ઓળખાણની જરૂર પડે પરંતુ કોઈનાં વખાણના પત્ર લખવામાં ઓળખાણની જરૂર રહેતી નથી. કોઈ પણ વ્યક્તિ, તે પછી રાજ હોય કે લખપતિ હોય, ગરીબ હોય કે ગુનેહગાર હોય, પોતાના દેશનો માણસ હોય કે વિદેશી હોય પરંતુ તેના કોઈ અમીરી અગર પ્રશંસાપાત્ર કામ, અથવા હાપણુ-ભરેલા શબ્દ માટે કોઈ ઠેકાણે સારૂ બોલાયું હોય અગર લખાયું હોય તો તેની કદર તમે પણ પત્રલેખનથી કરો. બને તો આવો એકાદ પત્ર હરરોજ લખો, તેથી તમારૂં જીવન આનંદ અને ઉત્સાહમય થશે

સત્કાર્યની કદર થવાથી ઉચ્ચ અને પવિત્ર હૃદયન તરફ જોટલી ગતિ થાય છે. તેનાં જ લાયક કામ ફરીથી કરવાની માનવ ઇચ્છા જોટલી તીવ્ર બને છે તેટલી બીજા કશાથી બનતી નથી.

પ્રીતિના પત્ર.

હવે પ્રીતિના પત્ર વિશે કાંઈક વિચાર કરવો હજી છે. તમારાથી દૂર રહેતાં તમારાં માતાપિતાને ખરી પ્રીતિથી બહેનો પત્ર લખ્યે કેટલો વખત થયે તેની હમેશાં તમે તજવીજ રાખો. માત્ર તમારા આરોગ્ય અગર તેમના આરોગ્યને લગતી પૂછપરછના જ પત્ર નહિ પરંતુ સામાન્ય રીતે ઉત્તરાધ ન આવતા હૃદયના ઉડા પ્રેમને લગતા પત્ર, તમારે માટે તેમણે ઉદ્ધાવેલી મેવાની કદરને લગતા પત્ર લખ્યે કેટલો વખત થયે તેની હમેશાં તપાસ રાખો. તમે ઘેર જ માતાપિતાની સાથે રહેતા હો તો તેની કાંઈ દરકત નથી. પત્ર તો તમે લખો જ. ટિકટ ચોઢી દપાલમાં નાખો અને કાગળ અપાય તથા વંચાય ત્યારે જરા ખસી જાઓ. પછી, તમારાં માતૃથીનાં નયનનો નવીન પ્રકાશ, તેના હાથના સ્પર્શમાં રહેતી શુદ્ધતા, તેથી જાણ્યોતો સદ્ભાવ, તેનો આનંદ એ સર્વનો અનુભવ કરો.

નિકટનાં સંબંધી.

પતિપત્નીના સંબંધમાં પણ આ વિષય વિશે વિચાર થવાની અમત્ય છે. પ્રાચીન સમયમાં પ્રાણિપૂર્ણ, વહાવલ્લી વચનોથી બરપૂર એવા પ્રેમપત્ર લખવાનું સાધારણ હતું. હાલ, આવા પત્ર લખવાનું નીચળા ગયું છે. જ્યારે તમે બહારગામ હો છો ત્યારે છાંદસોની સંભાળ, તેમના અભ્યાસ, તમારા સામાન્ય હિતની જાગૃતિ વિશે તમે લખો છો. એકાદ વાર, આ રહેવા દઇ, પત્નીને એકાદ ખરી લાગ-ણીવાળો, પ્રીતિપત્ર પણ લખો.

પત્રવ્યવહારનાં કૃણ.

રેવરંડ મિ. ફ્રેલિંગ કહે કે " મેં ઘણા ઉપદેશ કર્યા છે, મેં વાતચિત પણ ઘણી કરી છે પરંતુ મારી કારકીર્દિમાં મારા લખેલા પત્રનાં સુકૃણ આભ્યાં છે તેટલાં બીજા કશાથી આવ્યાં નથી. ઉપદેશ બધાને હોય છે એટલે કાઢીને તેની સીધી અસર થતી નથી. વાતચિતનું ઘણીવાર વિસ્મરણ થાય છે. પરંતુ કલમથી લખાયેલા સુવર્ણ-ક્ષરયુક્ત પત્રનો નાશ કરવો મુશ્કેલ છે. કોઈ બાબતમાં સુખથી અપાતા ઉત્તર અને બહાનાં ખરા જેવાં લાગે છે, પણ તેને તે ઉત્તર અને બહાનાં જો કોઈ લખી જણાવે છે તો ખોટાં કરે છે અને તે બાબતનો પૂરો જવાબ નહિ મળવાથી ફરિયાદ ચાલુ રહે છે. નહિ જોયેલી અને નિત્ય વસ્તુઓ વિષે શાંતિથી વાત કરવાનો પ્રસંગ મેળવવો હમેશાં સહેલો હોતો નથી પરંતુ કલમથી ચોક્કસ શબ્દ, ખરા દિલથી લખવાનું બની શકે છે. બોલાયેલા શબ્દોમાં પુષ્પની સુંદરતા અને સુમંધનો ધણો ભાગ હોય છે પરંતુ લખેલા શબ્દમાં ઘણીવાર, બીજના સફળતા વધારે હોય છે.

કંઠુ ખિસ્તે કરવા ધારેલા કામને ખોટામાં ખોટી મદદ પોતે પોતાના પત્રવડે કરી હતી. આ ઉપાય જેમણે અજમાયો નથી તેના તમારામાંના ઘણા આ કામ કરી શકે. તમારા દક્ષતરમાંથી તમારી સુંદર કલમ કાઢવાનો આ સમય છે. કેટલાકને તો તેમના દક્ષતરમાં ચાર, પાંચ કલમો હોય છે પરંતુ તે પડી રહેલી ન જોઈએ. બોલાયેલા શબ્દમાં રહેલી શક્તિ, મુદ્દલુકલાથી પ્રસિદ્ધ થતા લેખના મહત્વ વિષે ભાર મૂકી ઘણી વખત બોલવામાં આવ્યું છે પરંતુ કલમથી લખાતા પત્રની અસર જાણવાનો વખત હવે આવ્યો છે.

પત્રલેખનની આ કોઈ નિયમિત સંસ્થા નથી.

" લીંગ ઑફ ધિ ગોલ્ડન પેન " માં કોઈ અધિકારી નથી

ઠાણ કમિટી નથી, ઠાણ મોળા નિયમ કે પેટા નિયમ નથી, તેને કાંઈ દેશુદેશુ નથી. તેમાં માત્ર સલાસદો છે. તમારી સુંદર ક્યમથી તમે પહેવો પણ સખ્યો એટલે તમે એ મંડળના સલાસદ થયા. ત્યાસુધી ઓછામાં ઓછો આવો એક પણ દર મહિને તમે લખ્યતા રહો ત્યાં સુધી, તમે સારી રીતે તે મંડળના એક કાયમ સલાસદ છો. ઘરમાં બારાંઈ રહેતા, થોડા બોલતા, બહીકણુ, અચળ તેમ અતિદામદે આ મંડળના ભોગવ ભોખાએ

રવાનુભવ અને ચિંતનવડે મળી આવતી મૂલ્યનાઓ
નોંધવાની જગ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પતિત વર્ગની સેવા.

“ પોતાનો ભાઈ જોને પોતે જોયો છે, તેને કોઈ માણસ ચાહી નહિ, તો ઈશ્વર જોને તે માણસે જોયો નથી, તેને તે ચાહી શકે નહિ. ” —ખ્રીસ્તી.

“ એક પણ માણસ જ્યાં સુધી પતિત, નીચ રહે ત્યાં સુધી કોઈપણ માણસ સંપૂર્ણ રીતે મહાતુષાચ દોષી રહે નહિ. ” —માર્કેટ કુલર.

બ્રાતૃસાધનો વિસ્તાર.

ફેવરંડ મિ. ફોલેમિંગ “ બ્રાતૃભાવ ” વિશે લખે છે પરંતુ તે સાથે ભગિનીભાવનો પણ વિચાર રહેવો જોઈએ. બાઈબલના ઉપર જણાવેલા વચનને બદલે એમ કહેવાનું જોઈએ કે પોતાનાં બાઈબીએન જોને પોતે જોયાં તેના પર કોઈ માણસ પ્રાંતિ નરાખે તો ઈશ્વર જોને તે માણસે જોયો નથી તેને તે ચાહી શકે નહિ ખરી બ્રાતૃતામાં, ખરા ભગિનીત્વમાં, જાતિ, સંગપણ અગર ઉચ્ચ, નીચ પદવીનો સવાલ રહેવો જોઈએ નહિ. તેમાં એકથી પ્રીતિ માત્ર નહિ પણ પ્રીતિનો અમલ રહેવો જોઈએ એમાં નિકટતા, પડોશ, કે અન્ય પ્રકારના સંબંધની જરૂર નથી. આ કર્તવ્યને કોઈ મર્યાદા દોવી જોઈએ નહિ. ગમે ને જાતિ, ગમે તે સંબંધનું, ગમે તેવું, ગમે તે પંક્તિનું મનુષ્ય અરેખર તંગ હાલતમાં હોય તો “પ્રેમ” ના નિયમ મુજબ ભાતૃતા અગર ભગિનીત્વને તે લાગુ છે. બ્રાતૃતા અગર ભગિનીત્વના

“ He that loveth not his brother whom he hath seen, cannot love God whom he hath not seen. ” — *The Bible*.

વિચારે માત્રની કાંઈ કિંમત નથી. અંધુતો અમર લગિનીભાવને લીધે, કાંઈ મનુષ્ય પ્રીતિ અને દયાનાં કામ કરે તેજ ખરો બ્રાતૃભાવ, તેજ ખરું લગિનીત્વ.

પોતાના મનનો એક વિચાર.

અમુક મનુષ્ય, સંસ્થા અમર સમુદાયનો મારા ઉપર શો હક છે એ વિચાર સારા માણસને થવો ન જોઈએ. તમારા સંસર્ગમાં આવતાં મનુષ્ય સાથે પડોશી તરીકે, મિત્ર તરીકે, બન્ધુ તરીકે, લગિની તરીકેનો સંબંધ ઉત્પન્ન થાય તે માટે તમારે ખૂબ રાખવી જોઈએ. હિંદુસ્તાનમાં આ કાર્યપ્રદેશનો વિસ્તાર બહોળો છે, તે વિશે તમે વિચાર કરશો તો માત્રમ પડશે કે દુબકાળ, પ્લેગ, મેક્સેરિયા, નિર્ધનતા અને અજ્ઞાનથી પીડાતાં, સામાજિક દુર્ગત દશા ભોગવતાં ધણાં મનુષ્ય છે. પ્રીતિ રાખવાનો સંકલ્પ, હાથ અને વેના તરફથી થયેલા તથા થતા ઉપકારના અનુકરણની છાંછા, ખીજના ગોળા કમી કરી, તેમનાં જીવને સુખમય કરવાની તમને અભિલાષા હોય તો ઉપર જણાવેલી બાબતમાં તમે કાંઈને કાંઈ કરી શકો. પણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ એટલું તો ખરું છે કે અમુક માણસનો તમારા ઉપર શો હક છે તેનો વિચાર કરવાને બદલે તે માણસ સાથે પ્રીતિના સંબંધમાં આવવાનો તમારે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

પોતાની એક પેટાજાતિ માટે ઉત્સાહ બસ નથી. .

પોતાની એક પેટાજાતિ માટેના ઉત્સાહવડે આ બ્રાતૃભાવ અમર પ્રીતિની ભાવના પરિપૂર્ણ થતી નથી. હિંદુસ્તાનમાં જાતિની અંદર થતી આત્મત્યાગભરી સેવા અજાણી નથી. જૂદી જૂદી જાતિઓમાં, જાતિ જાતિમાં પરસ્પર સેવાની જરૂર છે. સાંસારિક અમર સ્થળના અંતરને લીધે લોકોમાં એકબીજાના સંબંધમાં અજાણ્યશૂં રહે છે એમ નથી.

બેદરકારીની વૃત્તિથીજ અંતર વધી પડે છે. ઝીણામાં ઝીણા પદ્ધતી એકબીજાના વિશ્વાસ અને હિતની બાબતોથી આપણે જૂદા પડીએ છીએ. સૌને પોતાનો નાનો મોટો વાડો હોય છે જેની બહાર તેમને લાગણીજ હોતી નથી. સહાનુભૂતિ અને દયાની લાગણીથી તેની બહાર આપણે નીકળીએ છીએ તોપણ આપણું તે બહાર નીકળવું અનિશ્ચિત, સ્વચ્છ અને અદ્દ હોય છે. એકસરખી અને એકધારી રીતે તથા નિષ્પક્ષપાતપણે આપણે આપણા જાતિબંધુઓને ચહાતા નથી.

એક નિશ્ચય.

આ સદુદ્દેશને અનુસરીને કેવી રીતે વર્તવું તે વિશે કાંઈ કહેવાની જરૂર છે. તમારી પરિસ્થિતિ તરફ નજર કરો. પહેલીજ તક મળે કે તરત વિર્ધળ વગર, શ્રેય વગર વર્તન કરવાને નિશ્ચય કરો, માત્ર પ્રીતિની વૃત્તિ નહિ પરંતુ પ્રીતિભર્યા આચાર વિધે જેમને વિશ્વાસ છે તેવા સોબતી ખસંદ કરો. પ્રીતિભર્યા વર્તનની ટેવ ન પડે ત્યાં સુધી આ ઉચ્ચ આશય મુજબ વર્તવાનો એક પણ પ્રસંગ જન્મ દેતા નહિ.

- પદોપકારની ધ્રુવ આપુ રાખવા, સહાનુભૂતિ અને પ્રીતિના નવા સંબંધ સ્થાપવાની અનુકૂળતા આપવા, જાતિ, સમૂહ અને સ્થિતિના વિચાર, તથા રહેઠાણ, ફરજનો, અમુક વર્તુલ બાધવાની દુર્બુદ્ધિ દૂર રાખી, જરૂર દેખાતા એકલમ મદદે દેડવાનો આવેશ, અર્પણ કરવા અને પ્રભુની આજ્ઞા મુજબ કુળ સંકલન કરવાના સર્વશુભ માટે ધ્યેયની આરાધના કરો.

આ પ્રશ્નનું મહત્ત્વ.

હિંદુસ્તાનની વસ્તીનો પાંચમો ભાગ, દુઃખી પનિત વર્ગનો છે. તેમને જે અન્યાય અને સંકટ વેઠવાં પડે છે તે ખરેખર ત્રાસજનક છે. એક નિમમ તરીકે, ઉચી ગણાતી કોમોને આ બાબતની કાળજી નથી. જાતિબંધારણનું સામાજિક અસરપણું, દૂર રહેવાની વૃત્તિ, કેટ-

લાંક વર્ગને નહિ અડવાનું અમાન, આ લેકિની માનસિક તથા આધ્યાત્મિક અધોગતિ, આ બધી બાબતો સ્પષ્ટ છે. ખરી રીતે, જેઓ સર્વ આપણાં લાઘ્ય બહેન છે, અને એક દહાડો પણ જેના વગર ચાલે નહિ તેવાં કામ જેઓ કરે છે તેમની તરફ સર્વ લેકિએ ધણા મિત્ર-લાવથી, માયા અને કાળજીભર્યું વર્તન ચલાવવું જોઈએ.

વ્યાવહારિક પગલાં.

૧ રંક જનની સેવા વિષે, “યુનાઇટેડ હાડિયા અને નેટિવ સ્ટેડ્સ” માં એક લેખ લખતાં, અસ્પર્શ્ય જાતિઓ વિષે શું થઈ શકે તે સંબંધમાં રેવરંડ સિ. એફ. એન્ડ્રુસે નીચે મુજબ લખ્યું છે:—જાતિઓની ઉત્પત્તિનો સવાલ હવે છોડી, હાલ કેમ ચાલે છે તે વિષય ઉપર આપણે આવીએ અને આ ભયંકર, પ્રજાક્રીય, અનિષ્ટનો અંત લાવવા માટે સુશિક્ષિત, દેશાભિમાની હિંદીઓને ઇચ્છા છે એમ ધારી લઈએ.”

સુધારણા માટે વ્યાવહારિક પગલાં કેવી રીતે લઈ શકાય તે વિષે વિચાર કરતા માલમ પડશે કે આજ બાબતમાં ખરી મદદ આપે તેવી કોઈ વસ્તુ હોય તો તે કેળવણી છે. ખરી કેળવણીથી સહાનુભૂતિની, અને પોતાને મજેલાં મોટામાં મોટાં સુખનો ગરીબ માણસને લાલ આપી તેનો ઉપભોગ કરવાની વૃત્તિ આવે છે. આખા જગતમાં કેળવણી એક મહાન બળ છે અને હિંદુસ્તાનમાં ખાસ કરીને કોઈપણ ગંભીર પ્રકારનું અનિષ્ટ દૂર કરવાને ઉત્તમમાં ઉત્તમ માર્ગ છે.

કેળવણીનું મહત્વ.

વળી, કેળવણીથી દરિદ્રતા દૂર થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ મનુષ્યમાં સ્વમાનની વિશેષ લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી માણસ પોતાની પ્રગતિની તપાસ રાખી શકે છે. તે વડે, માણસમાં સ્વાશ્રયી બનવાની અને પોતાનો ઉદ્ધવ કરવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે. પ્રગતિનાં

મદત અને સંભવે નિમે તેનામાં તે વડે નવીન વિચારો ઝૂરી આવે છે તથા આત્મોન્નતિ કરવાને તે સક્તિમાન કરે છે.

કેળવણી ઉદ્ધારક છે. ઉન્નત નથી.

કેળવણી જગતમાં ઉચ્ચપાયે કરનાર મોટામાં મોટું બળ હોય તેની અસર આકર્ષક અગર જ્વાળામુખી જેવી નથી. તે ઉન્નત અગર અસરક નથી. તેનામાં ઉત્કર્ષ તથા ઉદ્ધારક, ધીરી અને શક્તિ રાક્તિ છે. તે વડે માણસના સામાજિક પદમાં તત્કાલ ફેરફાર થતો નથી પરંતુ, જીવિતમાં તે વડે મોટા મોટા સામાજિક ફેરફાર થાય છે.

હલખોની સ્થાપના.

આ બાજનમાં આપણે કેવી રીતે કામ કરવું, આપણી પોતાની છાપ, પીલપર કેમ પાડવી તેનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. આ કાર્ય જેમાં સાખ્ખો મનુષ્યનું સંસ્કૃતિનિવારણ કરવાનું કહેવું છે તેમાં માત્ર વ્યક્તિના પ્રયત્નનો દિશાળ નથી એકત્ર લીધેલા સધીજ કાંઈ લાભ થઈ શકે. અને જાનને સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે પુરતી રીતે કરવામાં આવતો વ્યક્તિ તરફનો પ્રયત્ન મદતવનો છે પરંતુ આ કામને પુરતી રીતે પહોંચી વળવા માટે સંયુક્ત પ્રયત્ન કરી શકે તેવી સલાહો અગર સમુદાયની સ્થાપના કરવી ધણી અગત્યની છે. લોકમન કેળવવાની, આ પ્રશ્ન તરફ સમાજનું વલણ, બદલવાની જરૂર છે અને આ કામ એક વ્યક્તિના પ્રયાસથી જની શકે તેના કરતાં વધારે સારી રીતે, વિચારો અને કામ કરનારાઓના સમુદાયથી જની શકે. એક એનરજી આપવાની જરૂર છે. જે માણસ પતિત વર્ગમાં જઈ, કામ-કાજ કરવાને શુધ્ધ ન હોય તેવા માણસને, આ સુધારણાને લગતી કોઈ સલામાં મેખર તરીકે દાખલ કરવો નહિ. વેમજેની માત્ર સ્વા-નુભૂતિ નકામી છે, તેનાથી મદદ કરતાં અડચણ વધારે થાય છે.

આરોગ્યવિધા.

કેળવણીની સાથે જ્યારે જ્યારે જને ત્યારે આપધ અને સારવારનું કામ પણ ચાલવું જોઈએ. માંદાની સારવાર કરતાં ઉત્પન્ન થતી વ્યવસાયિક સહાનુભૂતિ સાથે, સ્વચ્છતા અને આરોગ્યને લગતા અન્ય વિષયનું જ્ઞાન અપાવું જોઈએ. આ સ્વચ્છતા અને શિષ્ટતા સાથે, જનસમૂહની ઉત્થતિને લક્ષ્યતા મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ પ્રશ્નનો સંબંધ રહેલો છે અને જે કે કેળવણીથી પોતાથી ધણું જના શકે એમ છે છતાં, વૈધકીય કામ સાથે કેળવણી તેથી પણ વધારે કરી શકે.

હિંદુસ્તાન.

હિંદુસ્તાનના નિર્ધન અને પતિતવર્ગના પ્રશ્ન પ્રત્યે દરેક કેળવાયેલા માણસને લાગણી ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે. આ પ્રશ્ન વિષે સહાનુભૂતિ અને દયાની લાગણી સાથે શાળાઓ અને પાઠશાળામાં વિવેચન થવાની જરૂર છે. આખા દેશનાં પત્રોએ સેવાના નવીન વિચારનો પ્રચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. પોતાના જે બાઈઓને કેળવણી અને સારવારની જરૂર છે, જેમને માટે આ દિશામાં શ્રમ લેવાની અગત્ય છે તેમને કેળવણી અને સારવારની સમવક કરા આપવા, દેશસેવા કરવા ઇચ્છનાર, હિંદુસ્તાનના યુવાન વર્ગે એકત્ર થવાની જરૂર છે.

ખીશ કેટલીક વ્યવહારિક સૂચનાઓ નાચે મુજબ છે:—

(૧) પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરો. (સામાજિક અભ્યાસ પ્રકરણની રૂપરેખા જુઓ.)

(૨) આ વર્ગના સમાન લોક, અને પ્રસંગ, તેઓ તરફ સાફ વર્તન, આ બાબતોમાં સન્માનવૃત્તિ રહે તે માટે લેખિકાનાં અંતઃકરણ નતમત કરવા, યોગપાનીયા, વાતચિત અને વ્યાખ્યાનના ઉપયોગથી ચત્ન કરો. ઉચ્ચ વર્ગના ૩૦-૪૦ લાખ માણસને લગતો આ સવાલ છે.

આ લોકોને જરાક વાજગી રીતે મિચાર કરનાં શીખવવામાં આવશે તો બાકીના તો જગી. તેમનેજ ખગલે આવશે.

(૩) દાકની સાગાઓમાં, અરપર્ય. જનનિનાં છોકરાને દાખ કરવા અને જ્યાં કાંઈ પણ ગોઠવણ ન હોય ત્યાં કરવા સાગાનાં સ-તાપીશોને સમજવવા તંબારાથી બનતો પ્રયાસ કરો.

(૪) તમે પોતે તેમને માટે સાગાઓ કાઢો. (જુઓ પ્રા-ગણ ૨ જી.)

(૫) આ વર્ગના આગેવાનોની સહાયતા મેળવો. આ સંબંધમાં કામ કરનારી કમિટીઓ તેમની મદદથી નીમે. આ કમિટીઓ તેમના કામમાં, ફંડ એકઠાં કરે અને આ વર્ગના લર્ચિયમાં સાફ નામ કાઢે તેવા તથા આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓને માસિક સ્કોલરશિપ આપે. આથી વ્યક્તિને બદલે સમુદાયમાં જવાબદારીની લાગણી ઉત્પન્ન થશે અને કાંઈ પણ વિસ્તારવાળા પ્રગતિ માટે જે મંજૂર સ્થિતિની જરૂર છે તે લાવવામાં મદદ રૂપ થશે.

(૬) તેમને પૈસા કે પત્ર આપવામાં અગર બીજું અનેક આ-બનોમાં, તેમને આકીને કામ કરવાનો નિશ્ચય કરો.

(૭) ગંદકીના સમાજમાં તેઓને જેમ બને તેમ થોડું આ-વડુ પડે તે માટે, કાંઈક અમ અને ખર્ચથી યાંત્રિક ગોઠવણ થઈ શકે એમ હોય તો કરો.

મજમૂત અને અન્ય મલિન પદાર્થો ઉકાવવાને લગતાં કામ કરનારાઓની “તબીબન” બગડી નથી એમ કાંઈ ધારના હોય તો તે જૂન બરેલું છે. આ કામ કરતા, યુવાન, તંદુરસ્ત સ્ત્રીપુરુષોનાં શરીર એક-દમ વ્યાધિગ્રસ્ત, ક્ષીણ, બેદાશ થઈ જવાના દાખલા-જોવામાં આવ્યા છે. અમારું તો એમ માનવું છે કે જે સમાજમાં આવાં કામ અમુક

વર્ગના લોકોને કર્વા પડે છે, તે સમાજના સુધારામાં, તેની ઉત્કૃષ્ટતામાં, કાંઈક ન્યૂનતા છે.

(૮) આ ગરાબ લોકોને મદદ કરવાને, મોટી મોટી હીતચાલ ઉભી કરવાનું આપણા બધાથી બની ન શકે પણ જ્યો આ પ્રદેશમાં કામ કરી રહ્યા હોય તેમની તરફ આપણે સહાનુભૂતિ રાખી શકીએ, આપણે તેમને મદદ કરી શકીએ *

* સૂચના બીજી અને પાંચમી વા ૨૩ મી બન્યુઆરી સ. ૧૯૦૬ ના ઇડિન સોસિયલ રિફોર્મર ” ઉપરથી લેવામાં આવી છે.

સ્વાતુક્ષર અને ચિંતનવડે મળી આવતી મૂલ્યનાર્થે.
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સાર્વજનિક સંસ્થાઓની સેવા.

પૈસો લીધા વગરની મદદની જરૂર.

ધણી ખાનગી અને સાર્વજનિક સંસ્થાવતનો વહીવટ ઓનરરી સેક્રેટરીઓ કરે છે. જે દેખરેખ આ સેક્રેટરીઓએ રાખવી જોઈએ તે તેઓ હુમેશાં રાખી શકતા નથી. જે ધ્યાન તેઓએ આપવું જોઈએ તે તેઓ આપી શકતા નથી. એક મ્યુનિસિપલ પુઅર હાઉસના ઓનરરી સેક્રેટરીએ, અસંગોપાત પુઅર હાઉસમાં ડોકિયું કરી જવા ખુશી હોય તેવા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની માગણી કરી. તેને એમ લાગ્યું હેતુ કે ત્યાં રહેતા લોકોને તેઓ આનંદ આપશે તથા નોકરી પોતાની ફરજ બરાબર બજાવે છે કે કેમ, નિર્ણયિત ખોરાક પુઅર હાઉસમાં આપવામાં આવે છે કે કેમ તેની તેઓ તજવીજ રાખશે. કેટલીક વખતે આ કામ દલકા ખારના માથુસોને સોંપવામાં આવે છે. આવા ખાતાના વહીવટ અને દેખરેખમાં અનેક રીતે મદદ કરી શકાય.

એક અનાયાત્રમને મદદ.

ખીજ એક દર્દાંત તરીકે, એક ખાનગી અનાયાત્રમના ઓનરરી સેક્રેટરીની દલીલ આપી શકાય, ઉપયોગી ઉદ્યોગનું શિક્ષણ લેતાં લેતાં આ આત્રમનાં અનાથે તૈયાર કરેલાં મોજાં, બદન, ખીજાં કપડાં વગેરેના વેચાણ માટે આ સેક્રેટરી પ્રયાસ કરતો હતો. એને એમ

લાગ્યું કે આ કામમાં રસ લેતા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અન્ય સ્થળે આ માલ લઈ જઈ, અનાયાત્રમના લાભ માટે તે ખરીદ કરવા લોકોને સમજાવી શકે. ખાસ કરીને, આ સંસ્થામાં વધારે અનાથ દાખલ થઈ શકે તેટલી જગા છે. તેને લાગ્યું કે કોલેજના છોકરાઓ અને બીજાઓ, તંત્ર હાલતના અનાથને આ સંસ્થામાં મોકલી શકે. તેઓ પોતાના મિત્રોને આ સંસ્થામાં લાવી, તેના કામકામમાં રસ પાડી શકે.

સંગીત અને મુખપાઠ મંડળીની સહાયતા.

આશ્રમો, પુઅર હાઉસ અગર હોસ્પિટલના દેખરેખ રાખનારને વાત બરોબર કરવામાં આવે તો તેઓ સંગીત મંડળીનો લાભ લેવાને સર્વ રીતે તત્પરતા બતાવશે. એક ખૂણામાં સંગીતનો આનંદ કરવાને બદલે, હોસ્ટેલ અને બોર્ડિંગ હાઉસ કરતાં, જે સ્થળોને સંગીતનો બહુ ઓછો લાભ, ઓછી મળા મળે છે તેવી જગાએ વિદ્યાર્થી જઈ સંગીતનો આનંદ આપી શકે. કારીગરોના લગા, ગરીબ, હલકી ગણાતી કેમોના રહેઠાણ, પરાપકારને લગતી સંસ્થાઓ વગેરે સ્થળે તેઓ જઈ લા ૨-૬૫૫૫૫૫ લોકોને તેઓ સંગીતવડે પ્રસન્ન કરી શકે. આજ લોકો માટે જ્ઞાન આપે તેના નાટક રચવાનો કોઈ સાહિત્યસભા ઉદ્દેશ રાખે તો તે પણ ઉપયોગી થઈ પડે. ગીત, લાપણ અને નિબંધની રચના તથા તાનિમ કોઈ તાત્કાલિક, વ્યાવહારિક અને ઉપયોગી હેતુ માટે છે એવી સામગ્રી ઉત્પન્ન થાય તો કોઈપણ સાહિત્યસભાનું કામ સરસ થઈ પડે છે.

બુક્કિસથી મદદ.

કોઈ શાળા અગર અનાયાત્રમમાં લાઇબ્રેરીની સગવડ ન હોય, ને કામ કરવું હોય તો કોઈપણ વિદ્યાર્થી માટે આ એક ઉત્તમ તક છે. પોતાની કોલેજ અગર બોર્ડિંગ હાઉસના દરેક વિદ્યાર્થી ખાસેથી, શહેરના દરેક માણસ ખાસેથી એકેક ચોપડી માગી લેવી, અંગ્રેજી

અગર દેશી ભાષાની લાઘવ્યેરીની શરૂઆત આ પુસ્તકો વડે સારી રીતે થઈ શકશે.

પૈસા ઉત્પન્ન કરવાનો એક માર્ગ.

કોઈપણ સંસ્થાને આવવા માટે, અગર સેવાના કોઈ અન્ય પ્રકારમાં વાપરવા માટે પૈસા ઉત્પન્ન કરવાનો એક ધ્યાન રાખવા જેવો માર્ગ એ છે કે કોઈપણ સમુદાય અગર કલ્યાણનો દરેક સભાસદ પોતાની મહેનતથી એક રૂપિયો મેળવવાની પ્રતિજ્ઞા લે એવી વ્યવસ્થા કરવી. નક્કી કરેલો સમય પૂરો થયા પછી મીટિંગ મેળવવી અને દરેકને પોતાનો રૂપિયો સહ હાજર થવા કહેવું. આ બાબતનો પોતાનો અનુભવ આવી સભાઓમાં રજુ કરવામાં આવતાં તે ધણો રસિક અને ઉપદેશજનક થઈ પડશે.

શારીરિક અમલક સહાયતા.

શ્રીનગરના રેવરંડ સિ. ટિન્ડેલ બિસ્કોપે સેવાની લાગણીનો એક ધણો વ્યાવહારિક દાખલો બતાવ્યો છે. સિ. ઇ. એલ. એમ. એસ. વાળી મિ. ન્યુમેન ગયે વર્ષે સ્ત્રીઓ માટે એક હોસ્પિટલ બંધાવતી હતી. મજૂરી સાથે તેને ધણીજ માયાદુટ કરવી પડતી. આથી શાળાના વિદ્યાર્થીઓની તેણે મદદ માગી. ૪૦૦ છોકરાઓએ આ કામ કરવા એકદમ મરજી બતાવી. તળાવથી ઇમારત સુધી પાંચેક માઈલ સુધી પથર લઈ જવાનું કામ હતું. નિશાળમાંથી છૂટયા પછી બે માઈલ જેટલે અંતરે આવેલા આ પરામાં તેઓ જતા. પા માઈલ જેટલી લાંબી હારમાં તેઓ ઊભા રહેના અને આગમાં જેમ પાણીની ડોલો બાંધે તેમ તળાવ આગળથી ઇમારતવાળી ટેકરીને મથાળે પથર પહોંચાડતા. જપેર પછી ટૂંક વખતમાં તે જગાપર પથરનો ઢગ થઈ જતો. શહેરમાંથી લોકોનાં ટોળેટોળાં આ જોવા નીકળી પડતાં. તેમાંનાં

ધણી આ છોકરાઓ તરફ નિરરકાર દર્શાવતા, તેમની મગક કરતાં કારણકે એ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે ઉચ્ચ કામનાં ધણી માણસને હાથની મહેનત કરતાં ચરમ આવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓને કામ કરના જોઈ બીજા કટલાક છોકરા પણ મેં મચકોડાના, કટલાક વિદ્યાર્થીઓ પણ, સામું મેં મચકોડાના. સાળાના જૂના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની ઔદિષ્ઠ-માંથી પાંછા ઘેર જતાં આ કામ પર હાજર થતા હતા. તેઓમાંના એકે એક માણસને આ કામની હાંસી કરતાં જોયો. તરતજ તેણે તેને ગરદનથી પકડી, સાહનમાં લીધો અને તેને કામ કરવાની ફરજ પાડી. છોકરાઓને ત્યારે ત્યારે વખત મળતો રહ્યો ત્યારે ત્યારે તેઓ આ કામ કરતા રહ્યા અને જેઓ આ કામનો તિરસ્કાર કરતા તેમને પણ ધીરેધીરે આ કામ તરફ તેઓએ વાંળ્યા. એક દરજ્જા પોતાનો ધધો મૂકી આ મજૂરીના કામમાં પડ્યો હતો. ત્યારે એક બીજો માણસ છોકરાઓ માટે આ બનાવતો.

ઉચ્ચ અરિથવાળા કોઇ મુવાનને સેવા કરવાની ખરેખરી ઇચ્છા હોય તો તેણે બેચી રહેવું જોઈતું નથી. કોઈ જાહેર સંસ્થાના કામકાજમાં મદદ કરવાને પોતે તૈયાર છે એમ તેણે તેના સેક્રેટરીને જણાવવું. આ રીતે સેવા કરવાના અને અનુભવ મેળવવાના માર્ગ સામાન્ય રીતે ખુલા થશે.

સ્વાતુલવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પ્રાણીઓ પ્રત્યે થતી નિર્દયતાનો અટકાવ.

“ માણસમા ઠોકરું અને તેથી કનરતા જન્મત્મા જનવર દવાને પાત્ર છે, જેઓ તેમના હક્કની અવગણના કરે છે, તેમને પોતાના સંબંધમા ન્યાય અગર દયાની આગા રાખવાનો હક્ક નથી. ” *

“ પ્રાણીઓની સંભાળ, તેને સરજનાર છે છે. માણસ તેમ જનવર ઉપર નુકસાન કરનારને ઈશ્વર વરફાવી બદલેા મળે છે. ” વિરુમા.

“ તારા રક્ષણ માટે જેમ ઇ ઈશ્વર વરફા દુષ્ટિ કરે છે તેમ મૂર્ખા અને નિશ્ચાર પ્રાણી, રક્ષણ માટે તારા વરફા દુષ્ટિ કરે છે. તેમને માટે તારામાં દયાની લાગણી નહિ હોય તે, ઈશ્વરની દયામાટે ઇ પોતે લાગે કરી રાકે નહિ ”

શુદ્ધ.

“ દયાના સદ્ગુણમાં બળાતાર દોતો નથી, તે અરખવિવ, સ્વર્તર દોષ છે, આકાશમાંથી વરસવા ધીરાવર્ષાની પેડે વરસે છે, તેના બે લાભ છે. જે દયાનો કામ કરે છે, તેમ જે દયાનો લાભ લે છે, તે બંનેને તે સુખ હર થઈ પડે છે. ” શેક્સપિયર.

“ સમાવન અને દયાના પ્રદેશમાં પ્રાણીનાં મૂર્ખા અને અસારણ પ્રાણીઓનો સમાવેશ જે સુધારામા નથી તે ગુવારે પૂત નથી. ”

મહારાષ્ટ્રી શ્રીચિટ્ટોરિયા.

* “ The child in humanity and the animal in the lower world—these are the objects of compassion; and those who ignore their rights, have no claim to hope for either justice or mercy for themselves ”

પ્રાણીરક્ષા અને હિંદુસ્તાન.

સામાજિક સેવામાં મનુષ્ય તેમ જ અન્ય પ્રાણીઓનો પણ સમાવેશ થવો જોઈએ. ઇતર પ્રાણીઓ પ્રત્યેની મનુષ્યની ફરજનો હિંદુસ્તાનમાં હંમેશાં ઉચ્ચ, ખ્યાલ રહેલો છે. સંકડો વર્ષથી સાર્વજનિક તેમ જ ખાનગી સ્થાવરમાં તેમના સંકટનિવારણ માટે ખાસ ગોઠવણ થતી આવી છે. પરંતુ જગતના સર્વ ભાગનાં પ્રાણીના વધારે સારા રક્ષણનાં સાધન વિશે વિચાર કરવા જેએક વર્ષ ઉપર લંડનમાં મળેલી ઇન્ટરનેશનલ કોંગ્રેસમાં હિંદુસ્તાન તરફના દરેક નિબંધમાં બતાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે આ દેશમાં ભરવામાં આવતાં પગલાં પૂરતાં નથી, યુરોપિયનો તેમજ હિંદીઓ પ્રાણીઓનાં દુઃખ તરફ બેદરકાર, બેપરવા છે. તેઓને તે તરફ લાગણી નથી, અને આ દેશના પ્રાણીજીવનની શોકજનક સ્થિતિ સુધારવા માટે મજબૂત ચતન કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે.

આ સંબંધમાં સામ્રાજ્યને લગતું એક હિંદી મંડળ.

એમ માનવામાં આવે છે કે જો આ બાબતમાં વધારે લાગણી ઉત્પન્ન કરી શકાય તો, આમાંની ધણી નિર્દયતા અટકાવી શકાય. આ કામ કરી શકવા માટે, પ્રાણીઓ તરફની નિર્દયતા અટકાવવા સાર, કલકત્તામાં હેડ ઓફિસ રાખી એક મોટી ઇમ્પીરિયલ ઇન્ડિયન સોસાયટી સ્થાપના લલામણુ કરવામાં આવી હતી. હિંદુસ્તાનના સઘળા ભાગમાંથી પ્રાણીઓના કત્યાણુને લગતી અરજીઓ આ સંસ્થા સ્વીકાર કરશે, આ સંસ્થામાંથી સલાહ અને મદદ મળી શકશે અને સ્થાનિક મંડળો સ્થાપવાના અને ચલાવવાના કામમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકાશે.

લોકમતની આવશ્યકતા.

પ્રાણીઓ પ્રત્યેની નિર્દયતા સામે લોકમત ઉભો કરવામાં વિદ્યા-

ર્યાઓ પોતાની વગસગને ઉપયોગ કરે એ બાબતનું મદત પગપાળા એક પિલાગી મેજસ્ટ્રેટ મજબૂત રીતે બતાવી આપ્યું છે. મ્યુનિસિપેલિટિઓ અને કેન્ટોનમેન્ટો ઉપરાંત, અન્ય સ્થળે ૧૮૯૦ ના ૧૧ માં એક્ટનો અમલ વધારવો જોઈએ કે કેમ તે બાબતમાં સરકારે તેનો અભિપ્રાય માગ્યો હતો. તેણે જવાબ દીધો કે જાહેરમનના હાથનાજ હાથદાને એટલો આહો દેકો હતો કે તેમાં વધારો કરવાથી અયોગ્ય જૂલમ કરવામાં આવ્યો. એવું બતાવું કાઢવામાં આવશે. મ્યુનિસિપલ દહમાં અને કેન્ટોનમેન્ટમાં, ગ્રાણીઓના સ્થાન માટે લોકોને લાગણી નથી અને તેથી જ ગામડામાં ગ્રાણીઓના સ્થાનનો વિસ્તાર અટકતો જાય છે એવો તેનો અભિપ્રાય હતો. આથી કાંઈ પણ ન કરવું એવું નામ કાયદાનો પ્રતિબંધ. સવળા વિદ્યાર્થીઓ લોકમન ઉત્પન્ન કરવામાં કાંઈને કાંઈ કરી શકે છે.

સ્થાનિક મંડળોથી શું થઈ શકે ?

આ હેતુ પરિપૂર્ણ કરવા, સમુક્ત લીડરશાહ માટે ધણી ગામમાં સ્થાનિક મંડળ સ્થપાયાં છે. કાયદેસર સમગ્રી પ્રતિષેધક અસરથી જ માત્ર, નિર્દયતા અટકાવવાનો તેમનો હેતુ નથી પણ બગદ, ધોડા, ગધેડાં આદિના માલિકોમાં ગ્રાણીઓની સલામત અને સારવાર બાબત લાગણી ઉત્પન્ન કરવાનો તથા દયાની લાગણીમાં અભિવૃદ્ધિ કરે તેવા આવેશને ઉત્તેજન આપવા તથા પોષવાનો છે. કેટલાંક મંડળોએ પાત્રેત્રાં ગ્રાણીઓ પ્રત્યેના વર્તનવિશે ચોખ્ખાનીયાં વહેંચી અને મહેલામાં દોરો માટે હવાડા વગેરે ઉભાં કરી આ હેતુ પાર પાડવા મહેનત કરી છે. પણ નિર્દયતાના ગુન્હા, ધણીવાર, અજ્ઞાન વર્ણના લોકો કરે છે. કાયદાની હરકતો તથા સમગ્રી જ તેઓને અટકાવી શકાય છે. જે લોકો કાયદો જાણતા હોય તેઓ ચેતવણી આપી શકે તેમ જ ગુન્હેગારને

પકડવા માટે પોલિસ વગેરેને આગ્રહ કરી શકે. જનવરો ઉપરનો ભાર સહેલાઈથી તોળી શકાય તે માટે કલકત્તાના એક લાગણીવાળા માણસે એક યાંત્રિક કાટો આપવા મરજી બતાવી હતી. દેરોની સારવાર માટે સરકાર તરફથી ઔપધાલય, ડૉક્ટરો વગેરે રાખવામાં આવ્યા છે.

કાયદો.

પ્રાણીઓ પ્રત્યે થતી નિર્દયતા અટકાવવાને લગતા કાયદાની માહિતી કોઈપણ વકીલ પાસેથી મળી શકે. આ માહિતી મેળવી, ન્યાય નિર્દયતા અને ક્રૂરતાના દાખલા બને ત્યાં ગુન્હેગારને ધટતી સજાએ પહોંચાડવાને પરાપકારી જન તરફથી પ્રયાસ થવો જોઈએ. તમારા ગામમાં પ્રાણીઓ પ્રત્યેની ક્રૂરતા અટકાવનાર મંડળી હોય તો ગુન્હેગારનું નામ મંડળીના વકીલટ કરનારાઓને આપો. જો કોઈ તેવી મંડળી ન હોય અને ગાડી પરવાનાવાળી હોય તો તેનો નંબર પોલિસને આપો. પરવાનાવાળી ગાડી ન હોય તો, ગાડીવાળાનું પૂરું નામ અને શિરનામું પોલિસ અમલદારને આપો.

ગુન્હાના પ્રકાર.

પ્રાણીઓ પ્રત્યેની નિર્દયતા શહેરોમાં વધારે જોવામાં આવે છે. લાડાની ગાડીના ઘોડા પાસે ગળ ઉપરાંત કામ લેવામાં આવે છે, બળદ પાસે ગળ ઉપરાંત બોળ ખેંચાવવામાં આવે છે. તેઓને પૂરતો ખોરાક આપવામાં આવતો નથી. લાગ્યેજ તેમને સાફસુફ રાખવામાં આવે છે, લાગ્યેજ તેમની બરદાશ કરવામાં આવે છે. તેમની બરાબર તજવીજ રાખવામાં આવતી નથી છતાં તેમની પાસેથી, તેમના ગળ ઉપરાંત, જોરજૂલમથી કામ લેવામાં કયાશ રાખવામાં આવતી નથી. બોળથી બળદની આંખો બહાર નીકળી આવતી ધણીવાર જોવામાં આવે છે. તેઓ અટકે છે જતાં તેમને કાંતણુ રાહત આપ્યા

વગર ફરી સખ્ત બોલો લઈ જવા તેમને ફરજ પડવામાં આવે છે. દૂઝણી માથેને પ્રકાશ અને પૂરતા લીલા ધાસ વગર ગંધીય જગામાં, ગીરદીમાં ગોંધી રાખવામાં આવે છે. ગાડીઓમાં નાના ટટું જોડવામાં આવે છે. ચાલુકોના ઉપયોગ કરવામાં બાકી રાખવામાં આવતી નથી અને ગાડીને બહારથી તેમજ અદરથી માણસ અને સામાન, માલવડે ભરવામાં આવે છે. મરઘાં, બતકાં અને બીજા પક્ષીઓને લાવના લઈ જવામાં તેમના તરફ જે નિર્દયતાથી વર્તવામાં આવે છે, તેમની જે કમબખ્તી કરવામાં આવે છે તે એક હમેશનો અજીવિતો દેખાવ છે અને પ્રાણીઓને લાગણી છે, તેમને દુઃખ થાય છે. તેથી માનિતીની ખામીને લીધે આ પ્રમાણે થાય છે. ખીચોખીચ ભરેલા કંડીયા, ટોપકા, બાધેલા પગ, વાળેલી પાંખો, પાણીનું નામ નહિ અને પીછાંતું એક ચોટકું હોય તેમ તેમને પકડવાં એ તેઓ તરફની સામાન્ય ગેર-વર્તણૂકના, નિર્દયતાના દષ્ટાંત છે.

શું થઈ શકે તેના કાખસા.

પ્રાણીઓ તરફની નિર્દયતા અટકાવનારી મુશ્કેલીની મહત્તીના એક રિપોર્ટ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે, કુટણુ ભાગેલો, લગડો, નખળો પડી ગયેલો, કામેલો, છોલાયથી છાતી, છોલાયવા પગ, છોસા થલુ સરીર, પીઠ પડી વગેરે બાબતોને લગતી ઘોડાઓ પ્રત્યેની નિર્દયતા માટે ૭૪૭ માણસ ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું. બગદ પ્રત્યેની નિર્દયતા માટે ૯૬૩૫ માણસો ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું. ભેંસોના મંત્રધર્મા ૭૮ મુકદ્દમા ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા જે વર્ષમાં ૧૦૪૬૨ કેસમાં સજા કરાવવામાં આવી હતી.

કલકત્તા અને ત્રીનગરમાં થયેલું કામ.

સન ૧૯૦૬ ના કલકત્તાના રિપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે ૧૯૧૦

માણુમેને પકડવામાં આવ્યા હતા. ૬૦૨૨ કેસમાં સજા થઇ હતી. ૧૦૯ માણુસને એતવણી આપી છોડી દેવામાં આવ્યા હતા. રૈવરંડ સિ. બિસ્કો ઈનીગરની પોતાની હાર્ડિસ્કલમાં થયેલા કામકાજ વિષે નીચે મુજબ લખે છે:—કાશ્મીરમાં સારા રસ્તા ઓછા હોવાથી, શહેરમાંથી તેમ શહેરમાં, ગામમાંથી તેમ ગામમાં, સધળું ઉત્પન્ન, ભાર-બરદારી જનવર અને મનુરનાં ટોળાંવડે લઈ જવામાં આવે છે. હજારો ગધેડાં આ કામ કર્યે જાય છે, પણ સપ્ત ઈંડીના સમયમાં રસ્તા બરફને લીધે બંધ થઇ જવાથી કામકાજ પણ બંધ પડે છે એટલે ગધેડાં બેસી રહે છે અને આમ ચવાથી, કામ નહિ તો પગાર નહિ એ સિદ્ધતિ તેમના માસિક ચાલે છે, તેમને ખવડાવવાની જરૂર તેમને જણાતી નથી. તેઓ તેમને બરફવાળા મહેલાઓમાં, તેમને જે મળી આવે છે તે ખોરાક વીણી ખાવા ધોકેલી મૂકે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે મહેલાઓમાં અને ગણીઓમાં રખડતા ફૂતરા અને અર્ધાંબૂખે મરતી ગાયો સાથે, રોટલીના કાંઇ કકડા અગર અજીવાડ માટે તેઓને લદાઇમાં ઉતરવું પડે છે. કોઇપણ માણુસ સાથે આ બાબતમાં તમે વાત કરશો તો આ કામ ફૂરતાબરેલું છે, એમ તેઓ કહેશે પરંતુ તેથી વધારે તેઓ કાંઇ કરશે નહિ. આવી જગ્યાએ, પ્રાણીઓ તરફની નિર્દયતા અટકાવનાર મંડળોની જરૂર છે. આ દેશના લોકો પ્રાણીઓ તરફ દયાલાવ રાખે છે એમ આપણે અભિમાન રાખીએ છીએ પરંતુ તે વિચારમાત્રમાં જ છે. હિંસા ચાપ તે સામે તેઓ વાધો લે છે પણ નિર્દયતા અટકવી જોઇએ એ વિચાર જોઇએ તેવો તેમના મગજમાં ઉતર્યો નથી. દાખલા તરીકે મરવાની અણીપર આવેલાં પ્રાણીઓની અંખિા, કાગડ, ગીધ વગેરે કાચે છે, ફૂતરાઓ તેમને ફાડી ખાય છે. પ્રાણીઓને આવાં દુઃખ ભોગવતાં જોવાં તેના કરતાં તેમનું મૃત્યુ ઇચ્છતું એ કેટલીક રીતે વધારે દયાળુ કામ જણાય છે.

રેવરંડ સિ. બિરકો લખે છે કે:—“ સખ્ત ઠંડીના એક વખતમાં વિદ્યાર્થીઓએ આ બાબતમાં કાંઈક કરવું એવી સૂચના કરવામાં આવી. વિદ્યાર્થીઓએ આ બાબત ઉપાડી લીધી. ગધેડાં એ ગંદાં જનવર છે અને તેમને કેમ અડાય, કેમ પડાય એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ફેટલાક બાહ્યવિદ્યાર્થીઓએ ઉઠાવ્યો. એક શિક્ષક બાહ્ય હોય પણ મુત હોય. તેણે જણાવ્યું કે દયાનાં કામમાં. શાંતિનો સવાલ ઉઠવો જોઈએ નહિ.

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાનું કામ ઉત્સાહ અને આનંદથી કર્યું. તેઓએ જૂને મસ્તાં ૮૦ ગધેડાં અને બે ગાયો પકડી, બાહ્યો ગધેડાને ગંદાં ગણી અડે નહિ પણ તેમને હાંકી શકે, તેમને ગળે દોરડું નાખી ખેંચી લાવી શકે, તેમને કાંઈક ખાવાનું ધરી લલચાવી શકે. આ રીતે તેઓ આ કામ કરવામાં રૂતેહમંદ થયા હતા.

બિચારાં ગધેડાં એટલાં જૂખ્યાં હતાં કે પહેલી રાત્રીએ તેઓ શાળાની બારી ઉપરનો કાગળ પણ ખાઈ ગયાં. ફેટલાક છોકરાઓ પોતાને ત્યાંથી પરાળ અને ફાતરાં લાવતા અને તેમને ખવડાવતા. આ ગરીબ પ્રાણીઓ માટે તેઓને બહુ લાગણી હતી.

ગધેડાંના માલિકને ગધેડાં લઈ જવાની ખબર પડતાં તેઓ તેમને પાછાં લેવા આવતા ત્યારે નાટકનો એક દેખાવ મઠ રહેતો. આ લોકોને અમે નિર્દયતા અને દયાના સમ્બંધમાં બે બોલ કહેતા અને તે જનવરો માટે અમે જે કાંઈ ખર્ચ કર્યું હોય તે ગ્રાપવાની, તેમ તેમના મકાનમાં હવે પછી ગધેડાને બરાબર ખવડાવવામાં આવે છે કે કેમ તેની અમારા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓમાંના ઇન્સ્પેક્ટરોને હમેશાં બોલા દેવાનું કબ્જ કરવાની સરતે, અમે તેમને ગધેડાં પાછાં આપતા.

શહેરમાં અજીકવાડ વગેરે વધારે આવવાનું મગસે એ વિચારથી ગામડાંના લોકો ગધેડાં લાવતા. તેઓ રખડતા માલમ પડતાં, વિદ્યા-

ચીંઓ પકડતા. ઝડપ બદલાતાં, તેમના માલિક, તેમની દરકાર કરતા આવતા. વિદ્યાર્થીઓ તેમને બિલ બતાવી દેતા.

સપ્ત ઠંડીથી બે લાભ જણાતા. (૧) ગધેડાંને ભાર ખેંચવાથી પીઠ પડતી તે રજાવાનો વખત મળતો. (૨) વિદ્યાર્થીઓ, આ પ્રાણીઓ તરફની બેદરકારી દૂર કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડતા, મનુષ્યત્વના ખરા સદ્ગુણ, દૃઢતા અને દયા તેઓ બતાવી શકતા, તેઓ હયાત કામ કરતા અને મનુષ્યત્વ દેખાડી આપતા. લંગડાતાં, નળજાં, ટંકુ અને ગધેડાંપરનો બોલો ઉતારી નાંખવાને વિદ્યાર્થીઓ તેમના માલિકને કહેતા. માલિકાની મરજી વિરુદ્ધ તેઓ જાતે તેમના ઉપરના બોલો ઉતારી નાંખતા; તેથી માલિકા ખીચાઈ જતા, અને આ રીતે જાનવરોની સેવા કરવા જતા વિદ્યાર્થીઓને કેટલાંક સંકટ પણ વેઠવાં પડતાં. આથી ધણી વખત લડાઈ પણ થતી અને જાનવરોના માલિક છોકરાઓ કરતાં વધારે બળવાન હોવાથી અસહ્ય થતું આવ્યું છે તેમ દુષ્ટનો જથ્થો થતો અને ધર્મિષ્ઠનો પરાજય થતો. કાઈ કાઈ વાર જો કે પોતાનો બચાવ કરવાની કળા જાણનાર પોતાના જાનથી બચી જતા. રેવરંડ મિ. ફ્લેમિંગ કહે છે કે “ એક છોકરાનો દાખલો મારા જણવામાં છે. તે ઠીંગણો હતો. લડાઈમાં તે ફાવી શકે એમ નહોતું. એક લંગડાતા પ્રાણી ઉપરના બોલોમનિ કેટલોક ભાગ તેણે પોતે ઉઠાવી લેવા, તેના માલિકને ખુશી બતાવી. ગધેડાએ અને પોતે થોડો થોડો બોલો ઉપાડી લીધો, તકરાર ન કરી. એક દિવસ બે છોકરાઓ હેડ માસ્તર આગળ આવ્યા. તેમની આંખમાં આંસુ હતાં, તેમનાં કપડાં ફાટેલાં હતાં. તેમની આમડી ચ્યરતી હતી. વધારે બળવાન અને સંખ્યાબંધ માણસોની સામે, ગધેડાંની પક્ષ લેવાથી આ પરિણામ આવ્યું હતું. આમ બંને ત્યારે અમારે શું કરવું તે તેઓ હેડ માસ્તરને પૂછવા લાગ્યા. તેઓએ કહ્યું કે મુશ્કેલીમાં આવી પડેલાં પ્રાણીઓની વહાર

કરવાનું અમને દેવતામાં આવે છે પરંતુ અમે જ્યારે તેમ કરવા જઈએ છીએ ત્યારે અમને પણ સોસલ પડે છે હેઠ માસ્ટર બ્રાહ્મણ હતા. ધણા ચાલાક હતા. તેઓ કાંઈ બોલ્યા નહિ પરંતુ તેમણે પોતાના બળવાનમાં બળવાન હોયનારોને બોલાવ્યા અને ગવેડાં ફાંકનારની પૂઠે પડી સન્નતો પ્રશ્ન લખ્યો તો આ ચલાકમાં કોઈક મળી નહિ. કારણ કે ગધેડાવાળાઓએ લલ્લા કરતાં નાસવાનું વધારે દુરસ્ત ધાર્યું. તેઓ ગધેડાં અને તે ઉપરનો બોલો મૂકીને નાકા હાકરાઓના પ્રશ્નને એ રીતે જવાબ મળ્યો. એક તો સત્યનો વિજય થાય તે માટે તેઓએ મુદ્દાબાજીની તાલિમ લેવી અને બીજો એક જેઓ આ જગતમાં અસત્યને બદલે સત્ય પ્રવર્તાવવા મામતા હોય તેમણે ઠાંસા ખાવાને પણ તૈયાર ગેહું બોલ્યો. દરેક સુધારકને સુધારો કરવા જતાં જે સહન કરવું પડે છે તે સહન કરવાને જેઓ તત્પર ન હોય તેમણે તે કામ છોડી દેવું જોઈએ. બહાર માણુઓના તે કામ કરી શકશે એક શિયાળામાં કારમીરની આજ રહસના વિદ્યાર્થીઓએ જૂએ મરતા ૧૦૦ ગધેડાં બચાવી લીધા અને તેમને તેઓએ ખવડાવ્યું.

દેવરંડ મિ. ફ્રેડેરિકે આપેલું ઉપર જણાવેલું શ્રીનગર હાઇ સ્કૂલનું દૃષ્ટાન્ત ઉપદેશજનક છે. આ તરફ પણ ખેડૂતવર્ગ શિવાય અન્ય સામાન્ય વર્ગના લોકો, જનનંદર જ્યાં સુધી કામ આપે ત્યાં સુધી તેમની દાળજી રાખે છે, વાજબી રીતે જોઈએ તો તેઓ કામ આપવા છતાં તેમને જે બોગસી મળવી જોઈએ, તેમની જે સલામત રહેવી જોઈએ, તેમના તરફ જે માયાળુ, દલાળુ વૃત્તિ રહેવી જોઈએ તે કામ થતુંજ નથી. આ તરફ પણ ધોખીના બળદ, રજારી તેમ બીજાની ગાયો, કુંભારના ગધેડાં જે મગે તે વીણી ખાવા પોલે પોલે અને મહેલ્લે મહેલ્લે લટકે છે તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે આ સર્વ લોકોને તેમના જનનંદર માટે ચોડીજ લાગણી હોય છે. મનુષ્ય પોતાના

શરીરસંરક્ષણ માટે સામાન્ય રીતે ખાનપાન, આરામ વગેરે બાબતોની જે કાળજી રાખે છે તેટલી કાળજી તે પોતાનાં જીવનર માટે રાખે તો આ પ્રશ્ન વિશે ચર્ચા કરવાની જરૂર રહે નહિ.

સંક્ષેપમાં સૂચનાઓ.

૧. કાપકાની એક પ્રત મેળવો.
૨. જાતે તેનું જ્ઞાન સંપાદન કરો અને અન્યને તેનું જ્ઞાન આપો.
૩. આ બાબત લોકમન અમુક સ્વરૂપ લે તે માટે કોશિસ કરો.
૪. તમારા ગામમાં, નિર્દયતા અટકાવનાર કોઈ મંડળી હોય તો તેને મદદ કરો.
૫. આ વિષયપર નિબંધમાળા રચાય તેવી ગોઠવણ કરો. (સામાજિક અભ્યાસ વિષેનું પ્રકરણ ૨૦ માં જુઓ.) આમાંના ઉત્તમ પ્રકટ કરી તેનો પ્રચાર કરો.
૬. વસ્તુસ્થિતિની તપાસ તમે જાતે કરો.
૭. જોયેલા કેસના સંબંધમાં ચેતવણી આપો અગર તે વિશે રિપોર્ટ કરો.

ઝાનુસર અને ચિંતનવડે મળી આવતી મૂલ્યનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

શહેર અને ગામડાંનો સુધારો.

“ પોતાને રહેવાના રચણ વિષે જે માણસને અસિમાન હોય, તે મને જાણે છે. પોતાના નિવાસસ્થાનના કોઈક પોતાને માટે મગફળી થાય તેવી રીતે જીવન ગાળનાર માણસ મને જાણે છે. પ્રમાણિક થઈ પણ કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો. કોઈ માણસના અન્યાયના કામને ઉઘસાવી પાડો પણ અન્યાય દૂર કરવાને તે માણસને ઉઘસાવી પાડવાની ખાસ જરૂર ન હોય તો તે માણસને ઉઘસાવી પાડશો નહિ. સત્યનો પક્ષ, કરનાર જાણે તે હોય પણ તેનો તમે પક્ષ કરો. જ્યાં સુધી તે સત્યનો પક્ષ કરે ત્યાં સુધી તેની બાબતમાં રહો. તે આટે માર્ગે ચાલે ત્યારે તેનાથી છૂટા પડો.” અણહામ લિંકન.

“ જે સુખ વધારે આપે છે તેને વધારે સુખ મળે છે. જનતંત્ર સૈદ્ધ્ય પોતે કાંઈક વધાર્યું છે એવી વસ્તુસ્થિતિ પોતાની પાછળ, મૂકી જવાને જે મહેનત કરે છે તેની ઈશ્વર અને મનુષ્ય તરફથી કદર થશે.”

વ્યક્તિ શુ કરી શકે ?

પોતાના ગામના અગર શહેરના સુધારા માટે જરા દિલથી કામ કરવાને કોઈપણ માણસ તૈયાર હોય તો તે ધણું કરી શકે. કોઈપણ માણસ પોતાની ભાવનાઓને આગ્રહથી વળગી રહી, તેની પરિપૂર્ણતા માટે તેની તરફથી માં લોકમત ઉત્પન્ન કરે તો ધણું થઈ શકે. આ બાબતમાં વ્યક્તિએ કેમ ચાલવું તેના કેટલાક માર્ગ નીચે મુજબ છે:-

૧. તમારું મકાન અને તેની આબુખાબુની જગા સ્વચ્છ, સાફ-સુક અને જ્યાં ત્યાં સુધી સુંદર રાખો. તેને સ્વચ્છતા અને સુંદરતાનો નમૂનો બનાવો

૨. તમારા ગામના લોકો, ગામના સુધારા માટે એક મંડળ સ્થાપે તેવી લાગણી ઉત્પન્ન કરો. એકાદ રૂપિયો આ મંડળની વાર્ષિક શી તરીકે રાખો. શાળાની જમીન સુધારવી, ગામમાં લાઇબ્રેરી અગર વાચનગૃહ ઉઘાડવાં, શાળામાં સારાં ચિત્ર મૂકવાં, શાળાના મકાનમાં કે કોઈ સાર્વજનિક હોલમાં શિક્ષણપ્રદ લાપલુ અપાવાની ગોઠવણ કરવી. આ પ્રકારની મદત્વની હીલચાલ ઉભી કરો.

૩. રસ્તા ઉપરના કાગળના કડકા, પથરા, ઇટાળા વગેરે દૂર કરવા એ એક પ્રકારની સેવા છે એમ છોકરાંઓને સમજાવો અને તેવી સેવા કરવા તત્પર હોય તેવાં છોકરાંનાં નામ નોંધો.

૪. અડચણો બાબત વારંવાર રિપોર્ટ કરવા, વધી ઉઠાવવા.

૫. " આરબર ૩ " નો વિચાર લખાવ કરવો. તે શું છે તથા પશ્ચિમ તરફના દેશોનું સૌંદર્ય વધારવામાં તેથી કેટલી મદદ મળી છે તે વિષે નિબંધ તૈયાર કરાવો.

૬. ઝાડ અને વૃક્ષ રોપવા. અમુક ઝાડ કે વાળુ છે, તેની શાખાઓ કેવી ખીલતી જાય છે, ફેલાતી જાય છે તેનું વિદ્યાર્થીઓને અભિમાન થાય તે માટે વિદ્યાર્થીઓને ઝાડ રોપવાના કામમાં ઉત્તેજન આપો, અનુકૂળ છોડ મફત અગર કિંમતથી મળી શકે અને ઝાડ વાવવાના કામમાં સરજતા મજે તેવો બોલચાલ કરો.

૭. સાફ, ચોખ્ખું પાણી મળી શકે અને ગંદા પાણી વગેરેનો નિકાસ થાય તેવી યોજના માટે હીલચાલ કરો.

૮. મહેધારમાં સુંદર દીવાળીની સમગ્ર થાય, સુંદર દુવારા બંધાય, ઝોમ કરો. સુંદર સંસાઓ, નામ તૈયાર કરો.

૯. રમતગમતનાં સ્થાન તૈયાર કરો. (પ્રકરણ ૭ નું જુઓ.)

૧૦. મહેલાનો કચરો એક ઠેકાણે નાંખવા માટે અમુક જગા-
ઓની ગોઠવણુ કરો.

૧૧. શહેરસુધારા મંડળીઓ આ કામ બરાબર કરે તેવો
આગ્રહપૂર્વક બંદોબસ્ત રાખો.

૧૨. સારી શાળાઓ અને સર્વ વર્ગ માટેની શાળાઓની સ્થાપના
માટે હિંમતવાલ કરો.

૧૩. જે લોકો પોતાનાં ઘર અને આગલુમાં સારામાં સારો
સુધારો કરતા રહે તેમને ઇનામ આપવાં.

૧૪. છોકરાંઓમાં બીજ વહેંચવાં અને સારામાં સારી ફૂલવાડી
બનાવનારને ઇનામ આપવાં. અમેરિકાની આવી એક હોમ ગાર્ડનિંગ
એસોસિએશન* તરફથી એક વર્ષમાં અર્ધા આનાનાં ૪૨૬૬૧૧ પડીકાં
મંગાવવામાં આવ્યાં હતાં.

૧૫. આ વિષય શાળાઓમાં દાખલ કરો.

૧૬. સ્વચ્છતાનો એક દિવસ કરાવો. તંદુરસ્તી ખાતું, મ્યુનિ-
સિપલ કમિશનર, શાળાના અધિકારીઓ અને ખાનગી આસામીઓ કે
પરસ્પર સહાયતાથી મહેલાઓ સાફ કરાવવાનો, ગટરો ધોવડાવવાનો,
પાટીયાં ફરીથી ચીતરાવવાનો, બારીઓ સાફસુફ રખાવવાનો, કચરો
દૂર કરાવવાનો બંદોબસ્ત આ દિવસે કરવો.

આનુભવ અને ચિંતન વડે મળી આવતા સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હોસ્ટેલમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓની કેટલીક સામાજિક ફરજો.

(૧)

આત્મશાસન.

વિદ્યાર્થીઓના સમુદાયને, તેમના ઉપરી અધિકારીઓ તરફથી) નિશ્ચિત હુકમ કરવા પડે તો તે સમુદાયના આત્મશિક્ષણને આગળ વધવામાં તકેશનકારક થઈ પડે. કોલેજના પ્રિન્સિપાલની એકાદ આજ્ઞાથી વિદ્યાર્થી બહારથી તે આજ્ઞાનું પાલન કરે, સન્માર્ગે ચાલે પણ તેથી વિદ્યાર્થી એક અમૂલ્ય તક ગુમાવે છે. વિદ્યાર્થીસમાજને સલાહ, દૃષ્ટાંત, મિત્રતાભરી સૂચનાઓ મળતી રહે, નિઃશબ્દ અસર થતી રહે એ જરૂરનું છે. આજ્ઞાની જરૂર નથી. કાંઈ પણ કરવાને પોતાને આજ્ઞા થાય એ વિદ્યાર્થીઓએ ખસંદ કરવું ન જોઈએ. તેમના ઉચ્ચ જીવન માટે આ બાબત મહત્વની છે. આ શિવાય ઉચ્ચ ચરિત્ર સંપાદન થઈ શકે નહિ. ઐત્તિહિક આચારવિચાર વડેજ ચરિત્રનું બંધારણ થાય છે. સામાજિક જીવનમાં અમુક પરિણામ મેળવવા માટે, વિદ્યાર્થીઓને આજ્ઞા કરવાની તેમના શિક્ષકોને જરૂર પડે એનો અર્થ એજ કે જે શુદ્ધ લક્ષણ વડે ચરિત્ર બંધાય તેની અવગણના કરવી.

સાર્વજનિક મતની વિશિષ્ટતા વધારવી.

વિદ્યાર્થીઓ, હોકરાઓ અગર છાત્રીઓ સ્વેચ્છાથી જ્યારે ન્યાયથી અને પ્રમાણિકતાથી, બહાદુરીથી ચાલવાનું ખસંદ કરે ત્યારેજ

ચરિત્રની ઉચ્ચતા માટે તેઓએ કાંઈ કર્યું કહેવાય. આથી વિદ્યાર્થીઓ
 જે સમાજમાં હોય તે સમાજ માટે તેમણે પોતાની દીર્ઘ દૃષ્ટિનો, કહ્યા
 પશ્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ કાંઈ સારી બાબતમાં સાર્વજનિક મત
 મજબૂત હોય તો તેને ટકાવી રાખવાની જવાબદારી વિદ્યાર્થીને માટે
 જી સ્વભાવથી કદાચ એક અગર સામાજિક જીવન તેને પસંદ ન
 હોય પણ તેને જે શિક્ષણ, જે કેળવણી, જે જ્ઞાન અગર દીર્ઘદૃષ્ટિ
 મળ્યાં હોય તેનો પોતાની આબુચાલુનાં લોકો માટે ઉપયોગ કરવો
 એ પ્રજા પ્રત્યે તેનું કર્તવ્ય જી વર્ગમાં નગર ચઢનાના સંબંધમાં,
 રમતગમતના સંબંધમાં, સાર્વજનિક ઉપયોગની જગ્યાઓના સંબંધમાં
 જે નાના નાના નિયમો કરવામાં આવે છે તેથી દરેક જણને શરમની
 ભાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ કાંઈ પણ ચીજની સ્વેચ્છાથી પસંદગી
 કરી એ ચરિત્રની ઘટના માટે જરૂર છે આવા નિયમોથી પસ
 દગીનો વિસ્તાર યજ્ઞિત થઈ જાય છે કાંઈ પણ સારી બાબતમાં
 લોકમત ઉત્કર્ષ અને મજબૂત રહે તે માટે મહેનત કરવી એ તમારું
 પ્રથમ સામાજિક કર્તવ્ય છે.

(૨)

જીવન ઉચ્ચ થવા માટે પુરવણી કરે તેવી બાબતોનું મહત્વ.

નાનાવધ પરિસ્થિતિમાં પોતાના જીવનને વિરોધી બાબતો કરતાં
 જે કાંઈ પુરવણી કરે તેવી બાબતો હોય તેને મહત્વ આપવું એ
 વિદ્યાર્થીઓનું બીજું સામાજિક કર્તવ્ય છે ભિન્ન ભિન્ન વર્ગ, સમુદાય
 અને જ્ઞાતિના એકત્ર સમુદાયમાં પરસ્પર નિકાસ માટે હિંદી વિદ્યાર્થી
 જીવનને અનુપમ પ્રસંગ મળે છે જે વિદ્યાર્થી પોતાના વિભાગને જ
 વળગી રહે છે, અન્ય સમુદાયનાં મનુષ્ય સાથે ભિન્નતાયુક્ત સમા
 ગમમાં આવવા ના પાડે છે તે દરેક વિદ્યાર્થી જીવનના સોનેરી પ્રસંગ
 ગુમાવે છે

વખાણવાલાયક વસ્તુની તપાસ રાખવી.

કોઈ પણ વિદ્યાર્થી એવો મતાંધ નહિ હોય કે તેને એમ વિચાર થાય કે વિકાસ તો પોતાનોજ થઈ શકે, સત્ય પોતાનામાંજ છે. અન્ય મનુષ્યમાં સાફ હોય છે, કાંઈક પણ સાફ હોય છે એ વિશે કોઈ વિદ્યાર્થી શંકા રહેતી ન જોઈએ. વિરક્તતા ખતાવવાના સ્વભાવને ઉત્તેજન મળતું ન જોઈએ. દરેક સ્થળથી પોતાના અપૂર્ણ જીવનમાં પૂરવણી કરવાની તીવ્ર આતુરતા ખાસ કરીને વિદ્યાર્થી સમુદાયમાં રહેતી જોઈએ. સામા પક્ષમાં સાફ હોય તેની તપાસ રાખતા રહો. ખરાબ બાબતો દરેક જાણે જોઈ શકે. તમારા સોબતી વિશે વિચાર કરતાં અગર બોલતાં, ખરાબને બદલે સાફ હોય તે વીણી કાઢો. તમને જે કાંઈ સ્તુત્ય માલમ પડ્યું હોય તેની વાતચિત કરો. તમને જેનાથી કંટાળો ઉત્પન્ન થયો હોય તેની વાતચિત કર્યા કરો નહિ. દરેક માણસમાં પ્રીતિપાત્ર સદ્ગુણ કયો છે તેની તપાસ કરો. અસ્થિર ગુણો, બાબતો તરફ ધ્યાન ખેંચવાને બદલે, પ્રીતિપાત્ર સદ્ગુણો અને બાબતો તરફ ધ્યાન ખેંચવા તત્પર રહો. કોલેજના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કોલેજજીવનમાં પોતાના એક ખાસ સમુદાયની હદમાં બરાબ બેસે છે. કોલેજના અભ્યાસક્રમ અને કક્ષાસ કરતાં પણ જે બીજી બહોળી કેળવણી વિશેષ ફલપ્રદ છે તેનો લાભ આવા વિદ્યાર્થી ખૂંચે છે. જે દરેક વિદ્યાર્થી ખુલા દિલ અને ઉદાર હૃદયથી, અન્ય સંપ્રદાય, આચાર અગર ધિક્કિતના લોકો પાસેથી, પોતાના જીવનને પૂરવણી મળે, તેણે જ્ઞાન, તેવા સદ્ગુણ, તેવા આચારવિચાર સંપાદન કરવા ઉલટથી યત્ન કરે તો હિંદુસ્તાનની મિશ્રતા પણ વધારેમાં વધારે વિકાસ કરવામાં સાહાય્યજૂત થઈ પડે. આ પ્રકારના વિચારથી, તમારા પોતાના તરફની, તમને શાળા, પાઠશાળામાં મોકલનાર માતાપિતા તરફની, તમારા દેશ તરફની ફરજ જણાઈ આવે છે.

(૩)

અન્ય માટે વિચાર.

ત્રીજી સામાજિક ફરજ એ છે કે જેની સાથે તમે રહેતા હો તેમને માટે વિચાર રાખો. દરેક કોલેજ અને વિદ્યાર્થીલવનમાં મધુરતા અને પ્રકાશનું વાતાવરણ રહેવું જોઈએ. વસ્તુસ્થિતિ આવી ન હોય તો તમારા આનંદો અને સભ્ય વર્તનથી તેવી સ્થિતિ આણવા તમારે ઠારિશ કરવી થટે છે, અમરવપય વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં રહેલી જોઈતી આ વૃત્તિના પ્રકાશ આગળ શ્રેયનો મધ્યાદનનો પ્રકાશ પણ ઝાંખો પડે છે.

વિદ્યાર્થીલવનનું વાતાવરણ.

જે વિદ્યાર્થીસમાજમાં આટલી સફલિતિ હોતી નથી, જેઓમાં અન્ય માટે વિચાર નથી તે, ઉચ્ચ અને આરોગ્યપૂર્ણ જીવન માટે જે આવશ્યક વસ્તુઓ છે, તેમાંની એક મહત્વની વસ્તુ ગુમાવે છે. આરોગ્ય ઉપર વાતાવરણની ધણી અસર રહે છે અને અન્ય માટે વિચાર તથા આત્મત્યાગના વાતાવરણમાં, કેટલાક વર્ષ ગાળતા વિદ્યાર્થીસમાજ તરફ આશા અને ઉત્સુકતા સાથે લોકોની નજર રહે છે ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થી વ્યક્તિરૂપે ઉચ્ચ અને સર્વોત્તમ જીવન ન ગાથે ત્યાં સુધી સામાન્ય વિદ્યાર્થીસમાજની તેવી ઉત્તમ સ્થિતિ વશ નહિ. જે સમાજમાં આ વિચારની લાગણી હોતી નથી ત્યાં જગતના નિર્નય પાસે સેવા કરાવે છે, સૌએ ઉપાડી લેવા જેવો જોળો સુસ્ત ઉપાડતા નથી, સૂખ, સેવા અને આગવી બેઠકોના મોટા ભાગની, લોખી મનુષ્ય અપેક્ષા રાખે છે, વાણી તેમ વર્તનમાં રહેના અવિનયથી બીજાને દુઃખી થાય છે, ખર્ચ અત્યંત જોડા કામ કરવામાં દુરામલિ પે તોનું કાવતુ કરે છે, શાળા, પાઠશાળા, સોજનીઓ, મિત્રો, સ્નેહીઓ અને હૃદયને યથુ

બાલુપર રાખી સ્વાર્થપરાયણ લોકો પોતાનો અંગત લાભ યોગે છે. મિશ્રિત ઉદ્યોગમાં આવે છે અગર ચોરાય છે. ખાસ હકનો દુરુપયોગ થાય છે અને ન્યાયબુદ્ધિ કલંકિત થાય છે.

કર્તવ્ય માટે પુકાર.

આ બધું સામાજિક જીવનનો વિનાશ કરનાર છે, તેથી એવું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય છે કે ઉચ્ચતમ જીવન પણ ભાગ્યેજ તેથી વૃદ્ધિ પામી શકે. તમારે ખાતર, વિદ્યાર્થીપ્રજાની સેવાને ખાતર, દેશને ખાતર, સ્વાશ્રય, સર્વ વાતનો વિચાર, સમાજમાં, સમાજના દરેક વિભાગમાં પરસ્પર મીતિની પ્રમજા લાગણી, ઉત્પન્ન કરવા અને પોષવા, તમારાથી બનતો પ્રયાસ કરે. આમ કરવાથી મધુરતા અને આનંદ વડે સામાજિક જીવન ધણું જશે.

સ્વામીશવ અને ચિંતનવડે મળી આપતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મઘપાનનિષેધ.

“ આ સમયના આસાનનક ચિહ્નોમાર્તું એક એ છે કે, સામાનિક ઉત્પત્તિનો પ્રશ્ન એક આખો વિષય છે, સુધારા મટિના પ્રથમ પ્રયત્ન અનિષ્ટનો સરવાળો માત્ર નથી એવી લોકોની ખાતરી થતી જાય છે ” આર. એ. ટ્રિ.

“ મઘપાનની તૃષ્ણા અને ખરાબ મકાનો, ખરાબ ખોરાક, મસિન, ઘીચ વાતાવરણ, બરબીલાળા અને થોડા હવાઉલસવાળા ઓરડાઓમા લાંબો વખત કામકાજ, છુપ્પ, ચહેરી ઝવનથી મળતો (નહિ જેવો) વિસામો-આ સર્વનો નિકટ સંબંધ એવો રચાય છે કે તેને પ્રતિપાદનની જરૂર નથી. ”

—શારીરિક નિષ્ક્રિયતા વિષે ઇન્ટરનેશનલ કમિટિનો રિપોર્ટ.

“ જે માણસ પોતાને માટે અગર પોતાના નતિશાષ્ટ્રોના દિવસ માટે પોતાના બળનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છા રાખતો હોય તે, જે એકોહોલ*નો તદ્દન ત્યાગ કરે તેજ, તે કામ તે સારામા સારૂ અને લાંબો વખત કરી શકે

એકોહોલ અને માનવ શરીર

મઘપાનની અભિવૃદ્ધિ.

મઘપાન નિષેધના કામકાજ માટે લોકસેવાની માગણી કરવાનું આ સ્થાન નથી. આ પ્રશ્નમા સાવધ રહેવાની જરૂર ધારતા હોય, મઘપાનની નિરૂપયોગિતા અને તેના નેખમની જેમને ખાતરી હોય અને મઘપાનથી થતા નુકસાન કમી કરવા માટે વ્યાવહારિક રીતે પોતાના દેશની સેવા કરવા ખુશી હોય તેવા ધણાં માણસો છે એમ અમે તો

ધારી લઈએ છીએ. આ અનિષ્ટ વધતું જાય છે અને શહેરમાંથી ગામ-
ગ્રામમાં તે દાખલ થતું જાય છે, પ્રચાર પામતું જાય છે એ બાબત હવે
વિધાની છે.

‘ મજબૂત લોકો નિર્મળ થતા જાય છે.

ગામડાંના શાકરણ વગેરે લોકો જેઓ કેટલાક વખત અગાઉ
બહુ મજબૂત રહેતા તેઓ હાલ નજીક પડી ગયા છે. તેનું એક કારણ
મદ્યપાનનો પ્રચાર છે. રજારી જેવી મજબૂત અને સુંદર કામ જેમાં
આ અનિષ્ટનો પ્રવેશ નહોતો તેમાં થોડું ધણું આ દુર્વ્યસન દાખલ
થઈ હોય એવો અમને લાય છે. હજી ગામડાંમાં આ વ્યસન માટે
ધણી શરમ છે, હજી આ વ્યસનનો બહુ પ્રચાર નથી પણ થોડે થોડે
મજબૂત પગપેસારો થયો તો ગામડાંના લોકોની પવિત્રતા, સૌંદર્ય અને
બળનો નાશ થશે. મદ્યપાનનિષેધક મંત્રણા અને સત્જનોએ ગામડાંમાં
લાય અને ચેતવણીનો પુકાર દિવાલવાની આવશ્યકતા છે.

કેળવણીના લોકોનું કર્તવ્ય.

કેળવણીના લોકોએ મદ્યપાનનિષેધને લગતું પોતાનું કર્તવ્ય ઉત્સાહ
અને આગ્રહપૂર્વક કરવું પડે છે. આ અનિષ્ટનો પ્રચાર અટકાવવાની
જવાબદારી તેમને માથે ગ્રેહી છે. આ બાબતમાં કીસચાય કરવા માટે
તેઓએ મદ્યપાનનિષેધને લગતું કેટલુંક સાહિત્ય વાંચવાની જરૂર છે.
“એકાદોલ અને માનવ શરીર” એ નામનું સર વિક્ટર હોર્સલિ
અને ડૉક્ટર મેડિ રટ્ટને લખેલું અંગ્રેજી પુસ્તક, ઇંગ્લાંડમાં પ્રકટ થતું
“આબકારી” પત્ર, આ બાબતને લગતાં અન્ય ઉત્તમ અંગ્રેજી પુસ્તકો,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ પ્રકટ કરેલાં તથા બીજા પુસ્તકો,
ના. સરકારના આબકારી રિપોર્ટ, મદ્યપાનનિષેધને લગતા અભ્યાસમાં
સારી મદદ આપશે. હિંદુસ્તાનના દરેક પ્રાંતમાં આ દુષ્ટ દુર્વ્યસનના

પટકાવ માટે પ્રયત્ન થાય છે. આ પ્રાંતિક મંડળોના રિપોર્ટ, તેમના રક્ષી પ્રકટ ચતું સાહિત્ય વાંચવાથી પણ હીલચાલ કરનારાઓને ધણો મલકે શકે.

સામાજિક સ્થિતિની ઉન્નતિ.

મઘપાનના દુર્વ્યસનથી અન્ય અનેક સામાજિક અનિષ્ટ ઉત્પન્ન થાય છે એમજ માન મઘપાનનિષેધને લગતી હીલચાલ કરનારાઓ કહેતા થી. અન્ય અનેક સામાજિક અનિષ્ટ ઉપરથી પણ મઘપાનની ટેવ પડે છે એમ પણ તેઓ કહે છે એ ધન્ટરનેશનલ કમિટીના રિપોર્ટનાં કેપર જણાવેલાં વચન ઉપરથી જણાય છે. મઘપાનનિષેધને લગતું કામગીરી કરનાર સંકુચિત વૃત્તિનો માણસ હોવો જોઈએ નહિ. જીવનની દરેક પ્રકારની સ્થિતિ ઉન્નત કરવાને તેણે મહેનત કરવી જોઈએ. હલકી, નેરાસાજનક સ્થિતિમાંથી બચવા માટે લોકો મઘપાન કરે છે. ધંધો, મજૂરી, સંતોષકારક ન હોવાથી કેટલાક દારૂ પીએ છે. કેટલાક સોખત, દિવસ અને અવકાશ સાથે રહેલી વૃત્તિઓથી પીએ છે. આ સધળાં કારણ, આ અનિષ્ટનાં સધળાં મૂળનું પૃથક્કરણ થવું જોઈએ અને તે ખસેડવાને મહેનત થવી જોઈએ.

ઝળવણીની ડેળવણી.

ઝળવણી વગર, લોકોની પરિસ્થિતિ અને દશાનો સુધારો માત્ર બસ નથી. ગામમાં અગર શહેરમાં મહિનતા હોય છે તેમ હૃદયમાં પણ હોઈ શકે. મઘપાનનિષેધમાં રહેલું ડહાપણ અને મહત્વ લોકોના દિલ ઉપર વધારે ને વધારે કસાવવું જોઈએ. લોકો આગળ એવો ખ્યાલ રજૂ કરવો જોઈએ કે મઘપાનનો અર્થ શારીરિક, માનસિક, નૈતિક તેમ આધ્યાત્મિક ખરાબી એજ થાય છે.

ચાંદની સ્પર્ધા.

લકનૌની એક મંડળીએ આ બાબતમાં ચાંદની સ્પર્ધાની જે રી

જના કરી છે તે દરેક સ્થળે કામમાં આવે એવી છે. જૂદી જૂદી સ્કે-લોના વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે, જૂદી જૂદી મંડળીના સભાસદો વચ્ચે સ્પર્ધાથી મધપાનનિષેધક ભાષણો અપાવવાં અને તેમાં સ્મરણશક્તિ, અવાજ, હિચ્ચાર, હાવભાવ અને તેની અસરમાં જે ફાઇ પડેલો આવે તેને એક રૂપાનો ચાંદ આપવો, આ ચાંદ, રૂ. ૫) માં જતી શકશે. રૂપાનો ચાંદ મેળવનાર પાંચ સાત જણ નીકળે તેમાં ફરી પાછી સ્પર્ધા કરાવવી અને એમાં જે સર્વોત્તમ જણાય તેને સોનાનો ચાંદ આપવો અને તેના સોનાનો ચાંદ મેળવનાર વચ્ચે વળી દ્વીતીયી જડેલા ચાંદ માટે સ્પર્ધા કરાવવી. એક અથવા વધારે વાર નિષ્ફળ જનારને ફરી ફરી સ્પર્ધા કરવાની ગોઠવણ કરી આપવી. આ સ્પર્ધા માટે જુલ ફી રાખવામાં આવશે તોપણ ભરનાર મળશે અને ચાંદના ખર્ચમાં તે મદદરૂપ થઈ પડશે.

મધપાનનિષેધને લગતું સંગીત.

મધપાનનિષેધક સંગીત તૈયાર કરવા માટે પણ આવા સ્પર્ધાના ચાંદની ગોઠવણ થઈ શકે. મધપાનનિષેધક હીલચાલમાં, સંગીત મંડળીઓ લોકોને રસિક અને અસરકારક થઈ પડશે. સહેરોમાં તેમ ગામડાંમાં ભાષણ કરતાં પણ સંગીત વધારે મિલ અને ઉત્તેજક થઈ પડે છે.

મધપાનનિષેધની હીલચાલના અનેક રસ્તા.

૧. કાંઈપણ કરવા માટે મધપાનનિષેધક મંત્રનો સ્થાપના કરો.
૨. તમારા ગામ અથવા સહેરોમાં મધપાનનિષેધને લગતી સ્થિતિ કેવી છે તેના અભ્યાસની ગોઠવણ કરો. (“ સામાજિક અભ્યાસ ” નું ૨૦ મું પ્રકરણ જુઓ.)

૩. દોળી જેવા નદેરોમાં લોકો મધપાન કરના અટકે તે માટે નેમનું ચિત, રમનગમત, નગન અગર ઉપદેશમાં ગાવાની હીલચાલ

ઉભી કરવી. માત્ર વિરહ ટીકા કરવાથીજ કાષ્ટ ખરાબ રૂઢિમાં ફેરફાર થઇ શકતો નથી. માણસો તેમ રિવાજો પ્રત્યે સન્માન અને સહાનુ-ભૂતિ દર્શાવ્યાથી ધણું સાફ કામ થઈ શકે છે.

૪. માદક પદાર્થોના દુરુપયોગ, મઘપાનના દુર્વ્યસનના વધારાને લગતી વિગતોના સંબંધમાં ચોપાનીયાં વગેરે પ્રસિદ્ધ કરે. દેશનાં કેટલાંક મંડળ આ કામ કરે છે. એક મંડળે એકજ વર્ષમાં આવાં સાખ ચોપાનીયાંનો અચાર કર્યો હતો.

૫. મઘપાનનિષેધને લગતા અસહ્ય લેખ લખાવવા અગર ભા-પાતર કરાવવાં.

૬. ચાંદની સ્પર્ધાની ગોઠવણ કરવી.

૭. દારૂની દુકાનો ક્યાં ક્યાં અને કેટલી છે તેની તપાસ રાખો અને બને તેમ કાઢી નંખાવવા મહેનત કરો.

૮. મઘપાનનિષેધને લગતું કામ કરનાર કાષ્ટ માણસ, લોકોને આપવામાં આવેલા પરવાના તપાસે એવી ગોઠવણ કરો. સરકારજ આ કામ કરે એવું ન થવું જોઈએ.

૯. તમારા છાત્રામાં સરકારની મઘ ઉપરની જકાત અને પરવાનાને લગતી રાજનીતિની કૃતેહ અગર નિષ્ફળતા વિશે સ્વતંત્ર તપાસ કરો.

૧૦. એક મેજિક લેન્ડર્ન મેળવી શાળાઓ તેમ બીજાં જાહેર સ્થળે મઘનિષેધને લગતાં બાધણુ પ્રસંગોપાત યાચ તેવો બંદોબસ્ત કરો.

૧૧. તમારા ગામમાં મઘપાનનિષેધને લગતું કાષ્ટ ચોપાનીયું અગર મંડળ હોય તો તેને લવાજમ વગેરે આપી અગર મેળવી આપી મદદ કરો.

૧૨. મઘપાનનિષેધને લગતા ઉપદેશક તમારા ગામમાં આવે ત્યારે જાહેર ખર્ચે ફેલાવવામાં મદદ કરે તથા મિત્રોને તમારા સાથે જાઓ.

૧૩. મઘનિષેધને લગતી ઐમોદેનની આજ્ઞાઓ (Records) મેળવો.

૧૪. મઘપાનનિષેધને લગતા પ્રતિષ્ઠાપત્રપર સહિઓ કરાવો.

વિદ્યાર્થીઓનું આદર્શરૂપ કાર્ય.

એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે “ મઘપાનનિષેધની લીધેલાક્રમાં જૂદે જૂદે માર્ગે સેવા કરવાને હું પ્રયત્ન કરું છું. પ્રાયમિક વર્ગના નાના છોકરાઓને એકઠા કરી, વિદ્યાર્થીઓનું એક મઘપાનનિષેધક મંડળ મેં સ્થાપ્યું છે. પાસેનાં ગામોગા ગ્રામે ઉપદેશ આપીએ છીએ અને દારૂ-નિયમ, તબલા વગેરે વાદ્ય સહિત મઘપાનનિષેધક ગીત માણીએ છીએ. “ લેખ ” ના એસેસ ઓફ એલિયામાંથી મઘપાનનાં અનિષ્ટમાના એક લાગતું મેં લાપાતર કર્યું છે અને મારા ખર્ચથી મેં ૫૦૦ નકલ છપાવી છે. આખા શહેરમાં મેં તે મફત વહેચી છે. મઘપાનનિષેધનાં પ્રતિષ્ઠાપત્ર ઉપર સહિ લેવાને લગતું પણ કેટલુંક કામગીર મેં કર્યું છે. હજુ મારું કામ ચાલુ છે.”

સ્વાનુભવ અને ચિંતનને મળી આવતી સુચનાઓ
નોંધવાની જગ્યા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

નાની કલ્પ અને સમાજનું મહત્વ.

તેમની કિંમત.

એક સામાન્ય હેતુથી ધણા માણસ એટલાં યત્ન જે કાંઈ કરી શકે તે વ્યક્તિ અગર છૂટા છૂટા કામ કરનાર કરી શકે નહિ. લાંબી રમના દિવસમાં કોઈએક ચહેસી ઢાલેજ અગર શાળાના વિદ્યાર્થીઓ એકઠા યત્ન સમાજને લગતો કાંઈ અભ્યાસ અગર કામકાજ કરે તો તે લાભજનક યત્ન પડે. મિત્રમણ્ડલો પણ આવી રીતે કામ કરી શકે પરસ્પરનું ઉત્તેજન, પ્રોત્સાહન, મોટા વિસ્તારમાં કામ યત્ન શકે, આ સર્વને લીધે આવા મંડળ કિંમતી યત્ન પડે છે આવા કામકાજમાં કટલીક વખતે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે મિત્રો એકબીજાના ઉદ્દેશમાં અને નજર રાખવામાં મદદગાર યત્ન પડે છે.

તેમની આગળ રજુ થતા લાઘ

આવા સમાજનો એક લાઘ એ છે કે તેનો સવળો ઉત્સાહ બધાંજણની રમના કરવામાં, પ્રેસિડન્ટ અને મેકેટરીની, સુટણી વગેરે કરવામાં ખપી જાય છે આ બધું કરવાની જરૂર છે પરંતુ બહુ ઝીણા ઝીણા નિયમે કરવાને બદલે આ મંડળોનો વ્યવહાર સરળતાથી ચાલે તેવા મોટા મોટા ચોક્કસ ધારા કરવા અને ઘણું મહત્વ ખરેખરા અભ્યાસ અને ખરેખરી સેવાને આપવું માત્ર વિચારોમાંજ ન પડી જવાય એવી સારી રહેતું કાર્યોદ્ધતના નીતિના વચ્ચે ખૂબ ધ્યાનમાં

રાખવાં:—કાંઈક ઉત્પન્ન કરો, કાંઈક ઉત્પન્ન કરો ગમે તેવું થોડું, ગમે તેવું નજીવું, કોઈ કામનો નાનામાં નાનો અંશ પણ ઉત્પન્ન કરો, તમારામાં કાંઈ હોય તો તેટલુંજ છે; તો તેટલું પ્રકટ કરો, જામત થઈ જાયો.*

સમાજ અગર સમુદાયની જવાબદારીની લાગણી વિકાસ પામી છે તેટલી અંગત જવાબદારીની લાગણીનો વિકાસ થયો નથી એ લક્ષમાં રાખવું અગત્યનું છે. કોઈ સામાજિક અનિષ્ટ વખોડી કાઢનાર એક ડઝન માણસ એકઠાં કરવાં એ ૨ હજુ કામ છે પણ પોતાની આજુ-બાજુના મંડળમાં તે અનિષ્ટ દાખી દેવાના ખરા ચલ કરે તેવો એક માણસ મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

કોઈપણ હીલચાલમાં ઠરેલ માણસની જરૂર.

અને ત્યાં સુધી કોઈપણ સાર્વજનિક હીલચાલમાં આગેવાન અગર સલાહકાર તરીકે પુખ્ત ઉગ્મરનાં, ઠરેલ અને અતુલવી સ્ત્રી-પુરૂષ રાખવાં આવશ્યક છે. લખનાંમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ગરીબ વર્ગના લાભ માટે રાત્રીશાળા કાઢવા વિચાર કર્યો. આ બાબતમાં અધિકારીઓને કાંઈ શક ઉત્પન્ન થયો. મેજિસ્ટ્રેટ તે હીલચાલ બંધ કરી. આનો સાર એ નીકળે છે કે વિદ્યાર્થીઓ અગર યુવાન સ્ત્રીપુરૂષો કોઈ મંડળની સ્થાપના કરે, કોઈ સાર્વજનિક કામ સમુદાય તરીકે કરવા ધારે તો તેમાં કોઈ પુખ્ત વયનાં અગ્રેસર સાથે રાખવાં સલાહભરેલું છે.

હેતુનો નમૂનો.

આવી કલ્પ પોતાને માટે નીચે મુજબ હેતુ રાખી શકે:—સા-

* "Produce ! Produce ! Were it but the pitifullest, infinitesimal fraction of a product, produce it in God's name. 'Tis the utmost thou hast in thee ; out with it then. Up, up !"

—Carlyle.

માનિક બાબતોનો સમ્રહ અને અભ્યાસ; સામાજિક સેવામાં પ્રવૃત્તિ, લોકમત ઉત્પન્ન કરવા અને જીવનસ્થિતિમાં સુધારા કરવા માટે સામાજિક પ્રશ્ન અને વિચાર વિષે ચર્ચા.

આ વર્ગી એક બીજો ઉત્તમ હેતુ હોઈ શકે—આત્મસાવ અગર ભગિનીત્વના એક બંધન તરીકે, પવિત્ર સન્માનયુક્ત અને ઉપયોગી જીવન ગાળવાનો ખરા હિસનો ઉદ્દેશ રાખવો તથા સેવાની લાગણીને તીવ્ર બનાવનાર પ્રેમ અને સ્વાર્ત્ય અર્પનાર સત્યનું સંશોધન કરવું.

વિદ્યાર્થીના પ્રયત્નો.

એક વિદ્યાર્થી લખે છે કે:—“અમારૂં મામ કેળવણીમાં ધણું પડાત છે. ૩૬૦૦૦ માણસની વસ્તીમાં કોલેજમાં ફક્ત ૪ છોકરા અભ્યાસ કરે છે. લોકો પોતાનાં છોકરોને શાળામાં મોકલે તે બાબતમાં જાગૃતિ, ઉત્પન્ન કરવા અમે નિશ્ચય કર્યો. ‘યુનિયન કલ્પ’ નામની એક ક્લબ અમે સ્થાપી. તેનો પહેલો હેતુ કેળવણીનો પ્રસાર કરવાનો અને કેળવણી લેવા લોકોને હાથજોડે સમજાવવાનો ચલન કરવાનો છે. કેટલાક વર્તમાનપત્ર અમે મંગાવવા માંડ્યા. એક નાનું સરખું મહાન અમે બાંહે લીધું. દરેક જણને આ મહાનમા આવી કાંઈ પણ ફી આપ્યા વગર વર્તમાનપત્રો વાંચવાની છૂટ હતી. વધારે લોકો આ વાંચનાસપ્તને લાભ લે તે માટે અમે પણ કારિયા કરતા. આજ મહાનમાં અમે અઠવાડિક સભાઓ મેળવતા, સામાજિક અને નૈનિતિક વિષયો ઉપર, મઘપાનનિષેધ અને કેળવણી વિષર અમે હાથજોડે કરતા લેમ કરાવતા. લોકોની આ સામે વિરહતા હતી અને તરેહસાર બાટા આરોપ અમારા ઉપર તેઓ મૂકતા. અમારા પ્રયત્નોનું પરિણામ એ આપ્યું કે આગળ પડતા વિચારના બે ત્રણ નામરિકાએ “વૈશ્વસભા” નામની પોતાનીજ એક ક્લબ સ્થાપી અને કેળવણીનો પ્રસાર એ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખ્યો.

વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાના સંસર્ગમાં આવે, તેઓને એક બીજાની સલાહ મળે તે માટે વિદ્યાર્થીઓની એક સભા સ્થાપવા મેં કોશિસ કરી હતી. આનો મુખ્ય લાભ એ હતો કે એકત્ર સમુદાયથી તેમનામાં સેવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી. રમતમાં પણ સઘળા એક બીજાના સમાગમમાં આવે તે માટે મેં સભા સાથે ક્રિકેટ પણ દાખલ કરી.

એક બીજા પ્રયત્ન.

મેં એક મિત્રમંડળની યોજના ફોર્મીડા સાથે ઉભી કરી. આશૈચ અને બુદ્ધિવિપયક પ્રશ્નો વિષે ચર્ચા કરવા અને જનસમૂહમાં સામાજિક સેવા તથા પરસ્પર સહાયતાની વૃત્તિ અને વૈજ્ઞાનિક વિદ્યાનો પ્રચાર કરવાના હેતુ સાથે, દર રવિવારે સાંજે એકઠા થવું, સાથે ખેરી જમવું વગેરે બાબતમાં અમે સભાસદો સંમત થયા. ”

બહાદૂરીના પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરવાને આતુર વીરમંડળ.*

આ મંડળોમાંનું એક બહાદૂરીના પ્રસંગ યોજતું વીરમંડળ (A Knight Errant Society) છે, જેનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓનું રક્ષણ અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાનો છે. શહેરોમાં તેમ ગામડાંમાં સ્ત્રીઓને હેરાન કરનાર કેટલાક બદમાશ હોય છે. આવા બદમાશો ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખી, તેમને ધટતી શિક્ષા કરી અગર કરાવી, આવા મંડળ એક પ્રકારની ઉપયોગી સામાજિક સેવા બજાવી શકે. આ દેશના મહાન અનિષ્ટોમાં બાળલગ્ન છે. ૧૨ કે ૧૪ વર્ષની ઉંમર પહેલાં છોકરીઓને પરણતી અટકાવવાને પોતાથી બનતી મહેનત કરવાને આ મંડળના સભાસદોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. મહિનામાં દરેક સભાસદે શું શું કામ કર્યું હતું તેનો અહેવાલ ન્યારે માસિક સભાઓમાં કહેવામાં આવતો ત્યારે સાંભળવામાં દરેકને રસ પડતો.

પોતાની આસપાસનાં અનિષ્ટ દૂર કરવાનાં ' પોતાના પ્રયત્નને લગતા વર્તાત ન્યારે આ મંડળના માણસો કહેતા ત્યારે ઘણીવાર ઓતાઓનાં રોમાંચ ઉભાં થતાં.

અનાથ અને ભટકનારની સંભાળ રાખનાર સભા.

શ્રીનગર મિશન હાઈસ્કૂલના શિક્ષકો તરફથી અસાધ્યતામાં આવતી અનેક સજામાં અનાથ અને ભટકતાંની સંભાળ રાખનાર પણ એક સભા છે. આમાં દરેક શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓ માસિક કાંઈક ભરે છે. આમાંથી તેઓ ૫૦ ગરીબ બાળકોને ' શાળાનું ' ખર્ચ આપે છે, વીશેકને વસ્ત્ર આપે છે અને ખર્ચ દુઃખી હોય છે એમને ખવડાવે છે, અને તેમની દુખરેખ રાખે છે. આથી ખરે ખર્ચે સખાવત કરવાનું, સાર્વજનિક પૈસાનો કરકસરથી ખર્ચ કરવાનું, ખરાબ માર્ગમાં તેના ઉપયોગ કરવાનું તેમને શિક્ષણ મળે છે; તે ઉપરાંત તેથી તેમનાં હૃદય વિશાળ બને છે અને જેઓ દુઃખી હોય તેમની પ્રત્યે વ્યાવહારિક રીતે સમભાવ દર્શાવતા તેમને આવડે છે. અસાધ્ય દરદીઓને માટે શાળાના વિશાળ કોમ્પાઉન્ડમાં એક ગૃહ ઉઘાડવાની આ શાળાના અધિકારીઓ ઇચ્છા રાખતા હતા, જેથી ઊંકરાઓને સંકટનિવારણનો આનંદ હમેશાં મળે.

મુંબાઈનું સેવાસદન.

મુંબાઈના સેવાસદને સામાજિક સેવામાં ઓછોનું મદ્ય ૨૫૬ રીતે બનાવી આપ્યું છે. પ્રધાનપણે સેવાસદન બે કે ઓછોની એક સરચા છે, ત્રીસેનાનાં અનેક દૃષ્ટાંત તેમાંથી મળી આવે છે જ્યાં ઓછો માટે સમાજસેવા કરવાના કેવા કેવા જિન્ય જિન્ય અને મહત્વના માર્ગ છે અને તે માર્ગનો અભ્યાસ પુરવર્ગને પણ સમાજ-સેવામાં કેવો સચક અને દિગ્મતી થઈ પડે તેનો વાર્ષિક વર્તાવ

ઉપરથી માલમ પડી આવે છે. મુખ્યાઈના સેવાસદનદારા સ્ત્રીઓ સમાજસેવાનાં જે કાર્ય કરે છે તેમાંનાં ઘણાં તો એનાં છે કે પુરુષોએ પણ તે કરવા જેવાં છે. દૂધમાં, મુખ્યાઈનું સેવાસદન જે કાર્ય કરે છે તે સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને સચક અને પ્રોત્સાહક છે. મિ. બહેરામજી મહેસ્વાનજી મલખારી, મિ. હયારામ ગિદ્દમલ અને પ્રોફેસર ત્રિભુવનદાસ કૃષ્ણાણુદાસ ગલ્જરની ખંન, દીર્ઘદષ્ટિ અને વ્યાવહારિક કાર્યશક્તિને પરિણામે આ સંસ્થાની સ્થાપના સન ૧૯૦૮ ના જુલાઈ માસમાં કરવામાં આવી હતી. પરોપકારવૃત્તિથી એકત્ર થયેલી સ્ત્રીઓ પણ કેવું ઉત્તમ લોકોપયોગી કામ કરી શકે છે તેનો સેવાસદન એક દાખલો છે.

આ સંસ્થાનો હેતુ એટલો વિશાળ છે કે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તિ સર્વ એકઠાં થઈ એક મહાન લાવનાની પરિપૂર્ણતા માટે પ્રયાસ કરી શકે. નાના નાના સંપ્રદાય અને સંકુચિત દષ્ટિવાળા અનેક પ્રકારના ભેદવાળા આ દેશમાં સેવાસદન જેવી સંસ્થાની સ્થાપના એક નવીન દિવસના મંગળ પ્રભાત સમાન છે. સેવાસદનમાં સંપ્રદાય નથી. સેવાસદનને મર્યાદા નથી. સેવા એ એનો સંપ્રદાય અને હિન્દુ-સ્તાનના લોકોનું જીવન ઉન્નત કરવું, તેનો વિકાસ કરવો એ તેની ભાવના છે. સેવાસદન જેવી સંસ્થાને મર્યાદા હોય શકે નહિ. અનેક શાખાઓમાં તેનો વિસ્તાર વધી, જીવનના સર્વ પ્રદેશમાં ચૈતન્ય, પ્રીતિ, પ્રકાશ અને આનંદનો પ્રચાર તે કરી શકે. સ્ત્રીઓ, કારીગર, પરિચારિકા અને શિક્ષક તરીકે કેળવાય તે માટે એક સ્થળ ઉદ્ઘાટવાનો અને કામકાજના એક મધ્યસ્થળ તરીકે ગૃહની ગોઠવણ કરવાનો હાલ વિચાર રાખવામાં આવ્યો છે.

સેવાસદનનાં સત્ર ઘણાં યોગ્ય છે. પહેલું તો એક એ છે કે “ વિચારમાં એક નહિ તો હૃદયમાં એક. ” પ્રીતિ અને આત્મત્યાગ ભરી સેવા માટે “ જીવન એક અનામત સમાન છે ” એ બીજું...

મુત્ર છે. આ ઉચ્ચ લાવના જોતાં સેવાનો વિસ્તાર નિઃસીમ છે. અને ત્યાં સુધી સેવાનો આર્થિક બદલો આ સંસ્થામાં આવતો નથી. સેવાની એક સમાન લાવનાવાળી સ્ત્રીઓ, આ સંસ્થામાં એટલી યત્ન, હજી સુધી જે પ્રદેશમાં બ્યાવકારિ રીતે સેવા કરવામાં આવતી નથી ત્યાં સેવા કરે એ આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ છે. સેવાસદન હાલ કેળવણીને લગતી, વૈદ્યકીય અને સામાજિક સેવાને લગતું કાર્ય કરે છે. સેવાસદનની અંદર નવિ મુખ્ય સેવાનાં કાર્ય આવે. સ્ત્રીઓ અને બાળકોની હૉસ્પિટલ, આંખની હૉસ્પિટલ, પ્રસૂતિગૃહ, પરિચારિકા અને સુનિકા શિક્ષણને લગતા, સંગીત, ભરત, શિવજી, ગુંથજી, અને ચિત્રકલાના શિક્ષણને લગતા, વર્ગ, નિવાસ વગરનાને માટે નિવાસ અને આશ્રમ. સેવાસદનનાં બહારનાં કામોમાં વૈદ્યકીય મદદ, માંદાની માવજત, શિક્ષણ તથા જનસમાજનાં સામાન્ય સંકટમાં વહાર કરવી એ છે. સેવાસદનની સેવિકાઓ તરફથી થતાં કેટલાંક કામ એટલાં ઉત્તમ છે કે સેવાસદન બહારનાં ત્રિપુરગોને પણ તે પ્રોત્સાહક અને અનુકરણીય ધર્મ પડશે એમ ધારી તેનાં કેટલાંક દૃષ્ટાંત આપવાં અમે ઉચિત ધારીએ છીએ.

એક કુટુંબનો મુખ્ય પુરુષ દરમાસે પંદર રૂપિયા કમાય છે. તે ગરીબ છે પણ પ્રમાણિક છે. તેને એ બાળક છે. છોકરા ૧૧ વર્ષનો અને છોકરી ૧૩ વર્ષની છે. છોકરાં ઉચ્ચ કેળવણી સેવા આતુર છે પણ તે શી ભરી શકે એમ નથી. સેવિકા આ બાબતમાં એક સજ્જનનું લક્ષ ખેંચે છે અને મહિને ત્રણ રૂપિયાની મદદ તેને માટે મેળવી આપે છે તથા પેતાના પતિ પાસેથી એક રૂપિયા અપાવવા વિચાર કરે છે.

એક ગૃહસ્થ પેતાની સ્ત્રી અને ત્રણ છોકરોના નિભાવ માથે વેટણું કમાઈ શકતો નહિ. તેના લહેણધર તેનું આશ્રય તોડી નાંખતા. પેતાની અવધાનો તે વિચાર કર્યો કરતો. તે ઉદ્દેગમય રહેતો. બહુ

ચિંતા અને મગજપરના દયાણુને લીધે તેની તમીચત બગડી. તેને લકવાનું દરદ લાગુ પડ્યું. એક દયાળુ ડૉક્ટરે તેને માટે અડધી શ્રી કરી છતાં અડધી શ્રી તે મુશ્કેલીથી આપી શકતો. તેને બે ગાંડાં છોકરાં થયાં. માઆપ તેનો નિલાવ નહિ કરી શકવાથી તેમને ગાંડાની હૉસ્પિટલમાં મોકલવાં પડ્યાં. સેવિકા લખે છે કે “છોકરાંની મા રડવા કરે છે. ત્રીજું બાળક-છોકરી અંગ્રેજી બોલતી, ઘણો સારો અભ્યાસ કરતી પણ તેની શ્રી નહિ બરી શકાવાથી તે શાળામાં જઈ શકતી નહોતી. પ્રાસંગિક સંકટ નિવારણ માટેની રકમમાંથી બેવાર આ કુટુંબને દસ દસ રૂપિયા આપવામાં આવ્યા હતા. છોકરીને તેજ શાળામાં જઈ બોલવાનું ઘણું મન છે. અન્ય લોકોની ઉમેદો, નિર્દોષ બાળકોની ઉમેદો પૂરી પાડવા જેટલું દ્રવ્ય પ્રભુ મને આપો.”

એક સ્ત્રી ખરાબ સંગતિમાં પડી ગઈ અને તેના પતિની સહજા કમાણી લઈ નાડી. પતિને લકવાનું દરદ છે અને હૉસ્પિટલમાં છે. સેવિકા તેને ખાવા માટે કેટલાંક ફળ આપે છે. સેવિકા લખે છે કે “મેં તેને એક ગરમ બદન આપ્યું અને ગરમ મોજાંની એક જોડ લાવી આપીશ એમ મેં તેને કહ્યું. થોડા વખતમાં તે સાંજે થઈ જશે એમ જણાય છે. પ્રભુકૃપાથી તે પહેલો વહેલો સાંજે થઈ કમાઈ શકે ! પોતાનું કહી શકાય એવું તે ખિચારોને કાઢજ નથી.”

એક ઓરમાન માએ ૧૧ વર્ષની પોતાની છોકરીને મારી અને બારીએથી ફેંકી દીધી. રસ્તા ઉપરના કાંઈ માણસને તેની દયા આવવાથી તે તેને હૉસ્પિટલમાં લઈ ગયો. હૉસ્પિટલની મુખ્ય પરિચારિકાએ કહ્યું કે તેની કમરનું હાડકું ભાંગી ગયું છે અને આખી જીદગી તેને હૉસ્પિટલમાં રહેવું પડશે. સેવિકા તેને રમવા માટે કેટલાંક રમકડાં આપે છે. ત્યારે ત્યારે સેવિકાને તે પોતાની સમીપ આવતી દેખે છે ત્યારે ત્યારે તેનો ચહેરો આનંદથી જ્વાલિત રહે છે.

એક સ્વાર્થી પતિ પોતાની સ્ત્રીને મૂઢી મથુરાં જવા વિચાર રાખે છે. મેલિકા તેને સમજાવે છે. સ્ત્રીને સ્વર્ગ તે મથુરાં જાય છે.

એક સ્ત્રીનાં છ બાળક એક પછી એક મરણ પામ્યાં. સેવિકા તેને જૂદા જૂદા દાખલા આપી દિવાસો આપે છે. તે કહે છે:—
“ દ્રૌપદીના સધળા પુત્ર એકજ રાત્રીમાં માર્યા ગયા હતા. પાંડવો રાજ્યના માલિક છતાં તેમને કેવું બટકવું પડ્યું હતું. તેમને દેટલા દુઃખી થવું પડ્યું હતું. સીતા અને હનુમાંતી જેવી સાધ્વી સન્નારીઓને કેવી મહાન આપતિઓ વેઠવી પડી હતી. ” આમ અનેક દૃષ્ટાંત આપી તેના મનનું તે સાંત્વન કરતી.

એક ધાડી તેની સ્ત્રીને મારે છે. સેવિકા વચ્ચે પડી તેને બચાવે છે. કેટલાક છોકરા બીડી પીએ છે. બીડી પીવાનાં તુકશાન મેલિકા તેમને સમજાવે છે અને તેઓ પોતાની બીડીઓ ફેંકી દે છે.

કુટુમ્બનો નિલાય કરનાર પુત્ર તાવથી બેભાન થઈ પડ્યો છે. મહત્ત વૈદ્યકીય મદદ ક્યાંથી મળશે તે બાબત સેવિકા તેની સ્ત્રીને બ-બર આપે છે.

એક છોકરીને પરણ્યે છ માસ થયા હતા. તેના પતિને સસર્જ-જન્ય દરદ થયું હતું. તેને પોતાને તે દરદ લાગુ પડ્યું. બાકર સુભે-માન ચેરિટીબલ હૉસ્પિટલમાંથી તે દવા લઈ આવે છે: પણ તેને યો-રાકમાં દૂધ બેઠાએ તે મળતું નથી. મેલિકા લખે છે કે મારા ખર્ચથી દુ તેને દરરોજ અર્ધો શેર દૂધ લેવા કહેણું. હૉસ્પિટલની—ડૉક્ટરને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે દરદ અસાધ્ય છે. હાલ, તે છોકરી તેની માની પાસે છે. તેનો પતિ ક્યાં જતો રહ્યો છે તેની તેને ખબર નથી.

સખ તાવને લાંધે એક વિઝેરિયા હાંપનાર પોતાનું કામ કરવાને અશક્ત થઈ પડ્યો હતો. તેને એ એક રૂપિયો આપ્યો. કમાવાને તે અશક્ત થઈ પડવાથી તેની સ્ત્રીએ તેને કાઢી મુક્યો હતો.

એક ઘણીજ ગરીબ સ્ત્રી ત્રણ બાળક સાથે કામાડીપુરામાં રહે છે. તેનો પતિ દર માસે રૂ. ૨૦ કમાતો. હાલ તેને દાર પીવાની ટેવ પડી છે. એક દહાડો તેણે એટલું તોફાન કર્યું કે પોલિસે તેને જલમાં મોકલ્યો. તેની સ્ત્રી હાલજ સુવાપડમાંથી હિડી છે. નવા જન્મેલા બાળકની પણ તળીયત બરાબર નથી. બે મહિનાનું ચટલું ભાડું તેણે નહિ આપવાથી મકાનના માલિકે તેને કાઢી મૂકી છે. સેવિકા લખે છે કે ઘર તેમ એક મહિના સુધી ચાલે તેટલા અંજલિ તેને અપાવવાની અને પછી તે કામ કરે તેમ કરવાની મારી મરજી છે.

એક સેવિકા લખે છે કે—શાળાનો એક શિક્ષક દરમાસે રૂ. ૨૫ કમાતો હતો. બે એકવર્ષથી તેનું શરીર સાફ રહેતું નહોતું. આખરે તે એટલો મદિ પડી ગયો કે અમારે તેને હૉસ્પિટલમાં મોકલી આપવો પડ્યો. કાંઈપણ સાજા થવાની આશા વગર ત્રણ માસ સુધી હૉસ્પિટલમાં તે પડી રહ્યો. નોકરી ખોવાને લીધે, પોતાનાં સ્ત્રી બાળકને જૂએ મરતાં અટકાવવાને કાંઈ આવક ન હોવાથી તે બિછાનામાં પડ્યો પડ્યો રહ્યા કરે છે. છોકરી માંદી રહે છે. માતાને છોકરીની સંભાળ રાખવી પડે છે તેથી તે કામપર જઈ શકતી નથી. તે ઘેર કરી શકે તેવું કામ તેને લાવી આપવા હું મહેનત કરું છું. ગયા છ માસનું તેઓ ભાડું પણ આપી શક્યાં નથી.

સદનની એક પગારદાર પરિચારિકા અને સ્ત્રિકા ગરીબ લોકોમાં જઈ વિના મૂંઝે કામકાજ કરે છે.

ગરીબ લોકોની આંતરિયામાં જઈ કેટલીક મેવિકાઓ શિક્ષણ આપે છે.

સદનની નાની હૉસ્પિટલ સન ૧૯૦૬ ના નવેમ્બર માસમાં ઉઘડી. પહેલાં આંખનો એક દરદી આવ્યો તેને ડૉ. મિસ મલ્લખા-રીની સારવાર નીચે મુકવામાં આવ્યો. આ સ્ત્રી-દરદી દળણાં દળી

પોતાનો નિભાવ કરતી. તેની બંને આંખમાં મોતીયા પડ્યા હતા. બંને મોતીયા ફેલેદમ્બદી સાથે કાટવામાં આવ્યા. ડૉ. મિસ મહેબબારીની સંજાળ અને ધીરજભરી સારવાર, સારી માવજત અને બોરાકીથી તે થોડું ધણું દેખતી થઈ.

એક પારસી બાઈનો તેના પતિએ છેડાછટકા કર્યો હતો. તે તેને દર માસે રૂ. ૧૫ આપે છે. તે બાઈની ઉંમર હાલ ૪૮ વર્ષની છે. તેને કાંઈ સંતતિ નથી. કોઈ કોઈ વખત જ્યારે તેને મંદવાડ આવે છે અને ઉઠાતું નથી, ત્યારે તેને રસોઇ, માવજત વગેરે માટે આડોશી પાડોશી ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. સામાન્ય રીતે પણ ઉધરસ અને દમનું તેને એટલું દુઃખ છે કે તેને ધરતું કામ કરવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. સદનની હોસ્પિટલમાં તેને ધણું સુખ પડતું. તે કહેતી કે, પુષ્ટિકારક બોરાક અને આરામથી તેને ડીક રહેતું. ઘેર તેની તબીબત સારી રહેતી નહોતી.

એક મુસલમાન સ્ત્રીદરદીનો પતિ મરણ પામ્યો હતો. એના બે છોકરા પતીમખાનામાં છે, તે એક બંધારી બેન્ગલાળી ચોરડીમાં રહે છે. તેનું કોઈ સર્ગ દર માસે તેને કાંઈક પૈસા મોકલી આપે છે, પોતે પણ પોતાના નિભાવ માટે કેટલુંક કામ કરે છે. હાલ તે તદન સાંજ થઈ પોતાને મક્કાન પાછી ગઈ છે.

એક પુરાની સ્ત્રી સખ્ત પ્રકારના મેલેરિયલ તાવથી પીડાતી હતી. બે દિવસમાં તેનો તાવ અટકાવવામાં આવ્યો. પરંતુ લાંબી મિમારીથી તે ધણી નબળી પડી ગયેલી હોવાથી સદનમાં તેને ૧૫ દિવસ વધારે રાખવામાં આવી. તેનામાં જલદી શક્તિ આવી અને તે ગઈ ત્યારે તદન સાંજ તાંજ અને ચાપક થઈ ગઈ હતી.

સદનમાં સંયુક્ત આંતની એક સ્ત્રી છે. તે કલકત્તામાં તેના પતિ સાથે રહેતી હતી. પતિ પત્ની સિવાય કુટુંબનાં બીજા ૧૧ માણસ

તેમની સાથે રહેતાં. ૬ માસમાં આ ૧૧ માણસ પ્લેગથી મરણ પામ્યાં. ફક્ત પતિ પત્ની રહ્યાં. પ્લેગે તેમના કુટુંબની ખરાબી દીધાથી તેઓ ધારતીના માર્યા મુંબાઈ રહેવા આવ્યાં. પતિ કાપડનો વપાર કરી પોતાનો નિભાવ કરતો. તેણે પોતાનો ધંધો દોઢ વર્ષ ચલાવ્યો અને પછી મરણ પામ્યો. તે ગિચારી અખણા પ્રદેશમાં એકલી થઈ પડી. તેના પતિને ક્ષય થયો હતો. બે માસ તે માદો રહ્યો. તેના મંદવાડમાં, તેમની પામે થોડા ધણા પૈસા હતા તે ખર્ચાઈ ગયા એટલે તે મરણ પામતાં તેના નિભાવ માટે કાંઈ રહ્યું નહિ. તે પડેનદીન હોવાથી કાંઈ કામ કરવા બહાર જઈ શકતી નહિ. વળી, તે તદ્દન નિરક્ષર હતી, પૂરા ૧૦૦ પણ ગણી શકતી નહિ. પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક થવા જેટલું તે બણી શકે એમ નહોતું. તેના પતિના એક મિત્રને તેની દયા આવી. સદનના એક કામ કરનારને તેણે વાત કરી. તેને સદનમાં લાવવામાં આવી. તેને એક વર્ષનો છોકરો છે.

મુંબાઈ તારદેવમાં રહેતી દસ વર્ષની એક ગોઆનિઝ છોકરી દાઝી જવાથી બે માસ સુધી સેવાસદનની દેખરેખ તળે રહી હતી. સેવિકા લખે છે કે ગરીબ દાસતાનાં કંગામ અને મસિન ધણાં મકાન મેં જોયાં છે પણ આવો લતો અને આવી ઓરડી મેં કદી જોયાં નહોતાં. આ ઓરડીને એક ખાસ હતું, અને તે ખાસ આગળજ એક બેસ બંધાતી હતી. અમે જ્યારે અહર ગયાં ત્યારે દાઝેલી છોકરીની બહેન, હાથમાં ઉધાડો, કેરોસિનનો એક દીવો લઈ તેના ઉપર વાંકી વળી ઉભી રહી હતી. ઓરડીમાં બાંધેલી એક દોરી ઉપર ફેટલાંક ફાટ્યાં વૂટ્યાં લૂગડાં દરદીના ગિજાના ઉપર લટકતાં હતાં. તેની બહેને પકડેલા દીવાથી વખતો વખત લૂગડાં સળગવાની બીક રહેતી. દરદી એક કાચાના કપડા ઉપર પડી હતી. બગેલા ભાગ ઉપર એક ગંધાતી આદર ઓઢી તે સૂઈ રહી હતી. સદનની હોસ્પિ-

ટલમાં આવવા તેણે કાલાંવાલા કર્યા. છોકરીની નાહી ખરાબ હોવાથી તે સાજી થાય એમ મને લાગતું નહોતું. તેણે કહ્યું કે સદનની હૉસ્પિટલ સિવાય ખીજ કોઈ હૉસ્પિટલમાં હું જઈશ નહિ. આનું કારણ એ હતું કે અમને તે સારી રીતે ઓળખતી હતી, અમારા સહવાસમાં આવી ગઇ હતી. અમે તેને સદનની હૉસ્પિટલમાં દાખલ કરી, અમારા અનુમાન વિરુદ્ધ તેની તબીબત સુધરતી જણાઇ પણ દાઝવાથી લાગેલા ધક્કા અને પહેલાં બે માસ આવી ગયેલા તાવથી તેનું હૃદય ધલતું નખતું પડી ગયું હતું. દાખલ થયા પછી દસમે દિવસે તે મરણ પામી. શબને લઇ જતાં, મારા વ્યગ્ર ચહેરા તરફ તેની માએ જોઇ મને કહ્યું ‘હરો, મને એટલો દિલાસો છે કે તેના ઉપદના દિવસ, અમારા કંજાસ, મલિન મકાનને બદલે સારી સંભાળ સાથે, સદનના સુખ ભર્યા બિજાના પર ગયા.

એક સેવિકા પોતાની કાયરીમાં લખે છે:—“ સવતે મિડિંગ્સમાં એક જીતો એક છોકરો મરણ પામ્યો હતો. તેને દિલાસો આપ્યા માટે હું ગઇ.

દાદરમાં એક સ્ત્રીને લાં હું ગઇ, તેને હિસ્ટીરિયા આવે છે. તેનું મન ખીજ વસ્તુઓમાં લગાડવા ખીજ કેટલીક સ્ત્રીઓ પાસે તેને હું લઇ ગઇ. તેને કેટલાંક બજન સભળાવ્યાં, પુરાણમનો કેટલોક લાગ તેને વાંચી સભળાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ કહી, સદનની હૉસ્પિટલમાં સારવાર માટે આવવાને તેને કહ્યું. તેનું સાંત્વન થયું જણાયું.”

એક સેવિકા લખે છે:—“ મધ્યમ અને હલકા વર્ગનાં કુટુંબોમાં પુસ્તકોનું ખરેખર શિક્ષણ આપવાની સગવડ બહુ ઓછી મળે છે. લગભગ દરેક કુટુંબમાં, મરદ તેમ સ્ત્રીન નિભાવ માટે કામકાજમાં રોય છે, કેળવણી માટે સ્ત્રીઓનો ધજોળ ઓછો વળત

બધી શકે છે. તેમની પાસે વારંવાર જવું, તેમના ઘર કામમાં તેમને રાહત આપવી, તેમના કામકાજમાં મદદ કરનાં તેમને વાનચિતમાં વળગાડવાં અને ખરેખરી ગૃહિણીના સામાજિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક કર્તવ્ય શાં છે તે તેમના દિલ પર ઠસાવવું, તેજ તેમને કેળવણી આપવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ છે. મહેનતુ અને હુશ્કા વર્ગના લોકોમાં સેવાનું કામ કરનાર પાસે, તે લોકોમાં બક્ષિસ રૂપે કંઈ આપવા કેટલાક પૈસા જોઈએ.

મદદને લાયક કેટલાંક દર્પાંત.

એક માણસનો તેની પૈસાદાર સ્ત્રી અને બે છોકરાઓએ ત્યાગ કર્યો છે. તે બહેરો છે. તેનું શરીર તથા આંખો નળાળ્યાં છે. હું તેને રાજગારે વળગાડી શકું એમ છે પરંતુ, તેની તબીબત એવી છે કે તેનાથી કામ થઈ શકે એમ નથી, તેનાં સપળાં સગાં પૈસાદાર છે. પરંતુ કોઈને તેની પડી નથી.

દુશ્મના એક ઘરમાં ચાર છોકરાંની સ્થિતિ—માબાપને ટટા, પિતા બાળક અને સ્ત્રીનું પાલણપોપણ કરી શકે એમ છે પરંતુ કરતો નથી. બે મહિના ઉપર તેણે પોતાની સ્ત્રીને ગાંડની હૉસ્પિટલમાં મોકલવા ધાર્યું પણ ફાવ્યો નહિ. તેની સ્ત્રી, મધ્ય સ્ત્રીએ પોતાના મોઢામાં મોઢા ૬ વર્ગના છોકરાને લઈ તેના બાપને ત્યાં નાશી ગઈ. તેના બાપ તેના પતિને લઈ છે. ફરી પાછી તે તેના પતિને ત્યાં રહે છે. પણ તે પોતાનો નિભાવ કરી શકતો નથી. તે તેને ધણીવાર મારે છે અને નજવામાં નજવું બહાનું કાઢી તેને હુમેશાં લટકાવે છે.

સધારના ૬ થી સાંજના ૬ વાગ્યા સુધી મહેનત કરના એક યુવાન ઉપર ૮ માણસના કુટુંબનો આધાર છે. સખ્ત કામ અને આમી ભર્યા ખોરાકથી જ્યાં ૬ માણસો તે નાવતે હોયો પાણીના...

થયો છે. હવે વળી તેને લકવો થયો છે.

દારનો એક બસની, પોતાની સઘળી આવક મસ્તીમાં ગુમાવે છે. પોતાની સ્ત્રી અને ૮ છોકરાં માટે માત્ર રૂ. ૨૦ દરમાસે તે રાખે છે, આ બાબતમાં સ્ત્રીઓકરને કાયદો કાંઈ રક્ષણ ન આપી શકે ?

લગભગ નિરુધાર તેની એક વિધવાએ પોતાના નિભાવ માટે એક દુકાન ઉઘાડી છે. તેમાં તે પેન્સન, કાગળ, સાબુ, વગેરે વેચે છે. તેને કાંઈ સંનિ નથી. સદને તેમ અન્ય જાને આવી દુકાનમાંથી વસ્તુઓ ખરીદ કરી ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

એક વૃદ્ધ પારખી બાઈને ૩ છોકરાંનાં છોકરાં છે. કરતી વેચી તે પોતાનો નિભાવ કરે છે. બે છોકરાં શાળામાં જાય છે. ત્રીજું બાળક નાનું છે. હું તેમને દિવાસો આપું છું. પ્રસંગોપાત તેમને મદદ પણ કરું છું.

ધરનો નિભાવ કરનાર માણસ એક વર્ષથી પથારીવશ થવાથી સાત માણસનું કુટુંબ પોતાનું હાથનું મકાન છોડવા માગે છે. ધરનું બાડું રૂ. ૬ છે. છોકરોના નિભાવ કરવાને માતા પોતાથી જનતો પ્રયાસ કરે છે. છ માસનું બાડું ચરેલું છે. બાડું આખા યિવાય ધર ધણી તેમને બીજો મકાન નવા દેતો નથી.

એક બીજી મેવિકા લખે છે:—દારમાં એક પારખી બાઈને ૮ છોકરાં-૪ છોકરા અને ૪ છોકરીઓ છે. મોટી છોકરી ૧૧ વર્ષની છે. તેની નજર નબળી છતાં, ગરીબ સ્ત્રીઓ માટેના વર્ક ક્લાસમાં તે જાય છે. બે છોકરાઓ સર જમજેદજી છુટકાઈ સફાઈમાં જાય છે. બીજાની વય શાળામાં જવા જેવડી નથી. એક છોકરીને આંખને લગતું કાંઈ ખરાબ દરદ હોવાથી સારવાર માટે તેને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવી હતી. હાલ તેને મર્યું છે. આ પારખી બાઈ, કામ કરવા તૈયાર છે પણ તેને છોકરાં સાગવવાં પડે છે. જ્યારે હું તેની

પાસે ગઈ ત્યારે બધી રીતે મેં તેને દુઃખી જોઈ. તેના પતિની આંખ ખરાબ હોવાથી બહારનાં કામકાજથી તે ઘણું થોડું કમાય છે. દર છ માસે જૂદાં જૂદાં સંબાવનાં ફંડ તરફથી ખોરાકની ગીજેની મદદ તેને મળતી રહે છે. બાળકોનાં વીઝાયલાં, કરણાન્નક મુખ જોઈ તેમને માટે દૂધ લાવવા રૂ. ૫) મેં આપ્યા.

ઘણાં કુટુંબમાં બાળકોનું પૂરતું પોષણ થતું નથી. ધરનાં ભારે ભારા અને સામાન્ય મોંઘવારીથી રૂ. ૩૦ થી ૪૦ ની માસિક આવકવાળાં મુબાઇનાં કુટુંબો અને રૂ. ૨૫-૩૦ થી ઓછી આવકવાળાં ખીજ શહેરનાં કુટુંબો, કુટુંબમાં મંદવાડ આવતાં અગર કાંઈ અકસ્માત બનતાં દુઃખી હાલતમાં આવી પડે છે.

એક વિધવાની બે છોકરીઓને હમને વ્યાધિ થયો હતો. તેને ત્યાં અમે ગયાં. બન્ને યુવાન છે. એકને માટે અમે દરરોજ અર્ધો શેર દૂધ આપીએ છીએ.

જૂનેશ્વરમાં એક વિધવા રહે છે. તેનો પતિ વ્યાપારી હતો. વિધવાની ઉંમર ૭૫ કરતાં વધારે છે. તેને ૫૦ વર્ષનો એક પુત્ર છે. તે મડિલ છે. તેની નાત તરફથી દરમાસે રૂ. ૬ મળે છે. તેમાંથી રૂ. ૩ તે ભાડાના આપે છે. બાકીના રૂ. ૩ માંથી તેનું પૂરું ચંદ્ર શકતું નથી. સદનના ફંડમાંથી એક ચંદ્રચંદ્રસહાયકે તેને રૂ. ૨ આપ્યા.

મેવાસદનના ઉદ્દેશને અનુસરી, અમદાવાદમાં અપાયલી મદદનાં એક બે દર્દીઓ રજુ કરવા લાયક છે.

૭૦ વર્ષની એક ડોશીને કાંઈ પણ સંતાત નહોતી. તેનું પાલનપોષણ કરનાર પણ દોષ નહોતું. પરિચારિકાએ તેને ત્યાં જઈ દિવાસો આપ્યો. અને અનાયાત્રમમાંથી તેને અનાજ મેળવી આપ્યું. સારગપુરની જુખારી યોજનામાં એક પુરુષે પોતાની સ્ત્રીને ...

મુકી હતી. ઘરના ઓટલા પર આ બાઈ પડી રહેતી. આડોશીપાડોશી તેને ખવડાવતાં. તપાસ કરતાં ક્લેરનું કારણ એ માતમ પડ્યું કે પતિ પોતાનાં ઘર પોતાના એક સગાને આપી દેવા માગતો હતો, અને સ્ત્રી વિરુદ્ધ પડી હતી. પરિચારિકાઓની રૂગર, પતિ પત્નીને આ મત બેઠના સંબંધમાં વધાર્યો, ચર્ચા કરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી. કેટલાક દિવસ સુધી લાંબાકા આપ્યા પછી તેમને સમાધાન થયું. એક ઘર સ્ત્રીને આપવાની અને એક ઘર સગાને આપવાનો બંટોબસ્ટ થયો.

એક બાઈનું એકનું એક સંતાન મરણ પામ્યું હતું. તેનું મન ઉદ્વેગમય રહેતું. કસાયી તેનું સાંત્વન થતું નહિ. પરિચારિકા તેની પાસે ગઈ. તેને દિવાસો આપ્યો. તેને ખવડાવ્યું. તે ફરી કામે લાગી અને પોતાનો નિભાવ કરતી ચલ.

પર્સનલ સર્વિસ (જાન-સેવા) એસોસિએશન.

સામાજિક સેવા તરફ જોમનું લક્ષ હોય પરંતુ જો આ પોતાનો સુધનો વખત આ કામમાં ગાળી શકે એમ ન હોય, પોતાનો કેટલોક અવકાશનોજ સમય, આ કામમાં ગાળી શકે એમ હોય તથા ગાળવા પુરતી હોય તેમને સહના-મદદ સહ પડે તેનું લંડનમાં એક મંડળ છે. તેનું નામ “ પર્સનલ સર્વિસ એસોસિએશન ” છે. આ મંડળમાં ૫૦૦ સભાસદ છે. કોઈ ગમે તે ચરીંગ, ફુલ્ખી કુટુંબ જામર મનુષ્ય પ્રત્યે મિત્રભાવ દર્શાવવા ઝડવાઈયાનો ઓળખાં ઓઠો એક કલાક જેટલો સમય અર્પણ કરવા તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તેનો મૂળ ઉદ્દેશ પોતાની જાન્યી, વિચાર, વાણી અને કર્મવડે સેવા કરવાનો છે. માત્ર દબની મદદ આપી આ મંડળ સંતોષ માનતું નથી પણ પોતાના અન્ય મિત્રોના તેઓ જેવી રીતે વિચાર રાખે, તેમને જરૂર પડે મદદ કરે તેવીજ રીતે તેઓ તમ હાવના મનુષ્ય વિશે નિતી

કરે છે, મદદ કરે છે. આ હીલચાલ એવાં નિર્ણય ઉપરથી થઈ હતી કે આ મહાન નગરની પ્રજાની નિર્ધનતા, તેનાં સંકટ સામે થવાને જે કાંઈ પ્રયાસ થયા હતા, તેના કરતાં વધારે ચલાવી જરૂર હતી. ધણાં માણસોમાં બુદ્ધિ, ઉત્સાહ, આશા અને સહાનુભૂતિ જોવામાં આવે છે. આ માણસોએ આ સર્વનો ઉપયોગ, તંગ હાલતનાં મનુષ્યનાં જીવન સુખી કરવા, કરવો જોઈએ. આવી એક સંસ્થા ઉભી કરવાથી તમારા ગામને ધણો લાભ થશે.

કવીનાઇન સોસાયટી.

મેમેરિયાની ઝડપમાં સમાના આગેવાનોએ કવીનાઇન વહેંચવું, એવો ઉદ્દેશ એક પરસ્પર સહાયક મંડળનો છે. દરેક સભાસદને વાર્ષિક ૬ આનાની શ્રી ભરતી પડતી અને (૧) દર અઠવાડિયે ૧૫ રૂાન કવીનાઇન લેવા (૨) બીજા લોકોને સભાસદ થવા અને (૩) જેઓ નિયમિત રીતે દવા લેવા કબૂલ કરતાં હોય છતાં સભાસદ થવા જેટલાં જેઓ શક્તિમાન ન હોય તેવાં સધળાં માણસોને મફત કવીનાઇન ના સભાસદોને પ્રતિઘાપત્ર ઉપર સહિ કરવી પડે છે.

સ્વાનુક્રમ અને ચિંતનપટે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

મુસાફરોને મદદ.

લખતાં વાંચતાં ન આવડતું હોય તેવાં ધણાં માણસો તરફ રે-
લ્વેની મુસાફરીમાં પ્રીતિ દર્શાવવાના, તેમને મદદગાર થઈ પડવાના,
પુષ્કળ પ્રસંગ મળે છે. અલણ લોકાને, કર્મની ટિકિટ છે, કેટલું બાકું
છે તે બહુલા પાસે વંચાવવું પડે છે. કંઈ ગાડીમાં બેસવું તે બાબ-
તમાં અઝાણા માણસોને માહિતીની જરૂર પડે છે. અત્યંત, બાવી
મદદ કરતાં રેલ્વે સત્તાધિકારીઓ સાથે તકરારમાં લિતરવું ન પડે, એ
ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

રવાનુભવ અને ચિંતનપટે મળી આવતી મૂલ્યનાઓ,
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીમંડળને કેટલીક સૂચનાઓ.

“ જીવનમાં સાફ શું છે તેનો જાણે તો વિચાર માન્ય કરવો, એ કાંઈ તમારો, મારો, સર્વને લગતો સામાન્ય વિષય નથી. સાફ શું હોઈ શકે એ પહેલાં શોધી કાઢી, આપણાં સાધન પ્રમાણે તે સાફ કરવા પ્રયાસ કરવો એ સફળે લગતો સામાન્ય વિષય છે. જાણેમાં થયેા ભેદ છે. ”

આઈનિંગ.

સામાજિક અભ્યાસ.

કુળવણીનો ઉદ્ધ્યામાં ઉઘો એક હેતુ એ છે કે શુદ્ધિનો સફળ-પયોગ થતો હોય તેવા કાર્યસાધક સામાજિક જીવન માટે તૈયાર થવું. શાળા કે પાઠશાળાના વર્ગ બહાર, આ હેતુને સાહાય્યભૂત થઈ પડે તેવી સૂચના વિદ્યાર્થીના કેટલાક વિચાર અને હીલચાલના સંબંધમાં આપી શકાય. સ્વસુધારણા માટે સ્વેચ્છાથી ઉભાં યયેલાં અગર નિયમિત સાહિત્યસભા સાથે જોડાયલાં વિદ્યાર્થીમંડલ ઘણી કાલેજામાં હોય છે. કોઈ વખત તેઓ જો પોતાના સામાન્ય કાર્યક્રમથી જૂદા પડી, કોઈ પણ પ્રકારના સામાજિક અભ્યાસ માટે કેટલોક સમય કાઢે, તે માટે તેઓ એકચિત્ત થાય તો તે તેમને પ્રોત્સાહક અને ઉત્તેજક થઈ પડે. આ વિદ્યાર્થીમંડળ સાથે સંબંધમાં આવતા પ્રેક્ષક અગર શિક્ષકની સૂચનાઓ અને માર્ગદર્શનની વારંવાર આ કાર્યમાં જરૂર પડશે પણ જ્યાં વિષયો વિદ્યાર્થીઓની શક્તિ બહારના દોના

નથી ત્યાં તેમના સામાજિક હક, દર્શન અને જવાબદારી પ્રત્યે તેમની આંખ ઉઘાડવાથી, શિક્ષકની સંભાળનો અને વિદ્યાર્થીના કાલબ્યયનો જેટલો બદલો મળે છે તેટલો બદલો ધોરણ બદલારની બીજી થોડીજ કીલચાલથી મળે છે. શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને જે સહાયતા આપે તે ઉપરાંત, વિદ્યાર્થીઓને જે કંઈ માહિતી જોઈતી હોય તે પૂરી પાડવામાં મદદ આપવાને અન્ય અનેક સમજનોએ તૈયાર રહેવું જોઈએ. આ માટે જગતનું ખરી રીતે કંપાણ કરવાના જેઓ પ્રયત્ન કરતા હોય, તેવા માણસોના અંગત સમાગમમાં વિદ્યાર્થીઓએ આવવું એના કરતાં વધારે સુખકર અને સ્વાભાવિક માર્ગ મળવો મુશ્કેલ છે.

સંશોધનની વૃત્તિ.

જે લોકો સમાજસેવા ઉપર કામગીરી પ્રીતિ ધરાવનાર હોય તેમને વિગતોનું જ્ઞાન તેમ વિશેષ વિગતો મેળવવાની સક્તિ હોવાં જોઈએ. કોઈપણ મંડળના વિદ્યાર્થીઓ સંશોધનની, કોઈપણ જાન-તની ખરી સ્થિતિ શોધી કાઢવાની, જાહેરમાં લાવવાની વૃત્તિ પ્રકૃષ્ટ કરે તો સામાજિક પ્રયત્નોનો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ નિર્ણય કરવા તરફ અગત્યનું પગલું ભરાયુ છે એમ કહી શકાય. વિગતો મેળવવાના માર્ગ અને સાધનોનું નાના વિદ્યાર્થીઓને પણ પ્રાથમિક જ્ઞાન આપવું, એક ખૂબ શિક્ષણ સમાન થઈ પડશે. દુઃખનાં ખરા કારણની સામે થઈ તે દૂર કરવાને કોઈપણ દેશના યુવાન વર્ગને ઇચ્છ હોય તો તેણે તેને લગતી સર્વ પ્રકારની વિગતોનો ધીરજ સાથે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કોઈ પુસ્તક અગર કોઈ માસિકના એકાદ લેખનું રૂપાંતર માત્ર કરવાથી નહિ બતાવેલા વિષયોની તૈયારી થઈ શકશે નહિ. બધું શુદ્ધ, વૃત્તાંત, અંગત મુલાકાત અને અસલ સંશોધનનો કેમ

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થી મંડળને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૭૫)

ઉપયોગ કરવો તે વિદ્યાર્થીઓએ જાણવું જોઈએ. આવા અભ્યાસમાં શ્રમ પડે છે પણ જેમ વધારે ખરા દિલથી અભ્યાસ કરવામાં આવે છે તેમ તે વધારે આકર્ષક થઈ પડે છે. જગતના સઘળા અભ્યાસી, કોઈપણ બાબતનું જાતેજ સંશોધન કરવામાં આનંદ માને છે.

જાતે વિચાર કરવો.

ઠંકાણે ઠંકાણે કરવું અને જે મળે તેને પ્રશ્ન પૂછ્યા કરવા એવો સંશોધનવૃત્તિનો અર્થ થતો નથી. સ્વસ્થ થઈ ધીરજ, અને સ્વાતંત્ર્યથી કોઈપણ પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરવો એનું નામ સંશોધનવૃત્તિ. જગતમાં, તેમાં ખાસ કરીને હિંદુસ્તાનમાં, સ્થાનિક શરૂઆતની, કોઈપણ વસ્તુ પહેલી દાખલ કરવાની શક્તિની બહુ મોટી ખામી માલમ પડે છે. આથી તમારી આસપાસના સમાજનો અભ્યાસ કરો. તેમને શાની જરૂર છે તે જોણી કાઢો, તે જરૂરીયાત પૂરી પાડવાની યોજના બંધી કાઢો, યોજના વિશે તમે જાતેજ વિચાર કરો. એક જણે કહ્યું છે તેમ ત્રણ ચીજની જરૂર છે. વિચાર કરતા રહેવા જેટલો ઉત્સાહ, પ્રયત્ન ચાલુ રાખવા જેટલું ધૈર્ય અને કોઈપણ રીતે ધારેલું પરિણામ મળે તેવી અમુક યોજના છે એમ માનવા જેટલી શક્તિ.

કોઈપણ બાબતમાં પ્રવીણ થવું.

કોઈપણ સારકાર્ય, અભ્યાસની શરૂઆત નાના પાયા ઉપર હોય તો તેનો તિરસ્કાર કરવો નહિ. આ નાનાં મડળોમાં વિદ્યાર્થીઓ કોઈ દિલમોજ પ્રોફેસર અગર શિક્ષકની દેખરેખ નીચે કોઈપણ પ્રકારની મેવા અગર સુધારાના કોઈ પ્રદેશનું એવું જ્ઞાન મેળવી શકે કે ભવિષ્યમાં તે પ્રદેશમાં તે આગેવાન થઈ શકે. આ વિદ્યાર્થીસમાજમાં નીકળી આવતી વિગતો ઉપરથી, મત્તપાનનિગેષ, સાર્વજનિક પુસ્તકશાળા અગર પતિતોદ્ધારની હીલચાલમાં કાયમ રસ ઉત્પન્ન થઈ શકે.

સસોધનની અગત્ય.

જાતેજ મેળવેલા જ્ઞાન અને અનુભવ ધણું અગત્યનાં, ધણું કિમતી છે. જેઓ મેના કરવાને ખરી રીતે આતુર છે, તેઓ, તે માટે કેટલા વિવેક અને વિચારની જરૂર પડે છે તે જાણે છે. અભ્યાસ વગર બહુ મદદ યથ શકતી નથી અને અભ્યાસની દિશા એ છે કે તેથી આગળ ઉપર કરવાના, સાફ પરિણામ આણે તેવા કામની તૈયારી થઈ શકે છે. મદાસના વિદ્યાર્થીઓમાનો એક કામ કરનાર લખે છે કે મારે જણાવવું જોઈએ કે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ બાબતમાં એક મુખ્ય મુશ્કેલી છે પણ તેથી આપણે આગળ વધતા અટકવું જોઈએ નહિ.

ટિંદી યુવક આ અભ્યાસ ચાલાકી સાથે કરે એવો બહોમસ્ત કરવામાં મુશ્કેલી રહેલી છે. કોઈ પણ કામ ચાલાકી અને હુશિયારીથી થાય તે માટે પરિસ્થિતિના અભ્યાસની આવશ્યકતા છે એ બાબતનું મહત્ત્વ યુવાન વિદ્યાર્થીઓ સમજતા નથી. સામાજિક સેવાનું કામ ચાલાકીથી અને સારી રીતે શરૂ કરવા માટે, આવશ્યક વિગતો એકઠી કરવાનું કામ સહેલું નથી હતાં તે ધીરજ અને દૃઢતાથી થવાની જરૂર છે. જે સ્ત્રીપુરુષો મહિન, મુશ્કેલીઓ અને જોખમભરી જગ્યાઓમાં મહેનત કરે છે અને જેઓને દરરોજ બહુ ધારે મુશ્કેલીઓ સામે થવું પડે છે તેમના જીવનને લગતી, તેમની આ મુશ્કેલીઓને લગતી, સાદી, અરસિક અને હવડી જણાવી બાબતો માણસે જાણવી જોઈએ અને તેમાં થટતા સુધારા કરવા કશિસ કશી જોઈએ. આ કામમાં જે સાધન અને માર્ગનો ઉપયોગ પડેલાંથી ચતો આવે છે તેના તેમ જાજર સગવડોના જ્ઞાન શિવાય આ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો તે સામાજિક જગા ગુમાવવા બરાબર, સામાજિક ક્ષીણતામાં અભિગદિ કરવા સમાન છે.

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીમંડળને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૭૭)

• પોતાના લતાના, પોતાના ગામના આસપાસની જગાઓના જ્ઞાનથી વિદ્યાર્થીઓએ શરૂઆત કરવી જોઈએ. નીચેના વિષય ઉપર પત્રમાળા તૈયાર થઈ શકે.

૧. મ્યુનિસિપલ કામકાજનો વહિવટ.

દૃષ્ટાંત તરીકે આ કામ માટે નીચેના વિષય લઈ શકાય:-

સમાજ પોતાની સંભાળ કેવી રીતે લે છે ? એટલે તમારા શહેરના આરોગ્ય ખાતાનો, તેની વ્યવસ્થા, નોકરી, તેમની ફરજો, ખર્ચ કામ, આરોગ્યની તપાસ રાખનારાની નિમણૂકનાં કારણ, આરોગ્યને લગતા અમલદારોની તપાસ સામે સંભવિત હરકતો, આવી તપાસ રાખનારમાં કંઈ કંઈ અંગત યોગ્યતા જોઈએ, તે કામને લગતી તેનામાં કેવી લાયકાત હોવી જોઈએ, આવા ખાસ માણસો ક્યાંથી મળી શકે, તમારા શહેરમાં આરોગ્યને લગતી નિયમિત તપાસ રહે તે માટે કેવાં પગલાં લેવાં તેનો અભ્યાસ, સંડાસોનાં મળમૂત્ર, કચરો, ખાળકૂવા અને ઉધાડી ગટરોનાં કેવાં તુકશાન છે ? આરોગ્ય ખાતાનો અમલદાર કોઈ કોઈ વખત મંડળમાં આવે, પોતાના કામકાજનો અહેવાલ આપે અને પ્રશ્નો પૂછવાની રજા આપે. આના કરતાં પશુ મંડળના સભાસદો, કોઈ ઘરની ખરાબ હવા દૂર કરવામાં, કોઈ જાજર અગર કૂવાને સાફસુક કરાવવામાં, કોહોવાટ, અને દુર્ગંધ અને વિષ દૂર કરનાર પદાર્થોના ઉપયોગમાં ભાગ લે એવો જોદોળસ્ત થઈ શકે તો તે વળી વધારે સારું. આથી તેઓને આ જાણતો અને આ સાધનોનાં વ્યાવહારિક પ્રયોગનો અનુભવ મળશે. આવા પ્રશ્નો માટે વિદ્યાર્થીઓને સેનિટરી એન્જિનિયર, હેલ્થ ઓફિસર, સિવિલ સર્જન, ખીજ ડૉક્ટર અને અન્ય કાળેલ સત્તાધિકારીઓ ઉપર ઝોળખાણના કાગળ જોઈએ. સમાજના આરોગ્યનું રક્ષણ હાથ કેવું થાય છે, તેમાં

કેવી રીતે સુધારે થઈ શકે, આ પ્રકારની સેવાના વિદ્યાર્થીઓને મળતા પ્રસંગ અને આ કામમાં લોકો કેવી રીતે મદદ કરી શકે તે બતાવનાર માર્ગનું બાહોશી લઈ વર્ણન તૈયાર કરાવવાનો હેતુ રાખવો. આજ પ્રકારની રૂપરેખા પોલિસખાતા, એન્જિનિયરીંગ ડિપાર્ટમેન્ટ વગેરે માટે તૈયાર થઈ શકે.

શહેરને લગતાં કામકાજમાં સારાં માણસોની બેરકારી.

તમારા ગામની મ્યુનિસિપેલિટીની વ્યવસ્થાનું હુંકું વર્ણન કરો. શહેરને લગતી ફરજો શી છે ? આ ફરજો તરફ સારાં માણસોની બેરકારી, આ ઉદાસીનતાનાં કારણ શાં છે ? પોતાના ધંધામાં પૂરેપૂરું ધ્યાન આપે અને શહેરના આરોગ્ય અને હિતને લગતાં કર્તવ્ય પિસારી મુકે તેવાં માણસને દેશાભિમાની શી રીતે કહી શકાય ?

૨. જાહેર સંસ્થાઓનાં કામકાજ અને તેનાં પરિણામ.

શહેરના વિસ્તારના પ્રમાણમાં આવી સંસ્થાઓમાં પણ સ્વાભાવિક રીતે ફેરફાર રહે છે. પણ તેની રૂપરેખા નીચે મુજબ છે:-

પુસ્તકશાળાઓ અને વાચનગૃહ. તમારા ગામની ફરેક જગેર લાઇબ્રેરી અને વાચનગૃહ એક નહસા ઉપર વિચાર્યા પાસે બતાવવાશે. આ સંસ્થાઓનો મૂળ હતિદાસ ગમે તેવો સ્પષ્ટ હોય. તેપણ તેનો અહેવાલ બીજાઓ આપે તેવી યોજના કરે. આ જતાં કાંઈક વિગતવાર અપાવો જોઈએ, કારણકે વ્યક્તિના આખરે ફતેદમંદ થયેલા પ્રયાસોના જ્ઞાનથી, તેમ જ નાની નાની શરૂઆતથી થયેલી સારી તૈયારીવાળી સંસ્થાઓ સંબંધની માહિતીથી તમારા મંડળના સભાસદોને પ્રોત્સાહન મળશે. સભામાં, કમિટીમાં, તેને માટે દાવો આમડ કર્યો, તેને એને માટે કેટલી લાંબી લડત ચલાવવી પડી, તેને કેટલી મુશ્કેલીઓ નહીં અને તે મુશ્કેલીઓ કેવી રીતે દૂર થઈ તે શોધી દાવવા

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થી મંડળને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૭૬)

પ્રયાસ કરો. આ માહિતી મેળવવા માટે કેટલાક વૃદ્ધ નાગરિક પાસે જવું પડશે. તમારી લાઇબ્રેરીમાં ક્યાં ક્યાં પુસ્તક છે, વાચનાક્ષયમાં ક્યાં ક્યાં પત્ર આવે છે, દરરોજ કેટલી હાજરી થાય છે તથા કેટલી ચોપડીઓ વાંચવા લેવામાં આવે છે તેને લગતી હકીકત તૈયાર કરો. લોકો ચોપડીઓ લેવા આવે તેને બદલે લોકોને પુસ્તક મોકલી આપવાને કાંઈ પ્રયત્ન થયો કે કેમ અગર થઈ શકે કે કેમ તેની તજજવીજ કરો. આવી સંસ્થાથી તમારા ગામને જે ખરેખરો લાભ થાય તેનો ખ્યાલ કરો. વ્યક્તિ તરીકે, વિદ્યાર્થી અગર નાગરિક આ સંસ્થાઓની ઉપયોગિતા કેવી રીતે વધારી શકે તે વિશે વિચાર કરો.

રાત્રીશાળાઓ: મુસ્તીના સમયનો ઉપયોગ. તમારા ગામમાં રાત્રીશાળાઓ કેટલી છે? દરેક રાત્રીશાળા માટે એક વિદ્યાર્થી નક્કી કરો. તે ત્યાં જઈ તેનાથી જાણી શકાય તેટલું જાણી લે અને તેણે જે જોયું હોય તેનું વર્ણન તેના મંડળ આગળ કરે, એવી યોજના કરો. આ અહેવાલમાં શાળાની ઉત્પત્તિ વિશે કાંઈ પ્રોત્સાહક વૃત્તાંત આવવો જોઈએ. કોઈ એક માણસ, સમુદાય કે મંડળના આદર્શ મુજબ શાળાની ઉત્પત્તિ થઈ કે કેમ તે તેમાં આવવું જોઈએ. તેનો ઇતિહાસ, તેને મળતું ઉત્તેજન, ફી, વ્યવસ્થા, મુશ્કેલીઓ, શાળામાં દાખલ થવાથી જેમનાં જીવન ઉભત થયાં હોય, જેમણે નામ કાઢ્યાં હોય તેમને લગતી પ્રોત્સાહક વાર્તાઓ, આ સર્વ બાબત રજુ થવી જોઈએ. વધારે વિદ્યાર્થીઓની જરૂર છે કે કેમ, વધારે શિષ્ય, શિક્ષક વગેરે મેળવી આપવામાં વિદ્યાર્થીઓ કેવી રીતે સહાયતા આપી શકે તે પણ તેમાં બતાવવું જોઈએ. શાળામાં જવાથી, તેના વૃત્તાંતની કાંઈક જોવાથી, શાળાના હેઠ માસ્તર, સેક્રેટરી, મિત્રો અગર જૂના વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાન કરવાથી આ વૃત્તાંત માટે જોઈની દમીયન ગતિ

શકે. આવી શાળા કેવી રીતે સ્થાપી શકાય અગર તેને મદદ થઈ શકે તે મંડળના દરેક સભાસદને બતાવવાનો અંતિમ હેતુ હોવો જોઈએ.

૨. પરસ્પરબંધક સાધનો.

ગરીબ લોકોના આશ્રમ, અન્નપૂજા લોકો માટે વિશ્વામસ્થાન. અનાથાશ્રમ, હોસ્પિટલ વગેરે તમારા શહેરમાં જે હોય, તેની નોંધ કરો, કોઈ પ્રોફેસરની આગેવાની નીચે તમારા મંડળના સભાસદો આની સંસ્થાની મુલાકાત લઈ શકે તે માટે તે સંસ્થાના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ અગર સેક્રેટરી સાથે ખંદોબસ્ત કરો. દરેક સંસ્થાની એક વિદ્યાર્થીને મુખરત કરો. આ વિદ્યાર્થીએ આ સંસ્થાની મુલાકાતનું વર્ણન કરવું; તેની ઉત્પત્તિ ઇતિહાસ, સાધન, વહીવટ, ઉત્તેજન, ઉપયોગિતા વગેરે બાબત હકીક્ત રજુ કરવી, “ અચક્ત અને ગરીબ લોકોનાં બાલકનું પાલન કરવું તે નમ્રતામાં નમ્રતાને દર્શાવી રાખવા બરાબર છે ” એમ કેટલાક કહે છે તે વિશે વિરોધ હકીક્ત રજુ કરો અને તેનો પૂરવો જવાબ તૈયાર કરો. બટકના વર્ગના પ્રશ્નોને નિકાલ કરવાને, જૂઠાંજૂઠાં ગામમાં કોઈ જૂઠાંજૂઠાં પ્રયાસ થયા હોય તો તે જણાવો. કોઈપણ સંસ્થા પહેલી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ, વિદ્યાર્થીઓ કેવી રીતે આ સંસ્થાને મદદ કરી શકે, જેઓ એ સંસ્થામાં હોય તેઓનાં જીવન ઉજ્જવલ, આનંદમુક્ત તેઓ કેવી રીતે કરી શકે તથા જેઓ તેમાં દાખલ થવા લાખક હોય તેને દાખલ કરી કેવી રીતે તેઓએ ઉત્તેજન આપવું જોઈએ તેના માર્ગ-તે સપ્તર્ષી હકીક્ત સ્પષ્ટ રીતે એકી કરવાની ધારણા રાખો.

સંખ્યાવતનો અર્વાચીન ખ્યાલ. આ વિષયના લાગ કરવા પડશે. નીચે મુજબ તેના પેટા વિભાગ કરી તેની મુખરત કરવી જોઈ એક મોટી સભા અગર ધણી સભાઓ આ વિષય પર ચર્ચા કરવા

મળી શકે. બરોબર માહિતી વગર તેમ અવળે રસ્તે ચલી સંભાવત ઢાને કહેવી, વિવેક વગરની સંભાવતથી, વ્યક્તિ અને સમાજને થનાં સંભવિત નુકશાન, ખરી સંભાવતનો હેતુ-વ્યક્તિનું સંકટ નિવારણ; કે સ્વમાન, ચરિત્ર, સ્વાતંત્ર્ય; સમભાવ વગર, આર્થિક પદાર્થોના સ્વી-કારથી લેનાર ઉપર ચલી અસર, માત્ર દાન અને સંભાવત સાથે સરખાવતાં અંગત સેવાનું ઉચ્ચતમ સ્વરૂપ, દસમાંના નવ કેસમાં આપણે પૈસાની મદદ ન આપીએ તો આપણે કશુંજ આપતા નથી એ પ્રશ્ન ઉઠાવો. ચર્ચાના પ્રશ્ન તરીકે નીચે જણાવેલા વિષય જેવા વિષયો દીક થઇ પડશે-“ એવો ઠરાવ કરનામાં આવે છે કે સંકટમાં આવેલા માણસને પૈસાની મદદ આપવાથી તેને લાભ કરતાં નુકશાન વધારે થાય છે. ” “ નિર્ધનતા અને દુર્ભાગ્યને લીધે ઉત્પન્ન થતાં સંકટના સવાલનો નિર્ણય સંકટનિવારણની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિથીજ થઇ શકે છે. ” હિંદી વિદ્યાર્થીઓ માટે આ વિષયો કઠિન છે. આ સંબંધે વસ્તુ મેળવવા તેમને પુસ્તકશાળાઓ અને માસિક ઉચ્ચશાવવાની જરૂર પડશે. તેઓને જરૂરની બાબત જોળી આપવામાં, મદદની આવશ્યકતા રહેશે. આ પરોપકારનાં કામ જેઓ કરે છે તેમના ચરિત્ર ઉપર, તે કામની ખરી પરિપૂર્ણતાનો કેવો આધાર રહે છે તે બાબત પૂરતી રીતે બતાવો.

લિશ્મુકેની દરરોજની આવક:-રસ્તા ઉપર કરતાં, પડી રહેતાં, લંગડાં, રોગી અને અંધ લિશ્મુકની દરરોજની આવકની તપાસ કરવી. વિશ્વાસપાત્ર માહિતી મેળવવા માટે આ તપાસમાં ધણી ચાલાકીની જરૂર પડશે, તે માટે સમભાવ, ધૈર્ય અને લાંબો સમય પાછું જોઇશે. એવા ધણા વિદ્યાર્થીઓ હોય છે જેઓ આ કામ કરી શકે. આ કામ સારી રીતે કરવામાં આવે તો, એકી કરેલી નિજતો લેક્ટિફોગી અને પ્રવૃત્તિ કૃષ્ણી લાયક થઈ પડે.

૪. ખાસ જરૂરિયાતો અને જોખમો.

આ મથાળા નીચે મઘપાનનિષેધ જેવા સામાન્ય વિષયો આવી શકે.

સરકારની બંધુ શુક્રમાંથી જૂનાથી માંડી અત્યાર સુધીના મઘપાન નિષેધને લગતા આંકડા એકઠા કરવા એકાદ સમાસદને કહો અને મઘપાનનું દુર્વ્યસન કેવી રીતે લોકોમાં વધતું જાય છે તે એકદમ નજર ઉપર તરી આવે તે માટે એક ચોરસ હાગળ ઉપર દર્જામાં અગર એકાદ આકૃતિમાં તે આંકડા વ્યવસ્થાપૂર્વક મૂકા. તમારા શહેર અગર ગામમાં દારનો ધંધો કેવો ચાલે છે, કેટલી દુકાનો છે, લોકો શું ખીએ છે, ક્યા વર્ગના લોકો ખીએ છે, લોકોનું મઘપાન તરફ વલણ થવાની કારણ શાં છે, તમારા ગામની દારની દુકાનોની કુલ આવક કેટલી છે, તેમાંથી મહેસુલ કેટલી વસૂલ થાય છે, તેના ઉપરનો કર ભારે છે કે હલકો છે, શહેરમાંથી ગામડામાં આ દુર્વ્યસન પેસતું જાય છે કે વસ્તુસ્થિતિ તેથી ઉત્તરી છે, શહેરના કેળવણીના વર્ગ ઉપર ખાસ શી જવાબ-દારીઓ રહેવી છે, સરકારની જકાત અને પરવાનાને લગતી રાજનીતિ કેવી છે, આ સર્વ વિગે જાતિ તપાસવાળી નિમધમાળા તૈયાર કરાવો. તમારા ગામનો નકસો મેળવો અને દરેક દારની દુકાન માટેએક નાનું રાત્ર નિશાન નકશા ઉપર દરાવરાવો જેથી એક જરા નજર ફેરવતાં દારની દુકાનો કેટલી અને ક્યાં છે તે માલમ પડી આવે. મઘપાનથી જે શારીરિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક અને આર્થિક હાનિ થાય છે તે વિગે જાતિ-અનુભવવાળા વૃતાત તૈયાર કરાવો. દારની દુકાન ઉધાડવી કે નહિ તે આગતમાં અમુક સત્તાના માણસોની સંમતિ લેવાની યોગ્યતા અને તેના પરિણામ વિષે સારો અહેવાલ મેળવો. આ અનિષ્ટ તરફ લોકોની આંખ ઉધાડવાની હોનાથી સચનાઓ માટે મઘનિષેધક પુ.

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીગંજીને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૮૩)

સ્તકોનો એક નાનો સરખો સંગ્રહ રાખવો. આવશ્યક છે. પણ ખાસ કરીને જાતે મેળવેલી માહિતીને પ્રથમ મહત્વ આપવું. સલાને મળવાના મકાનની લીંત ઉપર આંકડાના કર્વ અને આકૃતિઓ કેટલોક વખત રાખો. ખરી બાબત અને વસ્તુસ્થિતિ સ્પષ્ટ રીતે બહાર પડે તેમ કરો. આથી કાંઈ પણ કાર્ય કરવાને પ્રોત્સાહન મળશે.

એક વિદ્યાર્થી પામે દારૂને લગતા કાનુનોનો અભ્યાસ કરાવો, દારૂની દુકાનો બંધ કરવા માટે કાનુની કાંઈ કલાક મુકરર થયા છે કે ? કોઈ ખાસ દિવસે દારૂની દુકાનો બંધ કરવામાં આવે છે કે ? સગીર વયનાં મનુષ્યને દારૂ વેચી શકાય છે કે ? દારૂની દુકાનો શિવાય બીજાં ક્યાં સ્થળે દારૂ વેચાય છે ? દરેક નગરવાસીએ આ પ્રશ્નો જવાબ આપવાની તૈયારી બતાવવી જોઈએ.

મદ્યપાનનિષેધ વિષેની સલાઓમાં નીચે મુજબ વિષયો આવી શકે:- મિતાચાર, મદ્યપાનનિષેધને લગતી બાબતોનો સંગ્રહ આ મહાનુલકતની વિગતો અને આંકડા, આરોગ્યની દૃષ્ટિએ મદ્યપાનનિષેધનું મહત્વ, મદ્યપાનનિષેધનું વ્યાપારી મહત્વ.

હિંદુસ્તાનનાં અવિકસિત સાધન. પતિત વર્ગને લગતો અભ્યાસ; હિંદુસ્તાનનાં વર્તમાનપત્ર અને માસિકોમાં આ વિષય વિષે પુષ્કળ વસ્તુ પ્રકટ થાય છે અને વિદ્યાર્થીઓએ સામાન્ય રીતે આ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ જતાં જાતેજ મેળવેલી માહિતીને જોમ અને તેમ વધારે મહત્વ મળવું જોઈએ. એક વિદ્યાર્થી માટે ખરેખર આ વિષય બહુ બહોળો છે. હિંદુસ્તાનમાં પોતાના પ્રાંતમાં, પોતાના શહેરમાં અરુપર્ય જાતિનાં કેટલાં મનુષ્ય છે તેની તપાસ એક વિદ્યાર્થીને મોંપી શકાય, આને લગતી સઘળી હકીકત બરાબર સહેલાઈથી ધ્યાનમાં રહે તેવી કોઈ આકૃતિ અગર નકશો એક મોટા કાગળ ઉપર મેળાવ

કરવા તેને કહેવું. જોઈ વહેંચણી આ પ્રમાણે થઈ શકે:—આ વર્ગની ઉત્પત્તિ, તેની સ્થિતિ સુધારવા માટે વર્તમાન પ્રયત્નો, આ વર્ગના માણસો શુદ્ધિના પ્રજાવચાળા યથા હોય, આગળ પડતાં યથા હોય તેના દાખલા, આજ સ્થિતિમાં તેમને રહેવા દેવાથી હિંદુસ્તાનને થવું આર્થિક નુકસાન, આ વર્ગનાં બાળક લવિષ્યમાં સારાં અને ઉપયોગી નાગરિક બની શકે કે નહિ, પ્રજાકીય દૃષ્ટિથી આ વર્ગને ઉત્તમ કરવાને પ્રયત્ન કરવો એ ઠીક છે કે વધારે સારા વર્ગનાં બાલકને શારીરિક તેમ માનસિક બાળતમાં મજબૂત કરવા પ્રયત્ન કરવો એ ઠીક છે?

પતિત વર્ગનો જીવનચલણાર. પતિત વર્ગ વિશે વિદ્યાર્થીઓ પોતે શું જાણે છે જ્યારે તેઓ તે વિશે શી જાનમાહિતી મેળવી શકે તેના વર્ણનમાં તેમનો ઓછાદિવસ જાણ તો ખોટું નહિ. કોઈપણ રીતે પ્રોત્સાહક ન થઈ પડે તેવું તેમનું કામ, તેમાં જોવામાં આવતું અનિયમિતપણું, પરિસ્થિતિને લીધે ગરીબ લોકોને વેકવા પડતાં શારીરિક સ્કંદ, આ પરિસ્થિતિની તેમના નૈનિક અને આધ્યાત્મિક જીવન ઉપર થતી અસર, બાળકોની ટેવ અને જગત વિષેના તેમના વિચારોની ધટના ઉપર આવી પરિસ્થિતિથી થતી અસર, આ સર્વનાં આબેહુલ વર્ણન મેળવવાને પ્રયત્ન થવો જોઈએ. કામ કરવાની શક્તિ અને આપણાં આધ્યાત્મિક જીવનના નિભાવ માટે, તહેવારો, વિશ્રાંતિ અને અમુક નિદ્રા તથા શાંતિ જેવી વસ્તુઓ ઉપર આપણો દેટલો આધાર છે? એક ખરા શુદ્ધ જીવન માટે જે પરિસ્થિતિની જરૂર હોય તેવી કંઈ કંઈ પરિસ્થિતિ ગરીબ લોકોથી દૂર હોય છે! નિર્ધનતા અને લાધિ વચ્ચેનો સંબંધ, નિર્ધનતા અને અમિનાચાર, મર્યાદાનો સમ્બંધ, આધ્યાત્મિક જીવન ઉપર શાકુ કાટનારાઓના લત્તાની અસર, પતિત વર્ગની અવદર તરફ વિદ્યાર્થીઓની આંખ ઉઘાડવાનો, આ બાળકમાં તેમનું કર્તવ્ય શું છે તે જાણતી તપાસને ઉત્તેજન આપવાનો આમાં જેનું રહેલું જોઈએ. સદા-

નજીવ નાકસ રાત ઉત્પન્ન થાય અનુ પારણામ આ અભ્યાસનુ આ-
વવું જોઈએ. જનો શકે તો કોઈ અનુભવી કામ કરનારની દેખરેખ
નીચે, ઝાડુ કાઢનારના, લંગીઓના લતાની મુલાકાત લેવાવી જોઈએ.

પોતાના નગરના લોકોની નૈતિક નિષ્ફળતા. નૈતિક અ-
ધોગતિનાં ચિહ્ન તરીકે તમારા શહેરમાં ગામમાં, ગુન્હા કરવાના
સ્થળ, બદ્દેલ, અનીતિ માટેની જગાઓ ફેટલી છે, ગુન્હા ફેટલા
થાય છે, તેના આંકડા મેળવો અને ગયાં ફેટલાંક વર્ષમાં તેમાં ફેટલો
વધારો કે ઘટાડો થયો છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી અગર આકૃતિથી
ખતાવો. પતિત વર્ગની સંભાળ લેવામાં તમારા ગામની ણીછ કંઈ
રીતે નૈતિક નિષ્ફળતા થઈ છે, ગયાં વીસ વર્ષમાં તમારા ગામનો
આર્થિક વિકાસ ફેટલો થયો છે તેના અહેવાલ તૈયાર કરો અને આ
આર્થિક વિકાસ સાથે નૈતિક વિકાસ અને સમૃદ્ધિ વધ્યાં છે કે કેમ
તેની તપાસ કરો. ગામડાં કરતાં શહેરમાં નૈતિક અધોગતિ વધારે
છે કે ઓછી? જેઓ અનીતિનાં કામ કરે, તેમને સજા કરવા માટે,
કોર્ટ, જેલ જેવાં સાધન ફેટલાં છે? અનીતિનાં કામ માટે સજા
કરવાના કરતાં અનીતિના કામ અટકાવવાના કાયદા વધારે છે તે
વિશે વિવેચન કરો. કોઈપણ નગર અગર ગામની નૈતિક ઉન્નતિ
કરવામાં કયાં બળ કામમાં આવે છે?

મરણ પ્રમાણ સામે લડત. આને માટે વિદ્યાર્થીને એક અગર
વધારે ડૉક્ટરની મુલાકાત લેવાની ફરજ પડશે. ડૉક્ટરો જે માહિતી
આપે, તે તેમજ આ વિષયનાં પુસ્તકો સંબંધે તેઓ જે સૂચના આપે
તેના તેઓએ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ચોપડીઓ અને આંકડા શિવાય,
આ વિષયમાં વિદ્યાર્થી ધણું ઘોડું કરી શકે. આ વિષયની નીચે મુજબ
વહેંચણી કરવી હીક પડશે. જમણનાં બીજને શહેરમાં મંગળપ્રમાણ ગા

રીતે ધટાડવામાં આવ્યું છે ! હિંદુસ્તાનમાં મરણપ્રમાણુ થી રીતે ધટાડી શકાય ? આવતા બાર માસમાં તમારા પ્રાન્તમાં મરણપ્રમાણુ કેટલું આવશે, તે સાથે બિમાર પડેલાં કેટલાં સાત્ત્વે યશે, મરણપ્રમાણુ માટે દરિદ્ર દયા કેટલે અંશે ફારજુબૂત છે અને ફરેક રીતે જે નુકશાન થાય છે તેનું અનુમાન કાઢો. વર્તમાનપત્રમાં બહાર પડતા અહેવાલ અગર તે ગામના કે જીલ્લાના જન્મમરણનાં આંકડાને લગતાં રજીસ્ટર ઉપરથી પોતાના ગામના કે જીલ્લાના મરણપ્રમાણુના આંકડા કેમ તૈયાર કરવા તે કાષ્ટક હુશિયાર વિદ્યાર્થીને બનાવે. આ આંકડા રાખનાર અમલદારો વિદ્યાર્થીઓનો હેતુ બજુશે તો તેઓ ખુશીની સાથે તેમને મદદ કરશે અને આંકડા બતાવશે. મરણ પ્રમાણુનો વિષય ધણી વિચાર કરવા જેવો છે, મહત્વનો છે. અન્ય જન પ્રત્યે સહાનુભૂતિ વધારે તેવો એ એક આકર્ષક અભ્યાસ છે.

પ્રાણીઓ પ્રત્યે નિર્દયતા. આ વિષયની વહેંચણી નીચે મુજબ થઈ શકે. પ્રાણીઓ પ્રત્યે નિર્દયતા અટકાવનાર કાયદો. આ કાયદો સ્થાનિક, પ્રાંતિક અગર સમસ્ત દેશને લાગતો છે ? સજા કરાવવા માટે કયા ક્રમમાં કામ લેવું પડે છે ? દરવર્ષે કેટલા કેસમાં ફરિયાદ થાય છે ? પ્રાણીઓ પ્રત્યેની નિર્દયતા અટકાવવા માટે તમારા શહેરમાં મંડળ છે ? વિદ્યાર્થીઓએ નિર્દયતાના કેસ બહાર લાવવા જોઈએ ? પ્રાણીઓ પ્રત્યેની નિર્દયતા અટકાવનાર મુઆલ્મ, કલકત્તા વગેરે સ્થળનાં મંડળના રિપોર્ટ મંગાવે અને તેનું અવલોકન કરાવે. તમારા શહેર અગર ગામમાં પ્રાણીઓ તરફ થતી નિર્દયતાનો અભ્યાસ કરો;—ગળ ઉપરાંત બાર ભરવો, ઝોછો ખોરાક આપવો, દૂધથી ગાયોની સંભાળ, દુધથી ગાયો ન્યાં રહેતી હોય તે સ્થળની સુધાકાતનું વર્ણન, તેમના આરોગ્ય, હવાની આવજન અને તાજ્જી, લીધું ધાસ તેમને કેટલું આપવામાં આવે છે તેની તપાસ, જાનવરોને કાંઈ દડક છે ? તેઓ તરફ કાંઈ જાળા-

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીમંડળને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૮૭)

દારી છે ? આ બાબત વિશે ચર્ચા કરતાં પાણેલાં અને જંગલી, ઉપયોગી અને નુકસાનકારક પ્રાણીઓ વચ્ચેના ભેદ બતાવી તે હક, તે જવાબદારીનાં કારણ બતાવે. દયાળુ વર્તનના સંબંધમાં પ્રાણીઓનો મનુષ્ય પર કાંઈ ખાસ હક હોય એમ તમે ધારતા હો તો તે બતાવે. “પ્રાણીઓ પ્રત્યે નિર્દયતા” એનો અર્થ શો તે કહો. પ્રાણીઓ, જનવરોને મારવાં અને તેમના તરફ નિર્દય વર્તન ચત્રાવવું એમાં શો ભેદ છે તે બતાવે. પ્રાણીઓને સુખી કરવાને શા માટે આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તેનાં કારણ કહો. એવો પ્રયત્ન કરવાથી આપણને કેવી રીતે સુખ થશે તથા સુચરિતની ધટના થશે તે બતાવે. પ્રાણીઓ તરફની નિર્દયતા અટકાવવાને વિદ્યાર્થીઓએ શું કરવું જોઈએ તે કહો.

૫. પોતાના નગરની નૈતિક ઉન્નતિ કરનાર બળ કયાં છે તેની તપાસ.

પુસ્તકો, લાઇબ્રેરીઓ, શાળાઓ, મઘપાનનિષેધક મંડળો, સમાજો વગેરે જેવાં જિજ્ઞાસુ પ્રકારનાં જે બળ તમારા ગામની ઉન્નતિ કરવામાં કામમાં આવતાં હોય તેની નોંધ, ગામના પ્રોફેસરો અને પુખ્ત ઉમ્મરના મિત્રોની સલાહ લઈ કરો. આ દરેક સાધનમાંનું કયું સાધન કેટલું કામ કરે છે તેનું પરિણામ કાઢો. આ કામમાં વિદ્યાર્થીઓને ધણા ચિંતનની અને તેમના સુચ મિત્રોની સહાયતાની જરૂર પડશે.

ચાલુ વહેંચણી.

વર્તમાનપત્રોની વહેંચણી. વ્યક્તિને કોઈ જનસેવાનું કામ વહેંચી આપવાની પદ્ધતિથી જૂદી પડતી નીચેની યોજના રસ ઉત્પન્ન કરે છે અને સામાજિક દષ્ટિનો વિકાસ કરે છે. મંડળના દરેક સભાસદને, સામાન્ય અને સ્થાનિક, ધાર્મિક અગર વ્યાવહારિક, વર્તમાનપત્ર અગર

માસિક, નામવાર, સલાના હરેક સભાસદને નહીં કરી આપવું અને સામાજિક દૃષ્ટિએ તેની મહત્તા દેટલી છે તેનું અવયોગન કરાવી અહેવાલ માગવો. જે પ્રકારનો સંક્ષિપ્ત અહેવાલ જોઈશે, તે દેખરેખ અને સચવાઓ વડે તેઓ જાણી શકશે અને આ પ્રકરણમાં બતાવેલા વિષયોને મળતા વિષયોની પદ્ધતિને અનુસરતું બીજું કાંઈ હશે તે પણ દેશે.

વિષયવાર વહેંચણી.

સાહિત્યના એક વિષય અગર વિષયના કોઈ વિભાગનું જ્ઞાન મેળવવાની, મંડળના હરેક સભાસદ ઉપર દરજ નાંખવી. આ રીતે, મર્યાદાનિર્ણય, પતિતોદ્ધારનું કામ, સત્રીશાળા, સંખાવત વગેરે વિષયો ઉપર મંડળને આ સભાસદ એક ઉત્તમ સલાહકાર જેવો થઈ પડશે.

વર્તમાનપત્રનો એક અંક.

ઉપર જણાવેલા અભ્યાસની એકાદ પદ્ધતિ, એકાદ માર્ગ, એકાદ દિશા માટે, વર્તમાનપત્રનો એક અંક, કોઈ સાહિત્ય સભા અગર અભ્યાસી સમુદાય કાઢી શકે. દૃષ્ટાંત તરીકે, તે સામાજિક સુધારણાને લગતું અગર મર્યાદાનિર્ણયને લગતું પત્ર હોય. મર્યાદાનિર્ણયને લગતું તે પત્ર હોય તો આ જાનનની સુધારણાને લગતા વિષયો તેમાં સુખ્ય કરીને હોવા જોઈએ, મર્યાદાનિર્ણયને લગતું કોઈ ચરિત્ર તેમાં હોવું જોઈએ. લોકપ્રિય વિજ્ઞાનને લગતી તેમાં કોઈ જાળન હોવી જોઈએ, કોઈ વિદ્યાર્થીએ બતાવેલી એકાદ મર્યાદાનિર્ણય કરિતા તેમાં હોવી જોઈએ; એકાદ વાર્તા જોઈએ. ઉપરથી જાહેર ખતર પણ અંદરથી મર્યાદાનિર્ણયને લગતી જાગતો, તેમાં આવતી જોઈએ. આ સંપદકમંડળની બાહોશી અને સંજ્ઞાગતરી મહેનતથી એક ધણેજ આકર્ષક અને ફતેહમદ ચંક કાઢી શકાય. કોઈ પણ કાલેજ નર્મ જૂદી જૂદી ધર્મી મંડળીઓ અગર સિદ્ધકોના સમુદાય હોય ત્યાં હરેક પોતાનો વિષય લખે, મંડળમાં તે વંચાળ અને પછી તે અસિદ્ધકો આગળ મળ.

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થી મંડળને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૮૯)

જે મંડળ સારામાં સારું કામ રજુ કરે તેનું નામ જાહેર કરવામાં આવે. આ બધા વિષયો પછી બંધાય અને પુસ્તકશાળામાં મૂકવામાં આવે.

ઉત્તમ જીવનનો વાર્ષિક વૃત્તાંત.

કોઇપણ સમુદાય અગર સમાજનો વાર્ષિક વૃત્તાંત તૈયાર કરવાનું શરૂ કરવાથી સામાજિક સેવાનાં દૃષ્ટાંતો તરફ ધ્યાન ખેંચી શકાય. આપણી આસપાસ ચતાં આત્મત્યાગપૂર્ણ સેવાનાં કૃત્યની કોઇ પત્રમાં નોંધ આવે તેની કાપણી કાઢી લેવા કોઇપણ સમુદાયના સભાસદોને અગર વ્યક્તિને કહેવામાં આવે તો તે લાભજનક થઇ પડે. આ કાપ-લીઓમાંની ઘણીમાંથી ઉચ્ચ વીરતા અને આત્મત્યાગનો ઉપદેશ મળી શકે છે. પોતાના વાચનમાં, આ રીતે કોઇપણ અભ્યાસી, સામાન્ય જીવનનાં ઉચ્ચ દૃષ્ટાંત જાણવાને તત્પર રહેવાની તાલિમ મેળવવાની સાથે આનંદ મેળવી શકશે. સમુદાયે તૈયાર કરેલા આવા પુસ્તકથી લાઇબ્રેરીના સંગ્રહમાં એક કિંમતી ઉમેરો થશે.

નાનાં મંડળનું મહત્વ.

આગળ બતાવવામાં આવ્યો છે તેવો અભ્યાસ વિદ્યાર્થી સમુદાય સ્વેચ્છાથી માથે લે તો અભ્યાસનાં મંડળ નાનાં રહેવાં જોઇએ. આદર્શરૂપ સખ્યા પાંચ અગર છ સભાસદોની અને વધારેમાં વધારે આઠ સભાસદોની છે. આ મંડળના કામકાજમાં ચર્ચાને બહુ બહોળું સ્થાન મળવું જોઇએ અને મંડળ નાનું હોય છે એટલે દરેક સભાસદ ચર્ચામાં જાગ લઇ શકે છે. મોટી મીટિંગ ન્યાં એકાદ સભાસદ એક પત્ર અગર નિબંધ વાંચે તેના કરતાં આ યોજનામાં વધારે લાભ છે. દરેક કોઇ એક લાપણું સાંભળવાથી જે સામાન્ય અસર થાય છે તેના કરતાં ચર્ચા ઉપરથી બંધાતાં અનુમાન, તે ઉપરથી મળતી ખબરો વધારે કાયમ મહત્વની થઇ પડે છે. વળી, એક નાનો સમુદાય ખાસ કોઇ

નિયમને વગળી રહેવા શિવાય સદેશાપથી મળી શકે છે. કોઈપણ કોલેજના એક સાથે રહેના વિદ્યાર્થીઓ આવો સમુદાય બાંધી શકે.

અભ્યાસનો હેતુ.

અભ્યાસના હેતુમાં પરિણામે, વિસ્તાર કરતાં બળ તરફ વધારે ધ્યાન અપાવું જોઈએ. અભ્યાસનો હેતુ, ઘણાં માણસ ઉપર, ઉપર ઉપરની અસર કરવાનો નથી પણ ઘણાં માણસ ઉપર ઉડી અને કાયમ અસર કરવાનો છે. આથી એક નામરિકની દ્રવ્યે શી છે, તેમાં કેટલી ગંભીરતા છે તેની લાગણી જીવન ચર્ચન તેમને રહે. વળી, ખરી સેવાના વિચારથી અભ્યાસ માથે લેવાનો જોઈએ. તેમાં માત્ર શુદ્ધિ ચલાવવાની નથી પરંતુ એક મહાન વ્યાવહારિક કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવા પ્રયાસ કરવો એ આ અભ્યાસનો હેતુ છે. અભ્યાસી સમુદાયનું પરિણામ નવીન દૃષ્ટિઓ અને અભ્યાસની દેવ ઉત્પન્ન થવામાં તથા કેટલીક વખતે ત્યાં પ્રસંગ મળે ત્યાં જાનવડે સેવા કરવામાં આવવું જોઈએ.

અગ્રેસરની પસંદગી.

અભ્યાસને સમગ્ર આત્મા એક સમુદાયનો વિદ્યાર્થી-આગેવાન એવો હોવો જોઈએ કે જેનામાં ખરેખરો ઉત્સાહ અને કામ કરવાની તત્પરતા હોય. આ અગ્રેસર ઉપર ઘણો આધાર રહે છે. ધારેલા વ્યવસ્થાનું ખાસ જ્ઞાન તેનામાં શરૂઆતથીજ હોવું જોઈએ એ જરૂરનું નથી. પણ એટલું તો જરૂરનું છે કે ખરા દિલથી કામ કરવાની ઉત્ક્ર અને અભ્યાસને લગતા, પોતાના સમુદાયને કોઈપણ પ્રકારના ત્યાગથી દોડમંદ કરવાનો નિશ્ચય તેનામાં હોવો જોઈએ, કંઈક કુશળતા અને ચર્ચાને સુનિયમમાં રાખવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. પણ જેને કોઈ ધીખવાની મરજી હોય છે તે મહાવચ્ચથી આ સંસ્થા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

અગ્રેસરનાં કર્તવ્ય.

પોતાના સમુદાયનાં મનુષ્ય ઉપર નિશ્ચિત અસર થાય તેવા પ્રયાસ અગ્રેસરે કરતા રહેવું જોઈએ. સમુદાય તરફથી થતી ચર્ચા હેતુ વગરની વાતો માત્ર છે કે તેની સલાસદોના મન ઉપર નિશ્ચિત અસર થાય છે તેનો ધણો આધાર એના ઉપર રહેલો છે. આ રીતે અગ્રેસરનું પહેલું કર્તવ્ય દરેક મીટિંગનો હેતુ પાર પાડવાને લગતું છે, ક્યો ખરો હેતુ પાર પાડવાનો છે તથા શું પરિણામ આણવાનું છે તેનો તેને સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોવો જોઈએ. મીટિંગના દરેક કામકાજમાં આ હેતુની અસર રહેવી જોઈએ અને જે વસ્તુઓ રસિક છતાં આ હેતુ તરફ જેનું વલણ ન હોય, તે બાબત પર ધ્યાન અપાવું જોઈએ નહિ. અભ્યાસ કરેલી બાબતોનો, જાતથી જે બ્યાવહારિક અર્થ સમજાય તે ધણું મહત્વનું છે. એક નિશ્ચિત હેતુ દષ્ટિ આગળ રાખીને, આગેવાનો થોડી પણ મહેનત લેશે તો ધણી બાબતોની શક્યતા તેમને માલમ પડશે અને તેથી તેમને આશ્ચર્ય થશે. પણ આમ કરતાં કેટલાંક અનુમાન, પોતાનાં સમુદાયને ગળે ઉતારવાના વૃથાવાદથી, અગર એક અમુક પદ્ધતિપર ચર્ચા ચલાવવાથી, કે પોતેજ વાત ક્યાં કરવાથી તેણે ખરેખર દૂર રહેવું જોઈએ.

વિચારમોટાસાહન.

આગેવાનનો વળી, ખીજો હેતુ એ હોવો જોઈએ કે પોતાના સમુદાયના સલાસદોના વિચાર બહાર આણવા. તેઓ પોતે જાતેજ વિચાર કરતા થાય તેવી તેણે કોશિસ કરવી જોઈએ. આથી કેટલાક પ્રશ્ન તૈયાર કરી રાખવા એ અગ્રેસરની એક મોટામાં મોટી ફરજ છે. આ પ્રશ્નોનો હેતુ એ હોવો જોઈએ કે પોતાની સાથેના અભ્યાસી વિચાર કરતા થાય. એકાક્ષરથીજ જવાબ આપવા જેવા અગર સ્પ-

દાર્યવાગા ને પ્રજા દોષ તો પ્રજા નિષ્ફળ જાય છે. ખરેખરો રસ ઉપજ થાય તેવા પ્રજા ખેતી કાદવા માટે દેટલાક વિચાર અને ધોડા મહાવચની જરૂર રહે છે.

જાને કરવાનો અભ્યાસ.

પોતાની જાતે કરવાના અભ્યાસ અને વાચન માટે દેવરંડ સિ. એફ. એન્ડુસે કેટલીક સૂચનાઓ આપી છે. તે કહે છે કે એકંદર, સામાન્ય મનુષ્યને મારી સલાહ નામે મુજબ છે. જગત સાથે સરખાવતાં હિંદુસ્તાન શું છે; તેનો પ્રથમ તો ખરો ખ્યાલ લાવવો. હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ શી છે એ પ્રથમ જરાજર જાણો, દર્શાવ તરીકે, “ રેડ્ડરમેન ક્ષર શુક ” જેનું પુસ્તક લેા, જમરના બૂધબૂધ દેશોનો અહેવાલ વાંચો, તેમની વસ્તી, તેમના ધર્મ, તેમની સરકાર, તેમનો વ્યાપાર ધંધો, તેમની કેળવણી વિશે વિચાર કરો, તેમાં, આનંદ અને પ્રોત્સાહન આપે તેનું તમને ધણું મળશે. આવા સંભાગભર્યા અભ્યાસનું પરિણામ એ આવશે કે આ દેશના ઘણા વિચારોની દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થઈ જશે, એવો ફેરફાર થશે થશે કે તેની દિશા કરતી મુશ્કેલ થઈ પડે. આ રીતે, તેઓ, વાતો, કથના અને તર્કવિતર્કને બદલે ખરી દૃષ્ટીકતના સમાગમમાં આવશે અને ક્યા સંગીન પાયા ઉપર પોતાના વિચારની ઘટના કરતી તે તેમને માધ્યમ પડી આવશે.

હિંદુસ્તાનની ભૂતપ્રાણની સ્થિતિ.

વર્તમાનકાળના આ દનિદાસ સાથે હિંદુસ્તાનના ભૂતપ્રાણના ઇતિહાસનો પણ અભ્યાસ થવો જોઈએ. જૂદી જૂદી રીતે ઉત્તમ અને ઉપયોગી એવાં ત્રણ પુસ્તકો વિશે હું અત્ર સૂચના કરવા માગું છું. રમેશ ચંદ્ર દત્તનું બનાવેલું “ પ્રાચીન ભારત, ” રાયજ ડેવિડનું “ ઐશ્વર્ય સમયનું હિંદુસ્તાન ” અને રેડ્ડેનિ લેન પૂર્ણનું મધ્યપ્રાચનું હિંદુસ્તાન.

સામાજિક અભ્યાસના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીગણને કેટલીક સૂચનાઓ. (૧૯૩)

છેડાં બે પુસ્તક " સ્ટોરિ ઑફ ધ નેશન " માળામાં છે. હિંદુસ્તાનની મહત્તા વિષે જોઓ સામાન્ય અને અનિશ્ચિત સ્વરૂપમાં માત્ર વાતો કરે છે અગર લખે છે, પણ કંઈ ખરી હકીકત બાજુતા નથી તેઓ ખરા આલાક અને ભુદ્ધિશાળી, પ્રગલ્ભિતચિત્તક વિચારક હોઈ શકે નહિ તે યાદ રાખવું જોઈએ.

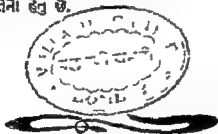
આવા અભ્યાસનો લાભ.

જે વિદ્યાર્થીને દેશ સેવા કરવાની ઇચ્છા છે, તેણે પ્રથમ તો હિંદુસ્તાનના ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળનો ઇતિહાસ બાજુવો જોઈએ એવો તેમને મારો આમ્રહ છે. આ દેશના લોકોના ચરિત્ર અને દેશના સાંસારિક જીવનની નિર્જનતા અને બળનું તેને જ્ઞાનહોવું જોઈએ. આથી સુધારાનાં કંઈ બાવહારિક પગલાં ભરતાં કંઈ પાશ્ચાત્ય બાબતથી તે દોરાર્ધ જશે નહિ, પોતાના દેશના રીતરિવાજનો તે એટલો બધો તિરસ્કાર નહિ કરે કે તેને બદલે તે બધું પાશ્ચાત્યજ દાખલ કરવાની ધારણા રાખશે. તેથી ઉલટું જે કંઈ પાશ્ચાત્ય હોય તેના સંબંધમાં તેણે એવો મૂર્ખતાભર્યો, ખોટો વિચાર બાંધી ન દેવો, તેની સામે એટલી ખોટી વિશ્લેષતા ન રાખવી કે પોતાના દેશના જે રિવાજ ખરી રીતે ખરાબ અને હલકા હોય તેમાં ફેરફાર કરવામાં આનાકાની બતાવવી. તેણે મધ્યમ માર્ગ મહણુ કરવો જોઈએ છીએ. જે કંઈ સાફ હોય તે સખવાની અને જે ખરેખર્ દેશીય તથા ખાસ સુલક્ષણ-દર્શક હોય તેનો નાશ નહિ કરવાની ઇચ્છા સાથે જ્યાં ખરાબી અને સડો પેડા હોય તે ખોળા કાઢવાને તેણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ રીતે હિંદુસ્તાનને સજીવન કરવાને, સુધારા વધારાની, કુધારાનો ઉચ્છેદ કરનાર કુહાડાની ક્યાં જરૂર છે તે તેને માલમ પડશે.

અભ્યાસની વૃત્તિ.

જે સમજણી તપાસ વિષે સૂચના કરવામાં આવી છે તેના આંતર

ભાગમાં પણ, અભ્યાસ પણ સેવા માટે છે એવો વિચાર રહેવો જોઈએ. માત્ર વિચારોનું જ્ઞાન મેળવવું, વિદ્યાની દૃષ્ટિથી રસ લેવો, એ સ્થિતિમાં આવી જવું હમેશા સહેલું હોય છે. આથી આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ છીએ, - સાધનસંપન્ન થવા અભ્યાસ કરો, અભ્યાસ એક સાધન છે એમ ગણી અભ્યાસ કરો. અભ્યાસ એજ હેતુ છે એ વિચારથી અભ્યાસ કરો નહિ. સામાજિક સુધારા અને ઉત્થાન માટે એ વ્યક્તિ કેટલું કરી શકે તે તે પોતે ધીરે ધીરે જાણે એમ થવું જોઈએ. આ માટે સરકાર અને સરકારના ધારા જે કામ કરે તેના કરતાં વ્યક્તિ શું કરી શકે તેને વધારે મહત્વ અપાવું જોઈએ. અભ્યાસની આ રખેખા માત્ર સચનાત્મક હોઈ શકે. વ્યક્તિનું નાગરિક તરીકે શું કર્તવ્ય છે, તેની શી જવાબદારી છે તે તેણે જાણવાનો, અનુભવવાનો આરક્ષ કરે એ તેનો હેતુ છે.

સ્વાનુભવ અને ચિંતનવડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

ચરિત્રવડે થતી સેવા.

“ બીજાઓના કલ્યાણનાં આસ કાર્ય કરવાથી આપણે તેમને વધારેમા વધારે લાભ કરીએ છીએ એમ નથી પણ આપણી દુર્મેદાની પ્રવૃત્તિઓમાં રહેલી સદ્વૃત્તિ, તેના વલણથી આપણે તેમને પાલન કરીએ છીએ. આપણામાં જે કાંઈ સદ્ગુણ હોય તેને અનુસરી રહેવાથી, આપણે અન્ય ઉપર વધારે જાણ અસર કરી શકીએ છીએ. ”

—ઈ. કેઠના લે સમન્સ.

“ એ વાત તો ખરીજ છે કે કોઈપણ માણસના કામકાજના વિસ્તાર અને મહત્વને આધાર તેના ચરિત્ર ઉપર રહે છે. પ્રવિશાના પ્રકાર અનર હ સ્તંભગતથી, ચરિત્રની ખામીઓ ગુપ્ત રહી શકે નહિ. ” —ચેન્ડેટ.

ચરિત્રવડે થતી સેવા.

સધળાં દાન કરી શકે નહિ, સધળાં મોટાંમોટાં કામ કરી શકે નહિ છતાં તેઓ ઉચ્ચ ચરિત્રમાન મધ્ય શકે. સુચરિત્રમાં જે સેના જોવામાં આવે છે તેજ ખરી સેના છે. કોઈપણ કામની કિંમત તે કામમાં માલમ પડી આવતી ચરિત્રની ઉચ્ચતાવડે માલમ પડી આવે છે. જેઓ સારાં હોય છે, તેઓજ સારામાં સાફ કામ કરી શકે છે. મુજબતાને લીધેજ લોકો સંજન ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે. નીતિમાન રહીને તમે સમાજ મેવા કરી છે ? જેને આશા હોય તેજ ખીકણને હિમ્મત આપી શકે. તમાર જીવન આશાસુકત છે કે નિરાશાસુકત છે ? પ્રીતિ કરવાનો જેઓમાં સરગુણ છે, તેઓ ખાસેથીજ મનુષ્ય પ્રીતિનો મોધ મેળવે છે; તમારામાં તે સદ્ગુણ છે ? પવિત્ર મનુષ્યો, પવિત્ર વસ્તુઓથીજ—

પવિત્ર વિદ્યાર્થી, સ્ત્રી, પુરુષ ઉપરથીજ પવિત્રતા છે એમ જગત માને છે; તમે પવિત્ર છો ?

માત્ર કાંઈ કામ કરવું બસ નથી. -

કાંઈ અમુક સખાવત માટે એક અમુક રકમ ઉત્પન્ન કરીને, એકાદ સંસ્થા ઉભી કરીને અગર એકાદ શાળા ઉઘાડીને કાંઈએ સંતોષ માનવો ઘટતો નથી. આ કામમાં તમે તમારાપણું, વધારેમાં વધારે ન બતાવો, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આશયથી તે કામ ન કરો તો તેટલું કામ માત્ર બસ નથી. ઇંગ્લાંડના એક વિદ્વાને હિંદુસ્તાનના પોતાના એક મિત્રને લખેલા પત્રમાં પોતાની ઉચ્ચ આકાંક્ષા બતાવતાં, હિંદુસ્તાનના હિત માટે ધણી પ્રયત્ન થાય તેના કરતાં, તે પ્રયત્ન થોડા થાય પણ વિશેષ પ્રીતિ અને લકિતભાવથી થાય એ વધારે મહત્વનું છે એ મત લખ્યો તોણે વિચાર જાહેર કર્યો હતો.

ચરિત્રની આવશ્યકતા.

કાંઈ પણ દેશની માફક હિંદુસ્તાનને માટે પહેલામાં પહેલી, મૂળ જરૂરીયાત ચરિત્રને લગતી, મજબૂત, સ્વતંત્ર ચરિત્રને લગતી છે. માનકમ રુપેન્સર પોતાના " સામાજિક પુનરુદ્ધાર " ના લેખમાં લખે છે કે " આપણે પોતે પોતાનામાં ફેરફાર કરીએ તોજ બીજામાં ફેરફાર થઈ શકે. ક્ષીમન્ત લોકો ગરીબ અને અજ્ઞાન લોકોના સંગઠમાં પોતાને પસંદ પડતી વ્યવસ્થા ક્યારે કરી શકે ? તેઓ તેમ કરવાની પોતાની યોગ્યતા બતાવે તોજ. તેઓ પોતાના દ્રવ્યથી, કે કાયદાના કાંઈ સુધારાની તદ્દનીરથી નહિ, બીજા કાંઈ પણ રીતે નહિ પણ ફક્ત પોતાના દૃષ્ટાંતથીજ તેઓ તેમ કરી શકે. સમાજનો ઉચ્ચ વર્ગ પોતે જો ધાર્મિક હશે તો ખજી અધાર્મિકતાના પ્રશ્નના નિકાલ માટે કાંઈ મિશન, કાંઈ ધર્મપ્રચારક સંસ્થાની જરૂર રહેશે નહિ. સમાજનો ઉચ્ચ વર્ગ મઠ.

પાનના વ્યસનથી દૂર રહેશે તો મધ્યપાનનિવેધને લગતા સુધારા કરવાના મત્ત વધારે પડના થઇ પડશે. ઉચ્ચ વર્ગના લોકોમાં જે આત્મનિમદ્દ દર્શો, તે વર્ગના લોકો લપકા અને મોજગોખ કરતાં, સરલતામાં વધારે સુરચિ રહેલી છે એમ માનતા હશે તો ગરીબ લોકોના સ્વેચ્છાચાર અમર મૂર્ખનાભર્યા ઉગાઉપણા માટે તેમને ઉદ્દેશ કરવો નહિ પડે. શું કરવાથી લોકો વધારે સારા અને સુખી થઇ શકે તે માટે આપણે તજવીજે કર્યા કરીએ છીએ અને આ બાબતમાં પદ્મભૂષણકો કેટલાક બાધક અને કેટલાક અબાધક એવા હામર રસ્તા બતાવે છે પણ સામાજિક સુધારણાનાં દ્વાર તો ખુલ્લાજ હોય છે, તેને માટે કોઈ કુંચી શોધવાની કે જડવાની નથી કારણ કે તે માટે કોઇ આવીની જરૂરજ નથી. ખીજાઓ માર્ગ બતાવે છે તેમ ગરીબ લોકોનાં છાકરાં ચામે છે. તેમનાથી ઉચ્ચ પંક્તિના* લોકો વડે તેમનો માર્ગ નિર્ણીત થાય છે.

સેવા: વ્યક્તિત્વનું દર્શન.

કોઈ માણસની સામાજિક મતાના પ્રકાર અને બળને માત્ર, ચરિત્રની અસર રહે છે એટલુંજ નહિ પણ માણસમાં જેમ ઉચ્ચ ચરિત્રની ખામી તેમ તે પોતાની પરિસ્થિતિને દિનકરે મવા આંહો પ્રયત્ન કરે છે. વ્યક્તિએ પોતાની ઇચ્છાઓ અને હેતુઓ પરિપૂર્ણ કરવા માટે, પોતાના આંતર બળનો ઉપયોગ કરવાથીજ સમાજના મોટા ભાગનાં દિનનાં કામ થઇ શકે છે. આ કામમાં વ્યક્તિનો સ્વ-

* યદ્યદાચરત્તે શ્રેષ્ઠ સ્તત્તદેવેતરો જન । મગવદ્ગૌતા.
છે. કોઇ માણસના ચરિત્રમાં અમુક કેટલાક સુવર્ણજી ન હોય, તે તે સમાજદિન માટે વાપરી શકે, તેના સામાન્ય જીવનમાં જે લક્ષણો જે-

લાવ, તેનાં સુલક્ષણ અને તેની ખામીઓની અસર રહેવાની એ ચોક્કસ છે. કોઇ માણસના ચરિત્રમાં અમુક કેટલાંક સુલક્ષણ ન હોય તે, તે સમાજહિત માટે વાપરી શકે, તેના સામાન્ય જીવનમાં જે લક્ષણો જોવામાં આવતાં ન હોય તે માણસ જાદુથી પોતાના કામકાજમાં ખતાવી શકે એવો લોકોનો સામાન્ય અને સહેલાણીથી ઉત્પન્ન થતો ખ્યાલ ખોટો છે. જેવો માણસ તેવું તેવું કામ હોય છે. જે માણસ ગંભીરપણે અને તીવ્ર આગ્રહથી કામ કરતો હોય તે મૂર્ખ, અકપસ કે છાછરા સ્વભાવનો હોય નહિ, સાધારણ શક્તિવાળો માણસ પોતાની આસપાસના જગત્માં ઉત્તમ અને ઉચ્ચ હિતકર કાર્ય કરી શકે એ પણ માની શકાય નહિ. માણસની પોતાનીજ આંતરસ્થિતિ ઊંચાબિન્ન અને વ્યગ્ર હોય તો સાર્વજનિક કાર્યોમાં બળ ઉત્પન્ન કરવા જેટલી એકાગ્રતા તે ખતાવી શકે નહિ.

આવશ્યક વસ્તુ.

હોલેજના એક ગ્રેન્જ્યુએટને કોઇ શાળાના મેનેજર, અનાયાચમના ડિરેક્ટર અગર કોઇ સંસ્થા કે વ્યવસ્થામાં ઑનરરી સેક્રેટરી, ટ્રેઝરર અગર સભાસદ થવા કહેવામાં આવે. આગ્રહ, તીવ્રતા, શ્રદ્ધા, આત્મ-સંયમ, એકાગ્રતાના સદ્ગુણ તેજ વખતે તેનામાં પ્રકટ થતા નથી. જો તે સદ્ગુણો તેના ચરિત્રમાં મૂળથીજ હોતા નથી, મૂળથીજ તે તેના ચરિત્રમાં વૃદ્ધિ અગર વિકાસ પામતા રહેતા નથી, તો તેના કામની સમાજની અપેક્ષા નિષ્ફળ જશે. કોઇ પણ દેશની ખાદક, આ દેશની હાલની સ્થિતિ જેમાં મદદ અને સુધારાની જરૂર છે તેમાં ચરિત્રની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

“ પ્રમુખ ! અમને ખરા માણસ આપો, આવા સમયમાં મોટા

દિલના, મનનૂત મનના, ખરી શ્રદ્ધાવાળા અને કામ કરવાનું ખુશી, પદ્મીના લોભથી તથા ન જાય તેના, પદ્મીની લાલચથી ઠગાય નહિ તેના, દૃઢ અભિપ્રાય તથા સંકલ્પશક્તિવાળા, પ્રતિષ્ઠાવાળા અને સત્ય-શીલ માણસોની જરૂર છે.*

*"God give us men. A time like this demands
Great hearts, strong minds, true faith, and willing hands.
Men whom the lust of office does not kill :
Men whom the spoils of office cannot buy :
Men who possess opinions and a will :
Men who have honour, men who will not lie."

સ્વાતુલય અને ચિંતનવડે મળી આવતી મૂલ્યનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

શિક્ષકોને કેટલીક સૂચનાઓ.

શિક્ષકને મળના પ્રસંગ.

શહેરો અને ગામડાંના શિક્ષકોને પોતાના દેશની મહત્વની સેવા કરવાના જોડલા પ્રસંગ મળે છે તેના કરતાં વધારે સારા પ્રસંગ બીજાં થોડાંજ મનુષ્યને મળે છે. 'સેન્દ્રલ ટ્રેનિંગ કોલેજના એક મિત્રાવડા વખતે, પંજાબ યુનિવર્સિટીના એન્સેલર તરીકે ડૉ. જે. સિ. આર. ચુર્ચિંગે જણાવ્યું હતું કે શિક્ષણના ધંધામાં સેવાના ધણા પ્રસંગ મળે છે. દ્વિતીયક થયેલા વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશી તેમણે કહ્યું હતું કે 'નતમા-રામાંનો દરેક જણ માણસ થશે, સમાજનો મુશિક્ષિત માણસ થશે. ધણી જગાએ, સમાજમાં અવકાશવાળા માણસો માત્ર શિક્ષકોજ હોય છે. ન્યાય અને કારોબાર ખાતાનાં માણસોને ધણું કામ હોય છે. સમાજનો નેતા શિક્ષક હોય છે. અધિકારી આગળ તે આવશ્યક બાબતો રજુ કરી શકે. ધણી બાબતોમાં તે તેમને સલાહ આપી શકે. દશમાં એવી થોડીજ જગાઓ છે ત્યાં સ્ત્રી કેળવણીની જરૂર ન હોય, ત્યાં લોકોને ઉત્તમ કરવાના પ્રસંગ ન મળે.

સામાજિક કર્તવ્ય માટેની તૈયારી—એક અંતર્ગત લક્ષ્ય.

સામાજિક કર્તવ્યની તૈયારી એ કેળવણીનો અંતર્ગત હેતુ છે. એને અનુસરતી જવરથા શાળાઓએ સખતી એ ધણી અગત્યની બા-બત છે. માનસિક વિકાસનાં ધોરણને અનુસરી ચાલવામાં રહેલો અતિ થમ ધણા શિક્ષકોને જારે માલમ પડે છે. એમ લાગે છે કે વિદ્યાર્થીને પાસ કરવાની, માનસિક વિકાસના અગ્રુક ધોરણ ઉપર તેમને

લાવવાની તેમની ક્ષેત્ર ઉપર તેમના ધંધાની વ્યાખ્યા રહેલી છે. તેમને જાણ્યું આવે છે કે વિદ્યાર્થીઓમાં સમાજ તરફની વૃત્તિ, નૈનિક જવાબદારીની વૃત્તિનો વિકાસ કરવાની તેઓની શક્તિની યોગ્ય તપાસ થાય છે, તે તરફ યોગ્ય ધ્યાન અપાય છે. વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ થયા એ વાત આખા પ્રાંતમાં જણાય છે. સમાજ પ્રત્યે જવાબદારી સમજનાર નાગરિક ઉત્પન્ન કરવામાં મળતી નિષ્ફળતા કોઈ જાણતું નથી, સહેલાઈથી તે ધૂપાવી શકાય છે. વિચારના આ ધોરણ સામે શિક્ષકે ૬૮ રહેલું જોઈએ અને બંને ધોરણમાં, પ્રતીજ્ઞા મેળવવાને તેણે બનતી કોશિસ કરવી જોઈએ. સામાજિક કાર્યક્ષમતાનું શિક્ષણ એ એક અંતર્ગત અને સઘળાઓએ સ્વીકારી હોય તેવી ભાવના થવાની જરૂર છે.

કરના જેવી બાબતો.

શિક્ષક માટે સેવાના જે સંભવિત પ્રકાર, માર્ગ ખુલા છે તે કહી બતાવવા એ ખરેખર અશક્ય છે; કારણકે આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સેવા એ જીવનનું પ્રકાશન છે અને જીવનમાં જેવું વૈવિધ્ય, જીવનની જેવી સમૃદ્ધિ, તેવીજ સમૃદ્ધિ, તેવુંજ વૈવિધ્ય સેવામાં રહે છે. પણ અનુભવથી માલમ પડ્યું છે કે સેવા કરવાની ત્યાં ખુશી જોવામાં આવે છે ત્યાં પણ જૂદા જૂદા માર્ગની, વિચારની નવીન પ્રશ્નાંશિકાઓની જરૂર રહે છે. નીચે જણાવેલી સચનાઓનો અનુભવ કરવામાં આવ્યો છે:—

૧. શાળા અગર કોલેજ બંધ થવાનાં બે અઠવાડિયાં અગાઉ વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં સામાજિક કાર્યમાં ખરેખરી રીતે સાહાય્યભૂત થઈ પડે તેવું સાદિત્ય શિક્ષકે રજુ કરવું જોઈએ. મદ્યપાનનિષેધનાં ચોપાનીયાં, તેને લગતાં ગીત, સમીપના કોઈ સ્થળેથી ચિત્રા મૂલ્યમળા સેકે. મદ્રાસની ક્રિશ્ચિયન લિટરરી સોસાયટી પાસેથી સધારા અને

આરોગ્યને લગતાં ચોપાનીયાં મળી શકે. તાવ, શ્વેગ, મેલેરિયા, કોલેરા, દાખ, પરસ્પર સહાયક મંડળાઓ વગેરેને લગતાં ચોપાનીયાં સરકાર પામેથી મેળવે. આ બધાં ટેમ્પ અગર ભીંત ઉપર રાખે. જોથી સહે-સાધથી તે જોઈ શકાય તેની દિગત અને મળવાનાં સ્થળ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે. પુસ્તકો અને ચોપાનીયાં સમુદાયને બતાવવા અને સમજાવવાને તત્પર હોય તેવા ડૉક્ટરો પસંદ કરેલા અને તાલિમ પામેલા વિદ્યાર્થીઓ એકઠા કરે અને ત્યારે ત્યાંજ ઓર્ડર મેળવી તે ઓર્ડર મોકલી આપે એવો એક માણસ તૈયાર રાખે. પોતાની કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ઉનાળાની રજામાં કામમાં આવે તેવાં મધ્યપાનનિયેધને લગતાં ૬૦૦ કરતાં વધારે ચોપાનીયાં અને પ્રતિષ્ઠાપત્રનાં પુસ્તકો, ક્ષય વિગેનાં ૪૦૦ ચોપાનીયાં, મેલેરિયા વિષે ૫૦ તથા આરોગ્યવિદ્યાના વિવેચનનાં ડૉક્ટરોનાં ચોપાનીયાં, ઉપર જણાવેલી વ્યવસ્થા વગર પણ એક શિક્ષક આપી શક્યો હતો. કોઈ પણ ખાસ અપત્ત વગર કોઈ પણ શાળા અગર કોલેજમાં આ કામ બેવડું કરી શકાય.

૨. સામાજિક અભ્યાસની આવશ્યકતાવાળા વિષયો તમારી સાહિત્યસભાઓમાં ઘખવ કરો. સાહિત્યસભાને નહિ પણ ગામડાંની પ્રાથમિકશાળાને માફક આવે તેવી ૧૦ મિનિટ ચાલે તેટલી સારામાં સારી વાત કોણ કરી શકે છે તેની ૬ માણસ વચ્ચે સ્પર્ધા કરાવે. શ્રેતાવર્ગ ગામડાંનાં નાનાં છોકરાં છે એવી કલ્પના રાખે અને ક્રોના-વર્ગની જ્ઞાન શક્તિને વિષયનું વસ્તુ અનુકૂળ કરવા માટે તથા બાળકોને યોગ્ય વક્તૃત્વ રજુ કરવાની લાયકાત માટે ધનામ આપે. “સામાજિક અભ્યાસ” ને લગતા ૨૦ મા પ્રકરણમાં બીજી સૂચનાઓ જુઓ.

૨. કોઈકોઈ વખત નવમા પ્રકરણમાં બતાવેલા “ધ સિંગ ઓફ ધ ગોલ્ડન ચેન” ને અનુસરી થતી લખવા વાંચના દરેક વિદ્યાર્થીને

કહો. આ યોજનાનો લાભ ધણા વર્ગ અંતઃકરણપૂર્વક લે છે એમ જોવામાં આવ્યું છે.

૪. વર્ષનો એક દિવસ નક્કી કરો. તે દિવસે તમારી શાળામાં, નાની હલકી શાળા, અનાયાશ્રમ અગર હલકી વર્ણની શાળાને આમંત્રણ આપો અને તમારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ તેમને રમતગમતથી આનંદ આપે તેવી વ્યવસ્થા કરો.

૫. મ્યુનિસિપેલિટી તરફથી કોઈ ઘર, કોઈ મકાન, કોઈ જગા સાફ થતી હોય તો તે ડેવી રીતે સાફ થાય છે, તે તમારા સિનિયર અગર ઉપરના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તે માટે હેલ્થ ઓફિસર સાથે બંદોબસ્ત કરો. ધણાં લાપણુ કરતાં, આવા વ્યાવહારિક અયોગ્યડે તેમને ધણું શિક્ષણ મળશે.

૬. ગરીબના આશ્રમ, અનાયાશ્રમ, પુસ્તકશાળા, સંગ્રહસ્થાન વગેરેમાં, તહેવારોને દિવસે જવાની ગોઠવણુ કરો. દરેકનો સલાહપૂર્વક ખુલાસો આપતા જાઓ. તેઓ જે શહેર અને દેશમાં રહેતા હોય તેના આવા સંગ્રહ તેમને ખતાવો. કોઈ વિદ્યાર્થી જ્યારે કોલેજ છોડે ત્યારે સેવા માટે તેનામાં પરિપક્વતા હોય તો તેના કોઈ પથુ પ્રકાર માટે અઠવાડિયાની એકાદ સાંજ અર્પણુ કરવા તેને કહો.

૭. છોકરાઓ માટે લાયક થઈ પડે તેવાં દરેક પ્રકારના સામાજિક વિષય અને નાગરિક કર્તવ્યને લગતાં પુસ્તક એકઠાં કરો. વાંચવા ઉછીનાં આપો અને જરૂર જણાય તો તે પ્રસિદ્ધ કરવા બંદોબસ્ત કરો.

૮. જે લોકો સામાજિક ઉન્નતિના ઉદ્દેશમાં પડ્યા હોય તેમની પાસે તે વિષયનાં લાપણુ તૈયાર કરાવો.

૯. જરૂરના સુધારા વિષે સાર્વજનિક મત અંધાય તે માટે ચત્ન કરો.

૧૦. તમે ઓળખતા હો તેવા કોલેજના એ વિદ્યાર્થીની તમારી સાળાની “ પ્લેઝાઉન્ડ ” ઉપર મદદ માટે ચોક્કસ આમંત્રણ આપી બોલાવો. આ કામની શરૂઆત તમેજ કરો.

૧૧. ગુજરાતી ભાષામાં વિદ્યાર્થીઓ રૂપાંતર કરે તેવા ચોખ્ખા નાના લેખ પસંદગી માટે જોતા રહો. ભાષાંતર તમે જોઈ જાઓ અને તે પ્રસિદ્ધ થાય તેવો ધત્ત કરો.

૧૨. સેવાના એક મંડળની અગર ગરીબને સહાયતા કરનાર યુવકબંધુઓના એક મંડળની સ્થાપના કરો. એમાં એટલુંજ જોવાનું રાખવું કે મંડળીને ખરેખર કાંઈ કામ કરવાનું છે અને તે કામ કરે છે. વાતો કરવામાં તેનું પરિણામ આવતું જોઈએ નહિ.

૧૩. વિદ્યાર્થીઓના એક નાના સમુદાયને ગામની હોરિપટવમાં લઈ જાઓ. કોઈ દરદીઓને કાંઈ કાગળ લખાવવા હોય તો લખી આપો. ખીજા કેટલાક દરદી માટે મોડા ફળ ફૂલ, અને રમકડાં લઈ જાઓ.

૧૪. અકસ્માત વખતે ઇલાજને લગતા સેંટ જોન્સ એમ્બ્યુલન્સના ધોરણ મુજબ શિક્ષણ અપાવવામાં કોઈ સજ્જનની મદદ લો. વિદ્યાર્થીઓની કેળવણીમાં આ એક સર્વાત્તમ પ્રકારની પુરવણી છે.

૧૫. સાળાની છમાસ અગર જગા ૨૪ કલાકને બદલે માત્ર ૮ કલાક વપરાય તે બાબતમાં તમારા નાગરિક બંધુઓને શરમ ઉત્પન્ન થાય તેવા ધત્ત કરો. સામાજિક સંઘ વધારવામાં, એકતા કરવામાં, સ્વસ્થગમન અને સદલાવની અભિવૃદ્ધિ કરવામાં, રાત્રીએ શિક્ષણની સગવડ દરી આપવામાં, વ્યવસ્થિત અને દેખરેખવાળી રમતગમન માટે સરળતા દરી આપવામાં આ સાધન કેટલાં મદદવારો યથા પડે છે તે પ્રત્યે તેમની આંખ ઉઘારો.

૧૬. પ્રાણીઓ પ્રત્યે ચતી નિર્દયતા તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચે એ અને સંગોગે અનુકૂળ હોય તો તેના અટકાવ માટે એક મંડળ ઊભું કરે.

૧૭. ચાંદની સ્પર્ધા માટે ગોઠવણ કરે. (પ્રકરણ ૧૭મું જુઓ.) આ યોજનામાં વિદ્યાર્થીઓને ઘણો રસ પડે છે.

૧૮. યાદ રાખવું કે જ્યારે જ્યારે તમે એક યુવાન વિદ્યાર્થીમાં આત્મભલાગ અને સેવાની વૃત્તિ દાખવ કરતા નહિશો, ત્યારે ત્યારે, પૈસા અને શરીરની મદદથી જે કાંઈ લાભ થાય તેના કરતાં વધારે મોટો અને ખરો લાભ તમે વિદ્યાર્થીને કરો છો એમાં કોઈપણ પ્રકારનો શક નથી.

સ્વાનુભવ અને ચિંતનવડે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

ધર્મના આપણા તરીકે સમાજસેવા.

મેજર જનરલ ચાર્લ્સ જોર્જ ગોર્ડન સિ. બી., જેઓ હમેશાં નિર્બળને માટે પોતાના બળને અને ગરીબને માટે પોતાના ધનને ઉપયોગ કરતા, જેઓ સંકટમાં આવી પડેલા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવતા અને જેમણે પોતાનું અતઃકરણ ઉશ્કારેને અર્પણ કર્યું હતું.” સે પાલના કેવળનો લેખ.૭

ખરે ધર્મ વર્તનથી બતાવી શકાય છે.

કોઇપણ માણસની ધાર્મિક ભાવનાઓ જેમ તેના ધર્મનો એક ખરો ભાગ હોય છે તેમ તેનું વર્તન પણ તેના ધર્મનો એક ખરો ભાગ છે. ઇશ્વર વિશેની તમારી પોતાની ખરી ભાવનાઓ કયા છે તે જાણવા ઇચ્છા હોય તો નીચેના પ્રશ્નના જવાબ આપો:- ઇશ્વર વિશેના વિચારની મારો વર્તન ઉપર કેટલી અસર રહે છે? તમારી જે ભાવનાઓની અસર તમારા વર્તનને રહે છે તેના કરતાં તમારા ધર્મમાં વધારે મહત્તા નથી એ વાત નિર્ભંગ મનથી સ્વીકારી કામકામ

“Major-General Charles Gordon, C. B.,

who at all times

and everywhere gave his strength
to the weak

His substance to the poor,

His sympathy to the suffering,

His heart to God.

Inscription in St. Paul's Cath-

કરો. જે માણસને યુરવાધર્મીના નિયમનું જ્ઞાન છે, તેમાં રહેલા સત્યનો જે સ્વીકાર કરે છે, તે કાંઈ ધર પડતું હોય છે તો તેનાથી દૂર નાસે છે, ધરને છાપરેથી તે કદી ફૂટકા મારતો નથી. આજ પ્રમાણે કાંઈ માણસને પ્રીતિના નિયમ વિષે જ્ઞાન હશે, તેના સત્યનો તે સ્વીકાર કરતો હશે તો, પૂરી પાડવા જેવી ન્યૂનતાઓ કેટલી છે તેની તે તપાસ રાખતો રહેશે અને મનુષ્યનો તે મિત્ર થઈ પડશે.

ધર્મ અને સેવાની માગણીનો સંબંધ.

પોતાના જાતિલાઘ્વો તરફનું કર્તવ્ય એ સેવાનું મૂળતત્વ છે. પોતાના જાતિલાઘ્વો અને ભગિનીઓ માટે પોતાના જીવન, પોતાના આત્માનો ત્યાગ કરવો એ શિવાય બીજો કાંઈ પણ ભોગ માણસના સ્થર આગળ ધરી શકે નહિ. પ્રત્યુના દ્વાર ખુલ્લા થવા માટે વ્યક્તિ જીવન અને સાધ્વતાના સદ્યુજ્જ્વળ વિકાસની જરૂર છે. આ વિકાસ માટે આવશ્યક સેવાની માગણી દરેક મનુષ્ય આગળ ધની રહે છે.

ધર્મની પરીક્ષા તેમાં સામાજિક પરિણામ ઉપરથી થાય છે.

દેશના સામાજિક પ્રત્યેના નિર્ણયમાં અમુક ધર્મ ફેટસો ઉપયોગી થઈ પડે છે એટલુંજ માત્ર જોવું એ ધર્મની પૂરતી કસોટી છે એમ હાલનું જગત વધારે ને વધારે માનતું જશે. તમારા પોતાના ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ દેરવો, તેનાથી તમારા દેશની ઉન્નતિ થાય છે કે કેમ તેની તપાસ કરો. તે કાંઈ કામ કરે છે કે નહિ તેની તપાસ કરો, જે કાંઈ

‘‘યત્કરોપિ યદ્દાસિ યજ્ઞદોષિ દદાસિ યત્ ।

યત્તપસ્યસિ કૌન્તેય તત્કુરુષ્ય મદર્પણમ્ ॥

મનવદ્ગીતા.

આવાર્ષ—દે અર્જુન : તું જે કાંઈ કરે, ખાવ, દોષિ, આપે, વપ કરે તે કર્મ મને અર્પણ કર.

પરિણામ આવવાં જોઈએ તે તેનાથી આવે છે કે નહિ તેની તપાસ કરો. જે માણસ સંપૂર્ણ રીતે ધર્મનિષ્ઠ રહે તેને સમાજસેવા તથા દેશાભિમાન તરફ કેટલું પ્રોત્સાહન થાય છે ? હિંદુસ્તાનના લોકો આગળ, પહેલાં નહિ આવેલી ધણી બાજતો રળુ થઇ છે. પ્રયોગશાળાની પદ્ધતિથી તેઓ પોતાના ધર્મમાં રહેવા સત્યની અજમાયશ લેવા ઇચ્છા રાખતા હોય તો, પોતાના દેશના કઠિન પ્રજો સામે જાય હિંદવામાં, તેનાં યોગ્ય નિર્ણય કરવામાં તેનાથી કેટલી શક્તિ, કેટલું પ્રોત્સાહન મળે છે તે તેમણે જોવું જોઈએ.

આનું નામ પ્રયોગશાળાની પદ્ધતિ. વૈજ્ઞાનિકો એમ પ્રશ્ન નથી કરતા કે અમુક તર્ક યોગ્ય છે પણ તે તર્ક પ્રયોગમાં, વ્યવહારમાં મૂકી શકાય છે કે કેમ તેવો તેઓ પ્રશ્ન કરે છે. વિદ્યુત્ અણુનો તર્ક માની શકાય એવો નથી એમ કહી તેનો તેઓ અસ્વીકાર કરતા નથી પણ તેઓ પ્રયોગને લગતી પોતાની સામગ્રી તૈયાર કરે છે, નિયમનુ અનુકરણ કરે છે, તેમાં કરવું જોઈતું સર્વ કરે છે, પોતે વિદ્યુત્-અણુની તપાસ લે છે, તુલના કરે છે અને અનુભવે છે. ધર્મનું પણ તેમજ છે. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ, કાંઈ પણ વિચાર માનવો કે ન માનવો એ કાંઈ પ્રશ્ન નથી. તેથી દેશનો ઉદય થઇ શકે એમ છે ? હું તે ધારણ કરું તો તેનું કાંઈ ફલ છે કે કેમ ?

ધાર્મિક શિક્ષણના બે હેતુ.

આ રીતે સધળા ખરા ધાર્મિક શિક્ષણના બે હેતુમાં રહેલા બેદ સમજવા ઉપયોગી છે. પહેલો હેતુ એ છે કે ધાર્મિક જ્ઞાનનો સંચય કરવો. આપણા જ્ઞાન અને આપણી ભાવનાઓનો તે સાથે સંબંધ છે. આપણાં ધાર્મિક પુસ્તકોમાં જ્ઞાન અને પ્રોત્સાહન શક્તિના જે સંચય છે તે નિશ્ચિત સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થાય એ આ હેતુ છે બીજો.

તેણે જે વારંવાર જૂઠીજવામાં આવે છે તે એ છે કે આ ધાર્મિક વિચારનો અમલ આપણા જીવનમાં કરવો અને ન્યાય કરવાની વૃત્તિ અને શક્તિ ખરી રીતે ઉત્પન્ન કરવી. પ્રથમ હેતુની દૃષ્ટિ આપણી ભાવનાઓ અને મતની ધરના કરવા તરફ છે અને બીજા હેતુની નજર ભાવનાઓની ખરી રીતે અમલમાં આણેલી બતાવવા તરફ છે. એકમાં માત્ર વિચાર છે. બીજામાં વ્યવહાર છે. પહેલાથી એક મનુષ્યને એવો પ્રશ્ન થાય કે અમુક ધર્મમાં હું છું તો તે ધર્મના લોકોના જે વિચાર, તેમની જે જે ભાવનાઓ હોય તે મારામાં કેટલાં છે ? બીજાવડે પણ તેટલોજ મહત્વનો પ્રશ્ન મનુષ્યને થાય કે અમુક મારો ધર્મ છે તો તે ધર્મના અનુયાયીઓને જે કંઈ કરવાનું તે મેં કેટલું કર્યું છે ? કોઈ માણસનું ધાર્મિક જીવન તેનાં કાર્યોમાં સ્પષ્ટ રીતે માલમ પડી ન આવે તો તે જીવન ચૈતન્યમય અગર ખડું જીવન હોઈ શકે નહિ. માન શુદ્ધિમાત્ર સોડોની એક જાતિ ઉત્પન્ન કરવી એજ ફગવણીનો હેતુ હોવો જોઈએ નહિ. સમાજના અંગમૂળ તરીકે લોકોમાં કર્તવ્યશુદ્ધિ, જવાબદારીની સાચી ઉત્પન્ન થાય એ પણ તેનો હેતુ છે.

વર્તનથી જાનની પરીક્ષા.

એમ કહેવાય છે કે મદ્રાસ ઇન્ડિયન ગાયક પેરી કોઇ અભિવ્યક્તિ નામમાં જન્મ ચડી. પોરટ ઓફિસમાંથી તેને એક રજીસ્ટર્ડ પાર્સલ લેવાનું હતું. પણ તેજ પેરી હતી એમ કોઇ તેને ઓગળતું નહિ. તેણે પોતાનું નામ તથા પ્રમાણપત્ર બતાવ્યાં છતાં તેને તેનું પાર્સલ મળ્યું નહિ. આખરે તેણે એક જાણીતો રાજ મંત્રી આજ્ઞાપમાં, પોતાના અદ્યક્ષ અવાજે ઉપાડ્યો. સપામાં એકદમ કનુ કે તે પેરી છે. પેરી જિવાય તેનું કોઈ માધ્યમ શકે નહિ. આજ રીતે આપણા વર્તનનો આપણા ધાર્મિક વિચાર ગિદ્દ મરા નેજા.

ધાર્મિક જીવનમાં આચારની જરૂર.

ધણા ધાર્મિક સંજ્ઞન, ધણા મહાત્માઓ કહી ગયા છે કે આપણું જ્ઞાન અને આપણી ભાવનાઓ તેજ માત્ર ધર્મ નથી પરંતુ આપણે જે કંઈ કરીએ તેમાં પણ ધર્મ રહેલો છે. પ્રભુ, પ્રભુ કરવાથી આત્મોન્નતિ થતી નથી. ઇશ્વરની આજ્ઞાઓને અનુસરી કર્તવ્ય કરવાથીજ આત્મોન્નતિ થાય છે. આ સત્ય જેઓ જાણતા હશે અને તદનુસાર વર્તન કરતા હશે તે સુખી થશે. પ્રભુની આજ્ઞા મુજબ જેઓ ચાહે છે તેમના ઉપર પ્રભુકૃપા થાય છે, પ્રભુપ્રીતિ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. અનાથ અને વિધવાઓની તેમનાં સંકટના સમયમાં મુશ્કાત લેવી અને જગતથી અકલુષિત, નિર્લેપ રહેવું એજ ખરો અને પવિત્ર ધર્મ છે. કોઈ વખતે સત્યના તર્ક વિનર્ક અને ધાર્મિક આવેશ થઈ આવે પણ તેની આપણા હમેશના જીવન અને આચારપર કંઈ અસર ન રહે તો તેની કંઈ પણ કિંમત નથી.

પોતાને પૂછવા જેવો પ્રશ્ન.

આપણા પોતાના ધાર્મિક શિક્ષણમાં, આ જન્મે હેતુમાંના કયા હેતુને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે તે વિષે ચિંતન કરવાની જરૂર છે. સત્ય શું છે તે વિષે વિવાદ કરવાને અને તે રીતે આપણી ભાવનાઓ શી હોવી જોઈએ તે સારી રીતે શોધી કાઢવાના કામને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે કે જે ઉચ્ચતમ સત્ય આપણે જાણતા હોઈએ તેને હમેશાં આચારમાં ઉતારવાના બીજા હેતુને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે ?

ધાર્મિક લાગણી નિત્ય તેમ ઊંડી કરવા માટે વર્તનની આવશ્યકતા.

ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધાર્મિક આવેશના પ્રદેશમાં ચોક્કસ પગવાર દાખવે શકું તે શું છે તેનો આપણાંમાંનાં ઘણાંને અનુભવ છે. વેદા-

નિક વિચારે, આ ઉત્તરના પ્રસંગનું પ્રોત્સાહન, ચરિત્ર અને આચારમાં ઉતરે છે તો તેના પ્રસંગ વારંવાર આવે છે, આ ઉન્નત આવેશ હ-મેશાં આળ્યા કરે છે. જે કોઈ પ્રોત્સાહનથી આપણને કંઈ કરવાનું બળ મળે તેજ ખરાં પ્રોત્સાહન છે અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અગર પ્રકાશનો ઉપયોગ ન થાય તો તેનું પરિણામ અજ્ઞાન અને અધકારમાં આવે છે.

પ્રયોગાસય તરીકે જગત.

તમારામાંના કેટલાકને ન્યાય, કર્તવ્ય, અગર ધર્મર વિષે વિચાર આવે છે. તે વિચાર તમને ખરા અને ક્ષમદ લાગે છે. તે વિચાર કાયમ રહે એવી તમારી ઇચ્છા હોય તે. જગત થઈ જાય, અને તેના પ્રમાણ તરીકે કંઈ સંગીન કામ કરી જતાવો. આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ જતાવવા માટે જગત એક પ્રયોગાસય છે. તેનો તે રીતે તમે ઉપયોગ કરો. આમાંથી જે પરિણામ આવવાનાં એવી તમારે ખાતરી રાખવી. એક તમારી નિર્બળતાના સમયમાં જે બાળતો તમને તેની મુશ્કેલીઓથી ભડકાવતી તેજ બાળતો પાર પડતી અને બીલું ધર્મર પ્રોત્સાહક શક્તિનો વિકાસ થવો. ધાર્મિક વર્તનમાં, પ્રયોગશાળાને લગતી વૃત્તિની નિશ્ચિત વ્યાવહારિક વૃત્તિની જરૂર છે.

સ્વાનુભવ અને ચિંતનપટે ગળા આવતી મૂચનાઓ
નોંધવાની જગા.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પ્રાર્થનાદ્વારા સેવા.

“જ્ઞાનોની સેવા કરવામાં, માણે કર્તવ્ય કરવામાં, પ્રભુની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવામાં મારી સજ્જી સક્રિયોનો ઉપયોગ થાયો.”

“જેણે યેજાના સેવકોને જગતના સજ્જા જાગમાં રાંધે અને રુએચાની ખુરાખજોના પ્રચાર માટે મોકલ્યા છે તેવા હે પ્રભુ ! આખી મનુષ્યજાતના સર્વિધમાં તારી રી આજ્ઞા છે તે અમારી આજ્ઞા પ્રકટ કર. તારે પોતાને જ જગતનું રક્ષણ કરવું એવી તે જોઈવલ કરી નથી પરંતુ તારા આ પરિશ્રમમાં અમને પણ તે જ જાગ આપે” છે તે માટે અમે તારો આભાર માનીએ છીએ, અમારું સજ્જી જીવન અમારા બાઈઓ તથા જહેનો માટે અમે જાણીએ એવી પવિત્ર સફળિ અમને આપ.”

“અમારે કયે માર્ગે જવું તે અમે જાણીએ છીએ, અમારા અંતઃકરણમાં તારી આજ્ઞા દર્શી છે, હોઈ, હે પ્રભુ ! આજ્ઞા કરતાં કંઈક વિરોધ આપવાને અમારા ઉપર કૃપા કર. અમારા જ્ઞાન યુગળ આચાર, યાન કરવાનું અમને જગ આપ, જાનની અમે માગદી કરવા નથી, જ્ઞાન અમને તે આપું છે. કામ કરી જતાવવાના સંકલ્પની, દુટ ઉચાની, હે પ્રભુ ! અમને જરૂર છે.”

જોન ડ્રિંકવોટર.

“We know the path wherein our feet should pass,

But we are slow to follow—Lord, we ask not—

Knowledge Thou hast lent.

But Lord, the will—there lies our latter need,

Give us to follow—Lord, the deep intent,

To strike the blow.

Knowledge we ask not—knowledge Thou hast lent.

But Lord, the will—there lies our latter need,

Give us to follow—Lord, the deep intent,

To strike the blow.

John Drinkwater.

“ જોમનું પ્રાકટ્ય સેવા કરાવવા માટે નહિ પરંતુ સેવા કરવા માટે, શ્રદ્ધાના ઉદ્ધાર માટે પોતાનું જીવન અર્પણ કરવા માટે હવે એવા હે! પ્રયુ, અમને એવી સદ્ગુણિ આપવા અમે કાલાવાલા કરીએ છીએ જેથી અમે સેવામય, આત્મસામર્થ્ય અને ઉદ્ધારક જીવન ગાળી શકીએ. માત્ર વ્યક્તિની નંદિ પણ જનસમુદાયની નંદિથી થાય, તેમનાં સુખ, તેમનાં પાપ માટે હાંમેણી ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે અમારી સદ્ગુણિ વિચાર કર. વિચાર, વાણી અગર કમંથી થતી સઘળી સામાજિક સેવામાં ખંદે જ્ઞાન અને વિવેક સક્તિ આપે અમારા કામ તને પસંદ છે જોમ જાણી અમને પૂરતો આશ્રય અને જાણો મળશે.”

“ હે પ્રયુ, જગતનાં સર્વ કુટુંબના પિતા, અન્ધાર અને ભય, દુઃખ અને અનિદ્ર, કલેશ અને તિરસ્કાર, વારા પવિત્રતા વડે હમેશને માટે દૂર થાય, તે માટે સર્વ પ્રકાર અને વર્ગના લોકોને સામાજિક એકતા, પ્રીતિ અને પરસ્પર સહાયતાના સંબંધમાં આણવા અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.”

નંદરજનેની આર્થના.

“ અમારા સુખી જીવન માટે, અનુકૂળ પરિસ્થિતિ માટે, પારકાના ઉપકાર શિવાયના અમારા નિબાવ માટે, જરીમ લોકોને નહિ મળતાં, શ્રદ્ધા સુખ અમને મળવા માટે, અમે તારો આગ્રહપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ. જરીમની સેવા કરનાર જે સમગ્ર ઉદ્દેશમય શ્રદ્ધામાં આનંદનો પ્રચાર કરવા, શ્રમિત, કંટાળેલાં જીવનને ઉત્તર કરવા, ઉન્નતિના માર્ગ, પ્રસંગ ઉઘાડવા, લાંબા સમયથી જાડી થેલાં અનિદ્ર દૂર કરવા અને નિર્ધનતાને નિર્મૂળ કરવા પ્રયાસ કરે છે તેઓને, અમારા સંચયમાંથી અમે સુખથી આપી શકીએ તેના કરતાં મોંઘે વધારે આપવા અમે નિશ્ચય કરીએ છીએ. આ જગત વધારે સાફ અને સુંદર નિવાસસ્થાન થાય, પવિત્રતા, શૈર્ષ અને શાંતિના સદ્ગુણ દેખીતી રીતે અમારામાં વધે અને અમારું નજર સુખી થાય એવી આશા અને શ્રદ્ધાથી અમે આ નિશ્ચય કરીએ છીએ.”

સત્કાર્યની પરિપૂર્ણતામાં પ્રભુની સહાયતા.

હિંદુસ્તાનની ભારે જરૂરીયાતો જોતાં, જરૂરીયાતો પૂરી પાડવામાં પ્રભુની કેટલી તથા કેવી સહાયતા લઇ શકાય તે જાણવાને વિદ્યાર્થીઓએ, દરેક માણસે ધ્યન રાખવી જોઇએ. કોઇ પણ વિદ્યાર્થી ઉચ્ચમ ઉચ્ચ સેવા કરી શકે તો તે એ છે કે નિર્જળના અને મુશ્કેલીઓને પરાજય કરવામાં ઈશ્વરની કેટલી મદદ લઇ શકાય તે પોતે જોવા અને અનુભવવા અને તેજ મુજબ અન્યને, જોવા તથા અનુભવવા પ્રેરનાર હોવાં. આથી ઈશ્વરના અસ્તિત્વ અને ચારિત્ર્યની અપ્રસિદ્ધ અગાધતાના સરોધનના, ભારે કામ માટે નવીન સાદસ ઉઠાવવા, અને પ્રયાસ કરવા હિંદુસ્તાનના મુવેકાએ પ્રેરાવું જોઇએ. જગતને વિશ્વાસ આગેવાન જોઇએ છીએ. કોઇપણ માણસની વધારેમાં વધારે જરૂર પડે, તેની મદદની વધારેમાં વધારે માગણી કરવામાં આવે તો તે પોતાના જમાનાને મદદગાર થવા, તે સંબંધમાં ઈશ્વરની આજ્ઞા પર ધ્યાન આપવા, તેની આજ્ઞા મુજબ ચાલવાના સંબંધમાં જરૂર પડે, માગણી કરવામાં આવે.

કામ કરતાં કાંઇક વધારેની જરૂર.

બેસ્ટ પોતાના એક લેખમાં લખે છે કે કામ એ એક ફરજજ છે. પોતાને શું કરવાનું છે અને કેવી રીતે રીતે કરવાનું છે તે જે માણસ જાણે છે, તેણે જળ સહિત, મહેનત ઉઠાવીને કામ કરવું જોઇએ. પણ તેમાં તેણે પોતાનું સધળું જળ ખપાવી દેવું જોઇએ નહિ. પોતાની શક્તિનો કેટલોક ભાગ તેણે હમેશાં પ્રાર્થના માટે બચાવે જોઇએ. મહેનત કરી જ્યારે આપણે ઉચ્ચરાયલા, ચિંતાતુર અને એટલા બધા ચાકરિ રાત્રીએ ઘેર આવીએ જ્યારે પ્રાર્થના ન થઇ શકે તો તેથી આપણે ઈશ્વરનો દ્રોહ કરીએ છીએ.

વર્તન.

આર્યનામાં જે વિશ્વાસ રહે છે અને તેથી જે સ્વાભાવિક લા-
ગણી ઉત્પન્ન થાય છે તેનું વર્ણન શ્રેષ્ઠ “ શાંત સમય ” નામના
આર્યના વિષેના અતિ ઉપયોગી પુસ્તકમાં કરે છે:—“ સત્ય જીવનની
પ્રાપ્તિને ઉદ્દેશ રાખી હું આજ પ્રભાતમાં આર્યના કંઈ છું. આ કાંઈ
કાંઈ કસિપત કથા જેવું નથી. મારી આર્યનામાં કાંઈક હેતુ છે. મારે
તે હેતુ પરિપૂર્ણ કરવાનો છે. આ એક પ્રકારનો ઉદ્દોગ છે જેમાં
હું હાથ દાખલ થઈ છું. એક ખગોળવેતા, જેમ પોતાનું દૂરબીન
ફેરવી, દૂરનાં આકાશનું જ્ઞાન મેળવવાની વાજમી અપેક્ષા રાખે છે
તેવીજ રીતે પ્રભુ તરફ માંડે હૃદય દોરી ઈશ્વરનું જ્ઞાન મેળવવાની
મને અપેક્ષા છે.

ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા.

ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી કાંઈપણ સત્કાર્ય કરવાથી તે કાર્યને
ફેલેફમંદ ઉતારવાના અપત્નોને બળ મળે છે. આગ્રહપૂર્વક યત્ન અને
ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી દલતાથી કામ કરવાથી પરિત જેટલી સુરે-
લીઓ પણ દૂર થાય છે. કાંઈ પણ સારો હેતુ પરિપૂર્ણ થવા માટે
ઈશ્વરપ્રાર્થના કરવામાં આવે, ઈશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખી તેની પરિપૂર્ણતા
માટે યોગ્ય પ્રયાસ કરવામાં આવે તો ફેલેફમંદ મળ્યા વગર રહે નહિ.
હિંદુસ્તાનને ભારે કામ કરવાનાં છે. સામાજિક પુનરુદ્ધાર, આધ્યાત્મિક
નમ્રતિ અને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ કાંઈ નાનાં સૂત્રાં કામ નથી.
આ કાર્યોની પરિપૂર્ણતા માટે મહાન અપત્નો થવાની જરૂર છે.
ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી, પ્રાર્થના કરવાથી આત્મમગ્ન વધે છે અને
આત્મમગ્ન તથા ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાથી ગમે તેનાં સુરેલ સત્કાર્ય
પણ પાર પડે જ.

પ્રાર્થનાના કેટલાક વિષય.

હિંદુસ્તાનના હિતને લગતા નીચેના પ્રશ્નોના સંબંધમાં પ્રાર્થના થઇ શકે:—

(૧) જેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ અને સૌંદર્ય આવ્યા નથી તેવા તમારા શહેરના અગર જાતિના અજ્ઞાન અગર પતિતવર્ગના લોકો: અજ્ઞાન અને બેદરકારીથી જેમની સંભાળ લેવામાં આવતી નથી; જેમને બંધુભાવથી કોઈએ સહાયતા કરી નથી; એક જ માતૃભૂમિનાં જેઓ બાળક છે. આ લાખ્ખો માણસોના દુઃખાણ માટે જે લોકો અગર સંસ્થાઓ મદદન કરતાં હોય તેમને પરમેશ્વર સન્માર્ગ બનાવે અને તેમને સુખી રાખે તેવી પ્રાર્થના કરો.

(૨) હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ માટે પ્રાર્થના. તેમનાં ધૈર્ય, જાકિત અને સેવા માટે ઇશ્વરનો આભાર માનવો, તેમને લગતી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ બાબતમાં તેઓના અનુરાગ માટે પ્રયત્નો ઉપકાર માને. તેઓને જ્ઞાન અને સમજનો પૂરતો પ્રકાશ મળે તે માટે શિક્ષકો અને શાળાઓનો બંદોબસ્ત યાવ અને તેમનાં બાળક તરફ પ્રીતિ તથા અનુરક્તિ બતાવવામાં તેઓ સર્વે સમજ શક્તિ બતાવી શકે તેવી પ્રાર્થના કરો.

(૩) સિંધુ વર્ગના અરિય, ઉચ્ચતમ નીતિ અને માનસિક દૃષ્ટાણ માટે આત્મત્યાગપૂર્ણ પરિશ્રમ ઉઠાવવાની તૃષ્ણા, તમારા શહેર અગર ગામની શાળાના શિક્ષકોમાં, મુખ્ય શિક્ષકથી માંડી, હવેનાં હવેના નોકરમાં ઉત્પન્ન થાય તેવી પ્રાર્થના કરો. નાનાં બાળકની સાથે કામ લેવામાં તેમને જે ધૈર્ય, આયુષ્ય અને પ્રેમની જરૂર પડે છે તે ઇશ્વર તેમને અર્પણ કરો.

(૪) મરીમ લોકો જેઓ શ્રમ અને સંકટથી દગાઈ જાય છે, જેઓને દુષ્ટાળ, રોગ અગર તાવની બિમારીથી પોતાનો હમેશનો

નિભાવ કેમ કરવો તેની સૂઝ પડતી નથી તેમને માટે આર્થના કરો. દુષ્કાળ અને નિર્ધનતા સામે ટકી રહેવા પ્રભુ તેમને સાધન આપે અને ગમે તેવા હલકા મજાતા મનુષ્યની પણ કાળજી રાખનાર પર-મેશ્વર તેમને તેમના સંકટમાં દિવાસારૂપ થઈ પડે એવી યાચના કરો.

(૫) પ્રભુ તરફથી આગેવાનોને ડહાપણ મળે, લોકએવાના સબંધમાં ઇશ્વરેચ્છા થી છે તે જાણવા અને પરિપૂર્ણ કરવાના પ્રયત્નમાં તેઓ માનવપ્રશંસા અગર ઉપાસંભની દરકાર ન રાખે તે માટે આર્થના કરો.

રેવરંડ મિ. ફ્રેમિંગે રજુ કરેલી આર્થના તથા આર્થનાના વિષયમાં કોઈ ધાર્મિક અતભેદ ઉત્પન્ન થાય એવું છેજ નહિ છતાં તે આર્થનાઓ અપવાદરૂપે કોઈને પસંદ ન પડે તોપણ તે વિષયો અને આર્થનામાં, મનુષ્યને ઉચ્ચપદે, સન્માર્ગે લઈ જનાર એટલાં બધાં તત્ત્વો, એટલા ઉચ્ચ અને પવિત્ર વિચાર રહેલા છે, સેવાના સન્માર્ગ વિશે એમાં એટલી બધી સૂચનાઓ રહેલી છે કે આ ગ્રંથમાં તે દાખલ કરવાનું અમને દુરસ્ત લાગ્યું છે.

૧. પાપનિવેદનને લગતી આર્થના.

હે સર્વ શક્તિમાન ! હે પવિત્ર, દયાળુ પ્રભુ, પાપના પશ્ચાન્નાપ અને દુઃખથી નરમ પડી ગયેલાં મનુષ્યોથી તું દૂર નથી. અમારું પાપનિવેદન શ્રવણ કર અને અમારા ઉપર દયા લાવ.

અમારાં ગતદુર્વનના સંધર્ષાં દુષ્કર્મ માટે, તારી આજ્ઞાનો ભંગ કરવા માટે, અમારી સુસ્તી, મિથ્યાભિમાન અને અમારી એવદાર્થ માટે હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

ચિંતા અને આવેશ, જેને લીધે અમારામાં સાધુતા રહી નથી અને જે વડે દૈવી વિષયો તરફની અમારી દષ્ટિ ઝાંખી મઈ છે, તેને લગતા દોષ માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

પૌવનના પાપ અને દોષ જે વડે અમે તારા માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરી ગયાં છીએ અને જેથી અમારા ઉપર સંકટ, આવી પડ્યાં છે, અમને મહાન્ ઉદ્દેશ થયા છે તે માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

અમારા હૃદયની નિષ્કૃષ્ટતા અને આત્માની પશ્ચાત્તાપહીનતા માટે, અમારા અભિમાન, આત્મગૌરવ અને સ્વેચ્છાચારપૂર્ણ અન્યાય માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

વિસારી મૂકેલી અમારી પ્રતિજ્ઞાઓ માટે, નમણા પડવા દીધેલા અમારા ઉત્તમ આશય માટે, ચાલુ રહી નહિ શકેલા સુનિશ્ચય માટે, અમારાથી અમારી બેવફા છૂંદેલી શ્રમ રાખવાને ધડી કદાપતાં બહાનાં માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

જે ઉદ્દેશ માટે પશ્ચાત્તાપ થયો નથી, જીવનના સધળા મુખકર ઉપદેશ જે અમને સત્ય અને નિત્ય માર્ગ ઉપર લાવવામાં નિષ્ફળ ગયા છે તે માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

જીવનના શ્રમ દોષ અને અલક્ષરયુક્ત દુષ્ટત્વ જેને માટે કોષને કપોટા મળ્યો નથી, જેમને જતા કરવામાં આપ્યાં છે, સદન કરવામાં આવ્યાં છે તે માટે, અમારી ભૂતથી અમારે જે રીતે વર્તવું જોઈએ તે રીતે નહિ વર્તવા માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

ગેરવાજની કોષ અને કટુતાના ત્રાસ અમારા મુખમાથી નીકળ્યા દોષ તે માટે, જે કલેશ અને બેદ અમે ઉત્પન્ન કર્યાં દોષ, જેને અમે સદાપતા આપી દોષ તે માટે, અને મનુષ્યોમાં શાંતિ અને શુ-

બેચાની વૃત્તિઓ દાખલ કરવાની અમારી દોષયુક્ત બેદરકારી માટે હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

રીસથી અન્યાય સાંખી રહેવા માટે, અમારાથી પોપાયલી વૈર-વૃત્તિ માટે, અસહિષ્ણુતા, અન્યાય અને અનુદારતા માટે ઠપકા આપવાની, બૂસો કાઢવાની અમારી તત્પરતા માટે, અમારા સામાજિક સંબંધમાં વિચાર, ધૈર્ય, માયાળુપણું અને સમજાવતી ખામી માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

જીવનની જે સારી બાબતો અમે ગુમાવી છે તે માટે, અમને મજેલી બહિસોની ખીલવણી નહિ કરવા માટે, અમને મજેલા સુપ્રસંગ ગુમાવવા માટે, આ મનોહર જગતની સુંદરતા અને માનવ હૃદયનો પ્રેમ, અમારી આગળ આવી જવા છતાં, અવિચાર, ચિંતા અને આવેશોને લીધે જેની અમે કદર કરી નથી તે માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

જે શંકાઓ તારે વિષે લાવવાથી અમારા માર્ગપર અંધકાર આવી રહ્યો છે, જે સમયોમાં અમે અમાઈ કર્તવ્ય બૂદ્ધ્યાં છીએ અને અમારી શ્રદ્ધા ખોટા છે તે માટે, જે સમયોમાં અમે લાલચને વશ થયા છીએ તે માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

આ જગતના જીવનમાં એક બાલુએ અન્યાય, બૂલમ અને ઉદ્દેગ જોવામાં આવે છે તે વખતે અમે અમારા સ્વાર્થપરાયણ સુખ માટે કાળજી રાખીએ છીએ તે માટે, અમારા પોતાના હિત તરફના માત્ર, અયોગ્ય ધ્યાન આપવા માટે, ભ્રાતૃભાવની અમારી ખામી અને જનસેવા તરફની અમારી ઉપેક્ષા માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

અંતર્યામીની સૂચનાઓ અને અંગાઓ નહિ સાંભળવા માટે, સત્યશીલ અને ઉત્તમજનનાં દષ્ટાંત તથા વચનોથી પણ અમે તારા લાયક સંતાન થયાં નથી તે માટે, સમયના ઉપદેશ અને ભાવિ સ્થિતિના વિચાર જે વડે અમારામાં ગાભીર્ષ, આગ્રહ, નમ્રતા, નિર્મળ અને પુણ્ય શક્તિ તથા સખાવતનો સદ્ગુણ આપવાં જોઈએ તે આખ્યાં નથી તે માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

જે પાપ સાંભરતાં હોય અગર ન સાંભરતાં હોય, જે પાપ અમે જાણતા હોઈએ અથવા અમારી પાપપરાણુવતાને લીધે જે પાપ અમારી જાણ બહાર હોય તે માટે

હે પ્રભુ ! અમારા ઉપર દયા કર.

દયા અને ક્ષમા જેનાં ખાસ મુલ્યજી છે તેના હે પ્રભુ ! અમારું નમ્ર દોષનિવેદન સ્વીકાર. અમારાં પાપની મુંબસાથી અમે બધાઈ ગયા છીએ, પ્રભુ ! દયા કરી તેમાંથી અમને મુક્ત કર.

૨. મહદ માટે પ્રાર્થના.

હે પરમ પ્રુનિત અને પરમ દયાળુ પ્રભુ ! નિર્મળના બળ, શક્તિનું વિશ્રાન્તિસ્થાન, ઉદ્દેગીને દિવામે આપનાર, પાપીના તારક, દરેક જરૂરી વખતે તારાં બાગકના આશ્રય અમારા જીવનની પરિસ્થિતિ અને અનુભવોમાં તારી સદાયના માટે અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ તે અવધુ કર.

અમારે અમારાં દિય હંકાર અને મુડલતા ચતાં જાય, તારું માન-સિક્ક દર્શન અમારાથી દૂર થવું જાય, જીવનમાં કાંઈ આધ્યાત્મિક સમ્યક ન હોય એમ અમારું જીવન પસાર થવું હોય ત્યારે

હે પ્રભુ ! અમને સદાય મા.

જૂતકાળની કેટલીક ખરાબ બાબતોનાં સ્મરણથી અમે મૂઝાતાં હોઈએ, અમારાં સ્વપ્ન, અમારી આશાઓ અપરિપૂર્ણ રહેવા માટે, આધ્યાત્મિક પ્રકાશ દૂર થઈ અંધકાર થવા માટે, અને બળને બદલે નિર્બળતા થવા માટે અમે ઉદ્વેગ કરતા હોઈએ તે સમયે

હે પ્રભુ ! અમને સહાય થા.

અધમ અને દુષ્ટ માર્ગ તરફ અમને પ્રયોભાન થતું હોય, પાપ એવી મોહિની ધારણ કરે કે, પાપ અમારી દષ્ટિમાં આપું છાએ ત્યારે

હે પ્રભુ ! અમને સહાય થા.

મુશ્કેલ કર્તવ્ય કરવાની, સમાજમાં એકલે હાથે કામ કરવાની અને નહિ ઉચકી શકાય તેવા કાર્યભાર ઉપાડવાની ફરજ હોય તે વખતે

હે પ્રભુ ! અમને સહાય થા.

ત્યારે અમે અમારા કામથી કંટાળ્યા હોઈએ, એ કામ કરવામાં ફળ નથી એમ ધારતા હોઈએ અને અમુક કર્તવ્યમાં કાંઈ લાભ નથી માટે કર્તવ્ય કરતાં દુઃખ લાગતું હોય તે સમયે

હે પ્રભુ ! અમને સહાય થા.

અચાંત ભાવિથી અમારું ચિત્ત વ્યગ્ર રહેતું હોય, ભય અને ચિંતાના સમયમાં તારા નિત્ય પ્રેમ અને તારી કાળજી, તારી સંભાળતું વિસ્મરણ કરીએ ત્યારે

હે પ્રભુ ! અમને સહાય થા.

જીવનના અંત સમયે, શરીર અને હૃદય નવજાં પડી જતાં હોય, લેવાઈ જતાં હોય, પાર પડી જતાં હોય, મનુષ્યની સહાયતા નિરર્થક હોય તે સમયે

હે પ્રભુ ! અમને સહાય થા.

હે પ્રભુ ! અમે અમારૂં જીવન ઘણા અનેમોટા ભયમાં પસાર કરીએ છીએ, અમારા સ્વભાવના લીધે અમે હુમેશાં આ ભય સામે ટકાર ઉભા રહી શકતાં નથી -. તું જાણે છે તો સર્વ ભય સામે અમે ટકી રહીએ, સઘળા કસોટીમાંથી અમે પસાર થઈએ તેટલું બળ અમને આપ, તેટલું અમારૂં રક્ષણ કર.

૩. ઉદ્ધાર માટે પ્રાર્થના.

હે ! સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ અમે તરાં પાપપરાયણ નશ્વર બાળક તને નમીએ છીએ. અમારી નિર્બળતા, અમારી નિષ્ફળતા અને અમારામાં જે બળ નથી તે બળની જરૂરિયાતનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. તારાથી અમારૂં રક્ષણ માય એવી મારી માગણી નથી. તારા રક્ષણ અને અમારા ઉદ્ધાર માટે અમે તારી પાસે આવીએ છીએ.

હુમણુ ભરેલી અને સાચી સમજાહના નિરસ્કાર અને બેદરમંરીથી, તને ચોખ્ખ ન લાગે તેવી બાબતો હંજર થી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમને દૂર રાખ.

વિષયી અને સ્વાર્થપરાયણ વિચાર અને ઇચ્છાઓથી, મૂર્ખતા અને હુષ્ટતાભર્યા વચન અને વર્તનથી, વાસનાઓ અને આવેશોની અધીનનાથી, નાશાચક્રી અને હલકાં પ્રસોભનથી, યૌવનની બ્રહ્મતાથી અને કોઈને હુષ્ટ માગે જવા લગત્યાવવાથી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમને દૂર રાખ.

મિઝગજ, અભિમાન, મગરરી, તિરસ્કાર, અનાદર, જેઓ માનને લાયક હોય તેમને માન નહિ આપવાની વૃત્તિ, મિથ્યાભિમાન, માન-મિત્ર હુસ્તતા, હંજર ખરો, હંજર કાંઈક છું, એ વૃત્તિથી, અન્યની અવગણના અને નિંદાથી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમને દૂર રાખ.

અજ્ઞાન, દોષ અને કોષ વિચાર બાંધી દેવાથી, સારાને ખોટું કહેવાથી અને ખોટાને સાચું કહેવાથી, પ્રકાશને અંધકાર કહેવાથી અને અંધકારને પ્રકાશ કહેવાથી, કોષ પશુ બાબત સાંભળી હોય તે પહેલાં તેનો જવાબ દઇ દેવાની શરમભરેલી વર્તણૂકથી, ખરું શું છે તેની જાતે તપાસ કરવાની બેદરકારી, દુષ્ટતાભરી બેદરકારીથી, સ્વાર્થભરી સમાધાન વૃત્તિ અને જે ઉત્સાહ જ્ઞાનને અનુસરતો નથી તેથી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમને દૂર રાખ.

ગેરવાજબી ક્રોધ અને કંકાસના સ્વભાવથી, અન્યાય અને અનુદારતા ભરી વિચાર અને નિર્ણયથી, ખોટી વાત ખરી માની લેવાની તત્પરતાથી, ધોંધાટ, ગરબડ, ચાડી તથા સર્વ પ્રકારની નિંદાથી, અપકારને બદલે અપકાર કરવાથી, કોષએ કરેલું નુકશાન વારંવાર સંભારવાથી, અગ્રિય રીતભાત અને રસ્તાઓથી, હૃદયની સર્વ પ્રકારની કઠોરતા અને અંધતાથી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમને દૂર રાખ.

સુસ્તીમાંથી, તારા તરફથી મળેલી શક્તિ અને પ્રસંજાનો લાભ લેવા તરફ બેદરકારી બતાવવામાંથી, અમારા ધંધામાં ખેન અને વશદારીની ખામીમાંથી અને હવનની ફસડીનતામાંથી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમારો ઉદ્ધાર કર.

કૃત્રિમ અને રીસાળ સ્વભાવથી, હવનમાં જે કોંઈ સાચું હોય તે વિશે સંકા આણવાથી અને પ્રભુના પ્રેમ તથા સંભાળ વિશે અવિશ્વાસ રાખવાથી

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમને દૂર રાખ.

હે દયાળુ પ્રભુ ! દુઃખ અને પશ્ચાતાપથી દબી ગયેલાં હૃદયના નિશ્વાસ અને પશ્ચાતાપ કરનારાઓની ધ્રુજાઓનો તું તિરસ્કાર કરતો નથી, અમે તને પાર્શ્વના પ્રીતિને કહીએ કે જ્યાં આંખો નથી

વિશે અમને હમેશાં વિશ્વાસ ગ્હે, તેવી અમારા ઉપર કૃપા કર. પા' અમે અપવિત્રતામાંથી અમને બચાવનાર તુજ છે.

૪. પસંદે પ્રાર્થના.

હે શક્તિમાન પ્રભુ ! મોનવ જાતિના પિતા ! તે સર્વ મનુષ્ય માં પ્રાર્થના કરવા અમને આજ્ઞા કરી છે. અમે તારી પ્રાર્થના કરીએ છીએ તે શ્રવણ કર.

સર્વ વર્ગનાં લોકોને સુખી કરવા, કુસંપતી શક્તિનો નાશ થાય તે માટે માનવ હૃદય એક બીજા તરફ વળે તેમ કરવા

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

સમાજમાંથી એશઆરામની પ્રીતિ નિર્મૂળ કરવા, મિથ્યાભિમાન અને લાલુતા, સ્વેચ્છાચાર અને દુર્ગુણમાંથી સમાજને મુક્ત કરવા તથા આત્મસાગ કરનાર, તારા બદાહર, ખરા દિવનાં અનુયાયીઓની સંખ્યા વધારવા,

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

લોકોનું ગૃહસ્થાન પવિત્ર અને ઉત્તમ કરવા, ગૃહસ્થાનની પવિત્રતા અને મહત્ત્વ વિશે તેમને ઉડી લાગણી ગ્હે તેમ કરવા, આ રીતે અમારા દેશના કુટુંબોમાં ઉત્તમ શાસન અને ખરા ધર્મનો ઉદય થાય તેવી મ-દેશનાની કરવા

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

અમારાદેશમાં દરેક સ્થળે લોકો પોતાના દામકર્મમાં પ્રમાણિત અને આખરોર રહે, તે મના પંધામાં ખડ દિવ અને ચોકસાઈ રાખે, અપ્રમા-સિક્ષતા, લોભ અને સ્વાર્થપગાયલુતા સ-ન્દ બધ થઈ ભય એવી કૃપા કરવા

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જે લોકો દેશના કાષ્ટનો અભ્યાસ કરના હોય તેઓ મનુષ્યને તેમના પરસ્પરના વ્યવહારમાં કદાપજુબરેલી અને વા-જીવી મલાદ આપે

તેમ કરવા, જે લેણા તારાં મહાન કાર્યનું નમ્રતાપૂર્વક સંશોધન કરતા હોય અને માનવચૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવામાં રહેલા ઝઘાપણની જેઓ પિ-
છાન કરતાં હોય તેમના ઉપર કૃપા કરવા, ગ્રંથકારો અને વર્તમાનપત્ર-
ના તંત્રીઓ તથા ધીમ્ન્યો જેઓ લેણાના વિચાર અને અભિપ્રાયની
ધટના કરતા હોય તેઓ પવિત્રતા અને સાધુતા ઉપર પ્રીતિ રાખી,
સહ અને ન્યાય માટે પોતાની સધળી શક્તિઓનો ઉપયોગ કરે તેમાં
તેમને મદદ કરવા

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

સંગીન શિક્ષણને લગતી સર્વ શાળા, પાઠશાળાઓનો ઉદ્ય યાય,
જેઓ બાળકોને શિક્ષણ અને તાલિમ આપે છે તેઓમાં ઝઘાપણ આવે,
તેઓને તારો લય રહે અને જેઓ સારવારનું કામ કરતા હોય તેમને
જ્ઞાન અને કુશળતા મળે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જે નગરમાં અમે રહેતા હોઈએ તેને સુખી કરવા, જેઓ સૌ-
થી શાણા અને ઉત્તમ હોય તેમનેજ અમારા અગ્રેસર કરવા, અમા-
ગમાં જ્ઞાન, સદગુણ અને ધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાય તેમ કરવા, અમારો
જૂઠા અભિપ્રાયને લીધે કટુતાભર્યો બેદ, કુસંપ ઉત્પન્ન ન થાય, અમે
એવાં કામ ન કરીએ જેથી અમારી અપકીર્તિ થાય, અમારી તકરા-
રાથી અમારાં હૃદય નિષ્કુર ન થાય, તેવી ન્યાયશુદ્ધિ અને ઉદારતાની
અમે અભિવૃદ્ધિ કરીએ એવી સદ્વૃત્તિ અમને અર્પણ કરા

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

આશ્રમોમાંનાં, હૉપિટલોમાં તેમ પોતાનાં ઘરમાં રહેતાં, ગરીબ,
ગિમાર અને દુ.ખી મનુષ્ય ઉપર દયા લાવવા, તેમને સુખી કરવા, જે-
ઓનું મરણ નિશ્ચિત છે તેમને મૃત્યુ સમયે પણ સન્માર્ગે ચલાવવા

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર

સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ, દિવ્ય પિતા, તું સર્વને ચક્રાવ છે, કામને તું જીતે નથી, તારા સવળાં પ્રાણી, તારા સવળા બાલક માટે અને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેમના પર અમારો પ્રેમ છે, જેને માટે અમે જામત રવીએ છીએ, જેમની અમને દરદાર છે તે સર્વના હિત માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર

જે સર્વ અમારી તરફ માયાગુપ્તે વર્ત્યા છે, ધૈર્યથી અમને જે મળે માર્ગ બતાવ્યો છે, જેમણે અમારા પ્રત્યે દિનસોજી બતાવી છે, જેમણે અમારા આરામની સલામ લીધી છે અને જેમની ઉદારતા-વડે અમાર્ગ અનેક પાપ દહાઈ ગયા છે તે સર્વના હિત માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર

જે સર્વ મનુષ્યે અમારું અનિદ ધ્રુવચુ હોય અગર કર્યું હોય અને જેમનાં હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ તથા અમારા હૃદયમાં જેમને માટે દયા અને ઉપદારવૃત્તિ થવાની જરૂર છે તે સર્વનાં હિત માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

સવળા મૂર્ખાં પ્રાણીઓ માટે, મનુષ્યો પ્રાણીઓ પ્રત્યે દનાવૃત્તિ મળે, તેમની અપમ દશા માટે તેમને સાગણી થાય તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર

જૂનમ સદન કરતી સવળી સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે, તારી દયા તેમના પર થાય, પુરોના પશુ તેમના તરફ સમજાવૃત્તિ થાય તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

સકટથી રીજાતાં, ગિમાર અને નિર્મળ મનના મનુષ્ય માટે જેઓ ભય, તંગી અને આપત્તિમાં હોય તેમને માટે, જેઓ જુમિને અગર જલપ્રવાસ કરતા હોય તેમને માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જેમનાં સર્ગારનેહી મરણ પામે, જેમનાં રનેહી દુઃખ અગર પા-
પથી મુક્તિ મેળવી હોય તેમને માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જગતમાં જેમને કાંઈ હાનિ થઈ હોય તેમને માટે, અંધકાર અને
ઉદ્દેગના દિવસોમાં તારા તરફની તેઓને શાંતિ મળે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જેઓ પોતાના ઉદ્દેગમાં દુઃખેલાં હોય, તેઓ ઉદ્દેગમુક્ત થઈ પો-
તાના બંધુઓ અને ભગિનીઓનાં દુઃખમાં ભાગ લઈ શકે તથા તારાં
રહસ્ય જાણે, તને ઝાળખે, તારૂં સાન્નિધ્ય પિછાને તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જેઓ ન્યાયથી ચાલતાં હોય, દયાના કામ ઉપર પ્રીતિ રાખતાં
હોય, સદાચારથી નમ્રતાપૂર્વક જીવનવ્યવહાર ચલાવતાં હોય તેમના ઉપર
તારી કૃપા થાય, તેમને તારા તરફથી શાંતિ મળે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

પોતાના સંકલ્પ અને કર્તવ્યને વળગી રહેવાથી જેઓ સંકટ ભો-
ગવતાં હોય તે સર્વ માટે, ત્યાગથી બળ અને આનંદ મળે તે માટે,
તેઓપર તારી કૃપા થાય અને તેમને યોગ્ય બદલો મળે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જીવનના ગદન, સંકલ્પક્રમ પ્રત્યેથી જેઓ મુક્તિ મેળવી હોય, તારાથી
વિમુખ થવાની જેમને બીક, ચિંતા રહેતી હોય, તેમની અંધકારમય
સ્થિતિમાં પ્રકાશ થાય, ઉદ્દેગને બદલે તેમને આનંદ થાય તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! શ્રવણ કર.

જેદરકાર અને મિલન માટે, પ્રકાશને બદલે અંધકારને ચલા-

નારા માટે, તેઓ અન્યાયગ્રસ્તમાથી છટે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! અવશ્ય કર.

આવેશભરી લાલચોથી, દયાની લાગણી વિનાની લોભવૃત્તિથી, હ-
લખી મૂંચનાઓવડે, સલાહવડે, જેમની દસોગી થતી હોય તેમને માટે,
તેઓ તારી દયાવડે તેમથી મુક્ત થાય તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! અવશ્ય કર.

દુષ્કર્મ કરી કરી જેમનાં દિન રાત્રી થઇ ગયા છે, જેમને પો-
તાના પાપ માટે પશ્ચાત્તાપ થતો નથી, તેઓ તારી પ્રીતિની મહુરતા,
તારી દયાનો વિગ્નાર જાણે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! અવશ્ય કર.

અન્ય આનન્દ કૃતા હોય ત્યારે જેઓ દિવગીર દોષ, પોતે એ
કલા છે એમ જેમને લાગતું હોય, તેઓ તને પોતાનો ખરા મિત્ર, દુઃ-
ખમા દિવાસો આપનાર ગણે તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! અવશ્ય કર.

અશક્ત અને ટૂંક માટે, અવનતા પ્રવાસથી જેઓ કટાગતા જતા
હોય તેઓ માટે, મનુષ્ય સગીપ આવેલાની તારો દિવસો, તારા તરફથી
બળ, અને તેમની આગળ આવી ગેલા અધકારમાં પ્રવેશ થાય તે માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! અવશ્ય કર.

તને પ્રિય દોષ પણ જેને અમે બૂધી ગયા હોઇએ તેઓ માટે,
આ લોક અને સ્વર્ગની તકન સહિ માટે

અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ તે હે પ્રભુ ! અવશ્ય કર.

હે પરમ કૃપાળુ પિતા ! અમારી પ્રાર્થના અવશ્ય કર દયા અને
સાર્વજનિક ઉપરોગિતાના ભક્તિ અને અમને પ્રેમ દિન કર, જેથી
અમે તારી પ્રથના કરવાને યોગ્ય થઈએ

સમાજને લગતી કુટલીક અગત્યની બાબતોના સંબંધમાં પ્રાર્થના.

હે સર્વ શક્તિમાન દયાળુ પ્રભુ ! જેઓ પોતાના નિર્સહનાં ર
ધનો પ્રાપ્ત કરવા માટે અવ્યાસ કરે છે, મહેનત કરે છે, તેમને મ
ખતાવવા, તેમનું રક્ષણ કરવા, તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા અમે તને
લાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ ભય અને જોખમની સામે યાય છે તેઓ માટે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ ખેતી કરે છે,

જેઓ પંચ વસાવે છે તેમના કસ્યાણ્યે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ સમુદ્ર ઉપર રહી શ્રમ કરે છે,

જેઓ દૂર દેશમાં સાહસ ઉઠાવે છે તેમના હિત માટે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ ઔદિગિક અને વખાણમાં કામ કરે છે,

જેઓ ભટ્ટીઓપર અને કારખાનામાં કામ કરે છે તેમના ક

શુ માટે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ ખાણમાં કામ કરે છે,

જેઓ વેચાણ તેમ ખરીદણ કામ કરે છે તેમના શ્રેયાર્થે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ ધર કે મકાનની સંભાળ રાખે છે,

જેઓ બાળકોને કેળવણી-તાલિમ આપે છે તેમના હિત મા

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

જેઓ પોતાના બાદુમળી પોતાનો નિસાવ કરે છે,
જેઓ પોતાની દાય ચાવાડી, દાયની કારીગરીથી પોતાનો નિ-
સાવ કરે છે તેમના જાના માટે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ
જેઓ અમલ કરે છે, આપ્તા કરે છે, જેઓ નોકરથી કામ લે

છે તેમના કલ્યાણાર્થે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.
હવે અને શુદ્ધિના સર્વ પ્રકારના અમે માટે

આગેવાનના નિર્ણય,
ગેનેરની દુરિયારી
કાકટરની સમાજ
ધારાશાસ્ત્રીની તીવ્રશુદ્ધિ
સિવિલિયનના વિવેક
વૈજ્ઞાનિકના જ્ઞાન
પદ્ધતિની તર્કશક્તિ
લેખકની શુદ્ધિ
કથાકથનજનની શક્તિ
શિક્ષકના ધૈર્ય
ઉપદેશકના ઉત્સાહ
પ્રયત્નજનના ચૈતન્ય

ના અમયુક્ત ઉપયોગ માટે

હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ
જેઓ ગરીબ છે, લગ્નાશ છે, જેમના ઉપર જૂલમ થાય છે,
જેઓ મહેનત કરવા છતાં, જેમને કાર્તિ મળતી નથી,
જેઓની મહેનત નીરસ છે,

જેમને બહુ ઘોડો અવકાશ છે,
 જેમને પૂરા પગાર મળતો નથી તેમને માટે
 સ્ત્રી-કામદારો માટે
 જેઓ જોખમભરેલા ધંધા કરે છે,
 જેમને કાંઈ ઉદ્યોગ મળતો નથી,
 જેમને ઘર નથી,
 કેદીઓ અને શાંતિ કે સમાજ બહાર રહેણ તેમને માટે
 વિષયના ભોગ થઈ પડેલા માટે
 જેઓ અભિતાચારી તથા એશઆરામી છે,
 જેઓ ખિમાર અગર ભૂખ્યા છે તેમના હિતાર્થે
 હે દયાળુ પ્રભુ ! અમે તને કાલાવાલા કરીએ છીએ.

હે પ્રકાશમય, સત્યસ્વરૂપ પિતા, જગત્પ્રમાણી દેવ, દુરાચાર, બ
 દ્ધતા અને પાપ નિર્મૂલ કર, પાપનો અમલ દૂર કરી, સર્વ હૃદયોમાં તારા
 કૃપામય અમલની સ્થાપના કર. મગફળી અને લોભનો નષ્ટતા આગળ
 પરાજય થાય, તિરસ્કાર, હુખ્યા અને વૈરનો હિંમરતા આગળ પરાજય
 થાય, વિષય અને અમર્યાદ આચારનો પવિત્રતા અને મિતાચાર આગળ
 પરાજય થાય, મહાવાદાંક્ષા અને આ જગત ઉપરની આસક્તિનો નિઃ
 સ્વાર્થ અને ગરીબી આગળ પરાજય થાય એવી અમારી યાચના છે.

રવાનુભવ અને ચિંતનયોગે મળી આવતી સૂચનાઓ
નોંધવાની જગ્યા.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

સેવાની શક્તિ.

મનુષ્યનું ખરું સામર્થ્ય.

અનુભવ અને અભ્યાસ મહત્વનાં છે, મૂલ્યવાન છે પરંતુ મનુષ્યનું ખરું સામર્થ્ય તેના અનુભવમાં નહિ પણ આશામાં રહેલું છે. માત્ર અનુભવની મદદથી મનુષ્ય નૈતિક પુનરુદ્ધારનો ઉપદેશ કૃતેહમંદી સાથે કરી શકશે નહિ. આ તેની આશા માત્ર ઉપર ઉપરની ન હોવી જોઈએ. પ્રભુતા અને પ્રભુના હેતુના પૂરા ખ્યાલ સાથે આ આશાની ધટના થએલી હોવી જોઈએ.

અસ્ખલિત આશાનો પાયો.

ગોવાળ, જેમ પોતાનાં ઢોરની સંભાળ લે છે તેમ ઈશ્વર દરેક મનુષ્યની, અપરાધીની પણ સંભાળ લે છે એમ મનુષ્ય સંપૂર્ણ રીતે માને ત્યારેજ, આશા ઉપર ઉપરની નથી, માત્ર શુભેચ્છા બતાવનાર નથી, મનુષ્યના સ્વભાવ ઉપર તે ઘણી અસરકારક થઈ પડે છે એમ માલમ પડી આવે. સમાજમાં આરોગ્ય, પવિત્રતા, સદાચાર, આનંદ, શાંતિ અને પ્રેમનો પ્રચાર થાય એવી પ્રભુની પોતાની યોજના છે, અને તે યોજના આપણે ઉપાડી લેવી જોઈએ એવો વિચાર મનુષ્યમાં ઠસે નહિ. આ સદી કાર્યપણું મનુષ્ય ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સેવાનાં કાર્ય કરી શકે નહિ, એમ રેવરંડ મિ. ફેલેમિંગ દલતા સાથે માને છે અને તે વાસ્તવિક છે.

માનુષી માર્ગ.

સેવાનુ જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યોએ ધણુ માર્ગ અજમાવ્યા છે. સ્વાશ્રય અને નીતિથી આનુ જીવન વ્યતીત કરવું એ માનુષી માર્ગ છે. સેવાની વાસ્તવિકતા, પોતાને તેમ દેશને તેની ઉપયોગિતા, તેનો આનંદ, તેનો બદલો—આવા ધણુ બ્યવહારિક સિદ્ધાંતોનકે આ જીવન તરફ આપણી વૃત્તિ યાય છે. વારંવાર ગભીરતા સાથે ચિંતન કરવું, સેવાના આવેશ દહતા સાથે વધાર્યે જવા, દરેક આવેશને એક-દમ આચારમાં મૂકવા, મહાન અને ઉદાર ચરિત મનુષ્યોનો સમાગમ, ક્યમકે ચરિત્રોનુ વાચન એવા એવા માર્ગ તેને માટે બતાવવામાં આવે છે. હૃદયમાં આવા આવેશ ઉત્ક્રાંતિપૂર્વક લાવી, મેવાનુ જીવન ગાગવા ધણુ મનુષ્ય ખરા દિવથી થમ ઉઠાવે છે. અનેક પ્રકારના તેઓ સંક્રમ કરે છે. આ કામમાં તેઓ કૃત્રની સહાયતા પણ માગે છે. આ માર્ગની લાંબી, કઠણ, અને એકલા હાથની લડતથી બાએજ કાંઈ અચાન હશે.

આકાંક્ષાનો માર્ગ.

કેટલાંક એવાં મનુષ્ય હોય છે જેઓ કાંઈ વિશ્વવાશ્રમ, રાત્રી શાળા અગર સાર્વજનિક પુસ્તકાલય જેવી યોજનામાં કદી પડતાં નથી. તેઓને કોઈપણ પ્રકારની તીન ધ્વજા, મજબૂત લાગણી અગર મહત્વાકાંક્ષા નહિ હોવાથી, તેઓ દેશોત્થતિના કામમાં કાંઈપણ સહાયતા કરતા નથી. તેઓનો સ્વભાવ રમચૂન્ય (જુદો), નીચ્સ અને જડ હોય છે. આ નિર્મળતાના ઉપાયની, તથા તેમની પ્રવૃત્તિને લગતી આ મોટી ખામી કેવી રીતે દૂર કરવી તે વિશે તજવીજ કરવાની જરૂર છે. પ્રથમ તો ધ્વજાને જાગ્રત કરવા તરફ પ્રયાસ યવો જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે આમ કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે મનુષ્યના હૃદયમાં ઉત્પત્ત

યતી ગમે તેવી મંદ અને લથડી પણુ ઉચ્ચ આકાંક્ષા આગળ વધારવી અને ધીરેધીરે તેનો વિકાસ કરવો. તેની કદર કરવી, તેને ઉત્તેજન આપવું, તેને છોડી દેવાની લાલચ થાય તેનાથી સાવધાન રહેવું અને તે થોડી પણુ ફલીભૂત થાય એવી યોજના કરવી. જેના સ્વભાવમાં આવી મંદતા હોય, તેના હૃદયમાં કોઈ લાયક ધ્વજા ગમે તેવી મંદતા અને સ્વચ્છંદતાથી જાગ્રત થઈ હોય તો તેને ઉપાડી લઈ તે તેને સભાળથી પોષે અને કેળવે એવી ગોઠવણુ થવી જોઈએ. આ પ્રયોગના વખત વખતના રગ જૂદા હોય છે. આજ એ ઈચ્છા ચંચલ હોય છે તો કાલ તે મૃત્યુ-પ્રાપ્ત હોય છે. પણુ ચિંતનથી, ઉત્સાહમય હવન ગાળતા આતુર આત્માઓના સમાગમથી, વાચનથી, ઈચ્છાના પ્રદેશમાં કાંઈક ગૌરવ મેળવવામાં આગળ વધી શકાય.

હુમેરાના આચારથી.

પણુ હુમેરાં એક હેતુ નજર આગળ રાખી, એક ક્ષણુ પણુ તેને દષ્ટિ બહાર નહિ કાઢી તે હેતુ ધારણુ કરવો અને દઢ કરવો એટલુંજ માત્ર બસ નથી. હેતુ એકદમ અમલમાં મૂકવો જોઈએ. આ હેતુ સાથે સમય ધરાવતી કોઈ પણુ લાગણી અગર પ્રેતસાહન પોતાને થઈ આવે તે ધ્યાન બહાર રહીને તેનો વિનાશ ન થઈ જાય તેની તજવીજમાં રહેવાનો અને તેને આચારમાં મૂકવાનો મહાવરે મનુષ્યે મેળવવો જોઈએ. આથી અત રિખત ના અને ઉપેક્ષાન શક્તિ સાથે લાંબી લગત ચાલવાનો સંભવ છે પણ પ્રમાણ પ્રજિજ્ઞા શક્તિનું મહત્વ સ્વીકારવાથી, તેને ઉત્તેજિત કરવા, તેનો ઉત્સાહ પૂર્વક અમલ કરવાથી તે ધીમે ધીરે નિર્ણય પામતી જશે, મજબૂત થશે અને તેની તીવ્રતા તથા દૃઢતામાં દિનપ્રતિદિન વધારો થતો જશે માત્ર આપણી જાતની આશા નકારતી છે. પણ આ ધીરી અને અમયુક્ત રીતિઓ જેનો મનુષ્યના સ્વ

ત્રીજી બજા ઉપર આધાર છે તેની આગે સરખાવતા, સામાજિક કાર્ય-ક્ષમતા કોલેજમદીથી મેળવી શકાય તેવા ચરિત્રની પ્રાપ્તિ માટે એક વધારે કીર્તિમાન માર્ગ છે. હાન જ્યાં સ્વાર્થના અંતર્વેગનો અમલ થાય છે ત્યાં દયાના અંતર્વેગનો અમલ થાય એવી આશા માત્ર આપણાથીજ આપણે રાખવાને કાંઈ કારણ નથી એવું અનુભવથી માન્ય પડ્યું છે. આપણે પોતે, પોતાને માટે બહુ ઠરી રાગીએ એમ નથી. આપણે આપણામાજ રહીએ તો આપણી કાર્યશક્તિ સંકુચિત છે પણ ઇશ્વરના સાન્નિધ્યમાં આપણી કાર્યશક્તિ સક્રિય થતી નથી, વિશાળ બને છે.

હવનમાં પ્રભુનો પ્રવેશ.

રોબર્ટ રોમિન્સન કહે છે તે મુજબ ઇશ્વર માટે આપણા હવનનાં દાર ખૂંટાં મૂકવાં એ માર્ગ દિવ્ય છે. બહાર નુકિત રહેવા, અનરમા, હવનમાં વાસ કરવા ઇશ્વર પ્રત્યે યાચના કરવી, આપણી આસપાસ જે મદાન ચેતન્ય, હવનતત્વ વ્યાપક છે, જે અતસય, આપણા હૃદય હવનને તેનાથી જૂઠું પાડે છે તે અંતરાય દૂર કરવા એ એનો અર્થ થાય છે. આ રીતે એમ કનૂત કરવું જોઈએ કે આપણા પોતાના સમજાન અને સદાચના કરતા વધારે મોટા સમભાવ અને સદાચતા શિવાય આપણુ અસ્તિત્વ મ્હી શકે એમ નથી. બીજાની સાથે, પ્રભુ સાથે આપણે આપણા નિચાર અને હેતુનો વિનિમય કરવાની અને આપણા કરતાં વધારે ડહાપણુ, હીંદુઈ જેનામા છે તેનાથી દોરવાની જરૂર છે. હવનમા પ્રભુ પ્રવેશ કરે, તે માટે હવનનાં દાર ખૂંટાં મૂકવામાં આવે તો મદાન પરિણામ ખાતરીપૂર્વક નીપત્તવી શકાય છે. પ્રભુનો પ્રવેશ થતાં તેની અનન્ય શક્તિ, તમારી બાલુમા, તમારી સદાચતામાં આવી જશે. તેનો પ્રવેશ નહિ થાય, તેને તમે દાખલ

નહિ કરે તો તમારાં જૂજ સાધન ઉપર તમારે આધાર રાખવો પડશે, તમારે એટલા જગતમાં જે કાંઈ સર્વોત્તમ છે તેના સંસર્ગથી દૂર રહેવું પડશે. મનુષ્યના સ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યે પ્રભુની હમેશાં સદ્વૃત્તિ રહે છે. તેને તેના તરફથી કદી વિશ્લેષ થતો નથી. મનુષ્ય પ્રભુની સહાયતા ન માગે ત્યાં સુધી પ્રભુ તેના જીવન બદલે રહે છે.

પ્રોત્સાહનની જરૂર.

સમાજસેવાને પ્રભુના ગળ અને સહાયતાથી જૂદી પાડવામાં આવે તો, તેને અમુક હદમાંજ, થોડી ફતેહ મળે. પ્રભુ તરફથી, ધર્મથી, સમાજ સેવા કરનારને જે જાણે અજાણે પ્રોત્સાહન મળે છે તે ખીન્ન કશાથી મળતું નથી. જગતમાં જે કાંઈ મહાન કાર્યો થયાં છે, તે ધાર્મિક લાગણીથી વિશેષ થયાં છે. દરેક ધર્મમાં દયાને પ્રધાનસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. સમગ્ર માનવ જાતિ માટે સમભાવ, અદ્વિંસા, પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા, અનાથ, અપંગ અને અશક્તને આશ્રય, માદાંની સંભાળ, માવજત, મજૂરોની, દુદીઓની સ્થિતિમાં સુધારો, શહેરોના દળાપલા, અપાપલા, છૂંદાપલા લોકસમૂહ માટે કાળજી બતાવવી એ સર્વ ધાર્મિક આવેશથી ઉત્પન્ન થતી દયાનાં પરિણામ છે.

સમાજસેવાની શક્તિનું મૂળ સાધન.

પ્રભુની પ્રેરણાશક્તિ, અને ધાર્મિક વૃત્તિ, સામાજિક સેવાનાં મોટામાં મોટાં સાધન છે. અહીં ધર્મ એટલે ધર્મના સત્ય સિદ્ધાંતનું બળ એવો અર્થ થાય છે, તેના “મનસ્વી સિદ્ધાંતોનું બળ” એવો અર્થ થતો નથી. ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અને ખરામાં ખરી સામાજિક સેવા અસાતવાદી ન કરી શકે, એવી સૂચના આ ઉપરથી કરવામાં આવતી નથી પણ અમારી એ મજબૂત તકગર તો છેજ કે સેવાની મુખ્ય

સક્રિય, તેને લગતું બળ, પ્રભુ તરફથી મળે છે. આરંભમાં આ સેવામાં બીજાઓના કસ્યાણ માટે ઊંડી અને આત્મત્યાગપૂર્ણ લાગણીની જરૂર રહે છે. આગળ ઉપર તેમાં વિગતો, તેને લગતા જૂદા જૂદા મતના અભ્યાસની, અન્યના ઉદ્દેશ સાથે ઉદ્દેશપૂર્ણ એકરૂપતા કરવાની અને પોતાને બૂધી જવા જેટલું ધૈર્ય રાખવાની જરૂર પડે છે. આ લાગણી અને આ ધૈર્યનું શિક્ષણ પ્રભુની પ્રેરણા વડે જેટલું મળે તેટલું અન્ય માર્ગે મળે નહિ. જે સદ્વૃત્તિથી કોઈ મહાન મનુષ્ય પગલું મૂકવાને ઉશ્કેરાય છે તે સદ્વૃત્તિ પોતાના અનુયાયીઓમાં ઉતારવાની અશક્તિને લીધે તેના પરાક્રમ, નિશ્ચલતા, નિમ્નતા પ્રાપ્ત કરી મક્કતાં નથી એ ઇતિહાસના નિરીક્ષણ ઉપરથી આપણને માલમ પડી આવશે. ધૈર્ય સાથે નિશ્ચય આત્મત્યાગનો સદગુણ પ્રાપ્ત કરવો એ ખુશ્કેવ કામ છે. એકજ બળથી તે સદગુણની પ્રાપ્તિની ખાતરી મળે છે અને તે પ્રભુની શુભ યોજના પર અઢા રાખવાથી, ધર્મપરાયણતાથી ઉત્પન્ન થતું બળ છે. સેવા માટેના પ્રાથમિક ઉત્સાહ માટે, તે અસરકારક રીતે આવું રહેવા માટે ધાર્મિક પ્રોત્સાહનની જરૂર છે.

સેવાનું જીવન નિભાવવાનો માર્ગ.

૯

ઈશ્વર ઉપર હમેશા અઢા રાખ્યા શિવાય, ઈશ્વરની અસંકુચિત કૃપાનો, વિશ્વાસ અને આનંદ સાથે, અગીકાર કર્યા શિવાય સેવાયુક્ત જીવન નિભાવી શકાય નહિ એવું સેવક મિ. ફેલેમિંગનું ખાતરીપૂર્વક માનવું છે અને તે ખોટું નથી.

પ્રભુનું સારણ-તેની સહાયતા.

કોઈ વ્યક્તિની શાખા છૂટી પડી, વૃક્ષમાયી પેશણ મેળવ્યા શિવાય ફળ ધારણ કરી શકે નહિ, ફળદાયી નીવડી શકે નહિ તેવીજ રીતે મનુષ્ય પ્રભુથી દૂર રહે, પ્રભુની સહાયતાની અપેક્ષા ન રાખે તો તેનું

જીવન, તેનું સેવાયુક્ત જીવન પણ ફલપ્રદ નીવડી શકે નહિ, તેનાથી ઘોંઘાળ પણ બની શકે નહિ. જે મનુષ્યમાં, પ્રભુનો વાસ નથી, જેને પ્રભુનું શરણુ નથી, જે મનુષ્યને પ્રભુના બળ ઉપર શ્રદ્ધા નથી, તેની દશા વૃક્ષથી છૂટી પડેલી શાખા જેવી થાય છે. જેમ એક ભાગેલી શાખા, કરમાઈ સૂકાઈ જાય છે, તેનો માત્ર બળતણ તરીકે ઉપયોગ થાય છે, તેવીજ દશા પ્રભુથી દૂર રહેતા મનુષ્યની થાય છે.

પ્રભુની પ્રભુતાનું, તેના મહિમા, ગૌરવનું જ્ઞાન આ દેશના યુવકોને થાઓ, તેનાપર શ્રદ્ધા રાખવાથી મળતી સહાયતાનો અંગીકાર કરવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં આવે, આ રીતે તેઓ, પોતાના દેશના, પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુના યશ વધારવા શક્તિમાન થાઓ એવી અમારી અંતઃકરણની ઉમેદ છે.

પૈરિશિષ્ટ.

(નંબરો ૪૫ થી ૬૫)

તા. ૨૪ મી ઑક્ટોબર સન ૧૯૧૨ ના મુઆલ મરકારના ગેઝેટમાં સર્ટિફિકેટ આપનાર અમલદારમાં નીચે પ્રમાણે નામ લેવામાં આવે છે:—

કમિશનર એડિટર ઑફિસર, સિવિલ સર્જન, મિલિટરી એમિ-
રલ્ટ મર્જન, સિવિલ એસિસ્ટન્ટ સર્જન, ટોરિપટલનો સ્વતંત્ર હવાયો
જેની પાસે હોય તેવા બિનલશ્કરી, એપોથિકરી (હવા બનાવી આપ-
નાર) અને જે જગ્યાએ તમીલી અમલદાર હાજર ન હોય ત્યાં ડાયેક્ટર,
કમિશનર, ડિરિજનલ ઑફિસર, તહસીલદાર, તાલુકદાર, અતંત ચાર્જ
વાળા ડેપુટી તહસીલદાર, ડેપુટી મુખિ-ટેન્ડન્ટની અમર તેથી ઉચ્ચ
પકિતના પોલિસ અમલદાર, સગચ્છદ્વાર અને સર્વે સમ એસિસ્ટન્ટ,
ગેઝેટેડ ઑફિસરની ગેઝેટાજરીમાં તે જગ્યાનો મોટામાં મોટો બિન
લશ્કરી અમલદાર.

સારનાર ૧૪ દિન સુધી ચાલે છે

રાત્રિ મહાન ઐતિહાસિક ગ્રંથ-ખીલું મહાભારતન !

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ.

ભાગ ૧ લો-ઉદયપુર રાજ્ય.

આ મહાન ગ્રંથમાં—

અનેક ધીરવીર રાજરાણા ઇ. નાં અદ્ભૂત
પરાક્રમ અને ચરિત્રો એવી તો તેજસ્વી, ભાટ ચારણોના
જેવી લલકારવાળી ભાષામાં વાર્તાની રસિક શેલીથી
વર્ણવાયલાં છે કે,—

ખસ જાણે ખીલું મહાભારતન !

વિગતો, ભાષા અને કદમાં સર્વ ગુજરાતી રાજસ્થાનોથી
આ અહંકૃતું છતાં દેશભરમાં સર્વથી સસ્તું છે.

૮૦૦ મહોટાં પૃષ્ઠ, ૪૦ રાજરાણા બાદશાહનાં ચિત્ર, 'પાકું'
પૂકું છતાં માત્ર રૂ. ૨) આસ ઉંચી આવૃત્તિ ૨) રૂ. ૧૧.

(આ ગ્રંથ ગોકલાયા અગાધ ક્યારનુંએ નીકળી ચૂક્યું હશે).

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-મુંબઈ અને અમદાવાદ.

દરેક સ્વધર્માભિમાની અને સ્વદેશાભિમાનીએ
અવશ્ય વાંચવા અને સંગ્રહ કરવા યોગ્ય

શિવાજી છત્રપતિ.

ગુજરાતીમાં કદી નહિ નાંકળેલું એવા મહોટા કદતું,
મૂલ્યમાં અતિ સસ્તું, પુષ્કળ ઐતિહાસિક બનાવો
તથા ખુલાસાવાળું, હિંદુ ધર્મના બળવાન રક્ષક
અને મરાઠી રાજ્યના પરાક્રમી સ્થાપક મહાન
વીર પુરૂષનું ચરિત્ર.

નામદાર સરકારે મૂળ મરાઠીપુસ્તક સુલભ લાખચેરી ખાતે મંજુર કરેલું
દોષ ક્ષતિને તે બદલ અનેક સંજોગી છતાંમ મળેલાં છે.

રૈયણ ૮ પેજ મહોટાં ૩૫૦ પૃષ્ઠ છતાં માત્ર રૂ. ૦૧૧ પે. ૦૧
ઉચ્ચ કાગળ સાથે રૂ. ૧) સોનેરી છળીવાળા પૂડા સાથે રૂ. ૧૧

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય,

અલગાદેવી રોડ-મંજુર, ગ્રાખા-અમદાવાદ.

મહોદ્યામાં મહોદ્-સસ્તામાં સસ્તું !

સ્રીઓ, બાલકો અને કુટુંબીજન માટે-માસિકપત્ર:

સચિત્ર સુન્દરી સુખોદ.

આ સપ્ટેમ્બર માસથી બે કદમો પ્રગટ થાય છે. ફક્ત સવા રૂપિયાના સવાજમમાં ૩૨ પાનાંનું સચિત્ર માસિક, અને ત્રણ રૂપિયામાં ૧૦૦ પાનાંનું માસિકપત્ર (જેમાં ઉપરનાં બત્રીસ પાનાં તથા ચિત્રનો સમાવેશ થાય છે તે) મળે છે. બીજી કદના ગ્રાહકોને ભેટનું રસીકું પુસ્તક, તથા ઘણા મહોદ્યા, અનેક ચિત્રોવાળા સ્રીલેખનો ખાસ અંક મળે છે. આ પત્રને અગીયારમું વર્ષ ચાલે છે અને ઉપયોગીપણામાં, સુખોદતામાં, તેમજ મનોરંજકપણામાં આ પત્ર કોઈથી હિતરતું નથી. હિન્દુ, જૈન, મુસલમાન અને પારસી, સઘળી ક્ષેત્રોમાં તે ઉમંગ અને આનંદથી વંચાય છે; અને સઘળી ક્ષેત્રોનાં વિદ્વાન સ્ત્રી-પુરુષો તેમાં લખે છે !

નમૂનો મંગાવો:

સુન્દરી સુખોદ મન્દિર, અમદાવાદ.

સચિત્ર સુન્દરી સુખોધ દરેક અંકમાં શુ' શુ' આવે છે?

૧. ઓળમાં ઓછું એક મનોહર ચિત્ર.
૨. ચાતુ નવલકથા. (આકર્ષક અને ચમત્કારિક વાર્તા)
૩. સમાજ, સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનને લગતા ખાસ વિષયો.
૪. કર્મક્ષેત્ર આરિચ્ચ અને હોમ. મહાન સ્ત્રી પુરુષોનાં ચરિત્રો.
૫. વિદ્યાકથા-વૈદક; પાકશાસ્ત્ર-ગૃધ્રલુકલા; શૃંગધર્મ; અને ખીન અ-
નેક પ્રકારના સામાજિક વિષયો.
૬. હિન્દુસ્થાન અને દુનિયાના બનાવોનો અહેવાલ.
૭. કાવ્યો, વ્યાસકો માટે ખાસ વાર્તાઓ, યાત્રા તથા મુશાફરી.
૮. સંપૂર્ણ, સુખોષક અને આનન્દન, રસીલી વાર્તાઓ.
૯. ગર્ભવતનાં લખાણ, રંગભૂમિ, ચાતુ ચર્ચા, ઉત્તમ પુસ્તકોનો
સાર, વાંચના લાભક ઉત્તર, વિવિધ વિષયો.
૧૦. પર્ષમાં ત્રણાર ખાસ એક પ્રકટ થાય છે. વાર્તાઓનો
અને વ્યાસકો માટેનો સાધારણ કથના. સ્ત્રી લેખનો ખાસ
અંક ધણે મોટો અને સુન્દર ચિત્રો, છબીઓથી ભરપૂર.
“પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું હિત” એનાર દરેક શ્રદ્ધે
સુન્દરી સુખોધ વાંચીને અને સ્વમનમાં વર્ણવવું ખાસ જરૂરનું છે.

૩. ૮) નો ગ્રંથ માત્ર ૨) માં !

તૈયાર છે.

શ્રીમદ્ ભાગવત.

વેદધર્મ સભા (મુંબઈ)નું શ્રીધરી ટીકા પ્રમાણેનું
ઉત્તમ અને લોકપ્રિય ભાષાન્તર.

નવીન—ચોથી આવૃત્તિ.

રેક અંખાયના આદિ અંતમાં અલ્લેક શ્લોક, સોનેરી
પાકું પૂઠું, ૭૫ રતલી મજબૂત કાગળ, સુપરફોયલ
આઠ પેજ, ૬૫૦ પૃષ્ઠ, મોટા અક્ષર તથા
વિવિધ પ્રસંગોનાં ૧૫ સુંદર ચિત્રો સાથે.

એ સર્વ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨) પોસ્ટેજ, ધર્મીગ વી.
પી. મળી ૦ાજ વધુ. સામટી સાત પ્રતે એક પ્રત ભેદ, રેલ
રસ્તે બે રૂ વધુ પ્રતમાં ખર્ચ ઘણો બચશે. પુરૂં કે અર્ધ
મૂલ્ય પ્રથમ મોકલ્યાથીજ રેલ રસ્તે મોકલાશે.

રેલ કે ટપાલ રસ્તે મંગાવનારે અમદાવાદજ લખવું.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય,

કાલગાદેવીરોડ-મુંબઈ. શાખા-અમદાવાદ

સ્વર્ગનાં રત્નો.

(નવું જ પુસ્તક) પાકું પૂઠું ૩૮૪ પૃષ્ઠ, રૂ. એક
 ભક્તિ, જ્ઞાન, પ્રભુપ્રેમ, સત્સંગ, આર્યના, પરમાર્થ, પાપ, પુન્ય, ધર્મ,
 કર્મ, શુદ્ધિ, ભક્તો, મહાત્માઓ, સુખદુઃખ, હરિદર્શન, અર્પણ
 વગેરેના ઉપા પ્રવાસવાળા ૧૦૧ દાખલાનું નવું
 પુસ્તક, ખાસ વાચવા લાયક

સ્વર્ગની સુંદરીઓ.

પૃષ્ઠ ૫૦૦, પાકું સોનેરી પૂઠું, રૂ. દોઢ તેમાંનાં
 થોડાં મથાળાં:—

“આપણી સ્ત્રીઓની યુરોપિયન સ્ત્રીઓ સાથે સરખામણી, પોતાને હાથે રસોઈ બનાવવાની સ્ત્રીઓની ફરજ છે તેનાં કારણો; રસોઈની વાતને ન્હાની સમજશો. મા, ખરૂં પનિવત કેવું હોવું જોઈએ તેનો ખુલાસો, રનેદભરેલા પત્રથી થયેલી અસર આપણી “હેનોમ” કંઈ જાનની દિમનની જરૂર છે ? પોતાના પતિની બહાદુરી જોવાની ઇચ્છા, ભક્તિ વધારવાના ઉપાયો, બચ્ચાંઓને ઉછેરવામા સલામ રાખવી જોઈએ ધર્મ એટલે શું અને ધર્મ કેવો હોવો જોઈએ? લાજ કાઢવી એટલે શું ? લાજનો અર્થ, સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે ? ધરસસારી કામોની મદત્તા, પોતાના ઘરમા રહીને પણ સ્ત્રીઓ ભલાઈ કેમ કરી શકે તેનાં દાખલા” આવી વાતોથી ભરેલું છે.

અમૃતલાલ સુંદરજી પઠીયાર,
 કાલખાદેવીરાડ, હાથી બી-ડીંગ—સુખર્ષ ૨.

સ્વર્ગનાં પુસ્તકો.

આ પુસ્તકો ગૃહસ્થોના ઘરનો સાચો શણગાર, હરિજનોના હૈયાનો હાર અને સર્વ સાધારણને માટે ઉત્તમ વાંચનના ભંડાર-રૂપ છે; તેની ભાષા ઘણીજ સહેલી અને ખાળકો તથા સ્ત્રીઓ પણ સમજી શકે એવી સરળ છે. દરેકનું પૂઠું પાકું સોનેરી છે.

ભક્તિ-જ્ઞાન-પ્રભુપ્રેમના ઢાળલાઓવાળાં.

સ્વર્ગનું વિમાન. રૂ. ૧)
સ્વર્ગની કુંચી. રૂ. ૧)
સ્વર્ગનો ખજાનો. રૂ. ૧)
સ્વર્ગનાં રત્નો. રૂ. ૧)

જમાનાને અનુસરતા વિચારોનાં.

સંસારમાં સ્વર્ગ. રૂ. ૧૥
સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ. રૂ. ૧૥
સ્વર્ગની સુંદરીઓ. રૂ. ૧૥
સાચું સ્વર્ગ. રૂ. ૧૥
સ્વર્ગની સ્ત્રીડી. રૂ. ૧૥
પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમ. રૂ. ૧)
દરેકનું પોષ્ટ્રેજ વી. પી. ખર્ચ જુડું.		

વૈદ્ય અમૃતલાલ સુદૈરજી પઢીયાર.

કાલણદેવી રોડ, હાથીબીલીગ—અમદાવાદ.

“ ચરિત્ર ઉત્તમ વાંચતાં, અંતર ઉત્તત થાય;
 ‘ચરિત્રમાળા’ ચાહથી, તે અર્થે વંચાય. ”

‘ચરિત્રમાળા’નાં આગતાં બે વર્ષનાં પુસ્તકો.

દરેક વર્ષનાં પુસ્તકોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.
 દરેક સેટના ૩. ૨) પાકાં પૂઠાં સાથે ૩. ૩) પો. માફ.

સં. ૧૯૬૮ નાં પુસ્તકો-પૃષ્ઠ ૧૭૫૦ નાં.

૧-૨ શ્રી બુદ્ધચરિત્ર અને ઉપદેશો. ૩ થી ૮ ભારતના
 સીરતનો ગ્રંથ ૧ લો. પ્રાચીન સતી સાધ્વીઓનાં ૧૨૫ ચરિત્રો.
 ૯ થી ૧૨ ભારતનાં સીરતનો ગ્રંથ ૨ જો. ઇતિહાસિક સતી
 નીરાગનાઓ ઈ. ના ૧૮૦ ચરિત્રો.

સં. ૧૯૬૯ નાં પુસ્તકો કુલ પૃષ્ઠ ૧૫૦૦

૧-૨ ભારતના મહાન પુરૂષો. ૩ આનંદીબાઈ જ્ઞેશી.
 ૪ થી ૭ ભારતના વીર પુરૂષો. ૮ થી ૧૦ ભારતના
 સંતપુરૂષો. ૧૧ સોફેટીસ. ૧૨ કાધર રમિયન.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

કાલણાદેવી-સુબેદ્રા, અતે ખમાયા ચોકી-અમદાવાદ.

‘વિવિધગ્રંથમાળા’ નાં

આગલાં ત્રણ વર્ષનાં પુસ્તકોના વાર્ષિક સેટ.

દરેક સેટમાંનાં પુસ્તકોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.

દરેક સેટમાંનાં પુસ્તકો ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનાં હોય છે.

દરેક સેટનો રૂ. ૧૫૫ પાકાં પૂર્ણ સાથે રૂ. ૩, થો. માફ છે.

૧૯૬૭નાં પુસ્તકો:—૧-૨ આર્યધર્મનીતિ, ૩ અગળાદિતદર્પણ,
૪-૫-૬ સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૧ થી ૩, ૭ લઘુલેખ સંગ્રહ, ૮
સંસારમાં સુખ ક્યાં છે ? ૯ નવા યુગની વાતો, ભાગ ૧ લો.
૧૦-૧૧ યોગિની, ૧૨ અક્ષરમાળા-છોટમઝૂત.

૧૯૬૮નાં પુસ્તકો:—૧-૨ નવસહિતા, ૩-૪ કાશ્મીરનો પ્રવાસ,
૫-૬ વિવેકાનંદનાં પત્રો, ૭ નવાયુગની વાતો ભાગ ૨, ૮-૯ રામ-
તીર્થ ભાગ ૪, ૧૦ થી ૧૨ વીર કુર્માદાસ.

૧૯૬૯નાં પુસ્તકો:—૧-૨ રામતીર્થ ભાગ ૫, ૩ પદ્માત્મક
ગીતા, ૪ નવવક્ત્રી સંગ્રહ, ૫ ના. સહેનશાહ અને સહેનશાહ બાનુ,
૬ છોટાલાલ પદ્મોદિની, ૭ વૈરાગ્યકાવ્ય, ૮ દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ,
૯ કથાગુચ્છ, ૧૦ થી ૧૨ ટુંકી વાર્તાઓ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

કાલ્યાણેશી રોડ-મુંબઈ, અને ખમાસા ચોકી-અમદાવાદ.

ગરમીનો મોસમ માટે, સૌથી મરસ હીલ સ્ટેશન.

માથેરાન “રૉયલ હિંદુ હોટલ”

લોકપ્રિય બહોળા ફેરફારો સાથે

પુર બહારમાં ચાલુ છે.

નવી મેનેજમેન્ટ ! નવો બહાર ! !

નવી સીઝનની ધમાલ શરૂ થઈ ચૂકી છે

ફ્રીલીઓ માટે અલાહેદી સ્વતંત્ર જગ્યાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

અહીં વરસના બહોળા અનુભવ પછી હોટેલને એક નમુનેદાર હિંદુ હોટેલ બનાવવામાં આવ્યું છે.

ધુ માટે પૂછો—લખો.

ગોવિંદજી વસનજી { (૧) હાફેરદ્દાન, મુ.બ.મ.
(૨) ચીરાબજાર, મુ.બ.મ.
(૩) ચોકહોલ, માથેરાન

Tel. Add. 'Sweetmeat' BOMBAY.

વેળાજ મહિનામાં ૨૬૦૦ પ્રતમાંથી માત્ર થોડીજ રહી છે ! !

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ ગીતા.

જેમાં ગીતાના શ્લોક, અર્થ તથા શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે
૬૦૦ વર્ષપૂરે રચેલી “ ભાવાર્થદીપિકા ” નામની ઉત્તમ,
સરળ અને અનેક સચોટ દ્રષ્ટાંતો સાથે રહસ્યને સમ-
જાવનારી વિસ્તૃત ટીકાનું સરળ ભાષાંતર તથા

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરનું લંબાણુ ચમત્કારી ચરિત્ર છે.
ગીતાપર વિદ્વત્તાપૂર્ણ અનેક ટીકાઓ છે પરંતુ
જ્ઞાનેશ્વરીની ખુબી તો આરજ છે.

। પૃષ્ઠ ૫૫૦. સોનેરી પુઠું મૂલ્ય ૧૧૮ ઉચી આવૃત્તિ ૨) પો. ૦૪

શ્લોક, અર્થ, માહાત્મ્ય, ધ્યાન, છબીઓ ઇત્યાદિ સાથે

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા.

(૦)- થી ૦૫ સુધીના ૩૦૦ પૃષ્ઠના સુચોક્ષિત શુદ્ધકા.)
૦)~ ગ્લેજ કાગળ સાદું પુઠું. ૦૧ સોનેરી ચા. રેશમી પુઠું.
૦)~ ૬૫૬ થી ૭૭૭ પુઠું. ૦)~ રજ કાગળ નાના અક્ષર.
૦૫ ખાસ ઉચા કાગળ, અતિ સોનેરી ચા કિનખાખરું પુઠું.
૦)~ ૧૧ પદ્માત્મક ભાષાંતર, પાકું પુઠું ૦)~ ર. ૧) ની ૧૪ ને ૭.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

સુંબર્ઈ નં. ૨, શાખા-અમદાવાદ.

વીજળી અને તીજેરી

અખરક, રેતી યા એવી કાંઈક વસ્તુથી તીજેરીઓ ફાપડાઈ શકે નહિ એવું પુરવાર કરી બાર બાર પ્રદર્શનોમાં ગોદરેજે પહેલાં ધનામ મેળવ્યા છે તેથી વાંચનાર વાંક છે.

બીજા મેકરની તીજેરી સાથે ગોદરેજની તીજેરી માટી-આગમાં નાખી સરકારે પરીક્ષા કરી અને તપાસમાં ફક્ત ગોદરેજની તીજેરી માંહેલા કાગળે તદ્દન સલામત રહેવાર્થ ગોદરેજને સરકારી સેવીંગબેંકોના કીંમતી ચોપડાઓની બાજુ વણી માટે ત્રણસો અને બોતેર તીજેરીઓ બનાવવાને ઓડર મળ્યો તે પણ વાંચનાર જાણે છે.

હાલમાં તીજેરીઓની બનાવટમાં ગોદરેજે એક તદ્દન નવો સુધારો દાખલ કર્યો છે. બીજાઓ મજબૂતાઈ માટે જ્યાં ખીણો વાંપે છે ત્યાં ગોદરેજ વીજળીના પ્રવાહથી લોખંડ પીગળાવી જોડી નાંખે છે. ખીણા યા રેવીટ કાઢી નાંખી સકાય અને તીજેરી છૂટી કરાય પણ પીગળાવીને જોડેયુ લોખંડ છુટું થાય નહિ. આલું કામ કરવા વીજળી ઉત્પન્ન કરવાનાં હજારોની કિંમતના સાંચા ગોદરેજે બનાવી મંગાવ્યા છે જે માંહેલા એકજ સાંચાને ચળાવવા ત્રીસ ચોપડાનું બળ જોઈએ છે વીજળીના બળથી જોતજોતાંમાં લોખંડનો રસ થાય છે અને હજારો જતી સળગી હોય એટલો ઉગ્મસ થાય છે તે જોવા લાયક છે.

કારખાનું:—ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબઈ.

દકાન:—સવજ જેઠા માર્ગની સામે, મુંબઈ.